

Симпозијум — Сомбор 1993.



**КУЛТУРЕ
ГВОЗДЕНОГ ДОБА
ЈУГОСЛОВЕНСКОГ
ПОДУНАВЉА**

Београд 1994

КУЛТУРЕ ГВОЗДЕНОГ ДОБА
ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПОДУНАВЉА

Симпозијум, Сомбор 22-23. 03.1993.



Пријатељи и колеге посвећују ову књигу рано преминулом Чедомиру Трајковићу.

Књигу чине реферати са научног скупа Културе гвозденог доба Југословенског Подунавља у чијој су припреми учествовали Балканолошки институт САНУ, Археолошки институт Београд, Војвођански музеј, Нови Сад и домаћин, Градски музеј, Сомбор.

**БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ
С А Н У**

Посебна издања 55

ГРАДСКИ МУЗЕЈ, СОМБОР

Одговорни уредник

Никола ТАСИЋ
директор Балканолошког института САНУ

Редакција

**Драгослав СРЕЈОВИЋ, Богдан БРУКНЕР,
Борислав ЈОВАНОВИЋ, Предраг МЕДОВИЋ,
Душанка ТРАЈКОВИЋ, Милорад ГИРИЋ**

Рецензенти

**Милутин ГАРАШАНИН
Драгослав СРЕЈОВИЋ**

**Секретар редакције
Кранислав ВРАНИЋ**

**Коректура
Биљана ЂОРЂЕВИЋ-БОГДАНОВИЋ**

**Компјутерски слог
Ненад ТАСИЋ**

**Дизајн корица
Светлана ЛАЛОВИЋ**

КУЛТУРЕ ГВОЗДЕНОГ ДОБА ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПОДУНАВЉА

Уредник
Никола ТАСИЋ

БЕОГРАД
1994

**THE IRON AGE CULTURES
IN THE YUGOSLAV DANUBE BASIN**

**Editor
Nikola TASIĆ**

**BELGRADE
1994**

САДРЖАЈ

	<i>In memoriam</i>	7
Никола Тасић	Некропола код Дорослова и њен значај за проучавање старијег гвозденог доба Подунавља	9
Милорад Герић	Налазишта старијег гвозденог доба у северном Банату ...	21
Снежана Маринковић	Накит на прелазу из бронзаног у гвоздено доба из остава са подручја средњег Баната	31
Љубомир Буквић	Гава налази у јужном Банату	39
Предраг Медовић	Генеза култура старијег гвозденог доба у југословенском Подунављу	45
Драган Јацановић	Метални налази у српском Подунављу на прелазу бронзаног у гвоздено доба	51
Драган Поповић	Нови налази старијег гвозденог доба у Срему	63
Светлана Вранић	Објекти за становање на локалитету раног гвозденог доба Асфалтна база код Земуна	73
Милош Јевтић	О металним налазима Басараби културе у Србији	77
Александар Палавестра	Налази праисторијског ћилибара на подручју Војводине ..	87
Милорад Стојић	Басеп Јужне Мораве у ранотрибалском периоду (VIII-VII пре наше ере)	91
Маја Паровић-Пешикан	Скитски елементи у гвозденом добу Подунавља и централног Балкана	101
Борислав Јовановић	Хоризонт најстаријих келтских гробова на северном Балкану	111
Марија Јовановић	Келтско утврђење Чарнок код Врбаса	119
Миодраг Сладић	Појасна копча са локалитета Жидовар	131
Душанка Трајковић - Петар Поповић	Дорослово - Бепфелд: налази млађег гвозденог доба	137
Живко Микић	Антрополошка проблематика латенске некрополе Пећине код Костолца	149
Мирослав Лазић	Етно-културна припадност лучних фибула са правоугаоном ногом	157
Светлана Блажић	Остаци коња из гвозденог доба у југословенском Подунављу	163

Štampa



VETERNIK, Sv. Markovica 40

ISBN 86-7179-019-3

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије

903.4"638"(497.11)(082)

КУЛТУРЕ гвозденог доба у југословенском Подунављу /уредио Никола Тасић; [превод резимеа Јасна Вељаповски]. - Београд : Балканолошки институт Српске академије наука и уметности; Сомбор : Градски музеј, 1994 (Ветерник : Добра Вест). - 169 стр. : илустр. ; 24 цм. - (Посебна издања/ Балканолошки институт Српске академије наука и уметности ; књ. 55)

На полеђини насл. The Iron Age Cultures in the Danube Basin. - Тираж 1000. - Стр 7-8: In memoriam Чедомир Трајковић: 1938-1992/ П. [Предраг] Медовић. - Zusammenfassung. - Библиографија уз већину радова.

1. Тасић, Никола

а) Археолошка налазишта - Подунавље - Гвоздено доба - Зборници

ИД=26201100

IN MEMORIAM
ЧЕДОМИР ТРАЈКОВИЋ
1938-1992



Чедомир Трајковић је рођен 2. априла 1938. године у Прешеву. Основну школу и гимназију завршио је у Врању. Археологију је студирао на Филозофском факултету у Београду. Дипломирао је 1967. године са темом "Бронзанодобне културе Војводине".

Као студент стекао је велико шеренско искуство. Провео је више година на заштити археолошких налазишта у Бердају: Бољетин, Лейенски Вир, Босман и Равна. Учествовао је у овим радовима, поред искуства, стекао је углед и симпатије као поуздан сарадник, илеменић и драг човек. Те особине красиће га до краја живота. После Бердаја, уследила су и друга велика археолошка ископавања у којима је учествовао Чедомир Трајковић: Сирмијум, Емона и Калемегдан.

Убрзо по завршеним студијама Чедомир Трајковић се обрео у Зеници. Прва служба младог археолога (уједно је био и први археолог Музеја у Зеници) означава и прве кораке стварања и обраде археолошких фондова у тој младој музејској установи. Паралелно с тим, учествовао је на више археолошких истраживања босанских археолога, од којих се увек и најрадије сећао Пода код Буџина.

Током 1972. године Чедомир Трајковић се са породицом преселио у Сомбор и ту остао до краја живота. Зајослио се у Градском музеју и одмах по доласку постао његов директор. Уз помоћ својих сарадника преузео је ову културну установу. Тиме почиње период плодног музејског рада и значајан усилон Градског музеја у Сомбору. Након савремене обраде праисторијске збирке, већ 1974. године, Ч. Трајковић обнавља раније напуштена истраживања некрополе старијег гвозденог доба Бейфелд код Дорослова. Ова истраживања је успешно окончао 1980. и одмах приступио мултидисциплинарној обради материјала и припреми за издавање. Истражи-

вања су завршена са укупно 180 истражених гробова и то је сада најзначајнији фонд даљске групе уопште са одговарајућом документацијом.

Осим истраживања некрополе у Дорослову, Чедомир Трајковић је обавио и низ других мањих, оријентационих и заштитних истраживања у западној Бачкој, па је тако стикао добар увид у културну садржину и стање археолошких налазишта на простору који је обрађивао. То му је значајно помогло да напише рад о најстаријој прошлости сомборског краја, који је делимично објавио у Уметничкој топографији Сомбора 1984. године.

Чедомир Трајковић је аутор више археолошких изложби. Међу њима посебно место заузима репрезентативна изложба о резултатима истраживања некрополе у Дорослову за коју је написао веома квалитетан каталог 1977. године. Осим у Сомбору, изложба је била остворена и у Београду, Новом Саду, Осјеку, Суботици и Баји. Поред великог ангажовања у раду своје установе, Чедомир Трајковић је стални учесник и угледни сарадник у вишегодишњим истраживањима Гомолаве, Калакаче, Градине на Босуту и Феудвара. На два последња налазишта по-

јављује се и као аутор који пристица значајној проблематици. У ствари, непосредно пре трагичног дана, он је преузео обавезу и започео рад на приреди документације за објављивање монографије о сивомбеном хоризонту са назв. Басараби-керамиком насеља Градина на Босуту. После пет година вођења једног сектора на Феудвару написао је рад о чунастим посудама ватинског насеља, али његово објављивање није имао среће да види. Исто тако, и практично окончани рукопис о некрополи у Дорослову није успео да приведе крају. Слично се догодило и са текстом за каталог "Пушевица Келта", којег га је изненадна и оштра смрт заувек одузела породици, пријатељима, колегама и археолозији.

Чедомир Трајковић је својим примером уверљиво доказао да се и у малим установима, далеко од великих центара и афирмисаних институција, могу постићи савремени научни покови у струци и у науци и да се у њима може активно учествовати.

Чедомир Трајковић је за собом оставио непролазно дело и својим присуством оилемнио сваку средину у којој се налазио. Због тога смо му неизмерно захвални.

П. Медовић

НЕКРОПОЛА КОД ДОРОСЛОВА И ЊЕН ЗНАЧАЈ ЗА ПРОУЧАВАЊЕ СТАРИЈЕГ ГВОЗДЕНОГ ДОБА ПОДУНАВЉА

Чест је случај у археологији да се неко значајно налазиште идентификује са његовим истраживачем и обратно, при помену имена истраживача асоцирамо на налазиште. Тако, кад се помене Троја мисли се на Шлиман, кад се помене Еванс замислимо Кносос, а код нас су то Васић и Вишча, Грбић и Старчево, Гавела и Жидовар или Срејовић и Лепески Вир. На исти начин чврсто су повезани Дорослово и Чедомир Трајковић, чијој успомени посвећујемо овај научни скуп, а ја овај члапак. Дорослово је пре свега захваљујући њему (иако је било и других истраживача - О. Брукнер, И. и П. Нађ) ушло у археологију Панонске низије као незаобилазно налазиште за проучавање оних сложених културно-историјских процеса на прелазу из II у I миленијум пре наше ере који означавају појаву нових племена на овим просторима. Дорослово већ сада даје одговоре на нека питања популационих кретања и хронологије једне нове културе, која се у северозападној Бачкој, Барањи, западном Срему и јужној Трансданубији у Мађарској, конституише као нова култура која траје све до продора Келта у овај део Подунавља. Гробне целине са некрополе у Дорослову, како ћемо касније видети, пружају могућност анализе обреда сахрањивања, типологије материјалне културе, страних утицаја и,

што је посебно значајно с обзиром на дуготрајно коришћење некрополе, омогућавају интерну периодизацију културе којој припада. На жалост, све могућности које некропола у Дорослову пружа за даља проучавања Ч. Трајковић није стигао да искористи, чак ни да објави готово завршен рукопис о резултатима својих истраживања. Надамо се да ће уз помоћ пријатеља и куће у којој је провео највећи део свог радног века ова књига угледати светлост дана.

Кратак историјат истраживања, који је мање-више познат, показује да је некропола у Дорослову откривена приликом реконструкција трасе будућег канала Дунав-Тиса-Дунав 1957. године. Том приликом забележени су први гробови.¹ Мања истраживања обављена су 1963. године, али због недостатка документације о гробним целинама (откопана су 23 гроба), она немају већег значаја. Тек од 1974. године, захваљујући радовима Чедомира и Душанке Трајковић, започињу обимна систематска ископавања која су, са прекидима, трајала све до 1980. године.² У току ових радова истражена су 152 гроба у којима су, изузимајући пет дечјих скелета, нађени искључиво спављени покојници. Ако томе додамо и оне гробове без потпуне документације из 1957. и 1963. године, онда би то чинило око 180 истра-

1 О. Брукнер, 1959, 1-13.

2 Поред цитираног текста, основну библиографију радова о Дорослову чине: I. и P. Nad, 1963, 53-54; Ч. Трајковић, 1974, 62 и даље; *Idem*, 1977, 29-36, fig. 1-7; *Idem*, 1979, 259-266, T. I-III; *Idem*, 1981, 81-85, T. I-III; Ч. и Д. Трајковић, 1977, *pass.*

женх гробова. Због тога некропола на сектору "Бенфелд" код Дорослова несумњиво представља највећу код нас истражену некрополу даљске културе.

Библиографија радова о палеониту код Дорослова врло је скромна и поред његовог великог и несумњивог значаја. Поред мањег рада Олге Брукнер о истраживањима 1957. године, то су у највећој мери извештаји Ч. Трајковића у "Археолошком прегледу", затим један обимнији каталог са изложбе "Халштатска некропола код Дорослова" из 1977. године и два мања рада у којима се први пут дају испријати подаци о појединим гробним целинама и њиховој културној и временској детерминацији (*Нови резултати истраживања на некрополи "Бенфелд" код Дорослова - Сомбор*, Научни скуп "Сахрањивање код Илира, маја 1976. и *Der Fundort Djepfeld bei Doroslovo - ein hallstattzeitliches Gräberfeld*, Симпозијум у Новом Саду, септембра 1979. године).³ Упркос чињеници да бројни налази и гробне целине из Дорослова нису у целини публиковани, ова некропола је ушла у нашу и европску литературу као незаобилазно налазиште при проучавању културе и Urnenfelder комплекса средње Европе којем она заправо и припада.

Цитирани радови о дорословској некрополи пружају основу за закључак о њеном дугом трајању. Типолошка анализа појединих облика урни или гробних прилога показује да је исправно мишљење које је о њој изнето да најстарији гробови припадају времену прелаза из бронзаног доба у старије гвоздено доба, док најмлађи одговарају времену првих контаката Келта са аутохтоним становништвом ових области.⁴ У групу најстаријих гробова спадају они чији се облици везују за рану Вал културу (Vál I), с једне стране, а са друге, они који су блиски касној Белегити (Белегити II) или њој савременој, Гава-култури. Примери за ово су урне из гроба 27 ко-

је поже ојдинке Белегити II-стила и урна из гроба 49 која је на рамену украшена хоризонталним капелурама какве се срећу у Гава-култури. Ако апстрахујемо гробове који припадају келтском периоду, најмлађу групу гробова чине они у којима се појављују урне са сљоштеним реципијентом, украшавапе капелуром. Овде свесно остављамо по страни скелетне гробове (на пример, гроб 18) који очигледно не припадају аутохтоној популацији, а њихово културно и временско одређење није сасвим поуздано. Тако, на пример, налази из поменутог гроба 18 (криви нож, копље, доњи део каније, перле) могу припадати Келтима, али, исто тако, и нешто ранијем времену, непосредно пре њиховог доласка у ове области.⁵ Групи страних елемената на некрополи у Дорослову припадају неки кимерски и трако-кимерски облици (крстасто бронзано дугме, делови жвала) или посуда тзв. предкитског стила каква је, на пример, урна из гроба 8 која има своје аналогје у трансилванском "прескитском" материјалу.⁶ Уз све ово могли бисмо поменути у Urnenfelder и у даљској култури стран обичај скелетног сахрањивања. Карактеристично је да се на готово свим истовременим некрополама даљске културе (Батина, Дал, Лијева бара код Вуковара) у мањем броју појављују и скелетни гробови.⁷ У Дорослову је од око 180 гробова било 5 скелетних, а на некрополи Лијева бара код Вуковара, која културно и хронолошки припада истом кругу, откривено је седам скелетних гробова према сто једном спаљеном гробу.⁸ Иако не располажемо потпунијим подацима са некрополе код Даља и Батине, имамо утисак да су скелетни гробови и ту права реткост. У интерпретацији ове чињенице К. Вински-Гаспарини је склопа тумачењу да су скелетни гробови на даљским некрополама стран елемент који се појављује под утицајем струјања са југа, из балканског, илирског подручја.⁹ За нас је на овом месту значај-

3 Уз цитиране радове уп. и Ѓ. Трајковић, 1977, 29 и даље и материјал који на жалост није у целини дат у оквиру гробних целина (нпр., fig. 5 и 7).

4 Као најстарији гроб наводи се 23/75 чија се урна доводи у везу са културом Вал и Велатице. Припада времену На А (уп. Ѓ. Трајковић, 1977, 32). Најмлађе гробове са некрополе Ч. Трајковић одређује у Латен (*op. cit.*, 33).

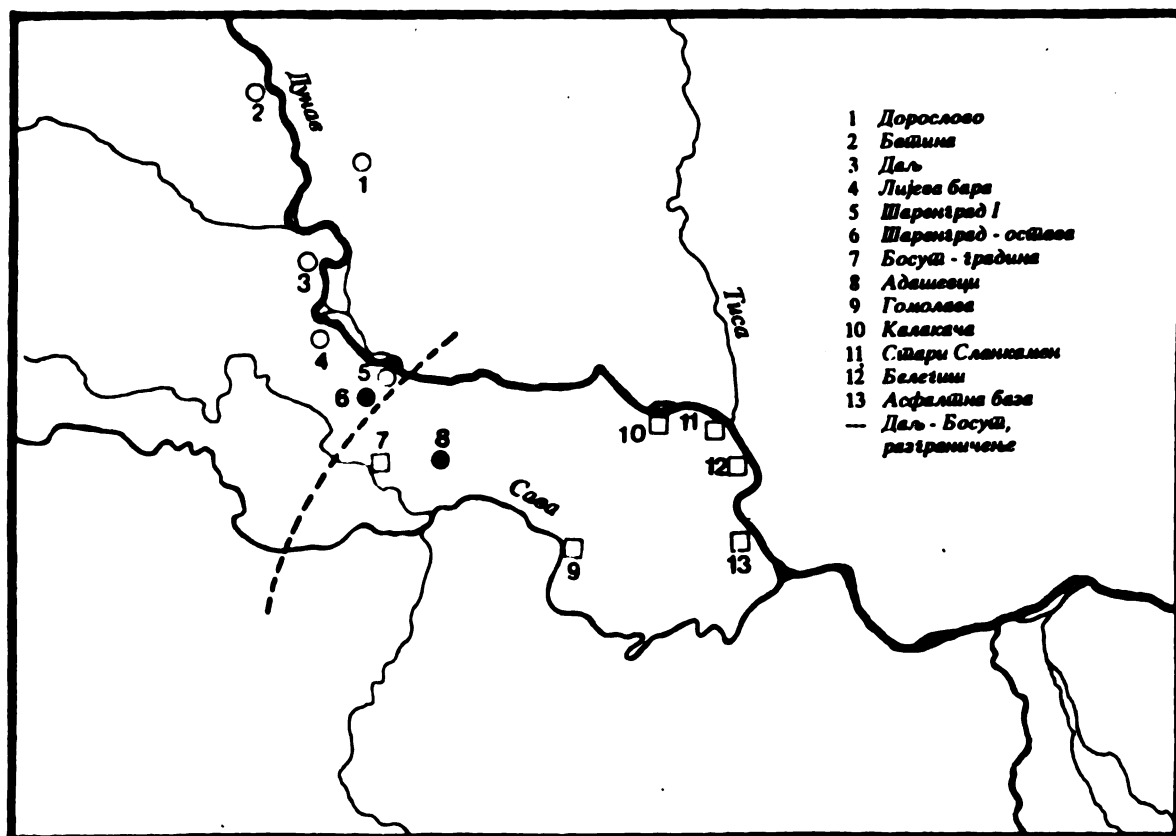
5 Д. и Ѓ. Трајковић, 1977, 16 и 33.

6 О. Брукнер, 1959, 5 и даље; На ову компоненту указао је и Ч. Трајковић повезујући их са "трако-кимерским" елементима, (Уп. Ѓ. Трајковић, 1977, 33-34.) Уз то, на ове везе упућује урна украшена фризом коња (?) у низу, па и сахрана коња на овој некрополи (*op. cit.*, 30, сл. 1).

7 К. Vinski-Gasparini, 1983, 603 и *cit. lit.*

8 Ѓ. Трајковић, 1981, 81; К. Vinski-Gasparini, 1973, 173; *Idem*, 1983, 604.

9 К. Vinski-Gasparini 1983, (609-610).



Карта 1 — Најважнија налазишта даљске и босушке културе у југословенском Подунављу

нији један други податак који би могао објаснити појаву скелетних гробова у Дорослову, Даљу и Вуковару и на другим некрополама овог културног круга. Подаци о сахрањивању у босутској култури, иако веома ретки (Гомолава, гроб из Хртковца без тачних услова налаза, гроб са налазишта Асфалтна база код Земуна и др.), показују да она преферира скелетни начин сахрањивања.¹⁰ Додир даљске и босутске културе као и временска припадност скелетних гробова из Вуковара, Дорослова и других некропола, показују да се ту инхумација појављује под утицајем босутске културе. Овај закључак је још убедљивији када се анализирају и неки други страни елементи у материјалној култури даљских некропола. На њих ћемо се

касније вратити када се буду одређивали релативни хронолошки односи Дорослова и даљске културе, са једне, и њених суседа, са друге стране.

Истраживања код Дорослова актуелизовала су поново један проблем о коме је у литератури често дискутовано. То је питање назива културе којој ова некропола, као и друге о којима је овде реч, припадају. У примени су називи *Urgenfelder* култура, Вал-Даљ (валско-даљска) или само даљска култура.¹¹ Опредељење за један од ових термина претпоставља и опредељење за тумачење генезе културе. Тачније, да ли она представља самосталну појаву или је варијанта једне шире распрострањене културе или, пак, део културног

10 Z. Vinski, 1955, 35, сл. 18-19 (гроб из Хртковца); N. Tasić, 1972 и даље (групна гробница са Гомолаве); Б. Петровић, 1991, 5; реферат С. Вранић на овом симпозијуму.

11 М. Грбић је први увео назив даљска култура. М. Грбић, 1939, 59. За дискусију о називу уп. К. Vinski-Gasparini, 1983, 600 и *cit. lit.*

комплекса. Први термин, "Urnenfelder култура", подразумева ширу припадност распрострањеном комплексу који обухвата средњу Европу и њено гравитационо подручје. У оквиру њега се појављује већи број самосталних култура и културних група. Други термин је проблематичан јер поред сличности између некропола типа Вал у Мађарској и ових у југословенском Подунављу постоји и читав низ разлика (типолошких и хронолошких) због чега нам ни термин валско-даљска култура не изгледа сасвим прихватљив. У новијој литератури (К. Вински-Гаспарини, М. Гарашанин, Р. Васић и аутор ових редова) углавном се користи термин који је предложио М. Грбић - - *даљска култура (џруја)*. Код овог назива би могло да се остане под условом да му се дода допунска одредница "Дорослово" из следећих разлога: налази из Даља, иако бројни, не садрже потребне податке, посебно оне који се односе на гробне целине, па би у атрибуцији појединих налаза често могло доћи до забуне. У Дорослову је ситуација сасвим чиста: гробне целине су јасно издвојене, а њихов хронолошки распон одговара трајању културе од њених почетака (од На А2 периода) па све до краја, до завршних фаза На С, када у Подунављу поново, вероватно под утицајем скитских племена, долази до снажних промена.

Под претпоставком да културу Даљ-Дорослово прихватимо као аутономну појаву у оквиру Urnenfelder-културног комплекса, онда бисмо њену територију могли ограничити на простор југословенско-мађарског дела Барање јужно од Мечека и Печуја у Мађарској па до ушћа Драве у Дунав, затим на део западног Срема до близу Винковаца, Вуковара и Илока где се ова култура додирује, а делом и меша, са босутском. Најзад, њеној територији припада и северозападна Бачка, са Дорословом као најзначајнијим налазиштем. На подручју југословенског дела Барање и источне Славоније важна су налазишта Бусије и Краљевац код Даља, Жарковац код Ердута,

затим Батина са бројним гробовима и тракокимерским налазима, а у западном Срему су то некрополе Лијева бара код Вуковара или Јанковићев Градац, како се још назива, као и Ремово код Шаренграда.¹² Уз ове налазе, значајни су и неки налази из гробова или остава који временски припадају овом кругу, али је њихова културна атрибуција неизвесна, односно типолошки припадају ширем културном хоризонту или другом стилском изразу. Овде се мисли, на пример, на шлем из Батине, или оставу (?) из истог места, затим на шаренградску и илочку оставу или на оставу из Адашеваца.¹³ Ова два последња налаза могу припадати и босутској култури. Подручје са којег они потичу било би гранично у односу на Даљ-Дорослово и босутску културу.

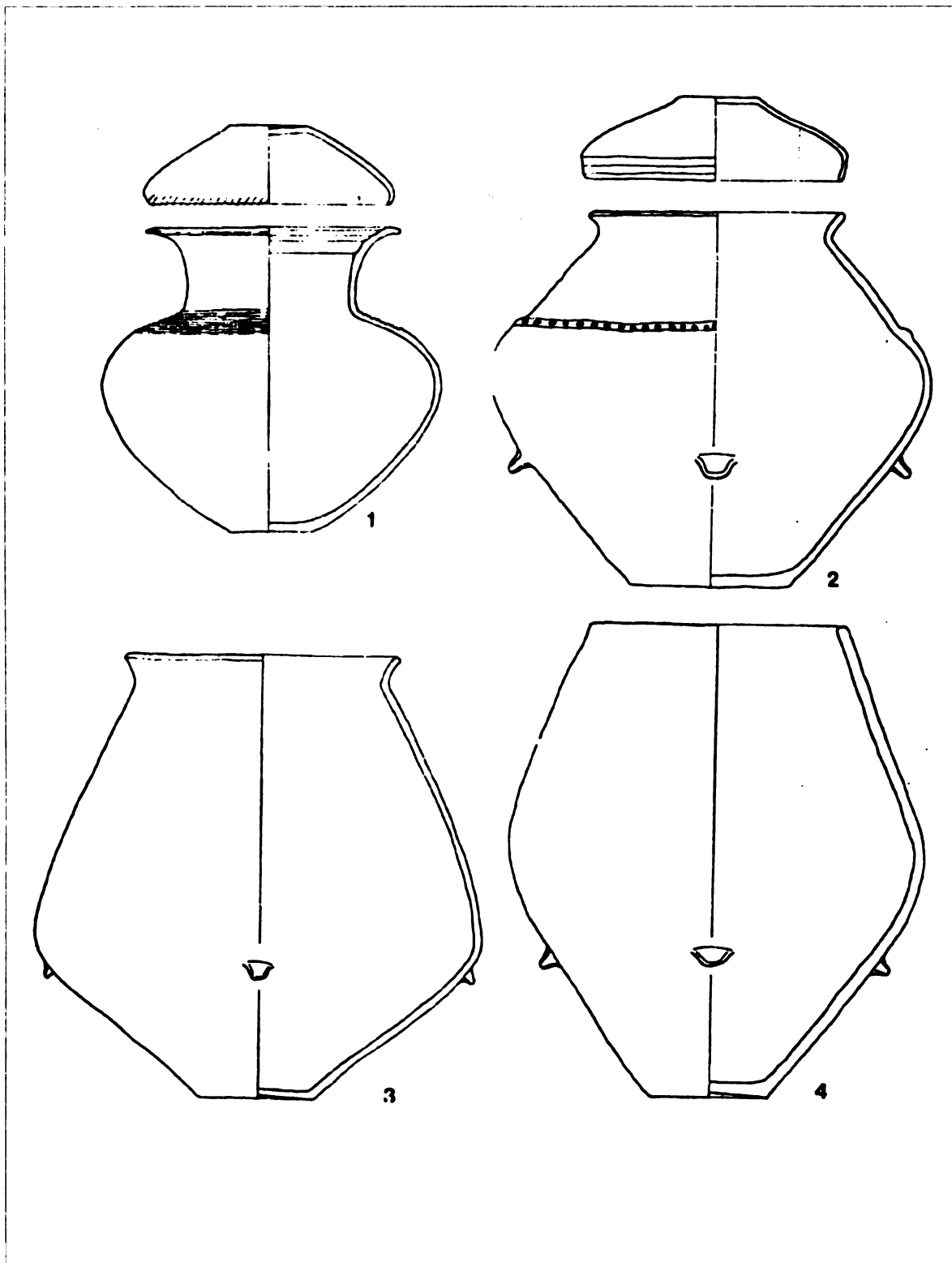
Територијално разграничење Даљ-Дорослово било је тема више написа у стручној литератури. К. Вински-Гаспарини сматра да се та граница налази око Илока и Товарника, док смо је ми у *Праисторији Војводине* ставили нешто западније. Обрађујући "налазе босутске групе из Винковаца", Ј. Шимић је, такође, склона да и ово подручје прикључи босутској култури.¹⁴ Чини нам се данас, после открића нових налаза и објављивања неких ранијих података, да је тешко повући прецизну границу између ових двеју култура. Врло је вероватно да је рана "даљска култура" покривала и део територије на којој се касније развија босутска култура. Овде се, пре свега, мисли на делове западног Срема. Напред је речено да су елементи босутске културе присутни на налазиштима културе Даљ-Дорослово. Поред скелетног начина сахрањивања, које је на некрополе у Лијевој бари, Даљу, Дорослову, Батини стигло са подручја босутске културе, овде се могу поменути и неки прилози из гробова који стилски несумњиво припадају овој култури. Тако се, на пример, у гробу 89 у Лијевој бари налази једна типична посуда босутске културе.¹⁵ Сличних налаза има и у Даљу. Поред босутских, појављују се под утицајем са ју-

12 Поред старе литературе за ова налазишта уп. Е. Patek, 51 (за Барању); И. P. Nađ, 1964, 13-15, Т. V/1, VI-XII, XIV, 1, 3-5 итд. (за Батину); *Idem*, 1964, 13 (за Даљ); К. Vinski-Gasparini, 1973, 150-164, tab. 115-120 (Даљ), 158-160 (Батина), tab. 114 (Шаренград, некропола) и tab. 130b и 130 (Шаренград, остава), tab. 121-125 (Лијева бара код Вуковара); Ј. Šimić, 1984, 107 и даље (старији налази из Лијеве баре).

13 К. Vinski-Gasparini, 1973, 185, tab. 130b-131 (остава); Z. Vinski, 1955, 30-31, Т. I-II (остава из Адашеваца).

14 Ј. Šimić, 1984, 107 и даље, сл. 1-2; за разграничење ове две културе уп. N. Tasić, 1979, 9-11.

15 К. Vinski-Gasparini, 1973, tab. 122, 9.



Табла I - Неки карактеристични облици урни из Дорослова
(сл. 1 - гр. 49; сл. 2 - гр. 51; сл. 3 - гр. 117; сл. 4 - гр. 146)

га и неке посуде (урне) које припадају нешто ранијем времену - култури Белегши II. То су урне са канелурама на врату и трбуху (Ердут, Сотин, Батина) које су основно стилско обележје Белегши II-Гава стила.¹⁰ Сви ови подаци показују да се контакти између култура на југу (Срем и српско Подунавље) и оних на подручју културе Даљ-Дорослово одржавају кроз дужи временски интервал, обухватајући време од На А2 па до краја На С-периода.

Посебну групу налаза значајних за проучавање културе Даљ-Дорослово чине предмети "трако-кимерског стила". Они су присутни у гробовима у Дорослову (крстасто дугме, делови коњских жвала), али још више на налазиштима код Даља, Батине и у оквиру шаренградске и илочке оставе. Налази из Даља припадају некрополи, али нажалост, нема прецизних података о гробним целинама, тачније ком гробу припадају и да ли су инвентар спаљених или скелетних гробова. "Трако-кимерску" групу налаза из Даља чине углавном делови коњске опреме: бронзане псалије, жвале, крстаста дугмета, разводници ремења и сл.¹⁷ Налази из Батине су још значајнији јер представљају део затворене целине. Откривени су почетком овог века (1901. године на имању Ј. Палинкаша) и вероватно чине оставу у којој доминирају предмети твз. "трако-кимерског стила". Садржај налаза чини више бронзаних псалија различите профилације, жвале, трокраки разводници, украси за коњску опрему, више десетина бронзаних дугмета (калотастих, купастих, са ваљкастим пожицама, са алком или без ње итд.), бронзане апликације, украси у облику стилизоване главе овна, карике итд.¹⁸ Поред ових несумњиво "трако-кимерских" налаза - реквизита коњачке опреме - истој групи припадају и неки други предмети који су значајни за њену хронологију, под условом да су подаци о околностима под којим је остава нађена, тачни. То се пре свега односи на бронзане, чунасте фибуле, торквесе и неке облике привесака.¹⁹ Део налаза из батинске оставе је често коришћен

у литератури, почев од I. Freya, чијој колекцији припада, преко J. Nestora, J. Harmatte до F. Holstea, Z. Винског и других.²⁰ Међутим, оставу су први пут у целини објавили И. и П. Пађ (у каталогу о збирци Imre Freya), у издању сомборског музеја. Нажалост, остала је незапажена у стручној литератури, чак се и не помиње у исцрпној студији К. Вински-Гаспарини о култури поља са урнама у северозападној Хрватској.

Поред Батине и Даља, у контексту тумачења појаве и хронологије трако-кимерских налаза, посебно у односу на културу Даљ-Дорослово, изузетан значај има остава из Шаренграда (Батине). Ово, пре свега, зато што је њен садржај врло хетероген. У њој се налазе делови коњске опреме, наочарасте фибуле, торквеси, наруквице, гвоздена секира - келт и гвоздено копље и, најзад, један доста редак али карактеристичан украсни предмет за косу калемастог облика.²¹ Делови бронзане псалије, жвала, фалера и бронзана дугмад су слични налазима из Батине и Даља. С друге стране, карактеристично је присуство наочарастих фибула и, нарочито, калемастог украса за косу какав се налази у групној гробници II на Гомолави.²² На основу керамичког материјала, како је то већ познато у литератури, групна гробница припада Калакача-хоризонту - раној фази босутске културе. Преко аналогија из шаренградске оставе добијен је, чини се, чврст податак о хронолошком односу између културе Даљ-Дорослово и ране фазе босутске културе. С друге стране, ту су и напред поменути керамички налази босутског стила на некрополама код Вуковара и Даља о којима је писала Ј. Шимић.²³ Несумњиво је да је овде реч о утицајима па и мањим померањима носилаца босутске културе према северу.

У литератури о трако-кимерским налазима у Карпатском басену и, посебно, о њиховом односу према аутохтоним културама, у овом случају и према Даљ-Дорослову, постоји доста несагласности. После J. Nestora, S. Gallusa, T. Horvata, F. Holstea, J. Harmatte и др, у новије

10 *Ibid.*, tab.6/6 (Ердут) и 24, 10 (Сотин); K. Minichreiter, 1978, 99, сл.61-63.

17 *Ibid.*, 178-179 и цит. старија лит., tab.115-120.

18 I. и P. Nad., 13-15 и *cit.lit.*

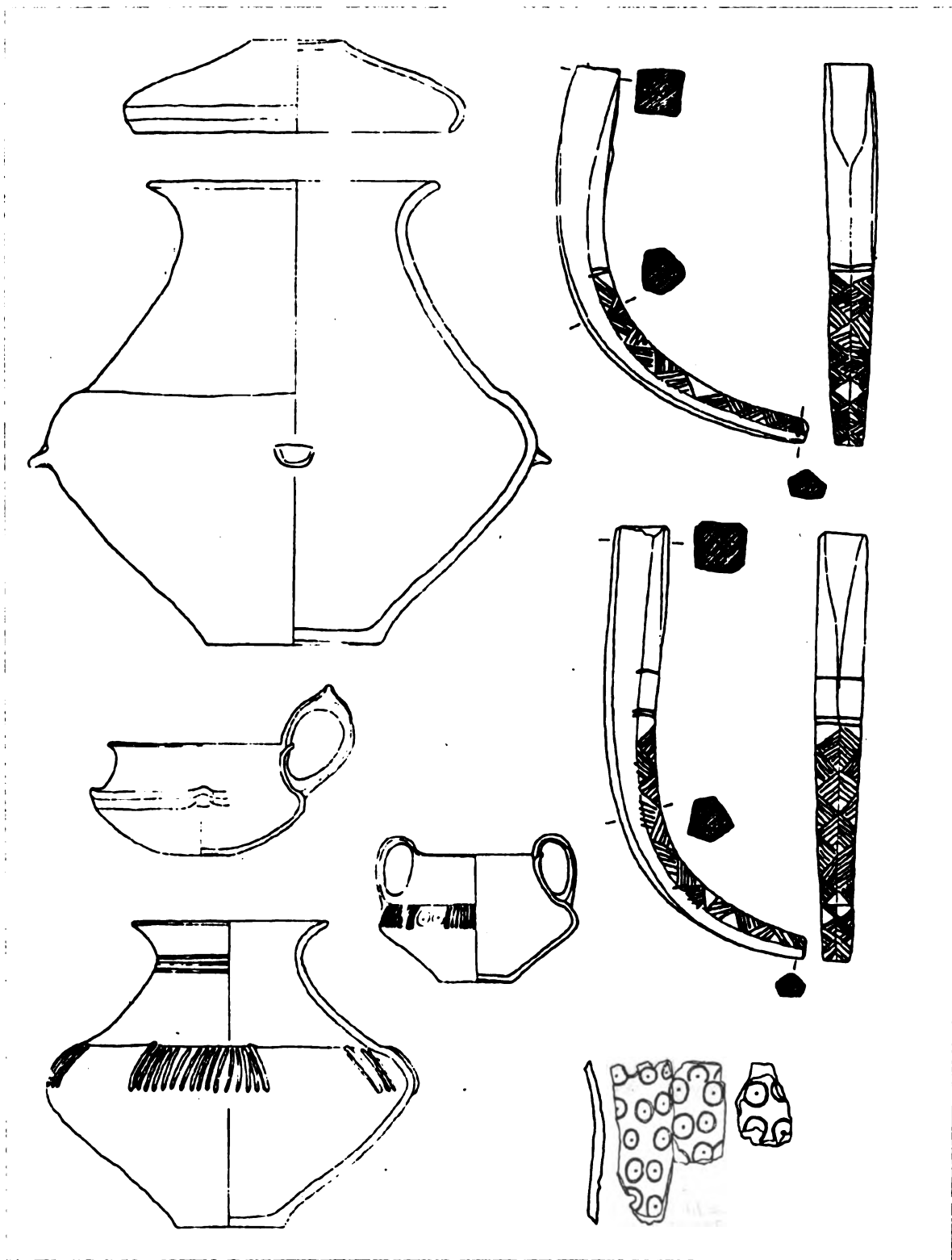
19 *Ibid.*, T. XVI, 2; XVII, 5.

20 I. Frey, 1905; J. Nestor, 1934, 108 и даље; J. Harmatta, 1946-1948, 79 и даље; Z. Vinski, 1955, 27 и даље.

21 K. Vinski-Gasparini 1973, 185, tab. 130b-131.

22 N. Tasić, 1972, 30 и даље, T. II, 5; III, 7; V, 14-15; VI, 16-19.

23 J. Šimić, 1984, 110, сл. 1-2.



Табла II - Дорослово, део инвентара из гроба 137

време једну ширу студију о "кимерској бронзи" написао је G. Kossack.²⁴ Упркос овом постојећем опширном раду, чини се да проблем остаје отворен. G. Kossack је нешто подигао хронологију налаза "трако-кимерских коњаничких реквизита" у Панонској низији, али је његово датовање, по нашем мишљењу, још увек ниско. Стављање ове врте налаза у крај VIII или почетак VII века пре нове ере, ослања се на податке које налазимо код Херодота и у другим античким изворима, а који су везани за нападе Кимераца на територију новоасирског краљевства.²⁵ С друге стране, помиње се и притисак Скита на Кимерце, што би био узрок њиховог померања према југу и западу. Ова два податка не би требало да буду пресудна за хронологију "трако-кимерских коњаничких реквизита" у Панонској низији. Први контакти између Кимераца и панонских култура могли су да се остваре и нешто раније, већ у IX, а можда и крајем X века пре наше ере. То би била фаза импорта коњаничких реквизита у Панонску низију, а не и физичко присуство Кимераца на овим просторима. На овакав закључак навели би нас пеки налази у оквиру културе Даљ-Дорослово. С једне стране, то су кимерски налази из Дорослова (крстасто дугме и делови жвала), затим честа појава "кимерске" бронзе у Батини и Даљу, а с друге, присуство кимерских налаза у оставама типа Шаренград. Гроб из Дорослова, који је публиковала О. Брукнер,²⁶ у коме се налази крстасто дугме, припада раној фази некрополе, типу Вал II. Остава из Шаренграда, у којој се налазе како псалије и жвале карактеристичне за "кимерску бронзу", тако и наочарасте фибуле и калемасти украс за косу идентични налазима из групне гробнице II на Гомилави, припадају времену ране фазе босутске културе (Калакача тип или фаза). Овај хоризонт босутске културе, на основу краткотрајног додира са културом Белегиш II-Гава и на основу других података, припада времену IX и VIII века пре наше ере, када долази до снажног продора Басараби стила у сремско-славонско подручје. Уколико ове

продоре сматрамо последицом притисака Кимераца на носиоце Басараби-културе у правцу исток-запад, онда би напред изнета аргументација добила још једну потврду.²⁷

Разматрања о трако-кимерским налазима и њиховој хронологији у југословенском Подунављу стоје у уској вези са питањем хронологије Дорослова и културе којој некропола припада. Поред "кимерских" налаза, ту су и стилске везе између Вал-културе на северу и стила Белегиш II-Гава на југу. Склони смо оном мишљењу, по којем се рана фаза културе Даљ-Дорослово ставља у први век I миленијума пре наше ере. То би било време краја На А2 и почетка На В-хоризонта, фазе IV културе поља са урнама по подели К. Вински-Гаспарини.²⁸ Ова фаза културе Даљ-Дорослово могла би да се синхронизује са Вал II, даље са Руше I и раном Подоли-културом. Пун развој културе Даљ-Дорослово пада у време VIII века пре наше ере. Њу карактеришу барокне урне са спљоштеним доњим делом, шоље са рожастим додацима, масовна употреба канелуре, зделе са тордираним ободом итд. Крај овог, рекли бисмо, барокног периода даљске културе могао би да се повеже са ширењем носиоца босутске културе (фаза Басараби) према северу на подручју западног Срема (Личева бара код Вуковара), источне Славоније и Барање (налази из Даља). Поред керамичких посуда, овде бисмо као последицу имали и појаву скелетног сахрањивања. Колико дуго се развијала култура Даљ-Дорослово, није довољно јасно. К. Вински-Гаспарини и неки други истраживачи сматрају да она траје до појаве Келта на овим просторима. Поузданих аргумената за то нема. Можда би један спорни гроб из Дорослова (гроб 18) са гвозденим копљем, кривим пожем и кавијом, могао да премости време између краја културе Даљ-Дорослово, с једне, и појаве Келта с друге стране.²⁹ Гроб би по нашем мишљењу одговарао оном временском хоризонту који у Срему, српској Посавини, па и у јужној Бачкој испуњава још недовољно издиференцирана, тзв. "сремска група источноалпског простора".³⁰

24 G. Kossack, 1980, 109.

25 *Ibid.*, 110 и нап. 3-4.

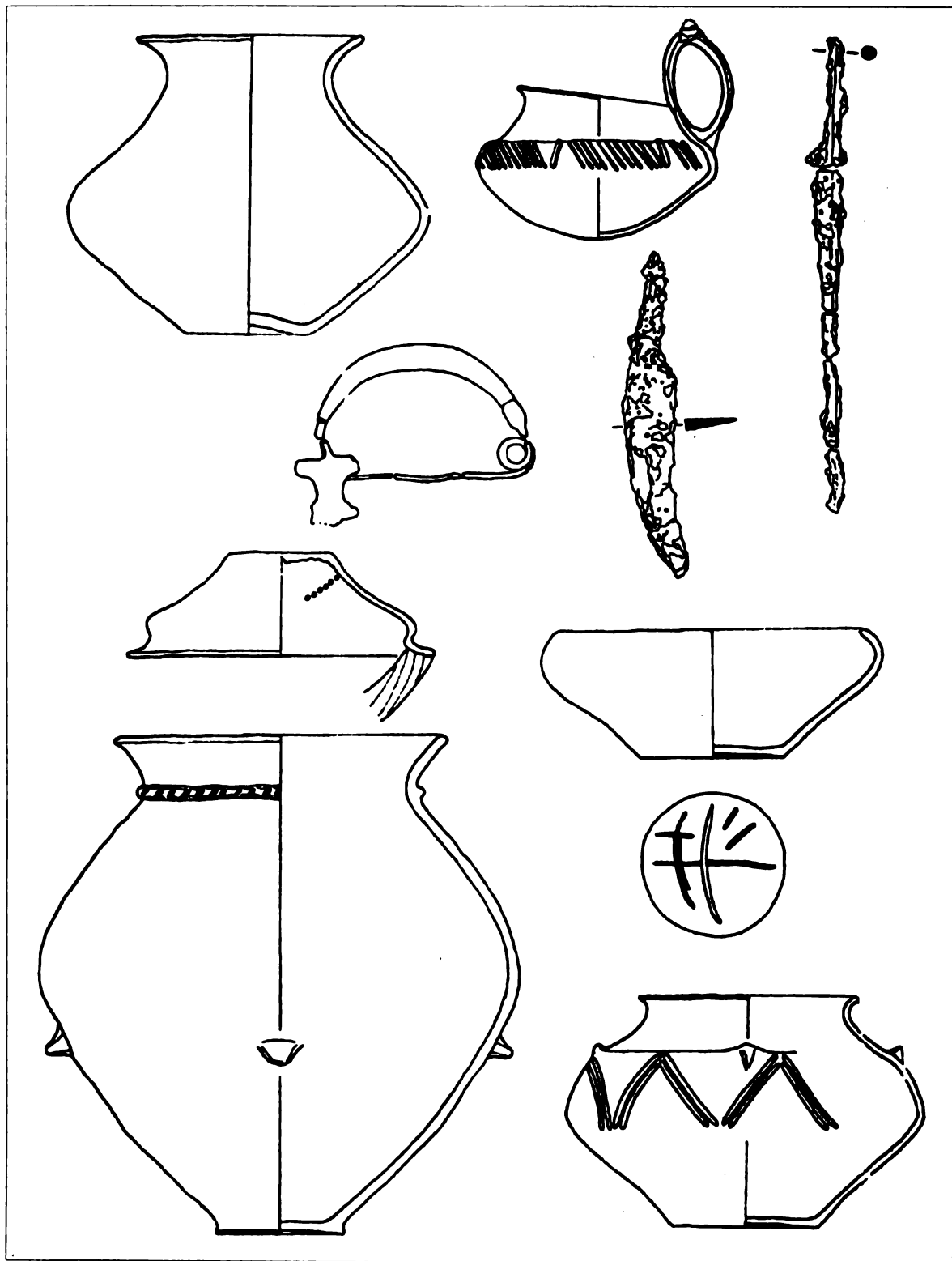
26 О. Брукнер, 1959, 5 и даље.

27 N. Tasić, 1971, 44 и даље; *Idem*, 1984, 110-118.

28 K. Vinski-Gasparini, 1973, 170-172.

29 Č. i D. Trajković, 1977, 16 и 33.

30 R. Vasić, 1987, 555 и даље.



Табла III - Дорослово - део инвентара из гроба 141

У закључку овога рада, може се констатовати да анализа материјала са некрополе у Дорослову показује да:

- гробне целине, јасно издиференциране, припадају јужном ареалу Urnenfelder комплекса. Оне заједно са налазима из Даља, Батине, Ердута, Лијеве баре код Вуковара, Шаренграда (некропола и остава) и Илока чине посебну стилску, културну и хронолошку целину која се издваја као даљска или култура Даљ-Дорослово;

- временско трајање сахрањивања у Дорос-

лову приближно одговара трајању културе у целини. Горњу границу чине гробови блиски култури Вал I и Белегиш II-Гава, а доњу, гробови блиски хоризонту Руше-Stillfried, а затим, као најмлађи, гробови са кимерским или скитоидним материјалом, укључујући и коштане делове рефлексног лука(?). У хронолошком смислу то би био временски распон између IX и прелаза VII у VI век пре наше ере. Даље трајање културе Даљ-Дорослово, до доласка Келта, како сматра К. Вински-Гаспарини, хипотетично је.

THE NECROPOLIS AT DOROSLOVO AND ITS IMPORTANCE FOR THE RESEARCH INTO THE EARLY IRON AGE OF THE DANUBE REGION

Summary

The necropolis at Doroslovo, excavated by Čedomir Trajković, has entered the literature as one of the most meticulously investigated sites of the kind in the Yugoslav Danube Basin. About 180 graves, supported with good documentation, give us possibility to trace development of the necropolis through a long period of time (from the 9th to the 6th centuries BC in continuity, and with a cessation up to the arrival of Celts). It belongs to the wider region of Urn-field culture, to the so-called Dalj-Doroslovo group, as a peripheral phenomenon of the greater middle-European Urn-field complex. It is marked by its contacts with neighbouring Bosut-Basarabi culture in the south, and by the appearance of Thrako-Cimmerian and Scythian elements. The importance of the Doroslovo necropolis is in providing means to define, both chronologically and culturally,

some already known finds, either those which came from random excavations, or the ones lacking all necessary data (Dalj, Batina, Ilok). Together with the necropolis at Lijeva Bara near Vukovar, Doroslovo represents the south-easternmost point of the Urn-field culture in its classic form. Since Dalj-Doroslovo settlements containing stratigraphic sequence have not been excavated yet, the necropolis at Doroslovo may fill the gap. It is however possible to derive a periodization of Dalj-Doroslovo group within Urn-field complex using typological analysis of graves, or, less frequently, of metal findings and superposition of graves. Accordingly, this culture would cover the period between Vál I and Belegiš II-Gava cultures, on the one hand, and Scythian penetration, on the other.

ЛИТЕРАТУРА

- | | | | |
|--------------|---|---------------------|---|
| Бруквер О., | 1959 <i>Халиштитска некропола код Дорослова</i> , Грађа Покрајинског завода за заштиту споменика културе III. | Мајварнић-Павић Н., | 1968 "Трако-кимерска" остава из Илока, Рад војвођанских музеја 15-17, Нови Сад. |
| Frey I., | 1905 <i>Kisköszegi bronzlelet</i> , АЕ. | Mlinchreiter K., | 1978 <i>Novootkriveno naselje i nekropola bronzanog doba na lokalitetu Žarkovac u Erdutu</i> , Dokumenti Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku 1. |
| Грбић М., | 1939 <i>Праисторијско доба Војводине</i> , Војводина I, Нови Сад. | Nadj P. I I., | 1963 <i>Doroslovo, Sombor - halštatska nekropola</i> , AP 5. |
| Harmatta J., | 1946-48 <i>Le problème cimérien</i> , АЕ VII-IX. | | 1964 <i>Arheološka zbirka dr Imre Frey-a</i> (Katalog), Sombor. |
| Kossack G., | 1980 "Kimmerische" Bronzen, Gabrovčev zbornik, Situla 20-21, Ljubljana. | Nestor J., | 1934 <i>Zu den Pferdegeschürbronzen aus Stillfried</i> , PZ 21. |

- Patek E.,** 1968 *Die Urnenfelder Kultur in Transdanubien*, Budapest.
1980 *Einige Daten zu den Anfängen der Frühheizenzeit in Ungarn*, Gabrovčev zbornik, Situla 20-21.
- Петровић Б.,** 1991 *Скелетни гробови стареје гвозденог доба са локалитета "Асфалтна база" у Земуну*, Годишњак Музеја града Београда XXXVIII, Београд.
- Šimić J.,** 1984 *Stariji nalazi bosutske kulture iz Vukovara*, Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji (Simpozijum), Zagreb.
- Taskić N.,** 1971 *The Bosut Group of the Basarabi Complex and "Thraco-Cimmerian" Finds in Yugoslav Region along the Danube in the Central Balkans*, Balcanica II, Beograd.
1972 *An Early Iron Age Collective Tomb at Gomolava*, AIug.XIII.
1979 *Teritorijalna, kulturno i hronološko razgraničenje daljske i bosutske kulture*, Balcanica X, Beograd.
1984 *Југословенско Подунавље од индоевропске сеобе до продора Скиџа*, Нови Сад-Београд.
- Trajković Č.,** 1974 *Doroslovo, halštatska nekropola*, AP 16, Beograd.
1977 *The Hallstatt Cemetery near Doroslovo*, AIug. XVIII.
1979 *Нови резултати истраживања на некрополи Бейфелд код Дорослова*, Сахрањивање код Илира (Симпозијум САНУ), Београд.
1981 *Der Fundort Djepfeld bei Doroslovo - ein hallstattzeitliches Gräberfeld*, Materijali ADJ XIX (Simpozijum Novi Sad 1979), Novi Sad.
- Трајковић Ч. и Д.,** 1977 *Халштатска некропола код Дорослова* (Каталог изложбе), Сомбор.
- Vasić R.,** 1987 *Sremska grupa zapadnobalkanskog kompleksa*, PJZ V, Sarajevo.
- Vinski -Gasparini K.,** 1973 *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Zadar.
1983 *Kultura polja sa žarama sa svojim grupama*, PJZ IV, Sarajevo.
- Vinski Z.,** 1955 *"Trako-Kimerski" nalaz iz Adaševaca*, Rad vojvođanskih muzeja 4, Novi Sad.
- Вранкић С.,** 1994 *Асфалтна база код Земун - насеље стареје гвозденог доба* (реферат у овом зборнику)

СКРАЋЕНИЦЕ

AE - Archaeologia Értesítő, Budapest
AIug - Archaeologia Iugoslavica, Beograd
AP - Arheološki pregled, Beograd

PJZ - Praistorija jugoslovenskih zemalja, (Tom IV, 1983; V, 1987).
PZ - Prähistorische Zeitschrift, Berlin

НАЛАЗИШТА СТАРИЈЕГ ГВОЗДЕНОГ ДОБА У СЕВЕРНОМ БАНАТУ

Румунски археолози Nicolae Gudea и Ianko Motu у публикованом раду *Banati u римском њериоду* на обрађеним упоредним картама Баната, почев од старијег каменог доба до римске епохе и Сармата, оставили су подручје северног и средњег дела југословенског Баната (до тока Бегеја на југу) као и северни, мађарски део ове области (до доњег тока реке Мориш) као "бео простор" без иједног означеног налазишта старијег гвозденог доба.¹ Сличне резултате у проучавању овог периода изнео је и М. Guma нотирајући на овом простору само два налазишта Басараби културе.² На бази паралелних истраживања и евидентирања налаза из различитих епоха прошлости у археолошкој систематизацији и реонизацији Баната као карактеристично подручје издвојен је простор на крајњем северозападу, односно међуречје Мориш - Тиса - Златица (Аранка).³ На основу усмених података добијених од потписника овога текста и увида у постојећу документацију и археолошку збирку Народних музеја у Кикинди, у више радова монографског карактера из Југославије, објављено је неколико налазишта и налаза старијег гвозденог доба са овог подручја.⁴ Осим тога,

објављени су неки мањи радови о налазима овог периода у северном Банату.⁵ Једино систематско - сондажно ископавање у оквиру истраживања овога периода на овом подручју обављено је на тзв. "Словенском граду" ("Ђуричин град") на Градишту код Иђоша у периоду 1947-1949. године, под руководством М. Грбића.⁶ Под руководством П. Медовића и М. Гирџића на истом терену обављено је 1972. године контролно сондажно ископавање мањег обима у средишњем делу овог земљаног утврђења.

Осим налаза са југословенске територије, овом подручју припадају и налази у непосредној близини југословенско-румунске државне границе са румунске стране код Sinnicolau Mare и Comlosul Mic,⁷ као и Lovrina и Remetae Mare на југоистоку зоне.⁸ Све наведено даје нешто измењену слику о истражености и насељености овог простора у старијем гвозденом добу укључујући и до сада необјављене резултате истраживања М. Грбића.

За разумевање услова за развој култура гвозденог доба на овом подручју, као уосталом и култура претходних и каснијих периода, значајне су географске и хидрографске карактеристике поднебља у којима су се развијале. По-

1 N. Gudea-I. Motu 1983,162.

2 M. Guma 1983, 105.

3 N. Gudea-I. Motu 1983, 160.

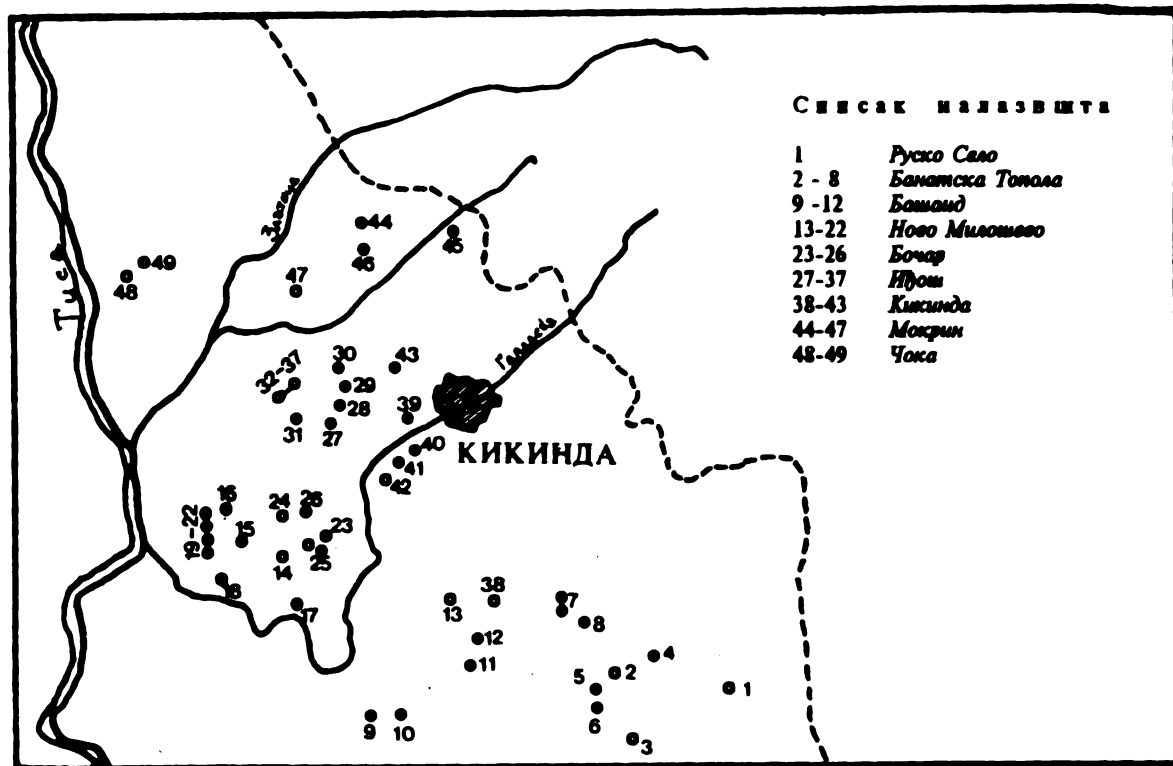
4 Н. Тасић 1974, Р. Медовић 1978, Р. Васић 1987.

5 Gy. Dudas 1888; S. Foltiny 1960,108-111; R. Rašajski 1971, i други.

6 М. Грбић 1950, 1951.

7 P. Rogozea 1983, 139.

8 M. Guma 1983, 70-71.



Карта 1

дручје северозападнoг дела Баната је изрази-то равничарска област, благо нагнута од севера према југу, са kotaма од 84-85 метара надморске висине на северном делу крај Мориша до 78-80 метара на јужном рубу ближе обалама Бегеја. Иако је ово подручје равничарско на њему се могу издвојити две значајне геоморфолошке целине које су у прошлости пресудно утицале на развој појединих популација. То су, пре свега, алувијалне равни поменутих река, њихових рукаваца и других водотокова, данас исушених, и виши, економски интересантнији и значајнији терени који чине терасе са черноземом, високопродуктивним земљиштем, као и обале некадашњих река са надморском висином од 80 до 85 метара. У том погледу веома је значајан режим вода доњег тока Мориша који је у низинском делу, почев од Перјамоша (Regiam), у веома честим периодима поплава образовао неку врсту широке делте са више рукаваца и мноштвом споредних водоток-

ова који су ово подручје најчешће чинили мочварним, тешко проходним и недоступним. У опису Амијана Марцелина налазимо да је друга по важности и значају река овог подручја, Тиса, "опасна и неприступачна" и "тешко (је) пратити њен ток због великих завоја и обала обрастлих трском и врбом што све чини тло тешко проходним и недоступним те се странци не усуђују заћи у подручје реке где су се само домаћи становници налазили".¹¹ Слично стање је регистровано и на средњовековним картама овог подручја, недовољно прецизним, али довољно информативним са нагласком на распрострањености водотокова и плавних подручја, што није измакло запажањима археолога.¹² До краја XIX века и регулације водотокова, Тиса и Мориш су према постојећим статистикама само у периоду 1805-1900. године 59 пута проваљивали одбрамбене насипе и изазивали поплаве.¹³

У оваквим условима, крајем бронзаног и

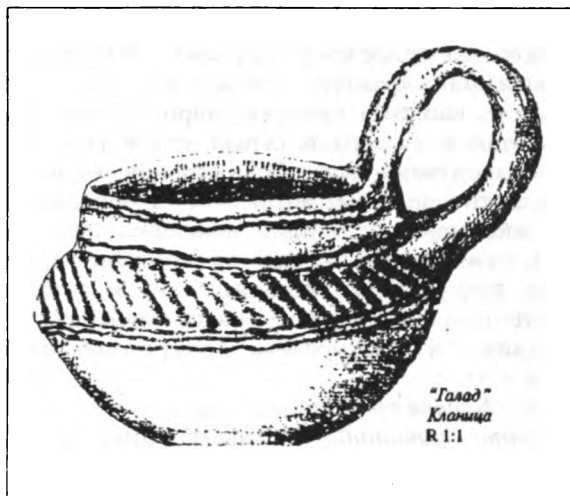
9 М. Гирџ 1974, 181.

10 М. Гирџ 1984, 34.

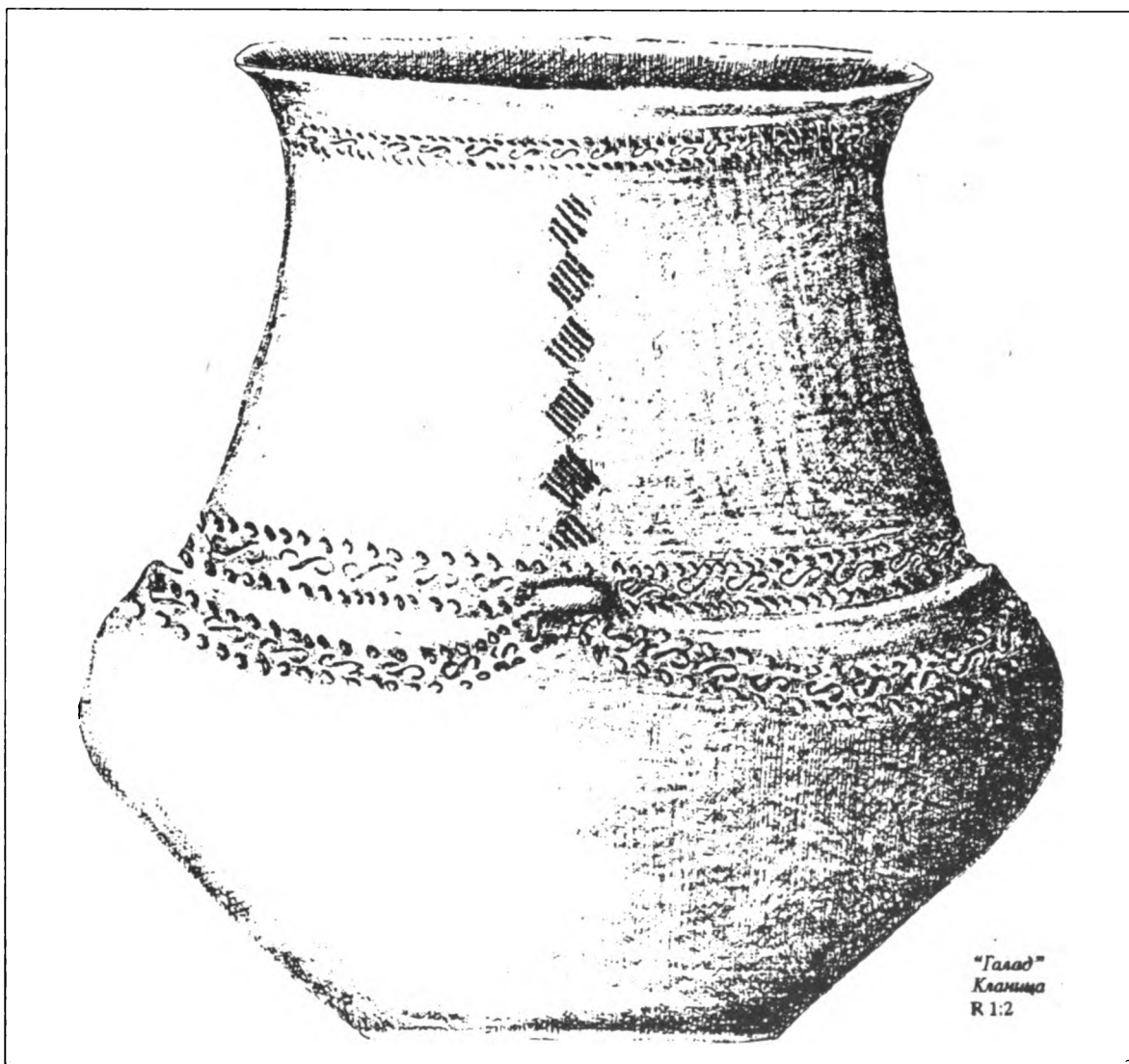
11 И. Дермеџић 1959, 25.

12 I.V. Kutzian 1944; М. Гирџ 1978, 181.

13 Симић 1975, 16.



почетком гвоздепог доба бележимо прве налазе и налазишта старијег гвоздепог доба на овом подручју. Према расположивим подацима и резултатима теренских истраживања, налазишта старијег гвоздепог доба регистрована су претежно на јужном рубу подручја, на нижим, мочварним теренима на котима са надморском висином 79-80 м. Овај широки појас са регистрованим налазиштима гвоздепог доба протеже се у правцу исток-запад од југословенско-румунске границе, преко атара Руског Села, Банатске Тополе, Башаида и Новог Милошева до леве обале Тисе, што се највећим делом уклапа у границе ширења Басара-



би-комплекса у нашем делу Баната.¹⁴ Јужно од њега, на подручју средњег Баната до тока Бегеја, протеже се "бела зона" у нашем делу Баната, док с румунске стране постоје налазишта овог периода.

У југословенском делу северног Баната регистрована су следећа налазишта гвозденог доба:

1. *Руско Село, њошес Прве дужи, насеље.* У атару Руског Села, на поменутој рудини, у њивама уз јужну ивицу друма за Нову Црњу, на површини земљишта су пронађени остаци насеља гвозденог доба. Осим фрагмената керамике грубе фактуре, која је припадала већим посудама (лонцима са налепљеном траком која је бодена прстом по гребену и друго), међу фрагментима керамике fine фактуре пронађен је део глчане посуде, црне боје, украшен орнаментом изведеним на рамену посуде, који је карактеристичан за Босут-Басараби комплекс, а чини га низ плитко урезаних, шрафираних троуглова. На површини њиве пронађен је већи број делова добро испеченог, изгорелог кућног лепа, плетера са отисцима трске с једне стране и заравњеном спољном површином.

2. *Банатска Тојола, сеоске башће, насеље.* У сеоским баштама иза последњег реда кућа према западној периферији села, дуж исушене обале напуштеног водотока, евидентирани су налази керамике старијег гвозденог доба и делови кућног лепа. То су остаци типично равничарског насеља које се хоризонтално ширило, са плитком или никаквом стратиграфијом, ограниченом само на површински слој земљишта и са уконицама јама, познатим у овим крајевима.¹⁵ Интензитет налаза је знатно већи на јужном крају налазишта.

3. *Банатска Тојола, њошес Тојола, насеље.* На обали исушеног водотока Бегеја, ближе селу, пронађен је већи број фрагмената добро испеченог лепа, плетера са отисцима трске и заравњеном другом површином са више слојева премаза. Ти налази су сконцентрисани на површини пречника 20 метара. Поједини делови лепа су били изложени високим температурама приликом пожара. Од грубе керамике пронађени су делови високог купас-

тог лонца са масивном, широком налепљеном траком, са попречним зарезима. Међу керамиком fine фактуре, пронађени су делови шоље са високо извученом, широком, тракастом ушком, са спољне стране уздуж украшеном канелурама, део дубоке коничне зделе са језичастом дршком, део посуде са брижљиво урезаном цик-цак линијом, и део посуде са орнаментом комбинованим од хоризонталног низа шрафираних урезаних троуглова које прате паралелне урезане траке испуњене жигосаним "S"-орнаментом у хоризонталном низу.

4. *Банатска Тојола, њошес "6-а економија", сџанишће.* У њивама поменуте економије, крај друма за Кикинду, пронађен је мањи број фрагмената керамике, део обода посуде украшен са унутрашње стране канелуром и део четвртасте главе и попрсје минијатурног, равног идола са назначеним грудима и патрљцима руку.

5. *Банатска Тојола, рудина "Јаблани", њива Кардош Гергеља, депо.* На поменутој њиви, 1971. године, пронађени су приликом орања бронзани предмети који су припадали депоу који је касније испитала екипа Народног музеја из Кикинде. Исти је пронађен на ниској обали на јужној периферији села, у близини друма према Башаиду. Депо припада хоризонту остава, прелазном периоду, и једини је до сада пронађени на овом подручју. У остави је било 5 фрагмената торквеса од бронзе, мала масивна наруквица са зашиљеним отвореним крајевима, 6 копаља различите величине са врболиким листом, 10 келтова трансилванског типа са кљуном и ушицом, келт са оштећеном ушицом, и половина келта са широком лезастом оштрицом без туљка. Поред тога, пронађени су остаци бронзане згуре, два дела нарукнице и три дела "кипарске" игле са жичаном петљом. Као и у већини остава из Војводине, њен садржај припада крају бронзаног доба, односно хоризонту Халштат А 2 (Према Н. Тасићу),¹⁶ чије порекло треба тражити на падинама Карната, у радионицама и ливницама Трансилваније и горњег тока Тисе.¹⁷

14 Н. Тасић 1974, 269.

15 П. Медовић 1978, 14.

16 Н. Тасић 1974, 247.

17 T.Kemenczei 1984, 73-83.

6. *Банатска Тојола, иошес Ново Село, "гасовод В", насеље.* У њивама дуж трасе гасовода која се протеже паралелно са западном периферијом Банатске Тополе, на око 300 метара од сеоских башти од којих их раздваја исушени водоток, пронађени су остаци насеља са већом количном фрагмената керамике на површини земљишта. Пронађен је део отвора урне са грубо урезаним хоризонталним низом шрафираних троуглова, део профилисане шоље барокног облика са широком, високо извученом ушком изнад обода, плитко урезаним цик-цак орнаментом са горње стране врата и вертикалним снопом плитко утиснутих кратких, паралелних линија на рамену. Плитка биконична здела за равњеног обода има на горњем делу две широке, хоризонталне канелуре и пластично изведене дршку. Осим тога, пронађена је ушка већег лонца која је уздуж канелована, и обод већег лонца грубе израде на коме је извучена троугаона дршка. Међу налазима преовлађује груба керамика.

7. *Банатска Тојола, иошес Галад, ДП "Галад"-Кланица, насеље са гробовима.* У пролеће 1993. године приликом копања канала за постављање водоводних цеви са источне стране поменутог објекта, на дубини од 0,8 до 1,2 м, пронађени су у већем броју фрагменти керамике старијег гвозденог доба, који припадају Босут-Басараби комплексу. Пронађен је и скелетни гроб, згрченац, оријентисан север-југ. Скелет је лежао на десном боку, лицем према западу и био је снажно згрчен. Припадао је одраслом мушкарцу доби *Ad-Mat*, добро очуван, осим дела кичме и костију ребара. Уз скелет није било прилога. У непосредној близини скелета на удаљености од 25 цм, у поремећеном слоју, пронађено је више делова биконичне урне, са високим, лучно извијеним вратом. Испод обода и на рамену урна је украшена хоризонтално урезаном траком испуњеном "S"-мотивом испод које је урезан гирланд, испуњен истим мотивом. На врату урне су урезане вертикалне траке испуњене орнаментом од шрафираних ромбова и троуглова у низу, аналогно налазу Басараби-културе са Горнеа "Caunita de Jos" у Румунији.¹⁸ Поред ње је пронађен један мали једноухи пехар сферичног облика са плитко изведеним

хоризонталним низом косих, кратких канелура на рамену. Приликом копања рова за водовод и таложнице за кланицу у близини објекта пронађени су фрагменти керамике старијег гвозденог доба.

8. *Банатска Тојола, иошес Галад, "Галад"-насеље.* У њивама између дирекције ДП "Галад" и кланице, на простору ниске обале над исушеним водотоком који се простирао источно и северно од локалитета, пронађена је већа количина фрагмената керамике мањих димензија, који највећим делом припадају Босут-Басараби комплексу. Међу њима је пронађено неколико фрагмената керамике украшене плитко урезаним снопом међусобно паралелних линија, који припадају култури Калакача-Горнеа (Босут IIIа), слично налазима из Горнеа "Targuiri", где је установљен плитак хоризонт са налазима овог периода.¹⁹

9-10. *Башаид, иошес Буџак I и II, станишће.* На потесу "Буџак", западно од Башаида, паралелно с друмом за Нови Бечеј, крај ниске обале над исушеним меандром речике Галадске, у њивама су на више места налажени појединачни фрагменти керамике старијег гвозденог доба.

11. *Башаид, иошес Јесење, "Јанкова циглана", "Јесење" станишће.* Приликом ископа земље на глиништу Јанкове циглане, осим средњовековне керамике пронађен је и мањи број фрагмената керамике старијег гвозденог доба и део обода и разгнута врата са жигосаним орнаментом и белом инкрустацијом, а што припада дубовачкој групи.

12. *Башаид, иошес Јесење, станишће.* Крај ниске обале над исушеним током званом "Vincaid", са обе стране друма Башаид-Кикинда, бочни крак за Ново Милошево, у њивама се налази на мањи број фрагмената керамике старијег гвозденог доба која припада мањем насељу.

13. *Ново Милошево, иошес Томашул, салаш Буричин Севера, станишће.* Станиште старијег гвозденог доба са мањим бројем фрагмената керамике изораних на површину земљишта. На неколико места орањем су на површину избачени и делови огњишних плоча, снажно испечених. Керамика је претежно грубе фактуре. У близини налазишта смештеног на обали налази се корито речике

18 M. Guma 1983, 133, 81.

19 M. Guma 1983, 73.

Галадске.

14. *Ново Милошево, њошес Петра, ниска хумка, сџанишџте*. На површини мање, ниске хумке која се издиже изнад околног терена за око 1,5 метар, пронађен је мањи број фрагмената средњовековне и керамике старијег гвозденог доба.

15. *Ново Милошево, насеље Умчић, њојед-иначни налази*. Приликом земљаних радова на иловишту поред овог насеља на периферији Новог Милошева, пронађен је мањи број фрагмената старијег гвозденог доба и део посуде дубовачке групе.

16. *Ново Милошево, њошес Пречка, "Пречка", насеље*. На граници атара Ново Милошево-Бочар, на узвишеном терену облика издуженог "тела", на површини земљишта је пронађена већа количина фрагмената праисторијске керамике енеолитске Tiszapolgar групе и старијег гвозденог доба насеобинског карактера. Пронађени су делови коничних здела са увученим ободом, делови амфорнца украшени хоризонталним канелурама на рамену, праћеним низом плитко урезаних шрафираних троуглова, и део мањег пехара са високим цилиндричним вратом, украшен орнаментом изведеним назубљеном алатком, Босут - Басараби комплекс.

17. *Ново Милошево, њошес Коркањ, "Коркањ", сџанишџте*. Приликом земљаних радова на поменутој рудини јужно од села, на десној обали Галадске, у профилу ископа је регистровано десет јама дубине до 1,7м, у којима су пронађени појединачни налази фрагмената керамике старијег гвозденог доба.

18. *Ново Милошево, Мали Акач, њива Гађић Душана, сџанишџте*. У профилима насталим приликом земљаних радова за изградњу друма према имању "Аладар" и на површини околних њива, осим остатака неолитског насеља регистровани су појединачни фрагменти керамике старијег гвозденог доба.

19. *Ново Милошево, њошес Чош, "Чош", сџанишџте*. На рубу потеса Чот, западно од села, на површини њива је пронађен мањи број фрагмената керамике старијег гвозденог доба насеобинског карактера.

20. *Ново Милошево, њошес Чош, "Акачки гроб III", насеље*. На ивици платоа високе обале поред старог исушеног тока, меандра реке Тисе, пронађен је већи број фрагмената здела и урни са орнаментиком типичном за дубовачку групу, а међу керамиком старијег гвозденог доба и део коничне плитке зделе с косо канелованим, увученим рубом отвора, грубе

израде, са плитко урезаним орнаментом од косих, паралелних линија које образују траку карактеристичну за Калакача хоризонт.

21. *Ново Милошево, њошес Чош, "Акачки гроб IV", насеље*. Налази се у близини локалитета "Акачки гроб III", према југу. На површини земљишта, на простору димензија 10 x 20 метара, установљени су остаци мањег насеља са знатном количином фрагмената керамике и остацима грађевинских објеката (плетер). Прикушљени су делови плитких коничних здела са увученим ниским ободом и пластично изведеним дршкама, брижљиво углачених и без орнамената, делови посуда црне боје с површином украшеном праволинијским канелурама, широким гирландама, полукружним канелурама и с рожастим, масивним дршкама испод којих је нането више полукружних канелура, што је карактеристика периода канеловане керамике, хоризонт Босут IIIc.

22. *Ново Милошево, њошес Чош, летњи њуш за Мол, сџанишџте*. Уз летњи, колски пут за Мол и Тису, на ивици платоа Чота, регистровано је мање станиште са канелованом керамиком, део обода зделе украшен широким канелурама и делови посуда украшени грубо изведеним чешљастим орнаментом.

23. *Бочар, њошес Буџак, Економија, њојед-иначан налаз*. Приликом земљаних радова на изградњи економије, јужно од села, на простору некрополе из периода сеобе народа, пронађена је биконична урна с високим лучно извијеним вратом, из прелазног периода.

24. *Бочар, њошес Песак-Бођомље, сџанишџте*. На високој обали поред некадашњег великог меандра реке Тисе, на површини земљишта је пронађен мањи број фрагмената керамике старијег гвозденог доба и неколико делова камених плоча од жрвњева. Осим фрагмената керамике грубе фактуре пронађен је и део обода биконичне урне украшен с унутрашње стране широким фасетованим канелурама.

25. *Бочар, њошес Излаз, сџанишџте*. На истоименом локалитету на путу према Новом Милошеву регистровано је мање станиште из праисторијског периода које је коришћено и у каснијим периодима. Поред осталог, пронађена је и керамика старијег гвозденог доба међу којом преовлађују фрагменти грубе фактуре.

26. *Бочар, башџте у Улици Светозара Милетића 41, сџанишџте*. Праисторијско и средњовековно насеље са знатном количином фрагмената керамике на површини земљи-

Тако је настао профил у коме су регистроване три јаме са мањим бројем фрагмената керамике старијег гвозденог доба. Јаме су биле дубоке до 1,2 метра.

37. *Иђош, њивес Кендереш - Ливаде, станишће*. Мања насеобина старијег гвозденог доба подигнута на ниској обали крај водотока Кендереш. Пронађен је мањи број фрагмената керамике фице фактуре. На истом месту настало је каспије словенско насеље.

38. *Кикинда, њивес Винцаид, "Губерова њива", станишће*. Мање насеље старијег гвозденог доба на коме су касније и Словени подигли своје насеље. Пронађен је мањи број фрагмената керамике гвозденог доба.

39. *Кикинда, њивес Кинђа - Водице, станишће*. Мање насеље старијег гвозденог доба крај водотока Галадске. Изоран је мањи број фрагмената керамике грубе фактуре или украшене канеловањем.

40. *Кикинда, њивес Калдаруца, близина Сланијевог салаша, станишће, некропола*. Налазиште над некадашњим током Галадске, на левој обали у кривини. На површини је пронађена керамика старијег гвозденог доба, претежно боље фактуре, пореклом из насеља или некрополе.

41. *Кикинда, њивес Калдаруца, иланџажни воћњак, станишће*. Праисторијско станиште на коме су констатована и станишта из каснијих епоха. На површини је пронађена мања количина фрагмената керамике старијег гвозденог доба, грубе израде, а на неколико места остаци огњишних плоча и појединачне људске кости.

42. *Кикинда, њивес Калдаруца, окука Галадске + 80 м, станишће*. Станиште старијег гвозденог доба са мањим бројем фрагмената керамике на површини, подигнуто на левој обали речице Галадске. У профилу обале уочљиви су пресеци две јаме из гвозденог доба, дубине 1,2 м, испуњене хумусом у коме је било неколико фрагмената керамике.

43. *Кикинда, њивес Кинђа - Водице, шраса канала ДТД, насеље*. Насеље старијег гвозденог доба на површини од 30 x 20 метара са осредњим бројем фрагмената керамике насеобинског карактера на површини. Истоветна керамика пронађена је у суседним њивама према северу.

44. *Мокрин, њивес Велики Ритић, Челекеџића салаш, станишће*. Мање станиште са фрагментима керамике старијег гвозденог доба на површини.

45. *Мокрин, њивес Песак, "Економија њива", ДПД Мокрин, станишће*. Станиште из старијег гвозденог доба подигнуто на платоу у близини леве обале некадашњег тока, данас канала Ђукошин. На површини земљишта и у профилу јама за силажу пронађени су фрагменти керамике старијег гвозденог доба.

46. *Мокрин, њивес Ритић, њива Перишић Средоја, некропола*. На фотографијама збирке Ј. Сасера, археолога аматера из Мокрина, налазе се у каталогу збирке и две велике биконичне урне, са високим, лучно извијеним вратом. Ископане су у њиви С. Перишића. Садржај урни није познат. Оригинал албума се налази у Народном музеју у Зрењанину. Прелазни период.

47. *Мокрин, њивес Мокрин, "Појин њива", њива Перишић*. Приликом ископавања које је на овом познатом локалитету, насељу из раног бронзаног доба, вршио Ј. Сасер, археолог аматер из Мокрина, пронађена је биконична урна са ниским трбухом, косо канелованим и високим коничним вратом, разгнутим ободом. Прелазни период. Фотографија предмета се налази у албуму збирке Ј. Сасера у Народном музеју у Зрењанину.

48. *Чока, унутрашњост, остава*. Приликом земљаних радова на источном делу периферије Чоке, на северној, високој обали реке Тисе, 1887. године је у једној јама дубине 1 м пронађена мања остава. У групи бронзаних предмета било је 6 калотастих бронзаних плоча и неколико аморфних комада метала. Предмети су 1911. године предати Naturhistorische Museum-у у Бечу. О овом налазу писало је више археолога који су одредили његову припадност трако-кимерској групи, односно Басараби комплексу.²³

49. *Чока, унутрашњост, М. Пијаде 28, ОШ "Ј. Пойовић", станишће*. Приликом копања темеља за нову зграду основне школе у јужном делу Чоке, у близини старе обале над меандром реке Тисе, октобра 1977. године пронађена је јама дубине 1,2 м са керамиком старијег гвозденог доба. У јама је пронађен већи број фрагмената керамике претежно ве-

них димензија. Међу њима су били делови мањих лонаца купастог облика, делови дубоке зделе сферичног облика са високим, лучно извијеним вратом, украшене широким вертикалним канелурама са аналогјама у налазима Ugnenfeldeг културе Трансданубије (Вал група), мала лоптаста, једноуха шоља са високим вратом и косим отвором на коме је мала, уска ушка извучена изнад обода, високи цилиндрични врат мање урне са две наспрамне мање ушке на прелазу раме-врат и више мањих лонаца грубе фактуре. Налаз припада прелазном периоду BD-На А и представља за сада крајње јужни продор ове културе.²⁴ Осим поменутих налаза, у истој јами су пронађени делови две велике високе, урне са заобљеним раменом и високим, цилиндричним вратом, од којих је једна украшена шнур орнаментом са цик-цак постављеним тракама на рамену, карактеристичним за старију фазу Белегиш групе. Нађена је и једна дуга, уска бакарна игла.²⁵ У непосредном суседству овог региона, на румунској страни границе, регистровано је више налазишта керамике Басараби културе код Ловрина и у колекцији Kuhn са налазима из околине Sinnicolau Mare (Nagys Szent Miklos). Код Comlosul Mic-а пронађен је бронзани мач са језичастом дршком, који припада прелазном периоду BD-На А/1, тип познат са многих локалитета у Банату и Румунији.²⁶ Као налазишта старијег гвозденог доба на упоредним картама Баната регистрована су места Igris на Моришу, Cornesti Gornea и друга.²⁷

И поред недовољне истражености периода старијег гвозденог доба, изузев рада на реконструкцији, на подручју северозападног дела Баната, може се рећи да су евидентирањем и обрадом малобројних налазишта на линији државна граница са Румунијом-Руско Село-обала Тисе код Новог Милошева и ниже, добијени подаци којима се у извесној мери потврђује и незнатно помера граница утицаја Босут-Басараби комплекса у Банату и употпуњава досадашња слика о области простирања

ове културе и локацијама насеља.²⁸ Новим подацима на основу налаза код Новог Милошева и Банатске Тополе потврђено је присуство, додуше малобројно, керамике типа Калакача-Горнеа, и проширена је на извештан начин област распрострањања ове културе која је у случају Баната и била везивана само за његов средњи и јужни део.²⁹ Празан простор јужно од ове зоне могао би се објаснити неповољним природним условима, постојањем банатске депресије или густим шумама и мочварама,³⁰ што не искључује могућност да ће даља детаљнија истраживања подручја понути празнине на овом простору. Северно од ове зоне простире се област захваћена крајње југоисточним продором Hugelgräber културе и валско-даљског комплекса,³¹ на коме су забележени и продори Босут-Басараби комплекса.

У релативно повољним климатским условима суббореала на овом подручју Карпатског басена, припадници Босут-Басараби комплекса оснивали су своја насеља крај мањих водотокова, на речним терасама изнад максималних вода,³² а изузетно и у унутрашњости платоа. Насеља и станишта на подручју северозападног Баната су била једнослојна са хоризонталним ширењем и померањем, на теренима погодним за земљорадњу и узгој стоке. Малобројни прикупљени материјал и недостатак систематских археолошких ископавања на овом подручју на налазиштима старијег гвозденог доба нису омогућили детаљније анализирање и објашњавање овог периода за ово подручје.

Карактеристично је да се у овој истој зони ширења култура старијег гвозденог доба, у истом појасу, појединачно јављају налази млађег гвозденог доба који припадају Келтима. То су налази по две гробне урне из гробова са спаљивањем у Руском Селу и на Јанковој циглани код Башаида, а код Новог Милошева налази керамике насеобинског карактера који представљају јужне границе продора Келта из источних области Паионске низије.

24 E. Patek 1968, 90-93, T. III/4, 14.

25 H. Tasiћ 1974, 244, сл. 192-193.

26 P. Rogozea 1983, 139.

27 N. Gudea-I. Motu 1983, 193.

28 M. Guma 1983, 102.

29 P. Medović 1988, 429.

30 I. Vona 1965, карта 3; P. Patay 1979, 58.

31 H. Tasiћ 1974, 269.

32 M. Guma 1983, 102.

THE EARLY IRON AGE SITES IN NORTHERN BANAT

Summary

This paper brings results of ground survey carried out by M. Girić from 1955 to 1993 in the region of northern Banat. They fill up a significant gap in the research of cultures of the Early Iron Age in the area. The author gathered a variety of material, including ceramic ware and other findings, from 49 sites of the Early Iron Age. Hydrological conditions, particularly

characteristic of northern Banat, had been determinative for topographic location of these sites. They had been located on the edges of high, loess terraces, covering southern zone, from the left bank of the Tisa River, and Novo Miloševo, Bašaid, Banatska Topola to Rusko Selo and Yugoslav-Romanian border.

ЛИТЕРАТУРА

- | | | | |
|-------------------|--|---|--|
| Bona I., | 1965 <i>Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstliche Beziehungen</i> , Budapest. | Kemenczel T., | 1984 <i>Die spätbronzezeit Nordostungarns</i> , Budapest. |
| Дермецић И., | 1959 <i>Пораз Боја и Таурисика на Тиси</i> , Рад војвођанских музеја 8, Нови Сад. | Kutzian I., | 1944 <i>The Körös Culture I-II</i> , Budapest. |
| Dudas Gy., | 1888 <i>A Csokai bronzletröl</i> , Arch. Értésítő, Budapest. | Medović P., | 1978 <i>Naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju</i> , Novi Sad. |
| Foltiny S., | 1960 <i>Ein Bronzefund von Csoka</i> , Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien XC, Wien. | 1968 <i>Калакача, насеље раног гвозденог доба</i> , Нови Сад. | |
| Гврић М., | 1950 <i>Градишће код Кикинде</i> , Старинар I, Београд. | Patay P., | <i>A Temesi Bánság kéziratok térképe a XVIII század első feléből</i> , Geodezia és Kartografia 1979/1, Budapest. |
| | 1951 <i>Градишће код Кикинде</i> , Старинар II, Београд. | Patek E., | 1968 <i>Die Urnenfelderkultur in Transdanubien</i> , Budapest |
| Гврић М., | 1965 <i>Иђош, Буџак, њива Пешиков Милосава</i> , АП 6, Београд. | Рашајски Р., | 1971 <i>Бронзана осјава фалера из Ружишјева</i> , Рад војвођанских музеја 15-17, Нови Сад. |
| | 1974 <i>Кереш - Сџарчево налазишће у северном Банату</i> , Материјали X, Суботица. | Rogozea P., | 1983 <i>Citeva descoperiri halstatiene recente in Banat</i> , Banatica 7, Resita. |
| | 1984 <i>Die Maros-Kultur</i> , in <i>Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens</i> , Beograd. | Тасић Н., | 1974 <i>Сџарије гвоздено доба</i> , у <i>Праисторија Војводине</i> , Београд-Нови Сад. |
| Gudea N.-Motu I., | 1983 <i>Observatii in legatura cu istoria Banatului in epoca Romana</i> , Banatica 7, Resita. | Трогмајер О.-Секерет Ј., | 1966-1968 <i>Прилог историји касног бронзаног доба Војводине</i> , Рад војвођанских музеја 15-17, Нови Сад. |
| Guma M., | 1983 <i>Contributii la cunoasterea culturii Basarabi in Banat</i> Banatica 7, Resita. | Vaslc R., | 1987 <i>Bosutska grupa</i> , u <i>Praistorija jugoslovenskih zemalja V</i> , Sarajevo. |

СПИСАК НАЛАЗИШТА

- | | | | |
|--------|-----------------|--------|---------|
| 1. | Руско Село | 27-37. | Иђош |
| 2-8. | Банатска Топола | 38-43. | Кикинда |
| 9-12. | Баšайд | 44-47. | Мокрин |
| 13-22. | Ново Милошево | 48-49. | Чока |
| 23-26. | Бочар | | |

НАКИТ НА ПРЕЛАЗУ ИЗ БРОНЗАНОГ У ГВОЗДЕНО ДОБА ИЗ ОСТАВА СА ПОДРУЧЈА СРЕДЊЕГ БАНАТА

Средњи Банат обухвата подручје општина: Зрењанин, Сечањ, Нова Црња, Житиште и Нови Бечеј. На конфигурацију и рељеф земљишта на овом простору пресудан утицај имали су речни токови Тисе, Бегеја и Тамиша. Поменуте реке су имале важан одбрамбени али и привредни значај служећи као саобраћајнице преко којих су се ширили утицаји разних праисторијских култура. Долинама ових река, а на неки начин и Дунавом, чијем сливу припадају, ширили су се нарочито утицаји из суседних области: из данашње Румуније и Мађарске, и даље, из Мале Азије и са Средњег Истока.

Велика етничка померања крајем бронзаног доба на подручју Карпатског басена и централних делова Балканског полуострва управо су и допринела појави великог броја остава бронзаних предмета на простору Војводине.¹ Оставе позног бронзаног доба у овом делу Баната налажене су случајно, приликом риголовања земљишта за винограде, копања канала, рада циглана, због чега је већина страдала.

Анализирајући садржај остава средњег Баната, можемо разликовати два основна типа: оставе скривнице, које се састоје од целих или фрагментованих предмета склоњених пред извесном опасношћу (Сечањ I, II, III), и оставе ливнице, које садрже фрагментоване пред-

мете и аморфне комаде бронзе који би служили за даљу обраду (Нови Бечеј).² Проучавање бронзаних предмета, поготову када се они јављају у целинама какве су оставе, има изузетан значај, јер, захваљујући њиховом садржају можемо да одредимо припадност појединим културним групама, као и степен развитка материјалне културе.

Проучавање укупног материјала остава позног бронзаног доба на подручју средњег Баната, намеће повезаност тих остава са културом Белегиш I (Сечањ - урне, амфоре, посуде). Према бројности и заступљености материјала, тешко је датовати оставе средњег Баната у чисту Вг D или На A1-2. Више њих је датовано у прелаз из Вг D у На A1-2. На основу утврђених аналогја оставе су датоване према најмлађим налазима и то оставе Новог Бечеја у временски распон између Вг D и На A1 (подела по Reinecke-у),³ затим остава Сечањ II, III у На A1, док би најмлађем хоризонту припадала остава Сечањ I.

БРОНЗАНА ОСТАВА ИЗ НОВОГ БЕЧЕЈА

Остава је откривена у новобечејском атару, у пољу званом *Шимујска страна* која представља узвишен плато, надморске висине 82м. Западна страна платоа је пекадашња обала Тисе која је пет до шест метара виша од

1 Н. Тасић 1983, 103-105.

2 М. Гарашанин 1973,422-423.

3 *Praistorija jugoslavenskih zemalja* IV,1983, 668.

околног терена. Приликом орања земље 1951. године, Богдан Радоњић је на северној страни платоа *Шимујске стирани* плугом закачио посуду у којој су се налазили бронзани предмети. Нађене предмете од бронзе Богдан Радоњић је сачувао и исте године поклонио Народном музеју у Зрењанину. Откривена посуда са предметима налазила се на дубини од 0,60м. Најближи локалитет је *Матјејски Брод* који се налази 4,3 км југозападно од оставе, такође на *Шимујској стирани*.

Инвентар оставе чине предмети које можемо поделити у неколико група: оружје, оруђе, украсни предмети, полуобрађени предмети и грумење бронзе. Укупан број бронзаних предмета новобечејске оставе износи 120 комада. Већи број предмета је поломљен и фрагментован. Комадићи бронзе у виду капљица које су отпале приликом ливења као и аморфни комади указују на то да је ова остава припадала типу остава ливница.

Опис предмета

- Фрагмент игле са главом у облику шешира. Горња плоча се завршава коничним испупчењем украшеним степенастим канелурама. Овакав тип игала раширен је у југозападној Славонији и северној Хрватској. Сличне су нађене у Вршцу,⁵ *Sralinaci*,⁶ Бродској Вароши и датују се у Вг D-На А1 (дим.: R - 1,6 цм; инв.бр. 889; Т.І сл.1).

- Двадесет пет дугмади, калотастог облика, од танког бронзаног лима са по два кружна отвора постављена при ободу. Сличну дугмад налазимо у оставама Ловас и Вуковар.⁷ Датујемо их у Вг D-На А1 (дим.: R - 3,2 цм; инв.бр. 884).

- Штитасто дугме од бронзе са орнаментом у виду канелура. Има сличности са оставама Гај, Велма,⁸ Бродска Варош, и датује се у Вг D-На А1 (дим.: R - 3 цм; инв.бр.886).

- Наруквица, ливена, коритастог пресека са попречним ребром и сужених крајева. Има аналогију са оставом Велико Средиште⁹ и да-

тује се у Вг D-На А1 (дим.: R - 6,3 цм; инв.бр. 890).

- Ливена наруквица коритастог пресека, сужених крајева, без орнамента. Има сличности са наруквицама из остава Београд, Велико Средиште, Хетин, и датује се у Вг D-На А1 (дим.: R - 5,8 цм; инв.бр. 895; Т.І,сл.2).

- Пет наруквица израђених од бронзане шипке, кружног и сегментног пресека, сужених крајева. Орнамент изведен густо урезаним попречним и хоризонталним линијама. Датује се у На А1 период, а сличне су нађене у Великом Средишту, Хетину и Салачки¹⁰ (дим.: R - 7 цм; инв.бр. 892; Т.І, сл.3).

- Три фрагментоване и једна цела огрлица. Цела огрлица је од бронзане жице, кружног пресека, раскуцаних и више пута увијених крајева у ушице. Орнамент је од косих линија које са обе стране имају густо урезане зарезе. Сличности има са огрлицама из остава Београд и Курд¹¹ и датује се у На А1 (дим.: R - 10,2 x 9,1 цм; инв.бр.950).

- Фибула угарског типа, листаста, једноделна, са раскуцаним луком. Украшена је техником урезивања и искуцавања. На средини је мотив пешчаног сата, а обрубљена је линијом око које тече низ зареза. Крајеви се завршавају петљом у виду осмице. Аналогije оваквих примерака налазе се у источној Мађарској, *Alföldu*, Потисју, славонској Посавини, на локалитетима Салаш Ноћајски, Оток - Привлака, и датују се у Вг D-На А1 (дим.: R - 1,2 x 1,5 цм; инв. бр. 902).

- Фрагменти наочарасте фибуле. Има сличности са фибулама нађеним у оставама Бродска Варош, Сечањ II, Хетин, и датују се у На А1 (дим.: R - 2,6 цм; инв.бр. 888).

БРОНЗАНЕ ОСТАВЕ ИЗ СЕЧЊА I, II и III

Према обавештењу радника, у току земљаних радова на циглани "Радованов" у Сечњу 1957. године, откривени су фрагменти керамике, остаци људских костију и бронзани

4 Ш. Нађ 1955,43.

5 F. Milleker 1940, Т. 18, сл.12.

6 M. Petrescu-Dumbovita 1977, 278, сл. 20 и 21.

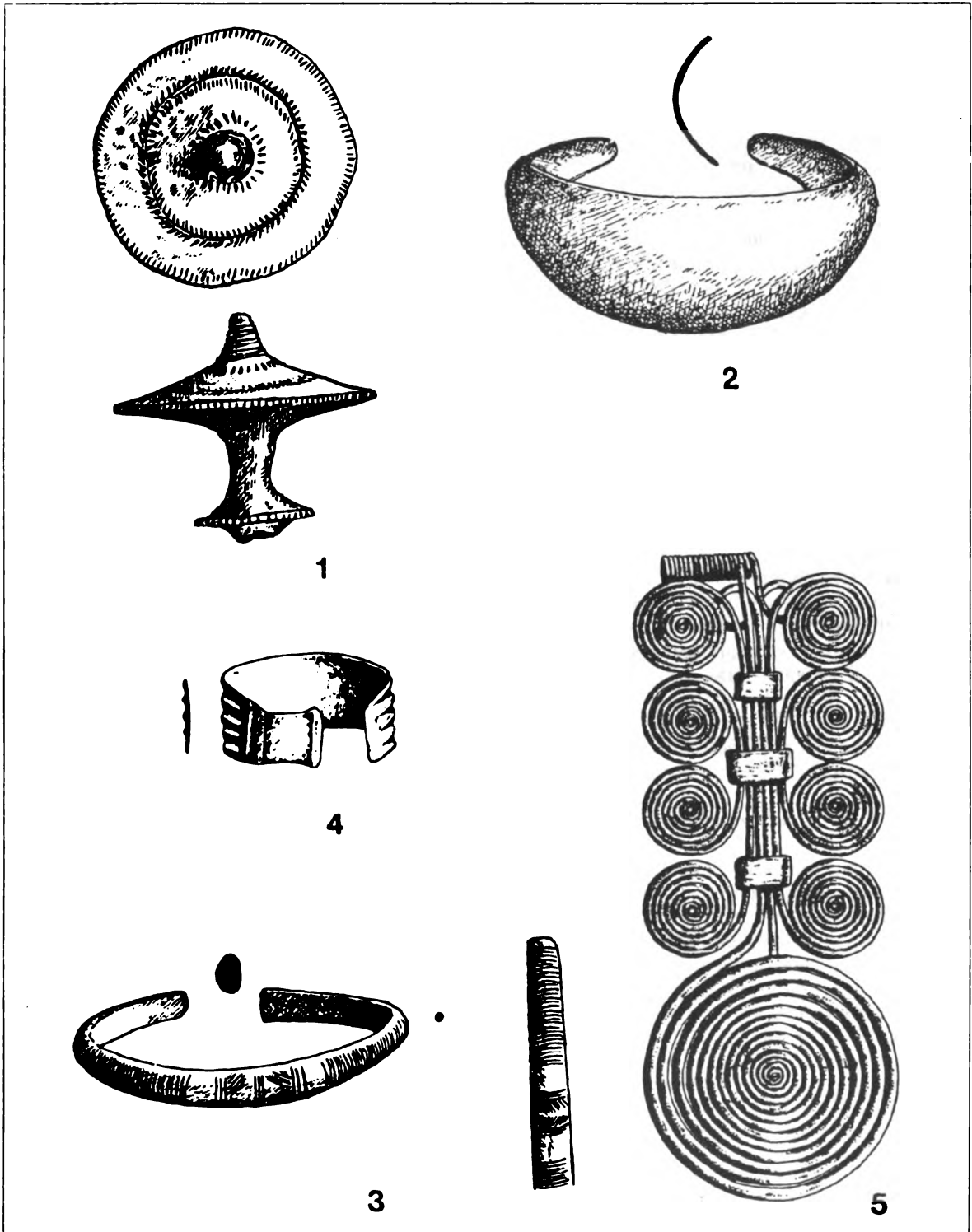
7 Z. Vinski 1958, Т.VII, sl.1.

8 Ш. Нађ 1955,44.

9 F. Milleker 1940, Т.XXIII.

10 Ш. Нађ 1955,44.

11 J. Hampel 1886, Т. CLIV, сл.4.



Табла I

предмети. Циглана се налази 2 км јужно од Сечња, на левој обали Тамиша, на узвишци која се пружа у правцу исток-запад. Захваљујући наставнику С. Путићу, бронзани предмети су сачувани и поклоњени Народном музеју у Зрењанину и они чине оставу I из Сечња.¹² Укупан број нађених предмета ове оставе, која садржи оружје и украсне предмете, износи 26 комада.

Народни музеј је исте године извршио ископавања на циглани. Приликом испитивања у откопном профилу су се оцртали земуница, гробови и две куполасте пећи. Испитивања нису настављена због недостатака финансијских средстава.

Остава II откривена је такође случајно, на истом локалитету где и остава I, приликом земљаних радова 1972. године. Радник Милован Јовановић из Сечња сакупио је нађени материјал и поклонио га Народном музеју у Зрењанину. Остава II садржи 120 украсних предмета који се чувају у Народном музеју у Зрењанину.¹³

Остава III откривена је такође случајно, приликом земљаних радова. Радник Милован Петровић сачувао је нађене археолошке предмете и поклонио их Народном музеју у Зрењанину 1977. године. Инвентар оставе III из Сечња чине бронзани предмети које можемо поделити у две групе: оружје и украсни предмети.¹⁴ Укупан број предмета из ове оставе износи 28 комада.

Опис предмета

- Четири тракасте наруквице, кружног облика, пљоснате, украшене рељефним, уздужним и паралелним пругама. На неким наруквицама се уздужне, рељефне пруге нагло завршавају са два попречно постављена ребра. Аналогни примерци јављају се у оставама Гај,¹⁵ Suseni, Сечањ II, и датују се у Br D-На A1 (дим.: R - 7 цм; инв.бр. 4563; Т. I, сл 4).

- Бронзане наруквице, троугластог и елипсоидног облика, сегментног пресека, сужених крајева. Карактеристичне су за оставе Гај, Сечањ II, Бродска Варош и датују се у На A1 период (дим.: R - 8,5 цм; инв. бр. 4569).

- Наруквица са дванаест спиралних навоја. Појављују се у румунској остави Sapinata,¹⁶ затим Ловас и датује се у Br D-На A1 (дим.: R - 4,5 цм; инв.бр. 4568).

- Две идентичне позаментеријске фибуле. Плоча лука фибуле компонована је од осам мањих спиралних завоја, са сваке стране по четири. Спирале су међусобно спојене помоћу три пљоснате споне. Овакве фибуле имају најближу аналогију са оставама Свилош,¹⁷ Велма,¹⁸ Бирлад,¹⁹ Вршац, а јављају се и у Словачкој, Трансданубији, Трансилванији и северној Хрватској. Датују се у На A2 период (дим.: дужина - 19 цм; инв.бр. 4561; Т. I, сл.5).

- Три украса за косу, израђана од удвостручене жице кружног облика са делимично тордираном петљом и два зашиљена краја. Имају сличности са украсима из остава Шаренград²⁰ и Гласинац.²¹ Датују се у На A период (дим.: R - 6 цм; инв.бр. 6432).

- Четири фрагментоване траке од танког бронзаног лима, увијених крајева, четвртасног облика, деформисане. Украс је искудан у техници пунктирања и састоји се од два реда хоризонталних убода који теку ивицом траке са обе стране. На фрагментима се налазе по два или четири отвора, док се на једном налази спојница. Овакав тип бронзане траке највероватније је служио као дијадема или је припадао деловима уске појасне траке. Датирање украсних лимених трака теже је одредити с обзиром да се оне јављају у ширем временском периоду, па је ближе одређење условљено пратећим материјалом у остави. Сличне бронзане траке имају аналогију у оставама Панонске низије, и у остави Uiora de Sus,²² Budinščina.²³ Можемо их датovati у На

12 Р. Радишић 1958, 115.

13 С. Маринковић (у штампи).

14 С. Маринковић 1991, 17.

15 *Праисторијске оставе у Србији и Војводини* I, 1975, Т. LV, сл. 13.

16 M. Petrescu-Dimbovita 1977, 175, сл.6.

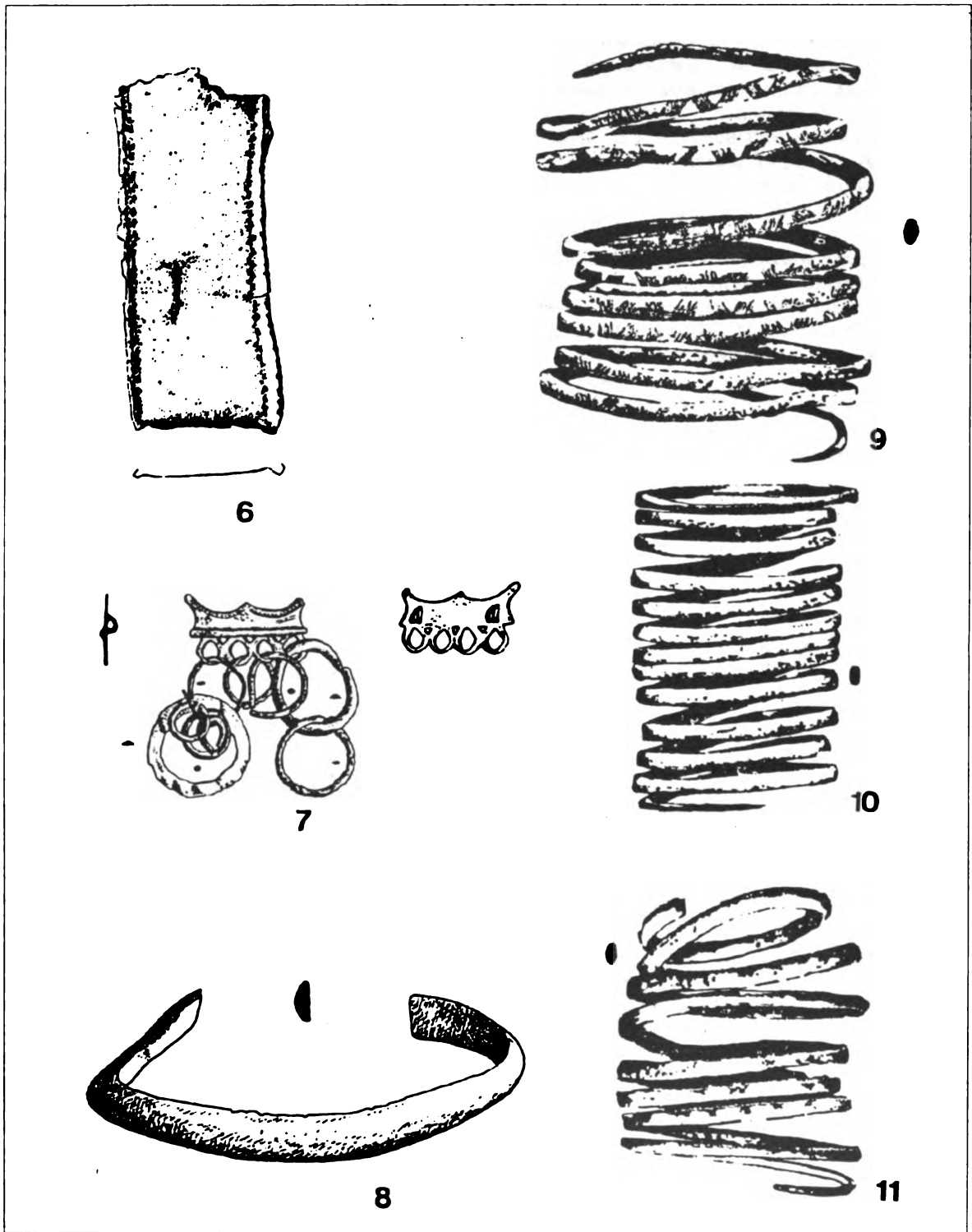
17 С. Ердеговић 1955, 17.

18 *Ibid.*, 22.

19 M. Petrescu-Dimbovita 1977, Т. 265, 186; сл. 17 и 18.

20 K. Vinski-Gasparini 1973, Т. 131, сл.24.

21 *Praistorija jugoslovenskih zemalja IV, T. LXIII*, сл.1.2.



Табла II

- Четири фрагментоване наочарасте фибуле. Дискови су са по осам и девет навоја од бронзане жице, округлог пресека. Тип наочарасте фибуле био је у употреби на Балканском и Апенинском полуострву, као и у целој средњој Европи. Најстарији облици оваквих фибула нађени су у Посавини, на локалитетима Велика Горица и Бингула Дивош.³⁵ Области у којима су се развијале јесу Далмација, западни обод Паноније и Трансилванија. Сличне фибуле налазимо у оставама Мајдан,³⁶ Бродска Варош и Suseni.³⁷ Датују се у Ha A1 период (дим.: R - 5 цм; инв.бр. 6455).

- Четири напогвице, једна фрагментована. Израђене су од бронзане шпике, сегментног пресека, зашиљених крајева. Најближу апологију напогвице имају са оставом Панчево - Горњоварошка циглана и датују се у Ha A1 период (дим.: R - 10 x 9 цм; инв.бр. 6417).

Опис предмета

- Пет отворених спиралних наруквица, од тога три орнаментисане, сегментног пресека,

са зашиљеним крајевима. Орнамент: групни, усправни и коси урези који теку дужином навоја целе наруквице на извесном растојању образујући при томе слово "V". Налазимо их у остави Сечањ I,³⁸ Матијевићи,³⁹ Ловас,⁴⁰ а појављују се и у румунским оставама Sapineta.⁴¹ Датују се у бронзу D до Ha A1 период (дим.: висина - 9,7 цм; ширина волуте - 6 мм; пречници - 5,5 x 8 цм; инв.бр. 2111; Т.II, сл.9,10,11).

- Три напогвице, сегментног пресека, елипсоидног и кружног облика, глатке, са задебљаним крајевима. Аналогних примерака има у оставама Сечањ II,⁴² Гај код Ковина,⁴³ и датују се у Ha A1 период (дим.: R - 10,3 x 5 цм; инв.бр. 2106).

Сви ови налази, који припадају хоризонту наведених остава, представљају границу између два временска периода праисторије - крај епохе развијене металургије бронзаног доба и појаву носилаца нове културе, културе гвозденог доба.

JEWELRY FROM THE HOARDS IN CENTRAL BANAT AT THE TURN FROM THE BRONZE INTO THE IRON AGES

Summary

Jewelry dating from the turn of the Bronze into the Iron Ages in central Banat may be followed up through hoard finds. A study of the entire material from the Late Bronze Age hoards in the region indicates their relation to Belegiš I culture (Sečanj - amphorae, urns, vessels). The established analogies help us date these hoards in reference to the latest finds: the hoard at Novi Bečej has been dated into the time span between Bronze D and Ha A1 (division after P. Reinecke); the hoards Sečanj II and III into Ha A1 horizon, and the hoard Sečanj I into the latest, Ha A2 horizon.

The hoard of bronze works at Novi Bečej was ploughed out in a field named Šimutska strana. Its in-

ventory consists of artefacts that may be classified into several groups: weapons, tools, ornaments, half-done artefacts, and lumps of bronze. The total number of bronze items raises to 120 pieces. Ornaments include: buttons, a fragment of a pin with hat-shaped head, shield-like buttons, bracelets with transverse ribs, a cast bracelet, a leaf-like fibula of the Ugric type with carved decoration (all dated into D Ha A1); decorated bracelets, necklaces, and fragments of spectacles-like fibulae (all dated into Ha A1).

The hoards known as Sečanj I, II and III, as well as ceramic finds, were discovered during groundwork for "Radovanov" brickyard in Sečanj.

35 K. Vinski-Gasparini 1973, T.102, сл.12.

36 Р. Рашајски 1989, 16, сл.5, 6 и 7.

37 M. Petrescu-Dimbovita 1977, 268, сл. 15,17 и 18.

38 С. Маринковић, *op. cit.*, (у штампани).

39 K. Vinski-Gasparini 1973, T.129, Сс.10.

40 Z. Vinski 1958, 8, T.1.

41 M. Petrescu-Dimbovita 1977, сл.5 и 6.

42 С. Маринковић, *op. cit.*, (у штампани).

43 Р. Рашајски, у *Праисторијске оставе*, I, Т. LII, сл.1.

The inventory of Sečanj I hoard consists of weapons, tools and ornaments. The latter include: band-like bracelets and bracelets made of 12 spiral coils (dated into Bronze D Ha A1); bronze bracelets without decoration (dated into Ha A2 horizon); and, two identical Posamenterie-fibulae dated into Ha A2.

The hoard of Sečanj II includes 120 pieces of ornament: fragments of bands made of bronze sheet, hair ornaments, twisted torques, torques without decoration (dated into Ha A); band-shaped bracelets, a ring

(dated into Bronze D Ha A1); a pendant, fragments of decorative plates, convex decorative plates, bracelets with open ends and segmented cross-section, bracelets with over-lapping ends, fragments of spectacles-like fibulae, and anklets (dated into Ha A1).

The inventory of Sečanj III includes weapons and ornaments. Bronze jewelry is represented by anklets, and spirally coiled bracelets with decoration all along the coil. These items have been dated into Ha A1.

ЛИТЕРАТУРА

- Ерцеговић С.,** 1955 *Бронзана остџава из Свилоша*, Рад војвођанских музеја 4, Нови Сад.
- Гарашанин М.,** 1973 *Праисторија на џлу Србије II*, Београд.
- Грбић М.,** 1931 *Привина глава - остџава с краја бронзаног доба*, Старинар III, серија VI, Београд.
- Hampel J.,** 1886 *Bronzkor emlekei Magyar-hondban*, Temesvar.
- Маринковић С.,** (у штампи) *Бронзане остџаве из Сечња II*, Праисторијске оставе у Србији и Војводини II, САНУ, Београд.
- 1991 *Бронзана остџава из Сечња III*, Рад војвођанских музеја 33, Нови Сад.
- Milleker F.,** 1940 *Vorgeschichte des Banats*, Starinar XV, Beograd.
- Нађ Ш.,** 1955 *Бронзана остџава из Новог Бечеја*, Рад војвођанских музеја 4, Нови Сад.
- Petrescu-Dimbovița M.,** 1977 *Depozitele de bronzuri din Romania*, Spalinaca II, Bucuresti.
- Праисторијске остџаве у Србији и Војводини I*, Београд 1975
- Praistorija jugoslovenskih zemalja IV*, Bronzano doba, Sarajevo 1983
- Радишић Р.,** 1958 *Бронзани налази из Сечња*, Рад војвођанских музеја 7, Нови Сад.
- Рашајски Р.,** 1989 *Остџава бронзаних предмета из Мајдана крај Вршца*, Старинар XXXIX, Београд.
- Тасић Н.,** 1983 *Југословенско Подунавље од индоевројске сеобе до продора Скиџа*, Нови Сад-Београд.
- Vinski Z.,** 1958 *Brončanodobne ostave Lovas i Vukovar*, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu III, Zagreb.
- Vinski -Gasparini K.,** 1973 *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Zadar.

Љубомир БУКВИЋ
Народни музеј, Панчево

ГАВА НАЛАЗИ У ЈУЖНОМ БАНАТУ

Крајем бронзаног и почетком гвозденог доба, територија Војводине чини једно од исходних експанзије носилаца културе Гава ка југу. До сада су установљени налази ове групе у Банату, источном Срему и у јужној Бачкој.

Матично подручје ове групе налази се на територији која обухвата југоисточну Словачку, североисточну Трансилванију и прикарпатску Украјину. Само хронолошко опредељење групе Гава је у везано за период од Vg D до Ha B.

Гава култура, као појава у бронзаном добу наших подручја, постала је актуелна после открића током последњих петнаестак година у Војводини и српском Подунављу. Поред ранијих керамичких налаза Гава групе у јужном Банату (Банатска Паланка - Рудине, Маргита, Дубовац), значајно је откривање некропола ове групе у Ковачици. Следе налази некропола у Војловици - Рафинерија пафте, Опову - Бели брег, као и остаци полуукопаних станишта на обали Наделе код Јабуке и у Иванову, са керамичким материјалом групе Гава.¹

У Ковачици, потес Виногради, 1976. године откривена је некропола Гава групе са 14 гробова.² Гробну целину чине бикопичне урне са зделом као поклопцем, а у пет гробова прилози су бронзани предмети. Урне су са спо-

љашње стране жућкасте до тамномрке боје, унутрашња страна зидова је светломрке и првене боје. Врат је благо коничан, украшен хоризонталним канелурама или гирландама. Зделе су са посувраћеним или фасетованим ободом и добро углачаном спољашњом површином. Металне предмете чине делови бронзаног накита, деформисаног под дејством ватре; бодеж са пуном, ливеном дршком, као и тонузаста игла са жљебљеном главом. Бодеж са пуном, ливеном дршком може се везати за налаз из Хетина (Т.П, 3-5).³ Топузаста игла са жљебљеном главом мож се везати за период Ha A1, односно за хоризонт Ugiu-Domanesti трансилванских остава, али се појављује и касније у оставама хоризонта II.⁴

У Војловици, у кругу Рафинерије нафте, 1980. године откривене су две некрополе са урнама и спаљеним покојницима, незнатно удаљене једна од друге (око 150 м).⁵

Некропола II, у којој је откривено 175 гробова са 179 урни, у потпуности је истражена. У четири случаја гробну целину сачињавају две урне које се додирују. Некрополу по ободу са јужне, источне и западне стране оивичује пет спалишта. Основни керамички облик је биконична урна, која је на цилиндричном или благи биконичном врату украшена хоризонтал-

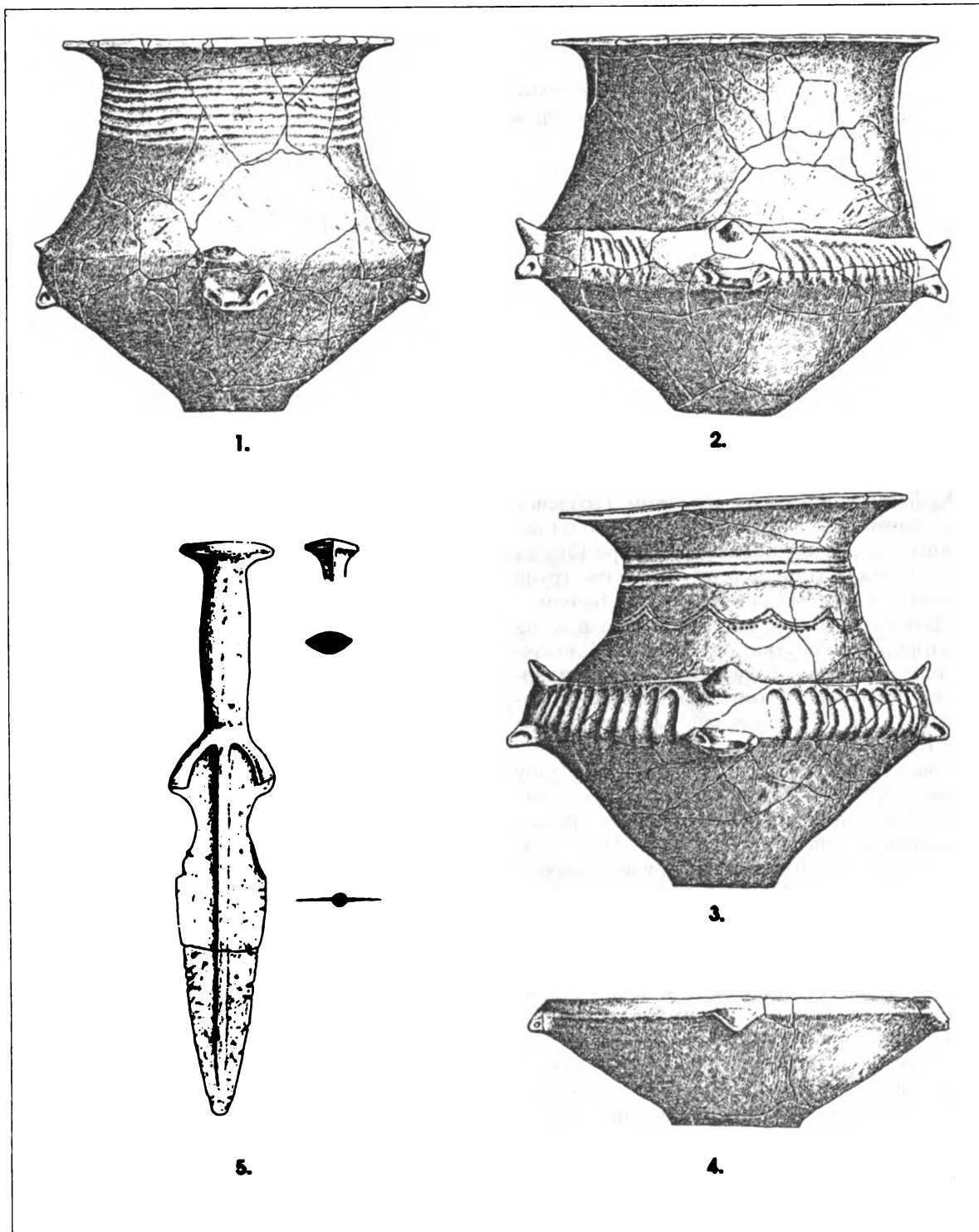
1 Н. Тасић 1983, 102; М. Прикић 1977, 40-41, Т. XXII; Љ. Буквић-Б. Гачић 1982, 42-44, Т. XIX-XX; Љ. Буквић 1982, 47-48, Т. XXIII; Б. Гачић 1985, 18-21, Т. VIII. Материјал са ископавања у Иванову није публикован. Власништво је Народног музеја, Панчево.

2 М. Прикић 1977, 40-41, Т. XXII.

3 J. Hampel 1886, Т. XIX.

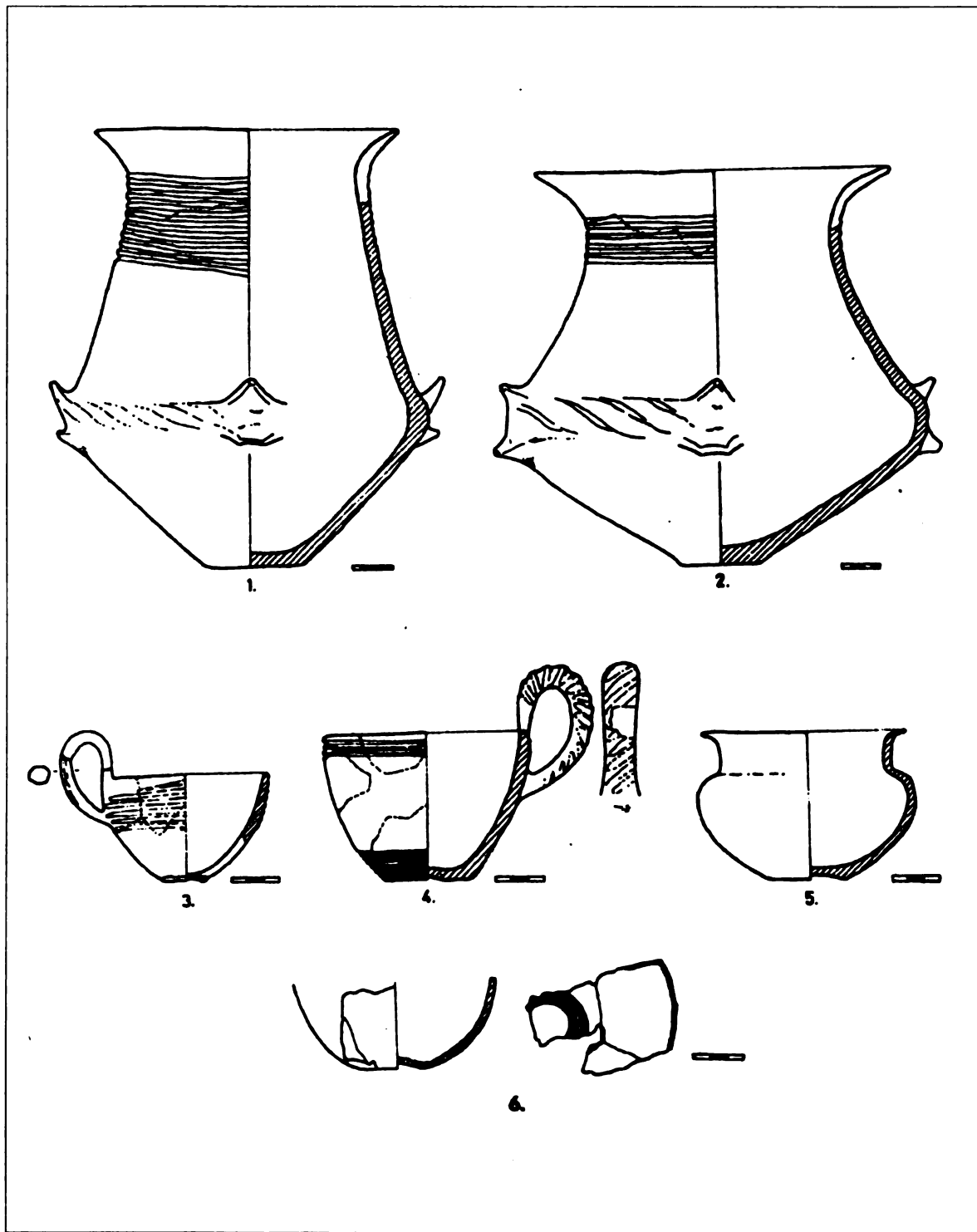
4 M. Petrescu-Dimbovita 1977, 51, Т. 35.

5 Љ. Буквић-Б. Гачић 1982, 42-44, Т. XIX - XX.



Табла I

Ойово, Бели брег 1-2, 4; Јабука, обала Надеље 3, 5; Иваново, село 6



Табла II

Војловица, Рафинерија 1, 2; Ковачица, Виногради 3-5

ним, а на трбуху косим канелурама (Т. II, 1-2). Сви неопштећени гробни налази имали су зделу-поклопац, која је по правилу била са посувраћеним ободом. Боја зидова урни споља је тамносива до тамномрка, а изнутра светломрка или црвена. У 28 случајева, као придарци, у урнама су откривени бронзани предмети. Предмети су углавном уломци, ватром деформисани делови накита (топузасте игле са жљебљеном главом, игле са лоптастом, орнаментисаном главом - односно у облику главице мака, огрлице - торквеси, прстенови и делови прстенова од тракастог лима или бронзане жице и сл.). По подјели М. Гарашанина ови предмети би одговарали хоризонту остава I и Ia.⁶

Некропола I у кругу Рафинерије нафте, откривена је југоисточно од некрополе II. Евидентирана је некропола од 43 гроба са 44 урне. Придарке у гробовима чиниле су керамичке посуде, мање зделе и шоље, а само у два случаја метални предмети (остаци бронзаног лима). Типолошке одлике урни и начин сахрањивања у неким гробовима омогућавају да се одреде хронолошки оквири некрополе и њена културна припадност. Некропола припада крају средњег и позном бронзаном добу, односно културној групи Белегиш са јако израженом локалном традицијом.

Све околности налаза ове две некрополе, као и пратећи материјал, указују на то да је реч о некрополама одвојених понулација и временског трајања.

Истраживањем некрополе са урнама и спаљеним покојницима у Опову, на потесу Бели брег, откривен је 1980. године 21 гроб са 22 урне.⁷ Све очуване гробне целине су, поред биконичне урне, имале зделе-поклопце (Т. I, 2,4). У неколико гробова придарци урнама су биле керамичке посуде, мање коничне зделе и шоље. Ушке на шољама су ваљкастог пресека и високо надвисују обод посуде. И зделе и шоље су украшене хоризонталним канелурама, а спољна површина зидова је добро углачана. Само у два случаја прилог у гробовима су били бронзани предмети. Интересантно је да су све пронађене урне истоветно украшене хоризонталним канелурама на благо кони-

чном врату и косим канелурама на трбуху. На западном делу овог потеса нађена је као случајан налаз биконична урна знатно дужег, коничног врата и нешто ужег трбуха (Т. I,1).⁸

На обали Наделе, у атару насеља Јабука, 1982. године откривено је неколико затворених налаза који припадају Гава групи.⁹ Поред неколико јама укопаних у здравицу, кружног облика, откривен је и један полуукопани објекат облика издуженог правоугаоника, који је такође плитко укопан у здравицу. Унутар објекта налазило се једно ватриште. Укопавањем овог објекта пробијен је старији слој са материјалом културе Белегиш I. Керамички материјал из ових јама и из полуукопаног објекта чине црноглачане зделе са посувраћеним ободом украшене канелурама у мотиву гирланди, уломци урни канелованог врата и шоље канелованог дна (Т. I,3,5). У близини овог објекта, у мањој кружној јами укопаној у здравицу, налазила се урна, сацак, две зделе и шоља. Урна је биконична, разгрнутог обода, хоризонтално канелованог врата и косо канелованог трбуха. Зделе и шоље су биконичне, разгрнутог обода, ниског врата и коничног дна. Испод посуда налазили су се делови скелета јелена. Ово се погребниште по типолошким одликама судова, такође сврстава у Гава групу.

Као налаз који се може узети за налазе Гава групе у јужном Банату, навео бих налаз укопаног објекта, вероватно стамбеног, који је откривен 1983. године у Иванову. У овом објекту - јами - који је укопан у здравицу, уломци урни са канелурама који припадају Гава групи, измешани су са керамичким материјалом Калакача хоризонта (Т. I,6). Овај налаз је посебно интересантан зато што су до сада, на релативно малом простору у Иванову, регистровани налази седам некрополе са урнама из средњег и позног бронзаног доба.

На основу података добијених приликом наведених истраживања може се навести следеће:

- сви налази некрополе, као и укопаних објеката - станишта, постављени су на узвишењима, лесним гредама, које прате тзв. "високу обалу" речишта Тамиша,

6 М. Garašanin 1983, 690, сл. 40.

7 Љ. Буквић 1982, 47-48, Т. XXIII.

8 Збирка Андреје Мајера у Народном музеју у Панчеву, непубликован материјал.

9 Ђ. Гаџић 1985, 18-21, Т. VIII.

Наделе и Дунава;

- основни керамички облик у некрополама јесте урна, наглашеног трбуха, украшена широким и косим канелурама. Четири пара симетрично распоређених, рожастих и гредастих дршки, налазе се на прелому конуса. Цилиндричан или благо конусан обод украшен је хоризонталним канелурама, често са гирландама испод њих. Боја зидова са спољне стране је црна, високог сјаја, а са унутарње стране црвена или црвеножута. Боја зидова урни са појединих локалитета је неуједначена, што је последица отрвене превлаке или лошијег квалитета глипе. Гробни инвентар чине и коничне зделе посувраћеног обода, понекад са четири равномерно распоређене рожасте дршке, украшене канелурама у мотиву гирланди. Као прилог се јављају и коничне и биконичне шоље украшене хоризонталним канелурама са тракастом или ваљкастом ушком, која често надвисује обод. Сличан керамички материјал среће се и у полуукопаном објектама, вероватно стамбеног карактера;

- керамички материјал са поменутих некропола може се повезати са урпама из некрополе са Карабурме (гробови 2, 3, 49, 108, 131, 142, 176, 185 и 226).¹⁰ Исто тако, аналогију имамо и у налазима из Томашевца, Перлез-Батке, Иђоша и Иланце;¹¹

- керамички материјал из објеката откривених у Јабучици и Иванову може се повезати са

материјалом из насеља Јаково - економија "Сава", Калакача, Батка и других;

- број гробова са металним прилозима је веома мали (испод 15%), а прилози су скоро увек деформисани приликом спаљивања. Однос броја гробова са прилозима и оних без материјалних прилога могао би нас упутити на социјалну диференцијацију становништва.

У самој матичној области, налази групе Гава, појављују се крајем бронзе D и на самом почетку халштата A. На то упућују налази оставе Cornutel са посудом Гава групе, која је типична за оставе у Трансилванији, типа Ugiu-Domanesti. Остава Pecica II је, такође, поред металних предмета садржала посуду Гава групе са карактеристичним инвентаром остава хоризонта Cincu-Suseni.¹² Метални налази, посебно хронолошки осетљиви предмети, нађени у некрополама јужног Баната, припадају хоризонту остава I и Ia, према поделу М. Гарашина, односно периоду од бронзе D до халштата A1, што је раздобље у коме се може регистровати стално присуство носилаца Гава групе у Војводини. Иначе, без обзира на терминолошку неусаглашеност, реч је о јединственој културној групи. Њена појава у већем делу Војводине нема пролазни карактер, већ егзистира кроз дужи период и заједно са локалним културама утиче на развој култура гвозденог доба.

DIE FUNDE DER GAVA-KULTUR IM SÜDLICHEN BANAT

Resümee

Ende der Bronze- und Anfang der älteren Eisenzeit bildete das Territorium der Vojvodina einen Ausgangspunkt der Expansion der Träger der Gava-Kulturgruppe in Richtung Süden. Bisher wurden Funde dieser Gruppe im Banat, im östlichen Srem und in der südlichen Bačka festgestellt.

Die Gava-Kultur, als eine Erscheinung in der späten Bronzezeit unserer Gebiete, wurde nach den im Laufe der letzten etwa fünfzehn Jahre in der Vojvodina und in der serbischen Donauniederung durchgeführten Entdeckungen aktuell. Neben früheren Keramikfunden der Gava-Gruppe im südlichen Banat (Banatska

Palanka-Rudine, Margita, Dubovac) ist die Entdeckung der Nekropole dieser Gruppe in Kovačica bedeutend. Es folgten Funde von Nekropolen in Vojlovica - Erdölraffinerie, Opovo - Beli breg sowie Überreste zur Hälfte eingegrabener Wohnbauten am Ufer des Nadela-Flusses bei Jabuka und in Ivanovo mit dem Keramikmaterial der Gava-Kultur.

Aufgrund der Angaben von den oben genannten Untersuchungen kann folgendes angeführt werden:

- Alle Funde von Nekropolen sowie der eingegrabenen Objekte - Wohnbauten, wurden auf erhöhten Lehm Balken errichtet, die sich entlang dem so-

10 J. Todorović 1977, 9-71.

11 П. Медовић 1988-89, 48; М. Гарић 1965, 39-45; М. Марјански 1957, 5-23.

12 M. Petrescu-Dimbovita 1977, 55, T. 35.

генантен "hohe Ufer" des Tamiš-, Nadela- und Donaflußbeckens befinden.

- Die grundlegende Keramikform in den Nekropolen ist eine bikonische Urne mit ausgeprägtem Bauch, der mit breiten und schrägen Kannelüren verziert ist. Vier Paare symmetrisch angeordneter horn- und balkenartiger Henkel befinden sich am Konusumbruch. Der zylindrische oder sanft konusförmige Hals ist unterhalb des Randes mit horizontalen Kannelüren verziert, oft mit Girlanden darunter. Die Farbe der Wände ist auf der Aussenseite schwarz, mit einem hohen Glanz, und die Innenseiten sind rot oder rotgelb. Die Farbe der Urnenwände ist von einzelnen Lokalitäten unausgeglichen, was die Folge eines abgeebenen Überzugs oder einer schwächeren Tonqualität ist. Das Grabinventar beinhaltet auch konische Schüsseln mit ausgebogenem Rand, manchmal mit regelmässig angeordneten hornförmigen Henkeln, die mit Kannelüren im Girlandenmotiv verziert sind. Als Beigaben treten sowohl konischen als auch bikonischen Tassen auf, verziert mit horizontalen Kannelüren mit einem band- oder zylinderförmigen Ohr, das oft den Rand überragt. Auf ähnliches Keramikmaterial stösst man auch in den zur Hälfte eingegrabenen Objekten, sehr wahrscheinlich Wohnbauten.

- Das Keramikmaterial von den angeführten Nekropolen kann mit den Urnen aus der Nekropole von Karaburma (Gräber 2, 3, 49, 108, 131, 142, 176, 185 und 226) in Verbindung gebracht werden. Ebenso stossen wir auf eine Analogie bei den Funden aus Tomaševac, Perlez-Batka, Idjoš, Ilandža.

- Das Keramikmaterial aus den in Jabuka und Ivanovo entdeckten Objekten kann mit dem Material aus den Siedlungen Jakovo - Ekonomija "Sava",

Kalakača, Batka "C" und anderen in Verbindung gebracht werden.

- Die Zahl der Gräber mit Metallbeigaben ist sehr gering (unter 15%), und diese wurden anlässlich der Einäscherung nahezu immer deformiert. Das Verhältnis der Gräberzahl mit Metallbeigaben und der Gräberzahl mit Beigaben ohne Metall könnte uns auf eine soziale Differenzierung der Bevölkerung hinweisen.

In ihrem Ursprungsgebiet selbst erscheinen die Funde der Gava-Gruppe Ende der Bronzezeit D und am alleinigen Beginn der Hallstattzeit A. Darauf verweisen die Hortfunde von Cornutel mit eine Gefäss der Gava-Gruppe, das für die Hortfunde in Transsylvanien vom Typ Uriu-Domanesti typisch sind. Der Hortfund Pecica II beinhaltet ebenfalls neben Metallgegenständen ein Gefäss der Gava-Gruppe mit dem charakteristischen Inventar der Hortfunde vom Cincu Suseni-Horizont. Metallgegenstände, besonders chronologisch empfindliche Gegenstände, die in den Nekropolen des südlichen Banat gefunden wurden, gehören dem Horizont der Hortfunde I und Ia, nach der Aufteilung M. Garašanins, bzw. der Periode von der Bronzezeit D bis zur Hallstattzeit A1 an, der Periode, in der eine ständige Präsenz der Träger der Gava-Gruppe in der Vojvodina registriert werden kann. Übrigens handelt es sich ungeachtet der mangelnden terminologischen Ineinklangbringung um eine einheitliche Kulturgruppe. Ihre Erscheinung hat im Großteil der Vojvodina keinen vorübergehenden Charakter, sondern existiert eine längere Zeitperiode, und beeinflusst gemeinsam mit den lokalen Kulturen die Entwicklung der Eisenzeit.

ЛИТЕРАТУРА

- | | | | |
|--------------------------------|--|----------------------|---|
| Буквић Љ., | 1982 <i>Бели брег, Ојово, Касно-бронзано-добна некропола</i> , АП 23, Београд. | Hampel J., | 1886 <i>Bronzkor Emlekei Magyar-hondban</i> , Temesvár. |
| Буквић Љ. - Гачић Ђ., | 1982 <i>Панчево, бронзано-добне и сарматске некрополе</i> , АП 23, Београд. | Марјански М., | 1957 <i>Гробље урни у Иланци</i> , РВМ 6, Нови Сад. |
| Dumbovita -Petrescu M., | 1977 <i>Depozitele de bronzuri din Romania</i> , Bucuresti. | Медовић П., | 1988-89 <i>Канелована керамика прелазног периода у Војводини</i> , РВМ 31, Нови Сад. |
| Гачић Ђ., | 1985 <i>Јабuka, лева обала Наделе</i> , АП 24, Београд. | Прикић М., | 1977 <i>Виногради, Ковачица - некропола сиваријет гвозденог доба</i> , АП 19, Београд. |
| Garašanin M., | 1983 <i>Ostave perioda polja sa urnama u jugoistočnoj Panoniji i severnoj Srbiji, u Praistorija jugoslavenskih zemalja IV</i> , Sarajevo. | Тасић Н., | 1983 <i>Југословенско Подунавље од индоевропске сеобе до иродора Скиџа</i> , Нови Сад - Београд. |
| Грић М., | 1965 <i>Буџак, Ливаде, Иђош - некропола средњег и позног бронзаног доба</i> , АП 7, Београд. | Todorović J., | 1977 <i>Praistorijska Karaburma II</i> , Београд. |

ГЕНЕЗА КУЛТУРА СТАРИЈЕГ ГВОЗДЕНОГ ДОБА У ЈУГОСЛОВЕНСКОМ ПОДУНАВЉУ

Последње три деценије археолошке делатности у југословенском Подунављу карактеристичне су по веома запаженом напретку и истраживању насеља старијег гвозденог доба. То је период у коме су откривене основне културе везане за појаву гвожђа на овом простору. Уз културну, стекли смо и једну релативно чврсту хронолошку слику развоја овог доба са основним друштвено-економским карактеристикама. Све те појаве изузев северозападне Бачке репрезентује босутска група. Претпостављамо да она има аутохтону подлогу у којој се манифестују три различита развојна периода специфичних стилских карактеристика. Свака од ове три целине везана је, више или мање, за сличне истовремене културне појаве суседних територија, али без чврсте међусобне повезаности. На ужем простору босутске групе пратимо континуитет три развојна периода, што није увек случај са суседним истовременим културним појавама. И историјске околности су овде биле такве да од X до III века пре нове ере постоји стабилан развој и континуитет. У суседним културама источно од нас, са којима имамо највише сродности, догађаји су текли другачијим током. Само да поменемо продор Скита у V веку пре н.е. који је прекинуо развој групе Ферифале у Румунији, а код нас је та култура текла мирно и једним дегенеративним током све до доласка Келта.

Сви ти бурни догађаји су само спорадично оставили трагове на нашем простору, што би се могло свести на ниво трговачких веза или, у најгорем случају, означити као спорадичан миграциони простор. Исти је случај и са утицајем суседних култура са југа и запада које најбоље пратимо преко "Сремске групе западнобалканског комплекса".¹

Ако је то тако, поставља се питање чему сада ова тема? Аутор овог рада и група домаћих истраживача старијег гвозденог доба имају слично мишљење о слици старијег гвозденог доба, како смо у основним цртама напред навели. Међутим, још увек постоји изванредан број домаћих и страних археолога који имају нешто другачији став. У првом реду, то је питање хронолошке и стратиграфске слике раног гвозденог доба и тзв. трако-кимерског удара. Рано гвоздено доба се прелама преко Калакача, па је отуда имамо у бронзаном² и гвозденом добу.³ Очигледно, насеља типа Калакача нису таквог карактера и времена трајања да могу у целини припадати бронзаном и гвозденом добу. Овде свакако није у питању неспоразум терминолошког карактера у прелазном периоду с обзиром да се одмах отвара питање континуитета. Питање трако-кимерског удара, везује се за почетке употребе гвожђа у југословенском Подунављу, па је и то доведено у питање, с обзиром на сасвим нове услове у

1 М. Гарашанин 1973, 511-515; Р. Васић 1987, 555-558; П. Медовић 1991, 159-164.

2 М. Garašanin 1983, 668-684.

3 R. Vasić 1987, 536-554.

односу на стање науке у време када је то питање актуелизовано.

Очигледно, има разлога и могућности да се о проблему генезе и континуитета у развоју старијег гвозденог доба расправља у светлу најновијих истраживања која су у међувремену била бројна и обимна.

Полазећи од тренутног стања истражености, сматрамо да би овде превасходно требало наћи одговор на неколико кључних питања. Полазећи од културне и стратиграфске слике насеља Градина на Босуту можемо нагласити да су мишљења неподељена само када је у питању континуитет стамбених хоризоната III-b и III-c.⁴

Споран је, дакле, само слој III-a, односно његов крај и однос према слоју III-b и време његовог почетка. Мислимо да основно питање јесте одређење почетка Калакача-хоризонта и његов однос према хоризонту Гава-Белегиш II. Решењем тог питања попунила би се и временска празнина која се појављује у прелазном периоду.

Важну улогу у апсолвирању наше теме има и проблем континуитета босутске групе, на њеном ужем простору, почев од ране Калакаче до доласка Келта. Везано за крај старијег гвозденог доба неминовно се намеће проблем северних простора Бачке и Баната, где за сада имамо само спорадичну појаву келтског материјала. То практично значи да треба одредити крај старијег гвозденог доба који се не може подвести под круту шему хронолошке поделе. Очигледно су насеља типа Босут III-c живела даље у поменутиим областима где њихов развој нису пресекла келтска племена. Судићи по насељима на Гомолави и Градини на Босуту слично решење треба тражити и за Срем и јужне области Бачке и Баната. Наравно, под условом да смо хронолошку и културну поделу пределили доласку Келта у наше крајеве.

Да би решили проблем почетка хоризонта насеља типа Калакача морамо доћи у контакт са керамиком Гава-Белегиш II хоризонта. Уверени смо да керамичка продукција Калакаче вуче своје порекло из овог хоризонта. То

показује ситуација на Калакачи, Батки С, Феудвару и другим насељима на простору босутске групе.

На Калакачи нема класичне луксузне црнополиране Гава керамике, али има пратећих појава. О томе смо већ раније посебно расправљали и дошли до закључка да је проценат ових појава врло скроман.⁵ Најчешћу појаву ове старије керамике на Калакачи лочирали смо у засути одбрамбени ров и сматрамо је ранијом појавом и врло важним фактором за развој керамичког материјала у насељима типа Калакача.⁶ Одмах се мора нагласити да у Срему до сада нису констатоване појаве луксузне црнополиране керамике какву срећемо у северном и средњем Банату и Бачкој: то су показала истраживања великих насеља са овим стамбеним хоризонтима у Срему (Калакача, Гомолава). Слична је ситуација и на некрополи у Белегишу.⁷ Примећује се да је црноглачана керамика у Срему грубља, једноставније обликована и сиромашније декорисана.⁸ Ако то уважимо онда се односи Гаве и Белегиша II своде на сродне истовремене појаве, при чему је аутохтона подлога на простору распрострањености белегишке културе задржала своју доминацију. На северне области Војводине више је утицала експанзија Гава елемената са севера, него што се то осећа јужно од Дунава.

Ове констатације су врло битне с обзиром на чињеницу да се основни облици и декорације кућне керамике типа Калакача развијају управо из аутохтоне подлоге Белегиша. Ми, нажалост, не знамо још добро целокупну културну садржину насеобинске керамике Белегиш II и Гава. Слика коју смо констатовали на насељу Батка С код Перлеза је веома илустративна. Овде је црноглачана керамика откривена у најстаријем слоју. Следи слој са канелованим и жљебљеним мотивима и, на крају, типична Калакача керамика.⁹ Код обраде Калакаче констатовали смо сличну ситуацију и извршили детаљнију анализу појаве црноглачане керамике.¹⁰ То је слика коју смо констатовали на насељима која су имала контину-

4 Према П. Медовић 1987, 39-55.

5 П. Медовић 1988-1989, 45-46, Т.IV.

6 П. Медовић 1988, 386-387.

7 В. Трбуховић 1960, 163.

8 П. Медовић 1988-1989, Т.III, 1,2.

9 П. Медовић 1988-1989, 45-46.

10 П. Медовић 1988, 430-431.

итет хоризоната Гава-Белегиш II-Калакача. Да је прелаз био континуиран и постепено најбоље илуструје ситуација на насељу Градина на Босуту. Овде нема старијег хоризонта Гава-Белегиш II, нити појава које су карактеристичне за садржину на Калакачи, Батки С и Гомолави. Да је слика са Босута поуздана и уверљива говоре следеће чињенице:

- садржина културних слојева на Градини на Босуту има извапредно јасну стратификацију слојева старијег гвозденог доба на 500 м² површине;

- нема елемената Гава-Белегиш II у садржини насеобинског слоја типа Калакача;

- у насеобинском слоју типа Калакача открити су гвоздени крстаста секира;¹¹

- између насеобинског слоја типа Калакача (Босут III-а) и насеобинског слоја са Басараби керамиком (Босут III-б) постоји континуитет без иједног елемента који указује на хијатус;

- културни слој насеља типа Калакача лежи на стерилном слоју хијатуса који је настао после средњег бронзаног доба;

- Градина на Босуту се налази у западном Срему где је уобичајена појава керамике типа Гава-Белегиш II. На блиском одстојању од Градине срећемо је на Вучедолу,¹² и Ердуту у источној Славонији.¹³ То што на Градини на Босуту нема керамике Гава-Белегиш II може се тумачити само могућношћу да је насеље типа Калакача овде подигнуто у развијеној фази овог периода, где су већ били изгубљени старији облици и гранични додир са претходном културом. Ово сматрамо кључним доказом да су се насеља типа Калакача развијала после групе Гава-Белегиш II. Исто тако, непобитна је чињеница да се корени Калакаче морају тражити у грони Гава-Белегиш, као што показује ситуација на Феудвару.¹⁴ Управо на овом насељу налазимо континуитет живота и јасно издвојен стамбени хоризонт Гава-Белегиш II у чијој садржини имамо и типичних облика иначе карактеристичних за Калакачу. Додуше, овде се јасније издвајају грађевински објекти, док се керамика због нивелисања старих и уклапањем млађих објеката могла и помешати.

У плитким културним хоризонтима се тешко може успешно разлучити културна садржина покретног материјала. Због тога нам је за ову расправу најобјективнија ситуација на Градини на Босуту.

Ако смо уверљиво објаснили културни оквир насеља типа Калакача, почев од Гава-Белегиш II до хоризонта Босут III-б са керамиком типа Басараби, онда остаје проблем да у тим оквирима извршимо поделу и успоставимо хронолошку границу. На основу бронзане фибуле типа Vösendorf која је нађена у затвореном налазу са црноглачаном керамиком на насељу Борђош код Новог Бечеја, онда класичне појаве типа Гава-Белегиш II можемо без резерве датовати у На А-1.¹⁵ То би била доња граница. Горња је општеприхваћена на ширем простору Подунавља и датовања у На В.

На основу стратиграфије и културне слике слоја насеља типа Калакача на Градини на Босуту који је уз то и најмоћнији насеобински слој овог периода на простору босутске групе, јасно се показује да у њему нема појава које су типичне за Гава-Белегиш II период. Тако "очишћен" садржај керамичког материјала уз присуство гвоздене крстасте секире говори поуздано да треба рачунати са две фазе у развоју керамичке садржине насеља типа Калакача. Прва фаза је мешана са значајнијим присуством старијих елемената, док је друга фаза стилски чиста попут оне на Градини на Босуту. Ову прву фазу констатујемо на Гомолави, Калакачи, Батки¹⁶ и Феудвару.¹⁷ Још увек је тешко рећи колико се ту ради о паралелној егзистенцији, а колико о мешању материјала због танких културних слојева и нивелисања слоја или накнадних уклапања. Судећи по ситуацији на Калакачи имамо утисак да се ради о кратком паралелном животу и да је чиста фаза Калакаче далеко дуже трајала. То практично значи да се На А-2 у најбољем случају може подвести под старију фазу, а да цео На В припада другом развојном периоду насеља типа Калакача. Такво решење би одговарало и логичном следу догађаја и тиме би

11 П. Медовић 1986-1987, 93-96.

12 S. Forenbauer 1989, 55-66.

13 S. Foltiny 1966-1968, Т. III, 3.

14 M. Roeder 1991, 119-136.

15 П. Медовић 1993, у штампи.

16 П. Медовић 1988-89, Т. III/1,2; Т. В/1-3; Т. VII/5-8.

17 M. Roeder 1991, Т. 34-35.

био напуњен простор између краја бронзе и почетка развијеног гвозденог доба. Због тога смо и определили Калакачу као насеље раног гвозденог доба.¹⁸

Што се тиче односа насеља типа Калакача и Басараби (Босут III-a према III-b) они се на насељу Градина на Босуту незнатно мешају, али се ипак јасно разграничавају. О томе смо расправљали код стратификације културних хоризоната на Градини на Босуту.¹⁹ У том погледу нема никаквих нових елемената. Много је за нас значајније у овом тренутку да се на насељу Калакача појављују ретки налази грубе "S" - жигосане керамике без иједног примерка развијене шеме украса карактеристичних за Босут III-b. Ову појаву тумачимо једноставно тако што сматрамо да се при крају хоризоната насеља типа Калакача појављују импулси новог стила. Они се манифестују и прате преко релативно малог броја фрагмената који истовремено носе и нову орнаментiku. Дobar пример нове украсне оријентације се види на рамену једног пехара из објекта 33.²⁰ Нови украсни мотив и техника нашли су се заједно са старим мотивима на старом облику. Други пример из објекта 73 показује мало измењену форму, мотиве и начин украшавања.²¹ Овај нови пехар има кориговане линије и профилацију, али се и даље одражава стари модел. Јавља се заједно са старим керамичким инвентаром, који је типичан за пуни Калакача развој.

Наведени и други примери на које смо указали код обраде Калакаче, показују да се тешко може одржати теорија о тзв. трако-кимерском удару. Пре би се могло рећи да се промене у керамичкој продукцији догађају заједно са продором и повећаном употребом гвожђа. Као и код свих ранијих промена друштвено-економских односа мењали су се и мода и стил у керамици, као најмасовнијем и најпрепознатљивијем материјалном производу праисторије. Слично мишљење заступа и Р. Васић који наглашава да се може радити о спорадичним миграционим кретањима, која немају карактер измене етничке структуре.²²

Такав утицај може се тумачити и интензивнијим комуницирањем и незнатним миграцијама које се на овом простору догађају и данас.

Насеља типа Калакача живе до краја На В. Такву културну и хронолошку слику показују и Гомолава и Градина на Босуту. Најпоузданију слику на Гомолави даје масовна гробница II. Претпостављамо да је настала у једном тренутку и зато помешане налазе керамике и предмете од бронзе и гвожђа сматрамо културном целином веома драгоценом за културна и хронолошка разматрања.²³ Керамички материјал представља финалну фазу Калакача продукције. То се закључује према облику и начину украшавања, а појава беле инкрустације је до сада јединствена појава у овом хоризонту. Тумачимо је једноставно као нагвештај новог стила украшавања, које је карактеристично за наступајућу Басараби стил, који често прати бела инкрустација. У исто време ова појава нам служи као још један доказ да постоји континуитет у развоју културних хоризоната на простору босутске групе. Неке предмете од бронзе Н. Тасић везује за појаве трако-кимерских елемената. На основу сличних појава у оставама Шаренград, Синошевац, Жировница и Рудовци, бронзане предмете из масовне гробнице II Н. Тасић је датовао у На В3-С1, односно између 800. и 650. године пре нове ере.

У истој масовној гробници на Гомолави откривено је шест гвоздених предмета препознатљивог облика. И то је сигуран показатељ финалног карактера хоризонта Клакача, а још више припадности старијем гвозденом добу. Ову појаву гвожђа смо раније везали за појаву гвоздене крстасте секире на Градини на Босуту и оценили да су хронолошки паралелне појаве.²⁴

Остаје нам још да разјаснимо проблем завршетка старијег гвозденог доба на простору Војводине. Генерално је то решено доласком Келта крајем IV и почетком III века пре н.е. Практично, решење још нико није понудно. Проблем се састоји у чињеници да ми немамо келтског материјала који би покрио генерал-

18 П. Медовић 1988, 419-428.

19 П. Медовић 1988, 26-37.

20 П. Медовић 1988, 386-389, сл. 87 (11).

21 П. Медовић 1988, сл. 170/3.

22 Р. Васић, 1981, 1-7.

23 Н. Тасић, 1973-74, 99-123.

24 П. Медовић, 1986-87, 93-96.

ну поделу доба. На основу истраживања, велика насеља и некрополе се датују углавном у II и I век пре н.е. Цео један век нам је сада непокривен. Очигледно се задржала стара етничка структура која је тек у II веку пре н.е. дошла у контакт са келтским племенима. То на најбољи начин илуструје ситуација на Градини на Босуту. У керамичком материјалу се налазе примери старих облика и новог начина украшавања.²⁵ Склони смо да ову појаву протумачимо присуством келтских племена и утицајем на староседелачку културу које су извес-

тан период паралелно егзистирале. Ковачним публикавањем фондова са Градине на Босуту треба очекивати нове прилоге у решавању ове проблематике.

Са друге стране остаје нам проблем северних крајева Бачке, а нарочито Баната где нема масовнијег присуства келтских племена. У новије време и у овим крајевима се откривају спорадични налази о којима говори М. Гирић. Да ли је овде у питању лоша истраженост терена, сада је тешко судити.

ORIGINS OF THE EARLY IRON AGE CULTURES IN THE YUGOSLAV DANUBE BASIN

Summary

Our motive to reopen this issue derives from certain differences in interpreting the origins and development of the Early Iron Age in the Yugoslav Danube Basin. That period in the region is represented by generally accepted "Bosut group" and the settlement of Gradina on the Bosut River. We shall not repeat all relevant arguments corroborating the established cultural, stratigraphical and chronological division of the Bosut group into three developmental phases, since it was very convincingly done by several researchers of the period. Our intention is to dwell only upon the question of Kalakača-type settlements, i.e. of the beginnings of the Early Iron Age in the Yugoslav Danube Basin with which the so-called Thrako-Cimmerian impact has also been related.

In order to solve the problem concerning the beginning of the horizon defined by Kalakača-type settlements, one must turn to ceramics from the Gava-Belegiš II horizon. We are positive that Kalakača ceramics production originates from that horizon. That is indicated from the situation at the sites of Kalakača, Batka C, Feudvar, and other settlements in the Bosut group area. There is no classic, luxury black-burnished Gava ceramics at Kalakača, but there are some associated phenomena. These have been already discussed in detail and the conclusion has been drawn that they occurred rather modestly. It should be noted that no classic black-burnished ceramic ware has been found so far in Srem, unlike its occurrence in Bačka and Banat. Situation recorded at Batka C settlement near Perlez is quite suggestive. Black-burnished ceramics was found there in the earliest stratum. It is followed by ceramic ware decorated with channeling, and the latter by typical Kalakača ceramics. An investigation of Kalakača site showed a similar situation. A detailed

analysis of Belegiš II ceramics occurrence has been carried out. The situation at Gradina-on-Bosut settlement bears greatly upon our discussion. The most transparent stratigraphy of the Early Iron Age strata was determined there covering an area of more than 500 square meters. Not any of the Gava-Belegiš II ceramic ware was found in the earliest Kalakača-type stratum, where, by the way, a cruciform iron axe was found. Kalakača stratum on the Bosut is located above the Middle Bronze Age stratum after an obvious hiatus. Such hiatus was determined neither in the ending part of Kalakača-type settlements stratum, nor in the next, Basarabi stratum. Gradina-on-Bosut is in western Srem, where Gava-Belegiš II type of ceramic ware commonly occurs. It is also to be found quite near Gradina, at Vučedol, as well as in Erdut, eastern Slavonia. The absence from Gradina-on-Bosut of typical Gava-Belegiš II ceramics could be accounted to the possibility of Kalakača-type settlement having been built there during a more advanced phase, at the point when the earliest forms and borderline contacts had already disappeared. We also consider this fact to be a key proof that Kalakača-type settlements were developed after Gava-Belegiš II settlements with their associated phenomena had been exhausted. Equally undeniable is the fact that the origins of Kalakača must be sought for in Gava-Belegiš II group, which is best shown by the situation at Feudvar site.

If we accept current interpretation, then the cultural frame of Kalakača-type settlements is to be found between those of Gava-Belegiš II and Basarabi type with ceramics (Bosut IIIb). The most reliable date concerning black-burnished ceramics of the Yugoslav Danube Basin is confirmed in a closed finding at Bordjoš near Novi Bečej, along with a fibula of Vöden-

25 П. Медовић 1978, Т.СХІV/1.

dorf type. It practically means that *ante que non* for the Kalakača-type settlements cannot be earlier than Ha A2. Free development of Kalakača, first of all at Gradina-on-Bosut, could be dated into Ha B. This very fact denies possibility of relating Kalakača-type settlements to Belegiš II necropolises. Direct contacts did exist, but we are not able to determine their exact duration, and we do not observe any interruption or hiatus upon which M. Garašanin insists.

As for Kalakača-type settlements (Bosut IIIa) and the settlements with so-called Basarabi ceramics (Bosut IIIb), they only slightly mix with each other at Gradina-on-Bosut, but they can still be clearly delimited. Rather important and indicative of such relation is the fact that at Kalakača only rare samples with "S"-impressions were found but none of classic Basarabi ceramics typi-

cal of the Bosut IIIb stratum. This could be accounted to the spread of new impulses towards the end of Kalakača. Those are manifest in few fragments of ceramic ware where the old forms and decorations live together with new technique and motif.

Taking all evidence into account, it would be hardly possible to support or maintain the theory of the so-called Thrako-Cimmerian impact. Continuous development before and after Kalakača leaves no room for such an event. Changes of style, best reflected in ceramics, we are likely to interpret them as a part of usual socio-economic changes. We do not doubt that some minor migrational waves did occur, as it was common in the Danube Basin. In this respect, much the same is the opinion of R. Vasić.

ЛИТЕРАТУРА

- Гарашанин М.,** 1973 *Праисторија на илу СР Србије*, Београд.
1983 *Period polja sa urnama Vojvodine*, u *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, Sarajevo.
- Földtny S.,** 1966-1968 *Ka poznobronzanoi keramici Vojvodine*, RVM 15-17, Novi Sad.
- Forenbaher S.,** 1989 *Vičedol-Streimov vinograd: horizont kasnog bronzanog doba*, *Opuscula archaeologica* vol.14, Zagreb.
- Медовић П.,** 1978 *Насеља сџаријеџ гвозденог доба у југословенском Подунављу*, Београд.
1986-1987 *Налаз гвоздене крсијасне секире у насељу "Градина на Босуту" и њојчејшак ујо-шребе гвожђа на иросџору босутске групе*, РВМ 30, Нови Сад.
1988 *Калакача, насеље раног гвозденог доба*, Нови Сад.
- 1988-1989** *Канелована керамика ирелазног иериода у Војводини*, РВМ 31, Нови Сад.
- 1991** *Прилог ироучавању гвозденог доба у Срему*, *Старинар* XL-XLI, (1989-1990), Београд.
- Roeder M.,** 1991 *Der Ubergang von Bronzezeit zu früher Eisenzeit, Vorbericht über die jugoslawisch-deutschen Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar bei Mošorin (Gem. Titel, Vojvodina) von 1986-1990*, *Bericht der RGK* 72, Mainz am Rhein.
- Тасић Н.,** 1973-1974 *Налази гвозденог доба на Гомолави*, РВМ 21-22, Нови Сад.
- Трбуховић В.,** 1960 *Праисторијска некропола у Бележишу*, *Старинар* XI, Београд.
- Vasić R.,** 1987 *Željezno doba*, u *Praistorija jugoslovenskih zemalja* V, Sarajevo.

Драган ЈАЦАНОВИЋ
Народни музеј, Пожаревац

МЕТАЛНИ НАЛАЗИ У СРПСКОМ ПОДУНАВЉУ НА ПРЕЛАЗУ БРОНЗАНОГ У ГВОЗДЕНО ДОБА

Шира зона српског Подунавља представља део панонско-подунавског простора који је у периоду касног бронзаног и раног гвозденог доба био настањен многобројним заједницама са специфичним одликама. Заједнички елемент у обичајима људи на овом великом подручју у периоду од XIII до VIII века старе ере јесте кремирање покојника и њихово сахрањивање у урнама, као и појава великог броја остава металних предмета.

Својим бројем од преко сто налаза ове врсте са око три хиљаде појединачних предмета у њима, оставе спадају међу најзначајније налазе овога периода у северној Србији и Војводини. Иако овај део Србије представља само један сегмент великог комплекса остава панонско-подунавског простора, покушаћемо да њиховом анализом дамо допринос решавању проблема детерминисања карактера ове врсте налаза.

Картирањем остава на овој територији сасвим јасно се уочава њихова концентрација у Срему, јужном Банату и широј зони ушћа Саве, Мораве и Тимока у Дунав. Јужна граница налаза ове врсте у Србији може се повући линијом Ужице - Чачак - Крагујевац - Јагодина - Зајечар.

Проблемом остава и њиховог инвентара бавио се и бави велики број археолога.¹ Питањем карактера остава, односно шта оне у суштини представљају и који су кључни разлози њиховог закопавања у земљу, бавио се, више или мање, сваки од наведених археолога и неки аутори који су изворно публиковали поједине оставе.

Критичка анализа теорија о карактеру остава

P. Reinecke² и G. Kraft³ су анализирали проблем карактера остава металних предмета и дошли до закључка да оставе представљају благо закопано у тренутку опасности, чиме су оне добиле значење важних извора за проучавање и реконструкцију историјских догађаја. Ово мишљење данас заступа и брани већина археолога. H.J. Hundt⁴ оставама нордијског круга даје сакрално значење у вези са погребним обичајима, што представља новину која је изазвала одређене реакције на историјско тумачење овог проблема.

Према њиховом карактеру М. Гарашанин⁵ разликује три врсте остава. Оставе скривнице које садрже хронолошки хомоген материјал и

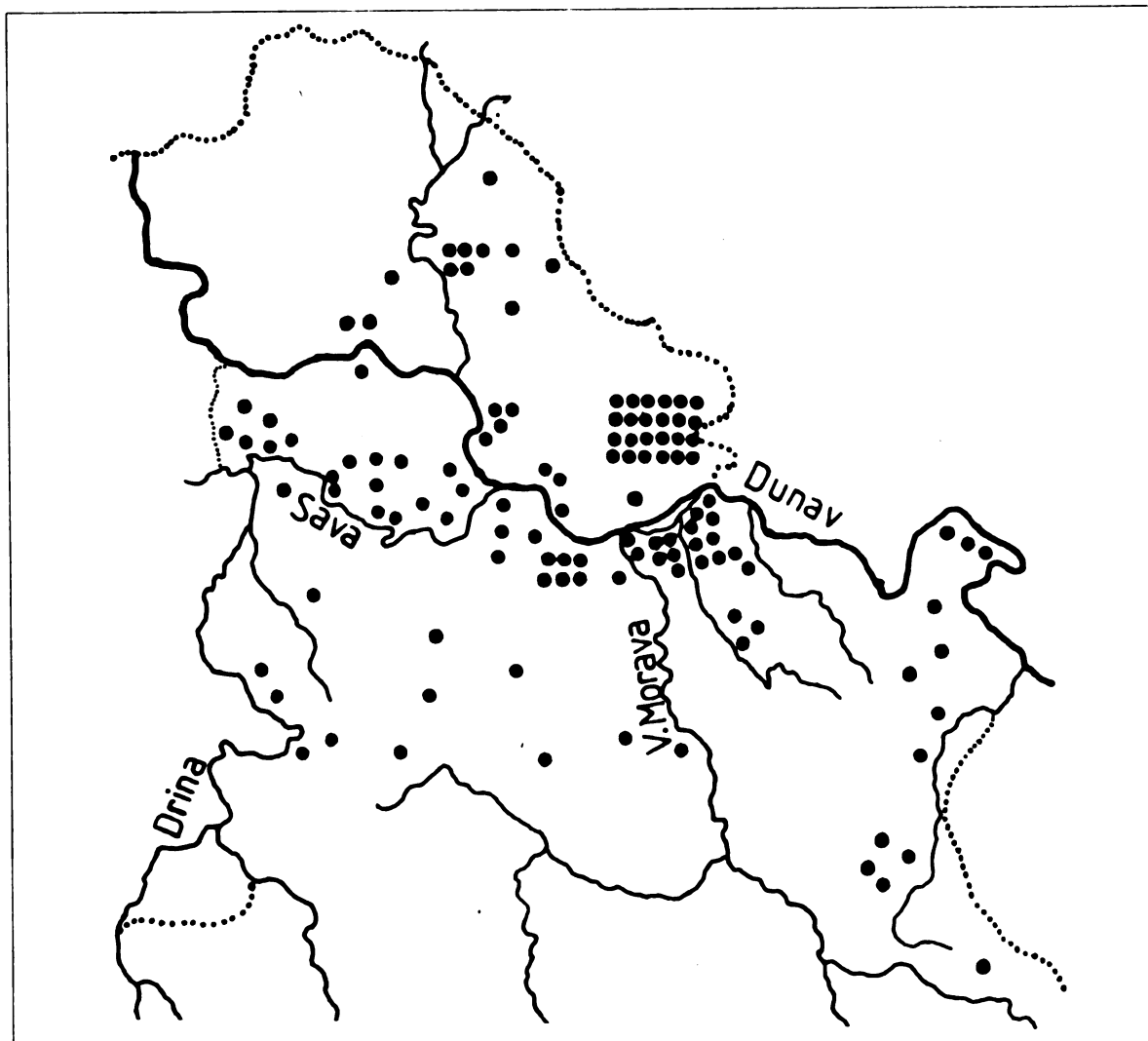
1 Д. Гарашанин 1954; М. Garašanin 1983; К. Vinski-Gasparini 1973; S. Gabrovec 1983; В. Teržan 1987; М. Petrescu-Dimbovita 1977; А. Mozsolics 1967; G. Merhart 1942; F. Holste 1962; P. Reinecke 1930; G. Kraft 1926; H.J. Hundt 1955.

2 P. Reinecke 1930.

3 G. Kraft 1926.

4 H.J. Hundt 1955.

5 M. Garašanin 1983.



Карта 1: Налази осташа у Подунављу

углавном целе предмете, и представљају иметак који је у тренутку опасности сакривен у земљу. Осташе ливнице које садрже хронолошки диспаратан материјал, ломљене и оштећене предмете, као и комаде сирове бронзе. Њих мајстор-ливац сакупља током дужег периода да би их касније претопио. Такве осташе могу бити врло велике и тешке по неколико стотина, чак и преко хиљаду кулограма. Вотивне осташе садрже махом само једну врсту материјала и представљају заветни дар неком божанству.

К. Вински-Гаспарини такође заступа мишљење да је намена осташа у бити вишестрана и да сигурно није једнообразна.⁶ Она осташе дели у две основне групе: сакралне и профане. Сакралне осташе су углавном култне са вотивном наменом и састоје се само од једне, две или највише три врсте предмета који понекад показују трагове горења. Профане осташе су биле оне ливача бронзе или путујућих трговаца, а представљају материјалну вредност закопану у тренутку ратне опасности. Савим негирати опасност као мотив, закључује даље К.

6 К. Vinski-Gasparini 1973.

Вински-Гаспарини, било би претеривање, јер поуздано знамо да су у античком и средњовековном периоду разлози за закопавање били несигурна времена или ратови. За велике оставе она сматра да представљају својину заједнице, а као вотивну одређује само оставу из Гајине пећине код Дрежника.

Исте поделе као и претходни аутори држи се и С. Габровец. Оставу из Шенпетра код Горице, која је тешка неколико стотина килограма и садржи хронолошки диспаратан материјал, он опредељује као дуготрајну вотивну оставу. Осим тога и остава из Шкоцијанске јаме је опредељена као остава сакралног значења, намењена жртвама божанствима или култу мртвих.⁸ Анализирајући оставе у Словенији Б. Тержан ипак вероватнијим сматра опредељивање остава као жртвених дарова, доводећи у сумњу опредељење ливачких остава као *старо жвожје*.⁹

Као што смо већ рекли скривачке оставе су дефинисане као иметак који је у тренутку велике ратне опасности закопао у земљу појединац или заједница. Та ратна опасност је доведена у везу са великом егејском сеобом која се у неколико таласа одиграла крајем II миленијума старе ере и која је потврђена у неким историјским изворима. Чињеница је да од сто две оставе из Србије четрдесет пет садржи оружје; од педесет једне оставе из северне Хрватске оружје садржи тридесет и шест; у Румунији, од три стотине четрдесет две оставе оружје садржи сто једанаест, а у Мађарској, од од сто деветнаест оружје садрже осамдесет и три. Поједине оставе садрже само оружје - мачеве или копља. К. Вински-Гаспарини истиче да оставе II хоризонта, односно оставе На А1 периода, садрже велики број примерака оружја и опреме ратника, што тумачи тиме да је наоружавање захватило широк слој популације са тежњом за освајањем даљих подручја.¹⁰ Ако овај став упоредимо са претходним ставом истог аутора имамо очигледан пример логичке недоследности и контрадикторности. Зашто се заједница или појединац лишава оружја у тренутку ратне опасности или пре освајачких похода? Држећи се премиса К.

Вински-Гаспарини, намеће се, по природи ствари, закључак да су се становници овако велике територије на којој се налазе оставе, закопавајући оружје унапред предавали, што сматрамо апсурдним. Код скривачких остава мале величине, каква је у суштини већина остава, намеће се питање: - Није ли власнику лакше, брже и сигурније да бежећи носи предмете са собом, него да копа јаму и предмете закопава у земљу? Кад је реч о великим "скривачким оставама", које наводно представљају иметак заједнице, како то да се нико од чланова заједнице није вратио и узео закопано благо? Л. Паули је с правом указао на досадашње потцењивање моћи памћења људи који су сакривали оставе, чиме је објашњен наставак већине до сада пронађених остава.¹¹

Упоредивање остава прелазног периода са оставама из антике и средњег века, где је ратна опасност узрок закопавања већине остава, неадекватно је из више разлога. Античке и средњовековне оставе налажене су унутар насеља и војних утврђења, док су оставе прелазног периода откривене ван насеља и некропола, на практично потпуно стерилним теренима. Античке и средњовековне оставе садрже углавном новац и оруђе, врло ретко накит, а оружје никада, док су оставе прелазног периода по свом садржају хетерогене. Осим тога, ниједна античка или средњовековна остава није идентификована као остава ливница. Античке и средњовековне оставе нису територијално ограничене, већ се налазе на целокупном европском простору. Оставе прелазног периода су ограничене на карпатско-панонско подручје, тако да их на Балкану, на пример, нема јужно од линије Западне Мораве. Ако је ратна опасност разлог закопавања већине остава прелазног периода, онда би оне морале бити регистроване и на територијама којима су таласи егејске сеобе пролазили, а то је практично цела територија Балканског полуострва.

Приликом опредељивања великог броја остава као ливачких није обраћена довољно пажње на сам технолошки поступак ливења бронзе. За топљење бронзе потребна је вели-

7 K. Vinski-Gasparini 1983, 659.

8 S. Gabrovec 1983, 72.

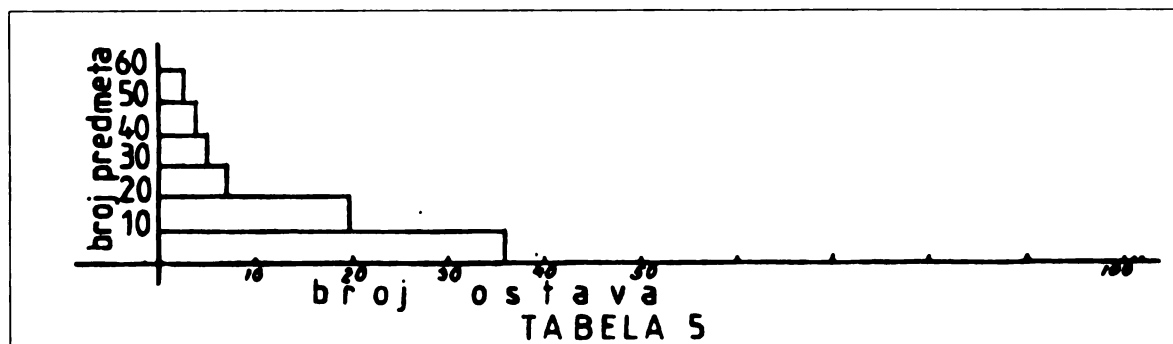
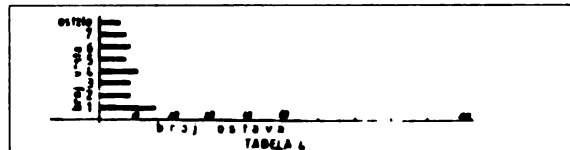
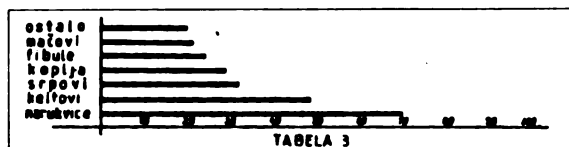
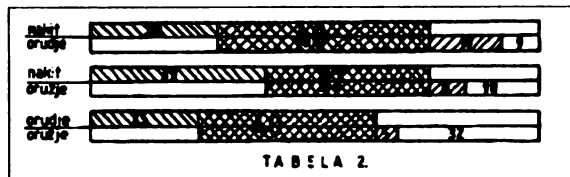
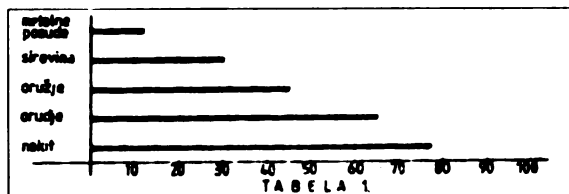
9 B. Teržan 1987, 70.

10 K. Vinski-Gasparini 1983, 659.

11 L. Pauli 1985, 195.

ка количина топлотне енергије, специјалне ливачке пећи и посуде које могу да издрже температуру од око 1000°C. Процес ливења

бронзу. Ове оставе се од "ливачких" разликују само по величини - од њих су далеко мање. Утолико оне представљају компромисно ре-



бронзе захтева ангажовање више људи. Ово су само неки елементи који показују да би се у "ливачким оставама" морала наћи и друга врста археолошког материјала: керамика, шљака, остаци пећи, запечена земља, калуши и слично. Археолошки контекст у којем су овакве оставе нађене дијаметрално је супротан. Сем металних предмета у оставама, у њиховој околини није нађен други археолошки материјал, изузев евентуалне посуде у којој је остава била смештена.

У покушају да се дође до разлога закопавања остава у земљу, уведен је појам "остава путујућих трговаца - занатлија", који су носили и продавали готове металне предмете, истовремено сакупљајући оштећене и поломљене комаде ради њиховог поновног претапања. По свом карактеру оне у суштини припадају групи "скривачких остава", али за разлику од "класичних" могу у свом инвентару садржавати и поломљене комаде и сирову

шење између ливачких и скривачких остава, не дајући у суштини одговор на питање разлога закопавања остава. И даље остаје отворено питање није ли трговцу - занатлији брже, лакше и сигурније да бежећи носи своју робу са собом, уколико је реч о мањим оставама? Трговац који носи робу, без обзира да ли је шире подручје захваћено ратним немирима или није, сигурно нема разлога да робу закопава унапред, а у моменту када је већ угрожен од стране разбојника или непријатеља, касно је да копа јаму и закопава робу. У каснијим периодима трговина се обавља и у ратним и у мирнодошким условима, али остава путујућих трговаца - занатлија нема.

Определивање вотивних остава на основу броја врста предмета у њима сматрамо неприципијелним и небитним. За неке ауторе само је једна врста знак да остава може бити вотивна,¹² а за друге су то и оставе са две, три или више врста предмета.¹³ Оставе су по свом

12 M. Garašanin 1983, 685.

13 K. Vinski-Gasparini 1983, 659.

саставу веома хетерогене. Могу садржавати оружје и опрему ратника (мачеви, бодежи, копља, стрелице, шлемови, киемиде), оруђе (келтови, секире, српови, ножеви, длета, шила), накит (наруквице, огрлице, фибуле, привесци, дугмад, појасеви, дијадеме) посуде и сирову бронзу у најразличитијим комбинацијама, од само једне врсте до свих врста заједно. Због тога сматрамо да је за вотивни дар битно и која је врста предмета приложена, али је исто тако битан и материјал од којег је тај предмет израђен - у овом случају метал који постаје примаран.

Статистичка обрада садржаја остатака

Како би се сагледао проблем карактера остатака касног бронзаног-раног гвозденог доба неопходно је извршити статистичку квалитативну и квантитативну анализу свих досадашњих налаза на једној територији. Овим радом обухваћене су оставе са подручја Србије, што представља један мали сегмент територије на којој се налазе оставе у Европи. Надамо се да ћемо оваквим приступом допринети решавању овог проблема на ширем простору.

До сада су у Србији пронађене сто две оставе металних предмета. Њихов садржај је класификован у шест категорија (оруже, оружје, накит, метално посуђе, делови коњске опреме и сирова бронза) са четрдесет и шест посебних врста. Од свих категорија најзаступљенији је накит који је нађен у седамдесет седам остатака, оруђе у шездесет пет остатака, оружје у четрдесет пет, металне посуде у једанаест, делови коњске опреме у девет и сирова бронза у тридесет остатака (табела 1). Компарацијом долазимо до података да накит или оруђе имамо у деведесет три оставе, од чега обе врсте у четрдесет осам, а ниједну у девет остатака. Накит или оружје имамо у осамдесет четири оставе, од чега обе врсте у тридесет седам, а ниједну у осамнаест. Оруђе или оружје имамо у седамдесет остатака, од чега обе врсте у четрдесет, а ниједну у тридесет две (табела 2).

Упоредивањем појединачних врста материјала у оставама добијамо следећу слику. Наруквице су најзаступљеније и налазе се у седамдесет три оставе, келтови у педесет, српови у тридесет четири, копља у тридесет једној,

док су све остале врсте присутне у мање од двадесет пет остатака (табела 3). Важно је напоменути да наруквице представљају и најзаступљенију врсту са седам стотина педесет примерака у укупном фупдусу остатака, што представља 3,5 до 8 пута више у односу на келтове, српове и копља. Наведена анализа намеће питање нису ли ове врсте предмета, сем функционалне улоге у профаном, имале и одређен значај у духовном животу људи касног бронзаног и раног гвозденог доба.

Анализом броја врста у оставама добијамо следећу слику. Најбројније су оставе које имају једну врсту налаза. До сада имамо петнаест налаза ове врсте, од чега осам садржи наруквице, три келтове, две копља и две металне посуде. Интересантно је нагласити да су и у овом случају наруквице најзаступљеније. Оставе које садрже две и три врсте констатоване су у по осам налаза, са по четири у десет, пет у седам, седам у седам, док су оставе са више од седам врста предмета евидентирани у мање од пет остатака за сваки појединачни број врста (табела 4). Ова анализа је посебно индикативна за дефинисање вотивних остатака, пошто су исте опредељене углавном на основу броја врста предмета у њима.

Посматрањем укупног броја предмета у оставама евидентирано је да су најбројније оне оставе које садрже до десет предмета и таквих је тридесет једна. Двадесет шест остатака садржи између десет и двадесет предмета, осам између двадесет и тридесет, пет између тридесет и четрдесет, пет између четрдесет и педесет, док свих осталих остатака има укупно двадесет и седам, са по једном или две оставе у свакој наредној декади (табела 5).

Проблем случајних усамљених налаза

На територији Србије сем анализираних групних налаза - остатака, релативно су чести и усамљени појединачни налази металних предмета. Археолошким рекогносцирањем локалитета са којих потичу, у долини Мораве, Млаве и Пека, констатовано је да се у великом броју случајева не ради о насељима или некрополама, већ о археолошки потпуно чистим теренима.¹⁴

Методолошко је питање колико предмета

дефинише једну оставу. Опште прихваћено је мишљење да су то два или више предмета сакривених у земљу у одређено време и из одређених разлога.

Оставу као археолошку целину на првом месту дефинише разлог скривања у земљу. Самим тим питање да ли је то један или више предмета није пресудно. Из потпуно истих разлога - жртвовање божанству или страх од опасности - човек касног бронзаног и раног гвозденог доба закопава и један и више предмета. Овом мишљењу треба додати чињеницу да је огромна већина остава пронађена случајно, далеко од очију археолога. Стога постоји и могућност да је налазач усамљеног налаза пронашао само један предмет из веће целине, да је издвојио само највећи или најлепши, да је у музеј донео само један налаз из неког другог разлога и слично.

Из наведених разлога можда би требало све условно назване случајне усамљене налазе металних предмета, који не потичу из насеља или некропола, третирати као оставе. На тај начин би се добила знатно потпунија и индикативнија карта налаза ове врсте.

Проблем ломљених и деформисаних предмета у оставама

Оставе касног бронзаног и раног гвозденог доба у Србији карактерише велики проценат ломљених и деформисаних предмета у њима. Од сто две до сада пронађене оставе, седамдесет пет садржи овакве предмете. На основу тога већина њих је опредељена као оставе - ливнице, а њихов садржај је дефинисан као сировина коју мајстор сакупља ради поновног претапања. Појава великог процента фрагментованих предмета у оставама објашњена је њиховим ломљењем током употребе. Пошто је метал веома редак и драгоцен, такви комади се сакупљају ради даље прераде. Овакво тумачење ливачких остава било би прихватљиво да не постоје неки елементи који нам говоре о другом, не мање важним моментима.

Анализом фрагмената српова у оставама може се сасвим сигурно утврдити да без обзира колико их има у некој остави, сви припадају различитим примерцима. Намеће се питање шта је са осталим деловима алатке? Сасвим је логично да се алатка која се поломи сачува у свим својим фрагментима за поновно ливење. Под претпоставком да остава није пронађена у целини, намеће се друго питање, како је могуће да се од јединог српа сачува само сре-

дишњи део сечива, а да дршка и врх недостају. Алатка као што је срп током употребе може да се поломи само на два дела, а даље ломљење није изазвано употребом, већ је намерно. Овоме у прилог иде чињеница да је на бројним примерцима српова и других предмета у оставама сасвим јасно видљиво да је ломљење изазвано намерно (Табла I). Код фрагмената српова, мачева, ножева и бодеза, који су поломљени током употребе, поломљена ивица не излази из равни сечива, док је код намерно ломљених предмета, које је извршено савијањем, ивица лома потпуно ван те равни.

У остави Кличевац - Растовача (непубликовано) налазио се бронзани келт, поломљен по средини на два дела. Ово је један од ретких предмета чији су сви фрагменти сачувани. Сасвим је очигледно да је овај келт поломљен намерно ударањем неким тупим предметом по средини до момента пуцања (Табла I, сл.1).

Веома индикативан пример за посматрање овог проблема представљају поломљене наруквице, где не може бити говора о ломљењу током употребе. За ломљење масивних, пуноливених наруквица била је потребна велика сила, а самим тим и велики разлог. Поред овога велики број наруквица је намерно деформисан.

За намерно ломљење бронзаних предмета, чија је материјална и употребна вредност у касном бронзаном и раном гвозденом добу била несумњива, морао је постојати знатно већи и озбиљнији разлог, да би се појединац или заједница лишили његове употребне функције. Постављањем овога проблема долазимо у сферу духовне културе, односно у област религијских идеја и обреда људи који су закопавали оставе и ломили бронзане предмете. Ритуално ломљење предмета познато је у многим религијама, где сусрећемо ритуално разбијање посуда, намерно деформисање и ломљење накита, оруђа и оружја, са чистим убеђењем људи који приносе овакве "општећене" дарове да ће они којима су намењени и такве моћи да користе као да су цели. Објашњење да се ломљењем и деформисањем предмета желела постићи неповредивост дара, не мора да буде једино, и далеко је прихватљивије да се општећењем предмета постигала неопходно потребна разлика између профаног, овоземаљског (део предмет) и онеземаљског, светог (поломљен предмет). Знајући велику вредност метала, треба имати у виду и његову улогу у животу, па је сасвим

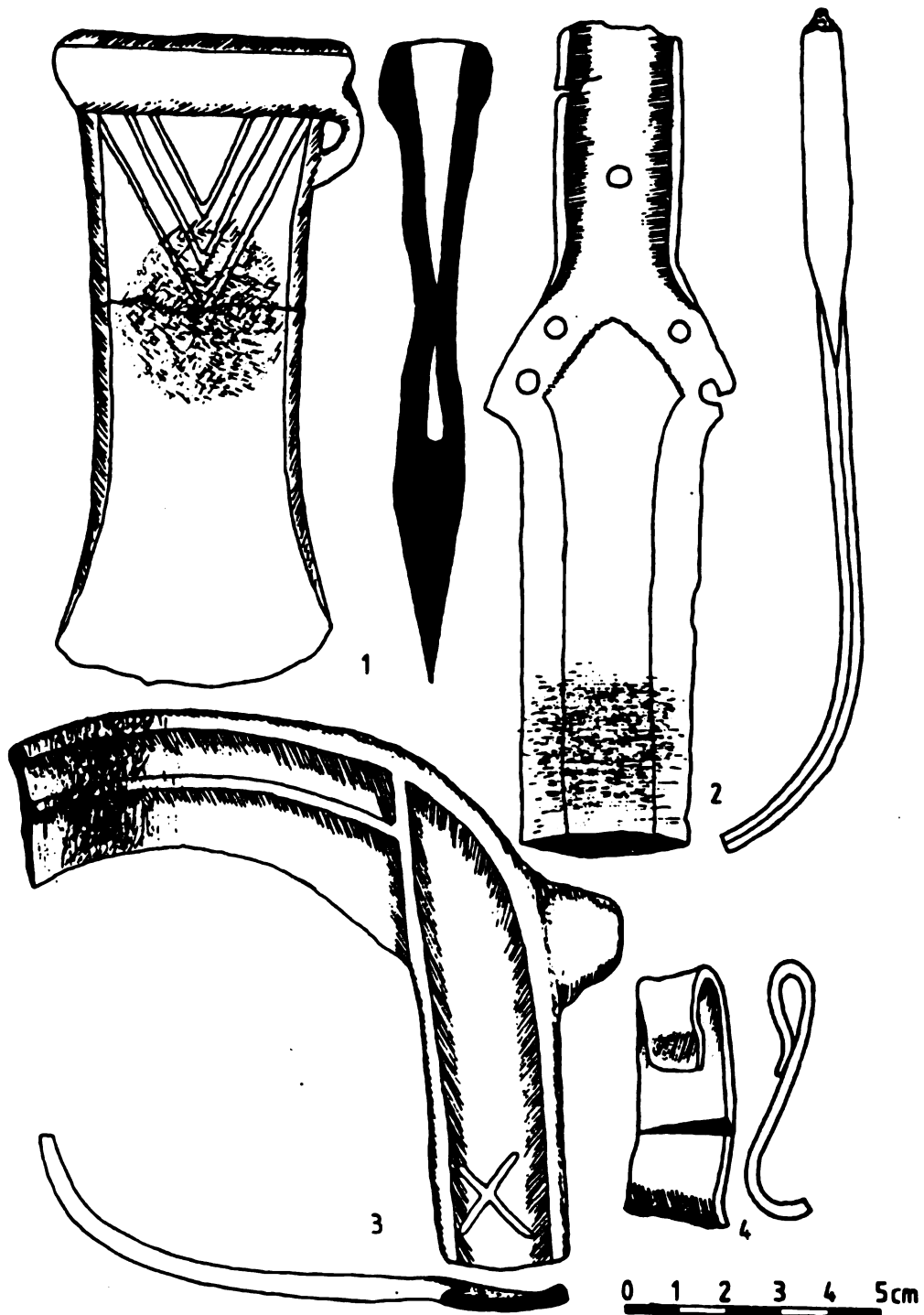


TABLA I:
 Namerno lomljeni predmeti iz ostave Kličevac

извесно морао да постоји и обичај жртвовања *pars pro toto*, односно да и најмањи део једног предмета представља жртву целог, а да се остатак или даље користи, претапа се у нов предмет, или се користи за следећи обред жртвовања.

Налази металних предмета у рекама

Вађењем шљунка из Саве и Дунава до сада је регистрован већи број металних предмета касног бронзаног и раног гвозденог доба, којима није посвећена одговарајућа пажња. Ради се углавном о налазима мачева, копаља, келтова и бронзаних посуда.¹⁵

Њихова концентрација је посебно изражена у широј зони ушћа Велике Мораве у Дунав, где је багеровањем шљунка до сада нађено десетак мачева и један котао са две дршке. Постоји могућност да су ови предмети доспели у воду случајно, али не треба негирати могућност да се ради о жртвеним даровима божанству река.

М. Поточник је у периоду 1981-1987. године извршио систематско подводно истраживање Љубљанице, где је открио више целих секира, српова, мачева, копаља и бронзаних посуда. Посебно је важан налаз бронзаног мача који је био забоден у корито реке из културних разлога. На основу тих налаза аутор је с правом дошао до закључка да је река Љубљаница у периоду касног бронзаног - раног гвозденог доба представљала свето место.¹⁶

Проблем "трако-кимерских" остаци

Свим наведеним разматрањима треба додати и питање задњег хоризонта такозваних "трако-кимерских" остаци, који је датован у VIII век старе ере. Ове остаци су наводно настале због непосредне ратне опасности, изазване продором "Трако-Кимераца" у Подунавље. Све би то било логично да исте те остаци, које су настале због продора "Трако-Кимераца", не садрже "трако-кимерски материјал", који је у њима обавезно присутан и на основу којег су дефинисане. Нелогично је да они који су изазвали ратне немире крију своје металне

предмете због ратне опасности. Поставља се питање од кога их крију. Од ратом заплашеног староседелачког становништва немају разлога, а од "себе самих" сигурно то не чине. Ако оставе закопавају староседеоци, откуд им онда "тракокомерски бронзани предмети". Археолошким истраживањем бројних насеља овог периода у Подунављу (Калакача, Гомолава, Босут) није констатован слој који би документовао било какве ратне немире и пожаре.

Проблем одсуства истоветних предмета из остаци

Већина бронзаних предмета који се налазе у оставама најчешће је ливена у једноделним или дводелним каменим калупима. Такав начин израде омогућавао је серијску производњу предмета. Иако поједине оставе садрже и по неколико десетина предмета исте врсте (српови, келтови, копча, мачеви), нема два идентична примерка ливена у истом калупу. У оваквим ситуацијама, у оставама "путујућих трговаца" и "оставама ливницама" морали би се уобичајено појављивати идентични примерци, који потичу из истог калупа. Њихово одсуство указује да су аргументи за дефинисање оваквих остаци недовољни и да разлоге закопавања металних предмета у земљу треба тражити на другој страни.

Проблем међусобног односа остаци и некропола касног бронзаног и раног гвозденог доба

Из периода бронзано-гвоздено доба, на подручју где се налазе остаци, откривено је више некропола где имамо следећу ситуацију: гробови старијег и средњег бронзаног доба врло често имају различите металне прилоге у оруђу, оружју и накиту.¹⁷ Истовремено на овој територији немамо налазе остаци. Гробови млађег бронзаног доба и прелазног периода (XIII-VIII век старе ере) на територији на којој се налазе остаци по правилу не садрже металне прилоге.¹⁸ Из периода поља са урnama (Белегиш-Иланца-Гава) метални налази у гробовима су ретки и сведе се на делове лив-

15 *Праисторијски метал*, 1992, Кат.бр. 32-40.

16 М. Ротошник 1989, 392.

17 Пример је некропола Мокрин, М. Гигић 1971.

18 Примери: Дубовац, Кличевац, Жуто Брдо, Корбово, *Cirna*; V. Dumitrescu 1961.

чног накита који је на ломачи горео заједно са покојником, те у суштини не представља прилог, него само инвентар гроба.¹⁹ Истовремено, налази остава на овој територији су веома бројни, тако да представљају најзначајније налазе овога периода. На територији ван подручја остава метални прилози у гробовима релативно су чести.²⁰ У периоду средњег и млађег халштата и латена метални прилози у оружју, оруђу и накиту налазе се у гробовима на једном веома широком подручју.²¹

Појава великог броја остава металних предмета и одсуство металних прилога из гробова из периода XIII-VIII век старе ере у северној Србији и Војводини, као и обрнута слика ван овог подручја у исто време, намеће нам закључак да разлоге закопавања остава морамо тражити у религијско-култним мотивима. За решавање питања карактера остава прелазног периода неопходно је објаснити одсуство металних прилога из гробова овог периода. Сматрамо да ова појава није случајна и да се не може довести у везу са економском моћи становништва. Паралеле за табуисање металних предмета у загробном култу имамо код многих народа у различитим временским периодима.²² Ово ни у ком случају не значи повезивање остава прелазног периода са загробним култом, када оне на основу услова налаза и археолошког контекста то нису.

Закључак

Оставе металних налаза из касног бронзаног и раног гвозденог доба у северној Србији и Војводини представљају најчешћу затворену археолошку целину. До сада су на овом простору откривена 102 налаза ове врсте са преко 3000 појединачних предмета. Проблем карактера остава је до сада обрађиван са више аспеката, али смо мишљења да се још увек није дошло до правог решења.

Оставе су према разлогу закопавања у земљу одређене као: *скривачке*, *оставае ауштинућих занатлија* и *вотивне*. Већина остава је веома слична по садржају и тешко је на основу прихваћених критеријума одредити којој категорији припадају. Територијална ограни-

ченост остава и велики проценат оружја у њима доводе у сумњу постојање ратне опасности као разлога за закопавање остава у земљу. Поређење праисторијских остава са оставама антике и средњег века неадекватно је из више разлога. Античке и средњовековне оставе не садрже оружје, нису територијално ограничене и налажене су унутар насеља и утврђења.

Дефиниција *ливачких остава* недовољно је аргументована. Ове оставе су одређене само на основу ломљених предмета и комада сирове бронзе. Ни за једну од њих не постоје други докази: остаци ливачких пећи, керамике, шљаке, калуца и слично. Осим тога, оне садрже само по један предмет из једног калуца, или један фрагмент једног предмета. Ломљење предмета у оваквим оставама извршено је намерно.

Одређивање *вотивних* остава на основу броја врста предмета у њима сматрамо као неадекватно. Анализом до сада пронађених остава прелазног периода у Србији уочено је више елемената који указују на вотивни карактер ове врсте налаза:

- а) концентрација остава на подручју Срема, јужног Баната, ушћа Саве, Велике Мораве, Млаве, Пека и Тимока;
- б) присутност само једног предмета (целог или фрагмента) у остави, односно одсуство идентичних примерака;
- в) заступљеност свих врста предмета у оставама;
- г) намерно ломљење предмета у оставама;
- д) археолошка стерилност локације на којој су нађене;
- ђ) одсуство металних прилога у гробовима овога периода.

На основу тога може се закључити да оставе представљају вотивне дарове одређеном хтонском божанству, тесно везаном за металургију и метал. Постојање оваквог божанства у периоду развијене металургије бронзе сасвим је оправдано. Такви вотивни дарови приносе се на култно чистом месту. Примарно је да жртва буде метал, док је врста и величина предмета секундарна. Овако посматрано, величина, структура и хронолошка хомогеност материјала зависе од броја учесника у

19 Примери: Белегиш, Карабурма; J. Todorović 1972.

20 Примери: Косово, Гласинац; A. Benac-B. Cović 1956/57.

21 Примери: некрополе Карабурма и Пећине; B. Jovanović 1992.

22 В. Чајкановић 1973, 174.

жртвовању, очекиване жеље онога ко приноси жртву и временског трајања жртвовања на једном месту.

Да би смо дошли до потпунијег решења овога проблема неопходно је сакупити све налазе на једном месту, обавити тачно картирање и детаљну статистичку анализу структуре остава (заступљеност појединих врста предмета, тежина, процентуални, бројчани и

тежински однос појединих врста као и целих и ломљених предмета, евидентирање усамљених налаза и налаза из речних корита). Тиме би се добила знатно јаснија слика о овој врсти налаза што би допринело решавању више проблема материјалне и духовне културе касног бронзаног и раног гвозденог доба.

METALLFUNDE IN DER SERBISCHEN DONAUNIEDERUNG AM ÜBERGANG DER BRONZE- ZUR EISENZEIT

Resümee

Die Metallfunde aus der späten Bronzezeit und der frühen Eisenzeit in Nordserbien und der Vojvodina stellen grösstenteils eine geschlossene, archäologische Ganzheit dar. Bisher wurden auf diesem Raum 102 Funde dieser Art mit über 3000 Einzelgegenständen entdeckt. Das Problem des Charakters der Hortfunde wurde bisher von mehreren Aspekten her bearbeitet, doch vertreten wir die Meinung, dass man noch immer nicht zu einer entsprechenden Lösung gelangt ist.

Die Hortfunde wurden nach dem Grund ihrer Niederlegung in die Erde folgendermassen eingeordnet: als Versteckfunde, Gussfunde, Funde reisender Handwerker und Votivfunde. Der Grossteil der Hortfunde ist seinem Inhalt nach sehr ähnlich, und es ist schwer sich aufgrund der angenommenen Kriterien dafür zu entscheiden, welcher Kategorie sie angehören. Die territoriale Begrenztheit der Hortfunde und der grosse Prozentsatz an Waffen in ihnen stellen das Vorhandensein von Kriegsgefahren als dem Grund für die Eingrabung der Hortfunde in die Erde in Zweifel. Der Vergleich urgeschichtlicher Hortfunde mit den Hortfunden der Antike und des Mittelalters ist aus mehreren Gründen inadäquat. Antike und mittellaterliche Hortfunde beinhalten keine Waffen, sie sind territorial nicht begrenzt und wurden innerhalb von Siedlungen und Festungen angetroffen.

Die Definition der Gussfunde ist ungenügend argumentiert. Diese Hortfunde wurden nur aufgrund zerbrochener Gegenstände und Fragmenten von Rohbronze bestimmt. Für keinen solcher bestehen andere Beweise: Reste von Giessereiöfen, Keramik, Schlacke, Gussformen und ähnliches. Ausserdem beinhalten sie nur jeweils einen Gegenstand aus einer Gussform oder ein Fragment eines Gegenstandes. In solchen Hortfunden wurden die Gegenstände absichtlich zerbrochen.

Die Bestimmung von Votivfunden aufgrund der Zahl der Arten der Funde in ihnen betrachten wir als inadäquat. Durch eine Analyse der bisher gefundenen Hortfunde der Übergangsperiode in Serbien wurden mehrere Elemente erfasst, die auf den Votivcharakter dieser Art Funde verweisen.

a) Die Konzentration der Hortfunde in Gebiet von Srem, des südlichen Banat, der Mündungen der Save,

der Velika Morava, der Mlava, der Pek, und der Timok.

b) Die Präsenz nur eines ganzen oder des Fragments eines Gegenstandes im Hortfund, bzw. das Fehlen identischer Exemplare.

c) Alle Arten von Gegenständen sind in den Hortfunden in den verschiedensten Kombinationen vertreten.

d) Die Gegenstände in den Hortfunden wurden absichtlich zerbrochen.

e) Die archäologische Sterilität der Lokalitäten, auf denen die Hortfunde entdeckt wurden.

f) Das Fehlen von Metallbeigaben in den Gräbern dieser Zeitperiode.

Aufgrund dessen kann geschlussfolgert werden, dass die Hortfunde Votivgaben einer bestimmten chthonischen Gottheit darstellen, die mit der Metallurgie und mit Metallen in enger Verbindung steht. Das Vorhandensein einer solchen Gottheit zur Zeit der entwickelten Bronze- metallurgie ist völlig berechtigt. Solche Votivgaben werden an reinen Kultorten dargebracht. Es ist erstrangig, dass das Opfer aus Metall ist, während die Art und Grösse des Gegenstandes sekundär ist. So betrachtet hängen die Grösse, Struktur und chronologische Homogenität des Materials von der Zahl der Teilnehmer bei der Opfergabe, dem erwarteten Wunsch jenes, der das Opfer darlegt, und der zeitlichen Dauer der Darlegung des Opfers an einem Ort ab.

Um zu einer vollständigeren Lösung dieses Problems zu gelangen, ist es notwendig alle Funde an einem Ort zusammenzutragen, sie genau zu kartieren und eine detaillierte statistische Analyse der Struktur der Hortfunde durchzuführen: die Präsenz einzelner Arten der Gegenstände, das Gewicht, des prozentuelle Verhältnis der Zahl und des Gewichtes einzelner Arten sowie ganzer als auch zerbrochener Gegenstände, die Evidenz vereinzelter Funde und die Funde aus Flussbetten. Damit würde man ein bedeutend klareres Bild über diese Art von Funden bekommen, was zur Lösung mehrerer Probleme der materiellen und geistigen Kultur der Zeitperiode der späten Bronzezeit und der frühen Eisenzeit beitragen würde.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђенас А. - Cović B.,** 1956/57 *Glasinac 1 i 2*, Sarajevo.
- Чајкаовић В.,** 1973 *Мити и религија у Срба*, Београд.
- Dumitrescu V.,** 1961 *Necropola de incineratie din epoca bronzului de la Cirna*, Bucuresti.
- Gabrovec S.,** 1983 *Kasno brončano doba, u Praistorija jugoslavenskih zemalja IV*, Sarajevo.
- Гарашанин Д.,** 1954 *Кашаног мейјала*, Београд.
- Garašanin M.,** 1983 *Period polja sa urnama u zapadnoj Srbiji, u Praistorija jugoslavenskih zemalja IV*, Sarajevo.
- Girić M.,** 1971 *Mokrin, nekropola ranog bronzanog doba*, Београд.
- Holste F.,** 1962 *Zur Chronologie der süd-osteuropäischen Depotfunde der Urnenfelderzeit*, Marburg/Lahn.
- Hundt H.-J.,** 1955 *Versuch zur Deutung der Depotfunde der nordischen jüngeren Bronzezeit*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseum 2, Mainz.
- Јацановић Д.,** 1992 *Нови налази остатака касног бронзаног и раног гвозденог доба у околини Пожаревца*, Гласник САД 8, Београд.
- Jovanović B.,** 1992 *Dolazak Kelta na Balkan, u Skordisci i starosedeoци u Podunavlju*, Београд.
- Kraft G.,** 1926 *Die Kultur der Bronzezeit in Süddeutschland*, Augsburg.
- Merhart G.,** 1942 *Donaulandische Beziehungen der früheisenzeitlichen Kultur Mittelitaliens*, Bonner Jahrbucher 197, Bonn.
- Mozsolics A.,** 1967 *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, Budapest.
- Paul L.,** 1985 *Einige Anmerkungen zum Problem der Hortfunde*, Archäologisches Korespondenzblatt 15.
- Petrescu-Dimbovita M.,** 1977 *Depozitele de bronzuri din Romania*, Bucuresti.
- Potočnik M.,** 1989 *Bakreno in bronastodobne podvodne najdbe iz Bistre in Ljubljance na Ljubljanskem barju*, Arheološki vestnik, Ljubljana.
- Праисторијске оставе...** 1975 *Праисторијске оставе у Србији и Војводини*, Археолошка грађа Србије I, Београд.
- Праисторијски метал...** 1992 *Праисторијски метал Поморавља*, Грађа Археолошког института, књига 6, Београд.
- Reinecke P.,** 1930 *Die Bedeutung der Kupferbergwerke der Ostalpen für die Bronzezeit*, Schumacher Festschrift, Mainz.
- Teržan B.,** 1987 *Obredi in verovanje, u Bronasta doba na Slovenskem*, Ljubljana.
- Тодоровић Ј.,** 1972 *Праисторијска Карабурма I*, Београд.
- Vinski-Gasparini K.,** 1973 *Kultura polja sa žarama u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Zadar.
- 1983 *Ostave s područja kulture polja sa žarama, u Praistorija jugoslavenskih zemalja IV*, Sarajevo.

НОВИ НАЛАЗИ СТАРИЈЕГ ГВОЗДЕНОГ ДОБА У СРЕМУ

Последњих година извршена су или започета бројна систематска ископавања насеља босутске културе у Војводини, па нам је она захваљујући томе релативно добро позната. Ту пре свега мислимо на Гомолаву, Градину на Босуту и Феудвар, али и на једнослојна насеља, међу којима је Калакача најпотпуније истражена. Интензивну теренску активност пратио је озбиљан кабинетски рад посвећен овој проблематици, преточен у већи број студија и монографија. Већина аутора, данас, стоји на становишту да босутска култура у свом развоју пролази кроз три фазе, мада постоје и разлике у мишљењима. Наиме, П. Медовић¹ је ове фазе обележио као Босут III-a, III-b и III-c, а Н. Тасић² као Босут I, II, III, али су зато њихова мишљења усаглашена у погледу почетка ране фазе, који стављају у средину X века старе ере. Према Р. Васићу,³ старије гвоздено доба Србије има три развојне фазе: рану (X-VIII век), у којој постојеће културе прихватају употребу новог метала; развијену (VIII-VI), кад новостворене групе користе гвожђе у пуној мери, и касну фазу (VI-IV век), у којој су присутни грчки и италски утицаји, што се, између осталог, рефлектује у појави златних и сребрних предмета. У хронолошке оквире овог система уклапају се све културне

групе, али се уочавају извесни недостаци кад се ради о њиховом развојном путу, који из више разлога није био исти. Тако је у Срему употреба гвожђа изузетно ретка појава у прве две фазе, са изузетком крстасте секире са Градине на Босуту⁴ и трако-кимерских реквизита, да би у последњој фази, преко сремске групе западнобалканског комплекса, дошло од интензивније примене овог метала.

М. Гарашанин⁵ је изложио мишљење према коме од XIII до VIII века на тлу Војводине постоји одређен тип налаза, чији међусобни односи нису довољно јасни. Стога није могуће одредити да ли је реч о издвојеним културним групама или фазама једне културе. По мишљењу М. Гарашанина такви налази су:

- а) некрополе типа Белегиш-Иланца II са одговарајућим насељима;
- б) насеља типа Калакача;
- в) налази групе Гава;
- г) бројне оставе металних предмета.

Све ове појаве објединио је под називом *војвођанска група прелазног периода*, која према хронологији М. и Д. Гарашанин припада гвозденом добу I Србије. Занимљиво је да је овај аутор,⁶ без праве аргументације, и после објављивања археолошких истраживања П. Медовића задржао гледиште да насеља типа

1 Р. Medović 1978, 61.

2 Н. Тасић 1983, 123; П. Медовић 1990, 24.

3 Р. Васић 1990, 16 и даље.

4 П. Медовић 1987, 93-95.

5 М. Гарашанин 1973, 407 и даље; 1983, 671 и даље.

6 М. Grašanin 1983, 671-672.

Калакача припадају периоду поља са урнама, чија је најзначајнија некропола у Срему Белегиш, а од насеља помиње Економију Сава код Јакова, Градац у Белегишу, Градину у Старом Сланкамену, Гомолаву и Градину на Босуту. Наравно да овакав начин мишљења указује на сложеност ситуације и отвара проблем не само контакта босутске групе са овим појавама, него и проблем међусобног односа културних група Гава и Белегиш (Иланца II). Н. Тасић⁷ је у почетној фази свога истраживања обележио ове појаве као културу поља са урнама Војводине, затим Белегиш II (млађа фаза групе Белегиш)⁸ потом је прихватио термин Гава керамика⁹ као збир сличних појава на ширем простору које не представљају јединствену културу, али термин остаје у употреби да обележи црно-гличану керамику са канелурама и букел испупчењима. Издвојио је и више зона, међу којима сремско-подунавску, али је и даље задржао назив Белегиш II. У своме најновијем раду,¹⁰ стамбени хоризонт Гомолава IV-с са јамама и земунцима, који је типичан за млађу фазу групе Белегиш и припада позном бронзаном добу Срема и доњег Подунавља, обележава као хоризонт Белегиш II-Гава. Н. Тасић¹¹ примећује да постоје екстремна мишљења код неких аутора према којима се сва канелована керамика позног бронзаног доба приписује Гава култури и указује на потребу утврђивања њеног културног инвентара. П. Медовић¹² с правом указује на мали број откривених насеља ове групе, као и на њихов танак културни слој, који је стратиграфски најбоље одређен на Гомолави, мада припајање млађе фазе Белегиша групи Гава остаје у домену смеле хипотезе, како и сам констатује. Налазишта хоризонта Белегиш II-Гава у Срему нису до сада публикована у целини, а Н. Тасић¹³ наговештава да их има неколико десетина. Сматрамо да је ово прави тернутак да презентујемо њихов попис, како би се стекла реалнија слика о њиховом размештају, микро и макро рељефу и карактеру налаза.

1. *Бродић* код Белегиша; рекогносцирање извршено 1973. године. Насеље на високој обали Дунава, са елементима земљаног утврђења. Димензије: *сса* 150 x 60 м.

2. *Рибарица-Рибњак* код Бешке; рекогносцирање извршено 1972. Вишеслојно насеље на благој падини и у подножју брежуљка. Димензије: 150 x 150 м.

3. *Прека бара, Брестач*. Рекогносцирано 1980. Насеље на уздигнутој обали баре. Димензије: *сса* 100 x 70 м.

4. *Илинац I, Буђановци*. Рекогносцирано 1979. Насеље у виду издуженог узвишења типа греде. Димензије: *сса* 150 x 100 м.

5. *Градина на Босути, Вашица*. У хоризонту "Калакача" пронађене су две урне, а приликом чишћења профила на "градцу" констатована је керамика овога типа.

6. *Широка бара I, Вишњојевци*. Рекогносцирано 1973. Насеље на узвишењу обали баре. Димензије нису установљене.

7. *Влашиници, Грабовци*. Рекогносцирано 1971. Насеље на благо издуженом узвишењу типа греде. Димензије: *сса*. 200 x 100 м.

8. *Орловска чесма, Бишша*. Рекогносцирано 1978. Мање насеље на падини брега са елементима земљаног утврђења. Димензије: 50 x 30 м.

9. *Водице, Дивош*. Рекогносцирано 1971. Насеље на платоу и падини брежуљка. Године 1992. истражена је сонда 3 x 3 м ради утврђивања тачне локације аварске златне појасне гарнитуре.

10. *Над надежом, Дивош*. Овде је пронађен бронзани келт са "V"- орнаментом; приватно власништво.

11. *Селиштије, Ердевик*.¹⁴ Рекогносцирано 1972. Вишеслојно насеље неутврђених димензија на уздигнутој тераси изнад долине.

12. *Лице, Ердевик*. Ископавано 1981. године. Вишеслојно насеље са хоризонталном стратиграфијом и елементима земљаног утврђења. Димензије: 300 x 150 м. Установљен је мањи део поднице објекта са неколико фра-

7 Н. Тасић 1962, 131-138.

8 Н. Тасић 1974, 240 и даље.

9 Н. Тасић 1983, 99 и даље.

10 N. Tasić 1988, 47-58.

11 Н. Тасић 1983, 102.

12 П. Медовић 1978, 41, 61.

13 Н. Тасић 1983, 102.

14 D. Popović 1981, 17.

гмената керамике и добро очувана бронзана игла са биконичном главом.

13. *Крак II, Жарковац*. Рекогносцирано 1973. Налазиште нејасног карактера, смештено на брежуљку између две долине. Димензије: 200 x 100 м.

14. *Косиурница, Ириџ*. Рекогносцирано 1978. Вишеслојно насеље са елементима земљаног утврђења. Димензије: сса 200 x 100 м.

15. *Церје, Јазак-село*.¹⁵ Рекогносцирано 1966. Вероватно некропола ситуирана на брегу, неутврђених димензија.

16. *Сирмоглавница, Јарак*.¹⁶ Рекогносцирано 1969. Насеље на уздигнутој обали баре, неутврђених димензија.

17. *Брајкова, Кленак*.¹⁷ Рекогносцирано 1967. Културна јама на благо уздигнутој греди, на крају села.

18. *Јанков брег, Кузмин*. Рекогносцирано 1980. Насеље на високој обали баре *Блажића блајо*. Димензије: сса 300 x 100 м.

19. *Над џаланком, Лежимир*. Рекогносцирано 1979. Вишеслојно насеље са елементима земљаног утврђења. Димензије: сса 150 x 120 м.

20. *Ивандол, Лежимир*.¹⁸ Рекогносцирано 1968. Вишеслојно насеље на горњем џлајоу брега са хоризонталном стратиграфијом. Димензије: сса 400 x 200 м.

21. *Јаруга Ђицова, Лежимир*. У профилу јаруге уочена је јама са керамиком и животињским костима, а испод ње се налази пет тумула у двоструком низу. Укупне димензије: сса 300 x 50 м.

22. *Бугарски салаш, Љуково*.¹⁹ Рекогносцирано 1970. Налазиште нејасног карактера на горњем платоу и падини брежуљка.

23. *Врачар, Манђелос*. Рекогносцирано 1971. Вишеслојно насеље на платоу брега у виду издуженог тела Димензије: сса 250 x 100 м.

24. *Барице, Марадик*. Рекогносцирано 1973. Вишеслојно насеље са елементима земљаног утврђења. Са локалитетом *Паћановци II* чини

целину мада су одвојени дубоким усеком. Димензије: сса 200 x 100 м.

25. *Ерла,²⁰ Међош, Марџинци*. Рекогносцирано 1967. Налазиште на равном терену. Димензије: сса 80 x 60 м.

26. *Краљева скела,²¹ Моровић*. Рекогносцирано 1968. Насеље нејасног карактера и димензија, на високој обали Босуца.

27. *Паланка, Нерадин*. Рекогносцирано 1971. Мање насеље на брегу са елементима земљаног утврђења.

28. *Врањ,²² Живољић, Никинци*. Рекогносцирано 1970. Вишеслојно насеље на обали баре са хоризонталном стратиграфијом. Димензије: сса 1000 x 400 м.

29. *Мошел, Обреж*. Рекогносцирано 1972. Вишеслојно насеље на високој обали Обедске баре. Димензије: сса 400 x 120 м.

30. *Фрџаљи, Огар*. Рекогносцирано 1978. Вишеслојно насеље на обали баре Бена. Димензије: сса 200 x 120 м.

31. *Селиштије, Павловци*. Рекогносцирано 1973. Вишеслојно насеље са елементима земљаног утврђења. Димензије: сса 200 x 150 м.

32. *Перайовица, Плајичево*. Рекогносцирано 1976. Насеље на обали баре Трсковаче. Димензије: сса 120 x 60 м.

33. *Ситаро село, Пећинци*. Рекогносцирано 1971. Двослојно насеље на обали баре. Димензије: сса 200 x 200 м.

34. *Ледине, Пећинци*. Рекогносцирано 1971. Насеље на благом узвишењу, делимично уништено радом циглане. Године 1959. овде је нађена остава са 284 бронзана предмета,²³ која припада хоризонту II (по М. Гарашанину).

35. *Шећерана, Пећинци*. Заштитним ископавањима 1977. констатована је једна јама са мешаним материјалом, мањи укопани објекат и једна пећ овалног облика, на благом узвишењу.

36. *Код крушака,²⁴ Клен, Привина Глава*. Рекогносцирано 1969. Насеље на горњем платоу брега. Димензије: сса 300 x 150 м.

15 Д. Поповић 1966, 188.

16 Д. Поповић 1969, 250-251.

17 Д. Поповић 1967, 172-173.

18 Д. Поповић 1968, 219-220.

19 Д. Поповић 1970, 197-198.

20 Д. Поповић 1967, 177.

21 Д. Поповић 1968, 220.

22 Д. Поповић 1968, 220.

23 П. Милошевић 1960, 156-175.

24 Д. Поповић 1969, 253.

37. *Гај I*,²⁵ *Ривица*. Рекогносцирано 1969. Вишеслојно насеље на стерилним међупросторима на брегу, са елементима земљаног утврђења. Димензије: 900 x 200 м.

38. *Ливаде*,²⁶ *Сибач*. Рекогносцирано 1976. Вишеслојно насеље на обали баре Коћ. Димензије: сса 150 x 70 м.

39. *Орнице (Орнице)*,²⁷ *Сот*. Рекогносцирано 1982. Двослојно насеље на горњем платоу брега. Димензије: сса 300 x 100 м.

40. *Калварија*,²⁸ *Сремска Митровица*. Насеље на високој старој савској обали са вертикалном стратиграфијом.

41. *Расџик*, *Сџара Бинџула*. Рекогносцирано 1975. Насеље са елементима земљаног утврђења. Димензије: сса 150 x 100 м.

42. *Табла*, *Сџара Бинџула*. Рекогносцирано 1975. Насеље са елементима земљаног утврђења. Поред керамичких налаза, издвајамо фрагмент бронзаног лима, обрађених ивица, који припада оставама хоризонта II. Димензије: сса 150 x 80 м.

43. *Јабука*, *Суботиштите*. Рекогносцирано 1975. Насеље на уздигнутој обали баре, са два културна хоризонта. Димензије: сса 100 x 50 м.

44. *Сува бара-Сиајина греда*, *Суботиштите*, *Сремски Михаљевици*. Рекогносцирано 1973. Двослојно насеље на обали баре. Димензије: сса 200 x 200 м.

45. *Доњи бреџ*, *Шатириници*. Рекогносцирано 1972. Вишеслојно насеље са елементима земљаног утврђења. Димензије: сса 300 x 150 м.

46. *Ваџан*, *Шуљам*. Рекогносцирано 1963. Извршена су мања сондажна истраживања. Некропола је претходно уништена када је дубоким орањем разорен сеоски пашњак.

Оставе бронзаних предмета или појединачни налази поменути су у контексту насеља, али није сачињен попис њихових налазишта, где су константоване као изоловане целине. Као што се из горње листе може видети, налазишта хоризонта Белегиш II-Гава су равномерно распоређена у равничарском делу Срема и на Фрушкој Гори и углавном припадају

насељима. Да би се у тексту избегла понављања, изоставили смо културни садржај површинских налаза, где се редовно појављују кућни леп, камени жрвњеви, алатке од кремне и кости, животињске кости. Већи број насеља на Фрушкој Гори садржи видљиве елементе земљаних утврђења, који су изражени у оштријим нагибима према две или три стране, што не мора да подразумева њихову припадност позном бронзаном добу, јер су насеља често вишеслојна. Положај насеља у равници следи уздигнуте обале старих водотокова, бара, као и већих река, међу њима Саву и Босут. Насеља овог типа су махом једнослојна и отворена и развијају се у хоризонталној стратиграфији, пратећи конфигурацију терена. Изузетак од овог правила су Гомолава, Калварија и Градина на Босуту, где постоје одређени одбрамбени системи, што је последица њиховог континуираног и дугог развоја. На овим рекама постоји још неколико телова са вертикалном стратиграфијом (Тврђава, Моровић, ушће Студве у Босут,²⁹ Шанчине, Вишњићево; Бела црква на Сави код Сремске Раче; Вишеров градац, Мартинци;³⁰ Врбица, Шашинци; Јарак, Алуге;³¹ Ацине њиве код Кленка),³² на којима се могу очекивати слична открића.

Да би се боље и потпуније сагледале релације између хоризоната Белегиш II-Гава и босутске групе поменућемо налазишта на којима је утврђено њихово заједничко присуство: Гомолава; Градина, Стари Сланкамен; Економја Сава, Јаково; Градина на Босуту; Калакача; Гај I, Ривица; Ливаде, Сибач; Селиште, Ердвик; Стрмоглавница, Јарак; Орловска честа, Бишпа; Баволски вртлог, Суботиште; Калварија, Сремска Митровица; Стрмоглавница, Дивош.

Нова истраживања су показала да су нека налазишта хоризонта Белегиш II-Гава погрешно приписана босутској групи, где спадају Брајково I код Кленка, Међош код Мартинаца, Старо село код Пећинаца и Орнице код Сота. Материјал са локалитета Церје, к.о. Јазак-село, био је у једној кутији помешан са ке-

25 Д. Поповић 1969, 254-255.

26 Д. Поповић 1981, 15.

27 Р. Медовић 1978, 72; Д. Поповић 1981, 18.

28 П. Медовић 1987, 72; Д. Поповић 1981, 12-13.

29 Д. Поповић 1968, 221.

30 Д. Поповић 1967, 177-178.

31 Д. Поповић 1969, 250.

32 Д. Поповић-М. Васиљевић 1970, 25-26.

рамиком са Градине на Босуту - ранија ископавања. Без обзира колико то било непријатно Предрагу Медовићу и мени,³³ грешке се морају јавно исправити у интересу научне истине.

Најновији извештај о стању истражености старијег гвозденог доба у Србији налазимо у каталогу *Господари сребра*,³⁴ у чијем прилогу се налази попис налазишта са археолошким картом где је забележено двадесет девет насеља, једна некропола, девет остава и два случајна налаза. Да је анонимни аутор ове листе користио моју књигу, која је иначе уврштена у библиографију радова, Срем би коректније био заступљен са још двадесетак насеља.

Нови налази босутске групе у Срему потичу већим делом са рекогносцирања терена, непознати су научној јавности и пружају могућност за добијање потпуније слике о густини насељености овога простора. Са изузетком Сремске Раче и Кузмина, који припадају тзв. "равном Срему", главна концентрација насеља је на Фрушкој Гори.

1. *"На сурдуку", Бешеново*. Рекогносцирано 1992. године. Насеље на платоу и благој падини брега. Димензије: 120 x 80 м.

2. *Окој, Бешеново-Прњавор*. Рекогносцирано 1972. Вишеслојно праисторијско насеље на платоу и благој падини брега са елементима земљаног утврђења.

3. *Брод, Белегиш*. Рекогносцирано 1973. Некропола из бронзаног доба са неким фрагментима керамике који припадају гвозденом добу, на високој обали Дунава.

4. *Окој, Грѓуревци*. Рекогносцирано 1973. Насеље на платоу брега са елементима земљаног утврђења. Димензије: сса 200 x 100 м.

5. *Кременица, Дивош*. Рекогносцирано 1971. и 1987. Вишеслојно насеље на благој падини брега са елементима земљаног утврђења. Димензије: 250 x 200 м.

6. *Стрмоглавница (Над надежом), Дивош*. Рекогносцирано 1987. Вишеслојно насеље на благом завршетку брега. Димензије: сса 100 x 60 м.

7. *Орловска чесма, Бишица*. Рекогносцирано 1978. Двослојно мање насеље са елементима земљаног утврђења. Димензије: сса 50 x 30 м.

8. *Карличине, Јазак-село*. Рекогносцирано 1979. Једнослојно насеље на платоу брега са

елементима земљаног утврђења. Димензије: сса 120 x 100 м.

9. *Градина, Крушедол-Прњавор*. Рекогносцирано 1976. Вишеслојно насеље са елементима земљаног утврђења. Димензије: сса 150 x 100 м. Према казивању мештана, на овоме месту се налазило четвртасто земљано утврђење са јарком.

10. *Данѓуба, Кузмин*. Рекогносцирано 1980. Вишеслојно насеље на обали Дировог вртлога. Димензије: сса 100 x 80 м.

11. *Мала градина, Лежмир*. Рекогносцирано 1968. и 1984. Двослојно насеље - типична фортификација. Димензије: сса 150 x 130 м.

12. *Буѓарско њоље, Мали Радинци*. Рекогносцирано 1972. Насеље на падини брега. Димензије: 150 x 100 м.

13. *Бервин, Нови Бановци*. Рекогносцирано 1979. Насеље на високој обали Дунава. Димензије: сса 150 x 60 м.

14. *Над воћима, Павловци*. Рекогносцирано 1978. Вишеслојно насеље на брежуљку изнад долине потока Кудош. Димензије: сса 140 x 80 м.

15. *Горње ливаде, Пушинци*. Рекогносцирано 1980. Насеље у подножју брежуљка, прстенастог облика. Димензије: сса 80 x 60 м.

16. *Гај I, Ривица*. Рекогносцирано 1969. Вишеслојно насеље са међупросторима и елементима утврђења. Димензије: сса 900 x 200 м.

17. *Бела црква, Сремска Рача*. Рекогносцирано 1972. и 1979. Вишеслојно насеље у облику тела. Димензије: сса 120 x 30-50 м, висине 3-5 м.

18. *Стара Тидија, Чорџановци*. Рекогносцирано 1973. Насеље на брегу чије су три стране одвојене од осталог терена. Димензије: сса 250 x 100 м.

19. *Дужнице II, Шуљам*. Рекогносцирано 1973. Вишеслојно насеље на платоу брега отвореног типа. Димензије: 150 x 80 м.

20. *Калоџинци (шири ареал Градине на Босуту), Вашица*. У завршној фази истраживања Градине на Босуту, обављена су сондажна истраживања околног простора у циљу јаснијег сагледавања хоризонталне разуђености овога насеља. Узводно, на месту Калоџинци, установљене су пећи и керамички материјал који не припада насеобинском хоризонту, него се вероватно ради о економском делу насеља. Узвишење типа тела на обали Босута,

33 Р. Медовић 1978, 71; Д. Поповић 1981, 17-18.

34 *Господари сребра*, 203-215.

висине око 2 м, где је материјал нађен, указује да је овај простор интензивно коришћен у старијем и млађем гвозденом добу. На другој обали Босута, непосредно поред моста, установљен је мањи објект са материјалом босутске групе.

Посебан коментар заслужује *Мала градина* код Лежмира због очуваности земљаног бедема, велике улазне капије, веома стрмих одсека, одбрамбеног рова и комуникације која се спушта у једини кланац на Фрушкој Гори. Поред раније познатих налаза латенске керамике,³⁵ што упућује на опидум Скордиска, након разаравања заливањеног простора, установљена је керамика босутске групе. Мања сондажна ископавања показала су да се после 0,40 - 0,60 м, налази камена подлога, о чему је више речи било на другом месту.³⁶ Овај простор није коришћен за становање у иоле дужем временском раздобљу, а његова очуваност и изглед и данас изазивају респект. Није искључено да је у гвозденом добу коришћен као рефугијум, али је, највероватније, темељно обновљен и дограђен у време панонског устанка, када је коришћен као главни Батонов логор.

Према сазнањима којима сада располажемо, у Срему постоје шездесет три налазишта босутске групе, од којих би свега два припадала некрополама (Циглана, Сремска Митровица и Брод, Белегиш), што треба прихватити са крајњом опрезношћу и резервом. Преостали део припада насељима, која су у нешто већем броју распоређена на Фрушкој Гори. Анализа ових локација показује да се често користе насеља ближних и даљих претходника, док су у тринаест случајева подударне позиције са хоризонтом Белегиш II-Гава. Положај насеља на Дунаву, Сави и Босуту, од којих је већи

број утврђен, може да значи да је на овим рекама постојао организован одбрамбени систем, нека врста праисторијског лимеса, чију је хронологију са мањим изузецима, за сада немогуће одредити. П. Медовић³⁷ је запазио да се нека вишеслојна насеља на обалама Дунава и Тисе међусобно виде и поред већег растојања, што је омогућавало да систем колективне одбране ефикасно функционише. Није искључено да су слични системи колективне одбране постојали и на јужним обронцима Фрушке Горе, где је највећа концентрација утврђених земљаних насеља у периоду гвозденог доба.

Очекивања да ће насеља босутске групе бити у корелацији са некрополама, као неминовним садржајем живота људи, нису се испунила, јер сем гроба са скелетом из Врбника³⁸ и две масивне гробнице на Гомолави,³⁹ других поузданих налаза нема. Читав ареал Градине на Босуту сондиран је без резултата, мада све могућности још увек нису искоришћене. Сличан проблем постоји и са сремском групом, која нам је позната преко некропола без иједног насеља, а коју је овај аутор⁴⁰ покушао да повеже са хоризонтом канеловане керамике. Намеће се питање због чега су масовне гробнице на Гомолави кружног облика, а рецимо нису у виду било ког другог геометријског тела. Основи ове форме одговара гробна конструкција типа тумула. Мада су ове масовне гробнице изузетно ретка и нетипична појава која не може да послужи као пример конвенционалног начина погребног ритуала, морају се озбиљно узети у обзир хумке у тражењу решења за овај проблем.

35 Д. Поповић 1968, 219.

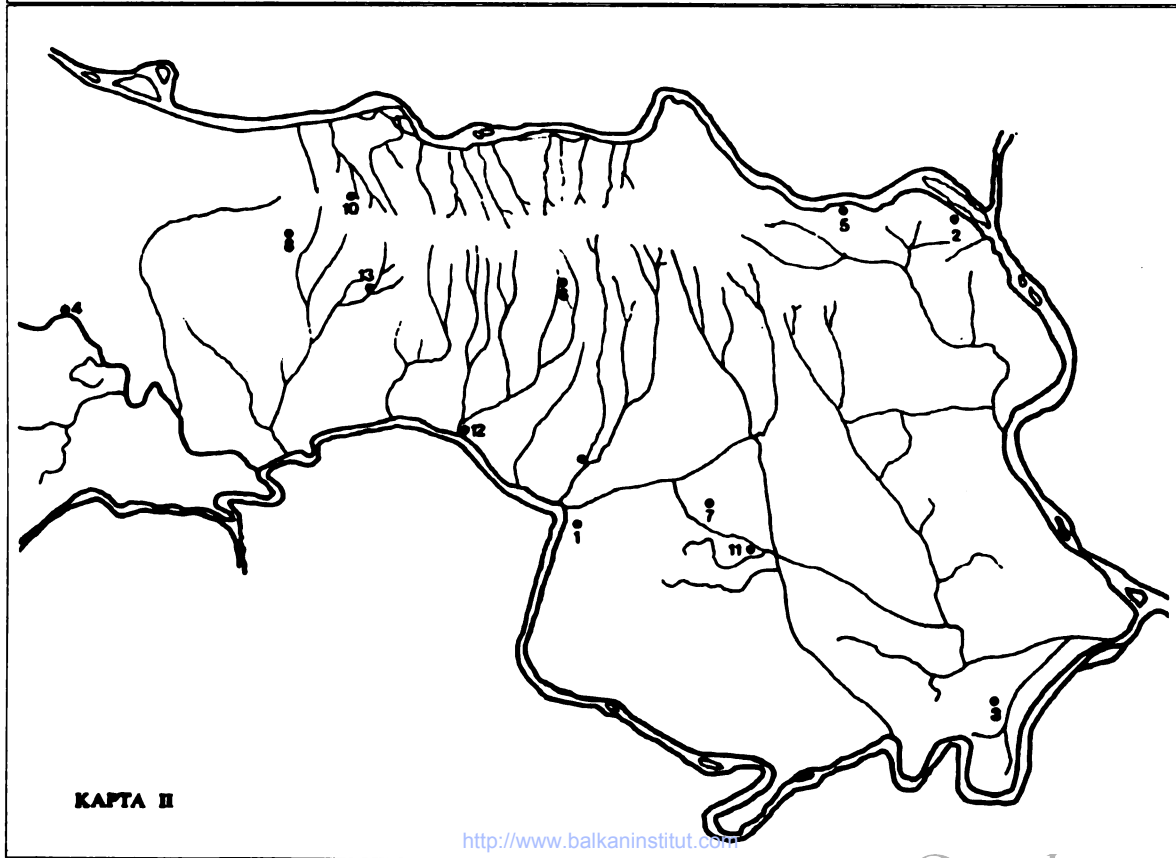
36 D. Popović 1991, 31-42.

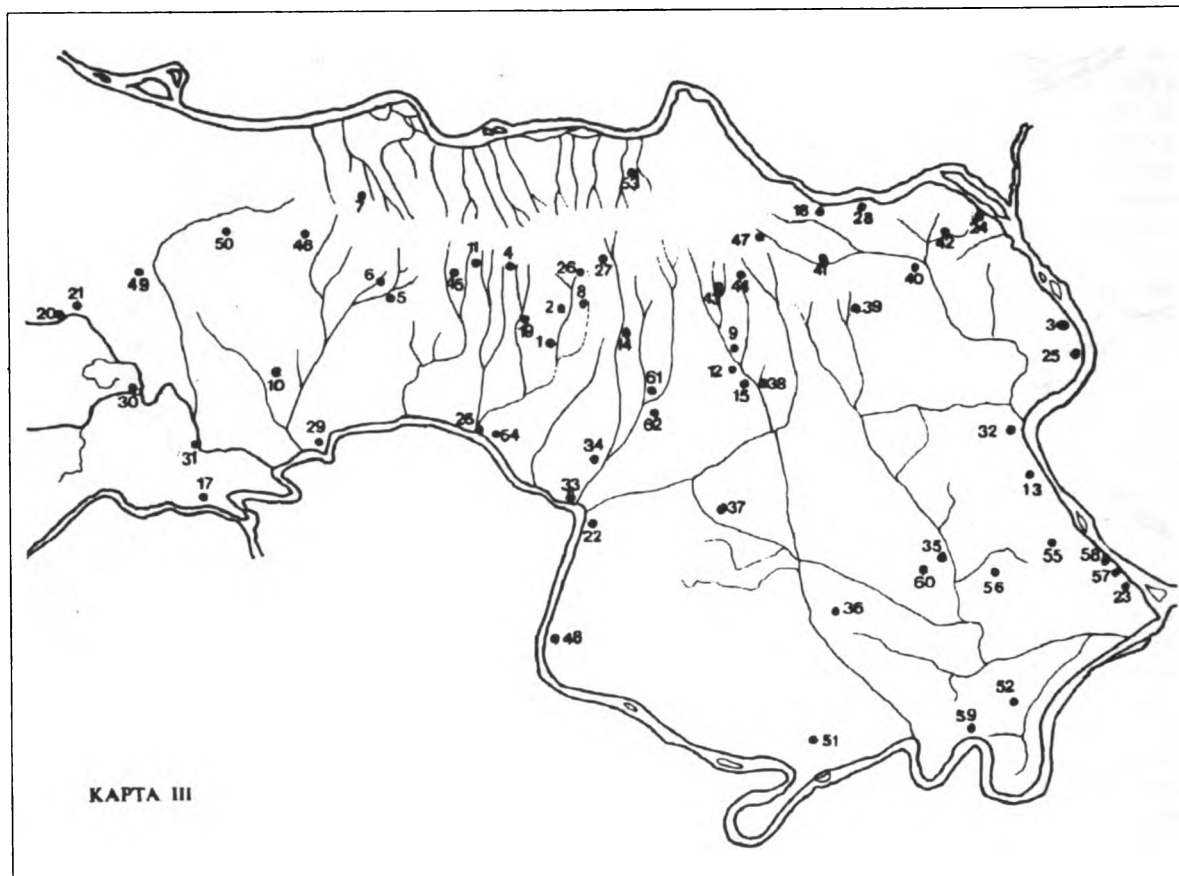
37 П. Медовић 1990.

38 Д. Поповић-П. Медовић 1969, 36; Медовић 1984-1985, 5-8.

39 N. Tasić 1972, 29-37.

40 D. Popović 1981, 39.





КАРТА I
(Белегиш II-Гава)

1. Бродић, Белегиш
2. Рибарица-Рибњак, Бешка
3. Прека бара, Брестач
4. Илинац I, Буђановци
5. Градина на Босуту, Вашица
6. Широка бара, Витојевци
7. Влагинци, Грабовци
8. Орловска честа, Ђипша
9. Водице, Дивош
10. Над надежом, Дивош
11. Селиште, Ердевик
12. Лице, Ердевик
13. Крак II, Жарковац
14. Костурница, Ириг
15. Церје, Јазак-село
16. Стрмоглавница, Јарак
17. Брајкова, Кленак
18. Јанков берг, Кузмин
19. Над паланком, Лежимир

20. Ивандол, Лежимир
21. Јаруга Ђипова, Лежимир
22. Бугарски салаш, Љуково
23. Врачар, Манђелос
24. Барице, Марадик
25. Ерла, Међош, Мартинци
26. Краљева скела, Моровић
27. Паланка, Нерадин
28. Врањ, Живољић, Никинци
29. Мотел, Обреж
30. Фртаљи, Огар
31. Селиште, Павловци
32. Ператовица, Платичево
33. Старо село, Пећинци
34. Ледине, Пећинци
35. Шећерана, Пећинци
36. Код крушака, Клен,
Привина Глава
37. Гај I, Ривица

38. Ливаде, Сибач
39. Оранице (Орнице), Сот
40. Калварија, Сремска
Митровица
41. Растик, Стара Бингула
42. Табла, Стара Бингула
43. Јабука, Суботиште
44. Сува бара-Спајина греда,
Субот-Сремски Михаљевци
45. Доњи брег, Шатринци
46. Ваган, Шуљам
47. Економија Сава, Јаково
48. Градац, Белегиш
49. Стојића гумно, Белегиш
50. Градина, Стари Сланкамен
51. Гомолава, Хртковци

КАРТА II (Контакт хоризонта Белегиш II-Гава и босутске културе)

- | | | |
|------------------------------|---------------------------|----------------------------------|
| 1. Гомолава, Хртковци | 6. Гај I, Ривица | 11. Баволски вртлог, Суботиште |
| 2. Градина, Стари Сланкамен | 7. Ливаде, Сибач | 12. Калварија, Сремска Митровица |
| 3. Економија Сава, Јаково | 8. Селиште, Ердевик | 13. Стрмоглавница, Дивош |
| 4. Градина на Босуту, Вашица | 9. Стрмоглавница, Јарак | |
| 5. Калакача, Бешка | 10. Орловска честа, Ђишпа | |

КАРТА III (босутска култура)

- | | | |
|---------------------------------------|----------------------------------|----------------------------------|
| 1. На сурдуку, Бешеново | 22. Гомолава, Хртковци | 44. Стодола, Крушедол-Прњавор |
| 2. Окоп, Бешеново-Прњавор | 23. Радио-станица, Земун | 45. Врањаш II, Манђелос |
| 3. Брод, Белегиш | 24. Градина, Стари Сланкамен | 46. Селиште, Ердевик |
| 4. Окоп, Гргуревци | 25. Шанчине, Белегиш | 47. Унка, Марадик |
| 5. Крменица, Дивош | 26. Калварија, Сремска Митровица | 48. Адине њиве, Кленак |
| 6. Стрмоглавница (Над надежом), Дивош | 27. Пећине, Врдник | 49. Црквине, Адашевци |
| 7. Орловска честа, Ђишпа | 28. Калакача, Бешка | 50. Градина, Сот |
| 8. Карличине, Јазак-село | 29. Виперов градац, Мартинци | 51. Славинавац, Купиново |
| 9. Градина, Крушедол-Прњавор | 30. Тврђава, Моровић | 52. Економија Сава, Јаково |
| 10. Дангуба, Кузмин | 31. Јаруге, Вишњићево | 53. Градина, Раковац |
| 11. Мала градина, Лежмир | 32. Бели брег, Стари Бановци | 54. Циглана, Сремска Митровица |
| 12. Бугарско поље, Мали Радинци | 33. Туријан, Јарак | 55. Капела, Батајница |
| 13. Ђервин, Нови Бановци | 34. Стрмоглавнице, Јарак | 56. Добановачка петља, Добановци |
| 14. Над воћима, Павловци | 35. Криж, Крњешевци | 57. Шљункара, Земун |
| 15. Горње ливаде, Путинци | 36. Баволски вртлог, Суботиште | 58. Асфалтна база, Земун |
| 16. Гај I, Ривице | 37. Ливаде, Сибач | 59. Село, Бољевци |
| 17. Бела црква, Сремска Рача | 38. Извор, Путинци | 60. Ватарипште, Рума |
| 18. Стара Тидија, Чортановци | 39. Крчевине III, Инђија | 61. Мотел Рума, Рума |
| 19. Дужнице II, Шуљам | 40. Вис, Крчедин | |
| 20. Калопинци, Вашица | 41. Чокља, Бешка | |
| 21. Градина на Босуту, Вашица | 42. Чаревац, Нови Сланкамен | |
| | 43. Шевињак, Гретег | |

NEUE FUNDE DER EISENZEIT IN SREM

Resümee

Die Thematik dieses Raferats erfaßt die Periode der späten Bronze- und der älteren Eisenzeit, die gemäß der Chronologie M. Garašanins der Eisenzeit Serbiens I - IV angehört. Nachdem in den letzten Jahren die Arbeit an der Erforschung der Gava-Gruppe in Ungarn, Rumänien und unserem Land sowie ihrer Ausbreitung nach Süden intensiviert wurde, was in unmittelbarer Verbindung mit der ägäischen Völkerwanderung steht, wurde die Frage ihrer Stellung in unserer

Urgeschichte aufgeworfen. Besonders bedeutend ist ihre Beziehung zur jüngeren Phase der Belegiš-Gruppe, und zwar aus dem Grund, da ihr gemeinsamer Begleiter eine schwarz geglättete Keramik mit Kannelüren und Warzenbuckeln ist. Selbst N. Tasić, der Begründer der Belegiš-Kultur, kennzeichnete in seinen jüngsten Studien diese Erscheinung als Belegiš II-Gava-Horizont. Die Ähnlichkeit des Keramikinventars verleitete einige Autoren zum Irrtum, unter ihnen auch

P. Medović, der die jüngere Phase der Belegiš- zur Gava-Gruppe zählte.

D. Popović teilte zum ersten Mal den Erforschungsgrad der Funde aus dem Belagiš-Gava-Horizont mit, derer es 46 gibt, ohne die zuvor bekannten mitzuzählen (Beilage: Karte I). Zwecks einer deutlicheren Erfassung der Beziehungen zwischen dem Belegiš II-Gava-Horizont und der Bosut-Gruppe gab der Autor eine Übersicht von 13 Siedlungen, auf denen in der horizontalen oder vertikalen Stratigraphie ihr direkter Kontakt hergestellt wurde (Beilage: Karte II).

Der zweite Teil des Referats gibt einen kürzeren Rückblick auf die Untersuchungen der bedeutendsten Siedlungen der Bosut-Kultur wieder, mit der Begründung der Standpunkte der Forscher, die sich mit dieser Problematik auseinandersetzen, darunter M. Garašanins, N. Tasićs, R. Vasićs und P. Medovićs.

Neben früher bekannten Fundorten dieser Kultur haben jüngere Forschungen in Srem diese Ziffer um weitere

20 neue Siedlungen erweitert, wobei ihre Großzahl auf Fruška Gora konzentriert ist. Viele dieser Siedlungen an der Donau, Sava und Bosut sowie auf Fruška Gora sind durch Verteidigungssysteme befestigt, was auf das Vorhandensein eines urgeschichtlichen Limes verweist. Da sie jedoch oft vielschichtig und ungenügend erforscht sind, ist es nicht möglich, ihre Chronologie präziser zu bestimmen (Beilage: Karte III).

Die Nekropolen der Bosut-Kultur sind in Srem unbekannt geblieben, außer einem Skelettgrab in Vrdnik, zwei Kollektivgräber auf Gomolava und das jüngste Gruppengrab aus Zemun. Als eine mögliche Lösung dieser Problems wird auf Tumuli verwiesen, deren Form kreisförmig angelegten Gräbern entspricht.

Die Srem-Gruppe des westlichen Balkan-Komplexes blieb außerhalb des Kontextes dieser Arbeit, und stellt nach Meinung dieses Autors einen Bestandteil der Bosut-Kultur dar. Sie gehört jedoch zum Horizont der kanonisierten Keramik, bzw. ihrer jüngsten Phase.

ЛИТЕРАТУРА

- Гарашанин М.,** 1973 *Праисторија на њилу Србије II*, Београд.
- 1983 *Period polja sa urnama Vojvodine*, u *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, IV, Sarajevo.
- Medović P.,** 1978 *Naselja starijeg гвозденог доба u jugoslovenskom Podunavlju*, Dissertationes et monographiae XXV, Београд.
- 1984-1985 *Скелејини гроб старијег гвозденог доба са локалитета Пећине у Врднику*, Рад војвођанских музеја 29, Нови Сад.
- 1987 *Налаз гвоздене, крстиасте секире у насељу "Градина на Босују" и иочетак уочицебе гвозђа на простору босујске групе*, Рад војвођанских музеја 30, Нови Сад.
- 1990 *Старије гвоздено доба у српском Подунављу, у Господари сребра*, (каталог изложбе), Београд.
- Милошевић П.,** 1960 *Бронзана остатак из Пећинаца*, Рад војвођанских музеја 9, Нови Сад.
- Поповић Д.,** 1966 *Рекогносцирање у Срему*, Археолошки преглед 8, Београд.
- 1967 *Рекогносцирање у Срему*, Археолошки преглед 9, Београд.
- 1968 *Рекогносцирање у Срему*, Археолошки преглед 10, Београд.
- 1969 *Рекогносцирање у Срему*, Археолошки преглед 11, Београд.
- 1970 *Рекогносцирање у Срему*, Археолошки преглед 12, Београд.
- 1981 *Керамика старијег гвозденог доба u Sremu*, *Fontes Archaeologicae Iugoslaviae IV*, Београд.
- 1991 *Beitrag zur Ubikation von Batons Lager*, *Balkanica XXII*, Београд.
- Поповић Д.-Медовић П.,** 1969 *Пећине, Врдник*, Археолошки преглед 11, Београд.
- Поповић Д.-Васиљевић М.,** 1970 *Ацине њиве, Кленак*, Археолошки преглед 12, Београд.
- Тасић Н.,** 1962 *Насеља културе иола са урнама у источном делу Срема*, Рад војвођанских музеја 11, Нови Сад.
- 1972 *An Early Iron Age collective tomb at Gomolava*, *Archaeologia Iugoslavica XIII*, Београд.
- 1974 *Бронзано доба, у Праисторија Војводине*, Нови Сад.
- 1983 *Југословенско Подунавље од индоевројске сеобе до иродора Скиџа*, Нови Сад-Београд.
- 1988 *Bronze und ältere Eisenzeit auf Gomolava, u Gomolava*, knj. 1, Novi Sad.
- Васић Р.,** 1990 *Гвоздено доба у Србији, у Господари сребра*, Београд.

Светлана ВРАНИЋ
Музеј града Београда

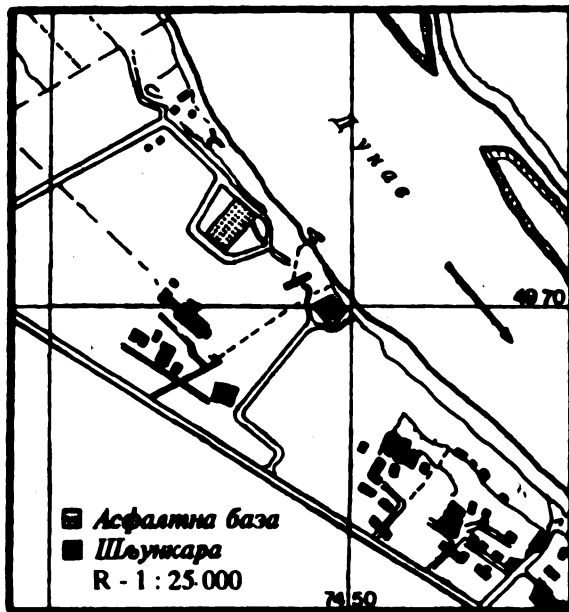
ОБЈЕКТИ ЗА СТАНОВАЊЕ НА ЛОКАЛИТЕТУ РАНОГ ГВОЗДЕНОГ ДОБА АСФАЛТНА БАЗА КОД ЗЕМУНА

Локалитет Асфалтна база налази се у тзв. "индустријској зони" града Земун, у атару Земун-Поља, на благој јужној падини лесне греде Црвенка уз Дунав, на надморској висини од 92 до 95 м. Од центра Земун удаљен је, у правој линији, око 5,5 км према северозападу. Координате у Гаус-Кригеровој пројекцији износе: $x - 4970,3$ км, $y - 7449,6$ км. Око 0,5 км низводно налази се локалитет Шљункара, а 0,8 км узводно Радио-станица. Локалитет је откривен у пролеће 1986. године и тек је тада укључен у археолошку документацију.

Заштитна археолошка истраживања обављена су исте године. Границе распрострањености локалитета нису тачно утврђене, мада је извесно да се простирао на површини већој од истражене. Североисточну и источну границу чини висока, стрмо одсечена обала Дунава. Ка југу, локалитет се простире до удубљења (ширине око 500 м) правилног квадратног облика, насталог радом циглане. Са друге стране овог простора бивше циглане, уз обалу Дунава, налази се раније истражени локалитет Шљункара. Према западу локалитет се наставља. Истражени део налазишта представља остатке насеља из раног гвозденог доба.

Обрада материјала и документације није завршена. Због тога и резултате истраживања, које овом приликом можемо да саопштимо, треба схватити као прелиминарне.

Слично познатим насељима старијег гвозденог доба Калакача и Шљункара, очувани део културног слоја на овом налазишту чине укопи у лес различитих врста. Део културног слоја који се налазио у хумусу свакако је уни-



штен дубоким орањем. Имајући ово у виду, дозвољено је да се површински, хумусни слој скида механизацијом. Било је то, уједно, једини начин да се у року од месец дана са добијеним средствима обаве ископавања на површини од 6.000 квадратних метара.

После глачања, у основи се јасно опртало 65 непокретних објеката. Од тога, 5 објеката чине рецентни укопи (нису садржали покретне налазе). Истражени објекти представљају углавном надземне стамбене објекте - куће. Било их је 35. Четири дубоко укопана објекта - земунце - такође су служила за становање. Пет објеката названо је "оставама". Објекат 46 посебно је занимљив, јер се састојао од ви-

ше ћелија. Откривене су, затим, две пећи за печење керамике и једно кућно огњиште, један оштећен гроб спаљеног покојника, два гроба са инхумираним покојницима и, на крају, два објекта за које није утврђено шта представљају - вероватно остатке кућа.

Најједноставнији тип надземних стамбених објеката - кућа, имао је кружну основу пречника око 2 м која је плитко укопана у лес. Трагови облика распоређени су у неправилним размацима (30-50 цм) по ободу основе. Укопане су косо у лес и представљале су елементе косих зидова - кровова шаторасте конструкције. Подови су неједнако угажени, без обрађених подница. Код свих типова кућа отвори за улаз увек су остављани са јужне стране.

Основни - типичан облик куће у овом насељу разликује се од описаног само по томе што је у центар основе побијен јак носећи стуб пречника 15-20 цм, на који су се налазиле облице косих зидова. Сви остали елементи су исти.

Следећи тип стамбеног објекта на Асфалтној бази одражава виши степен грађевинског умећа. Пречници основа постају знатно већи и износе 4 до 5 метара. Да би овакав објекат остао стабилан уводи се, на улазу у кућу, још један носећи стуб. Врхови стубова вероватно су били спојени попречном гредом. На овај начин јужни део објекта добија двосливну конструкцију, док северни остаје шаторастог облика. Унеколико се мења и облик основе објекта. Она постаје крушколика.

Посебан тип кућа свакако представљају "двојни" објекти. Грађени су на исти начин као и куће основног типа. То су, у ствари, две спојене куће кружне основе, без преградног зида између просторија.

Укопани објекти - земунце, неправилног су облика. Горњи део је приближно цилиндричан, пречника око 1,5 м. Земунце се према основи шире до пречника од око 2,5 метра. Дубина се креће око 2 метра, с тим што је средишњи део у односу на периферију уздигнут у просеку за 40 цм. Подница је угажена. Објекти ове врсте служили су, вероватно, као самосталне стамбене јединице, мада постоје и индиције да су представљали "подруме" описаних кућа.

Објекат бр. 46 обједињава, на неки начин, све до сада набројане типове стамбених објеката. Он се састоји од једне централне просторије великих димензија, приближно кружне основе, пречника око 6 метара. У склопу ове

просторије налазе се две јаме мањих димензија (по једна са источне и западне стране), укопане као нише. Служиле су као оставе.

Као оставе ("вајати"), вероватно су служили и надземни објекти пречника до 1,20 метара у основи. Ови објекти у свему су слични основном типу куће осим што су мањих димензија.

Ако бисмо реконструисали "домаћинство" овог насеља онда би за пример узели куће бр. 3 и 33. Поред куће, у чијој се непосредној близини налазила остава, у састав "домаћинства" улазило је и огњиште под отвореним небом. Огњиште се налазило испред куће, повучено нешто удесно од улаза и вероватно је било под настрешницом.

У истраженом делу насеља пронађене су само две пећи за печење керамике(?) што указује на могућност да су постојале заједничке "грчарске радионице".

Од покретних археолошких налаза, који такође нису дефинитивно обрађени, најзначајнији су фрагменти керамике којих је било око 3000. И поред обиља фрагмената, број целих судова који су добијени после конзервације (Ј. Ердељи) износи тек тридесетак.

Керамика је мрке и сиве боје, рађена од већински пречишћене глине. На површини судова налази се најчешће глечана превлака од размучене глине. Међу облицима се издвајају и преовлађују коничне зделе са увученим, тордираним или фасетираним ободом и дубоки, конични лонци украшени пластичним, хоризонталним тракама на рамену, а на ободу јамицама и тракама. Остале облике представљају коничне и калотасте зделице, пехари и шоље са једном или две дршке. Најчешће технике украшавања керамике јесу танко урезане паралелне линије ("гребен"), канеловање и фасетирање. Судови су украшени претежно хоризонталним или гирланд-тракама изведеним гребеном, а од појединачних мотива најчешћи су "јелове гранчице", шрафирана ромбична или троугаона поља од танких урезаних линија и кратки, коси или вертикални зарези.

Такозваних "ситних" и осталих покретних налаза има укупно стотинак. То су алатке или делови алатки од кости и рога, коштане перле, пршљенци и прекладе од печене земље, батови, делови камених жрвњева и камене секирице.

Метални налази су веома ретки и атипични. Израђени су од бронзе. Издваја се неколико калотастих дугмади од бронзаног лимна,

део салталеона од бронзане жице и део ланчића, такође од бронзане жице.

Два гроба са инхумираним покојницима (двојни гроб) са овога локалитета објавила је Бисенија Петровић (Годишњак Музеја града Београда XXXVIII, 5-15). Грбови су откривени на просечној релативној дубини од 50 цм. Гробна рака није устаиовљена. Скелети су у згрченом положају. Леже на левом боку са главом према западу. Антрополошком анализом утврђено је да је реч о мушком и жејском скелету. Глава жејског скелета постављена је 50 цм од стопала мушкарца у правцу истока. Скелети се налазе 60 цм изнад поднице укопаног објекта бр. 61 (земунице), који је у време сахране био напуштен и засут јер је део скелета из гроба 2 укопан и у слој поред објекта.

Насеље Асфалтна база код Земуна уклапа се у општу слику насеља из раног гвоздеиог

доба на овој територији. Вероватно се спајао са локалитетом Шљункара чинећи изузетно пространо насеље ране фазе босутске групе чији је средишњи део, најалост, уништен радом циглане. Вертикална стратиграфија на овом локалитету није јасно изражена, а постојање хоризонталне је несумњиво. Алн, као што је већ речено, анализа покретног археолошког материјала није завршена. Због тога на овом месту нећемо говорити ни о хронолошкој ни о културној припадности овога насеља. Уосталом, подручје Подунавља и централног Балкана детаљно је обрађено у студијама наших најеминентнијих научника. Извесна неслагања у њиховим мишљењима пре су у културно-историјском него хронолошком домену.

THE EARLY IRON AGE HOUSING STRUCTURES AT THE SITE OF "ASFALтна BAZA" NEAR ZEMUN

Summary

In 1986, in the district of Zemun-Polje, on an easy slope of the Crvenka loess ridge, along the Danube, a settlement was discovered and investigated. Its position according to Gauss-Kruger's projection is: x - 4970,3 km, y - 7449,65km, and, z - 94 km. It was dated into the early phase of Bosut group. So far, a surface of 6 000 square meters was surveyed.

Cultural layer at the site includes digs-in of various shapes and purposes. Though the material found and documentation have not been worked out fully, 65 immobile archaeological finds were examined. There are 40 housing structures. To that number another five structures could be added which, however, were not attributed to the same category. Namely, their small dimensions (R - 1,20 m) made us determine them as store-rooms. Thirty six of them are superterrene houses, mostly with circular plan, whereas four are subterranean - earth-cabins.

The simplest type of houses has a circular base (R - cca 2 m), shallowly digged into loess. Along the perimeter of the base, traces of round timber were discovered arranged at irregular intervals (30-50 cm). Those sloping shafts had been digged into the loess making part of oblique walls - tent-like roofs. Floors were unevenly stamped down and without any particular pavement. Openings serving as entrances had always been left on the southern side. Basic or the most typical form of housing structures differs from the ones described only

by having had a supporting column (R - 15-20 cm) in its center. Structures determined as store-rooms belong to that type. Another type has pear-shaped plan (R - 4-5 m). Besides the central column, those structures had had another supporting column near the entrance, so that their southern side had got double-slope roof, while the northern one had remained under tent-like covering. Double structures represent a separate type. That one is actually made of two connected houses of the basic type, but without partition walls in between. Subterranean structures have irregular shape reaching depth of cca 2m. Their upper part is almost cylindrical (R - cca 1,5 m) and extends towards the base till about 2,5m. The floor is stamped down and its central part is higher than periphery by 0,40 m. Those structures had served as independent units, though some evidence indicates that they might have been "cellars" to the houses. The structure n^o 46 unites all the elements described. It consists of a central room of circular plan (R - cca 6 m). Two small pits-niches (on its southern and western sides) were found in there.

If a model "household" should be reconstructed, the houses n^o 3 and 33 could serve as an example. Beside the house (with circular plan, a central column, and an oblique, tent-like roof) there had been a store-room, and in front of the entrance, somewhat to the right, a fire-place, probably covered over.

Милош ЈЕВТИЋ
Филозофски факултет, Београд

О МЕТАЛНИМ НАЛАЗИМА БАСАРАБИ КУЛТУРЕ У СРБИЈИ

Басараби култура издвојена је, као што је познато, у првом реду на основу особеног начина украшавања керамичких посуда, док су други облици материјалне културе недовољно испитани. Истраживачи понекад описују Басараби групу као керамичку групу, односно као нову "моду" у јединственом културном хоризонту карпатско-подоунавског и севернобалканског простора на почетку старијег гвозденог доба, што је добрим делом утицало да се готово избрише разлика између појмова као што су Басараби стил у керамици, Басараби култура или Басараби комплекс.

Распрострањеност Басараби стила и изван ширег простора доњег Подунавља условила је да се данас најчешће говори о Басараби комплексу, унутар којег се недовољно јасно исцртавају границе Басараби културе. Лако препознавање керамике која је украшена у Басараби стилу умногоме је допринело стварању прилично упрошћене слике о целој култури, при чему се запоставља значај епонимног налазишта, односно налази из некрополе са тумулима из села Басараби, у ЈЗ Олтенији. Мали број сигурно потврђених гробних целина Басараби групе у Србији, ако изуземо новооткривену некрополу Песак у Вајуги, допринео је да се о металним налазима који припадају овој култури код нас ретко расправља.

Мада је колега Н. Тасић већ у својим

првим радовима, где је издвојена босутска група у оквиру Басараби комплекса, предложио повезивање трако-кимерских налаза са хоризонтом Басараби групе у Србији, каснији истраживачи су углавном прихватили мишљење G. Kossak-a и J. Bouzek-a да "трако-кимерске бронзе" припадају нешто старијем хоризонту.¹ Недостатак Басараби некропола западно од Олтеније као да је избрисао слику о врстама накита, оружју и другим облицима материјалне културе, што је, чини се, највише допринело да се продор Басараби културе на запад у почетку прати искључиво преко налаза тзв. "S"-керамике.

У овом раду бисмо говорили о могућности повезивања Басараби културе и неколико групних налаза металних предмета, који потичу из остава или растурених гробова са подручја североисточне Србије.

Метални предмети из некропола Басараби културе у области Ђердапа и ЈЗ Олтеније, као што су Вајуга, Стара Молдова, Басараби, Балта Верде и др., потврдили су масовно коришћење гвожђа за израду оружја и накита, што јасно опредељује ову културу у рану фазу старијег гвозденог доба.

Велика распрострањеност појединих врста накита, као што су бројне варијанте лучних фибула, рађених од бронзе и гвожђа, или неки од облика наочарстих фибула (често се поје-

1 J. Bouzek претпоставља да продори неког коњаничког народа са истока према средњоевропском простору, који су потврђени тзв. трако-кимерским бронзама, отпочињу већ у IX веку (J. Bouzek 1983, 208).

дини облици фибула називају општебалканским), отежавају њихово везивање само за Басараби културу. Ипак се, према учесталости налаза, извесни облици металних предмета могу сматрати типичним за Басараби културу или за предмете који су радо прихваћени на простору где је она заступљена. Овде бисмо издвојили следеће налазе и то:

- једносекле, криве мачеве од гвожђа, са "Т"-дршком;
- пљоснате гвоздене секире, са ручицама на бочним странама;
- бронзане колутасте привеске, асиметрично пробијене, са штапићастим продужетком за вешање на горњем делу;
- украс за косу (слепоочничарке) од двоструке бронзане жице, са једним крајем у облику псеудоосмице;
- гвоздене наруквице и наногвице у облику већих колутава, са непрофилсаним крајевима који се додирују;
- неукрашене, танке бронзане наруквице, сегментног пресека, са отвореним и непрофилсаним крајевима;
- веће наочарасте фибуле од пуније бронзане жице, са осмицом у средини и малим титулима, убаченим у средишњи део спиралног навоја;
- двоветласте лучне фибуле од гвожђа са ногом у облику пешчаног сата;
- двоветласте фибуле са гвозденим луком, четвртастог или кружног пресека, који је пресвучен густо наребреним, дебљим лимом од бронзе, и ногом у облику пешчаног сата (најчешће није сачувана заједно са луком), и
- чворасте фибуле са три или четири веће, бронзане кугле на луку и гвозденим језгром, а вероватно и ногом (која обично недостаје), у свему сличног облика као претходни тип.

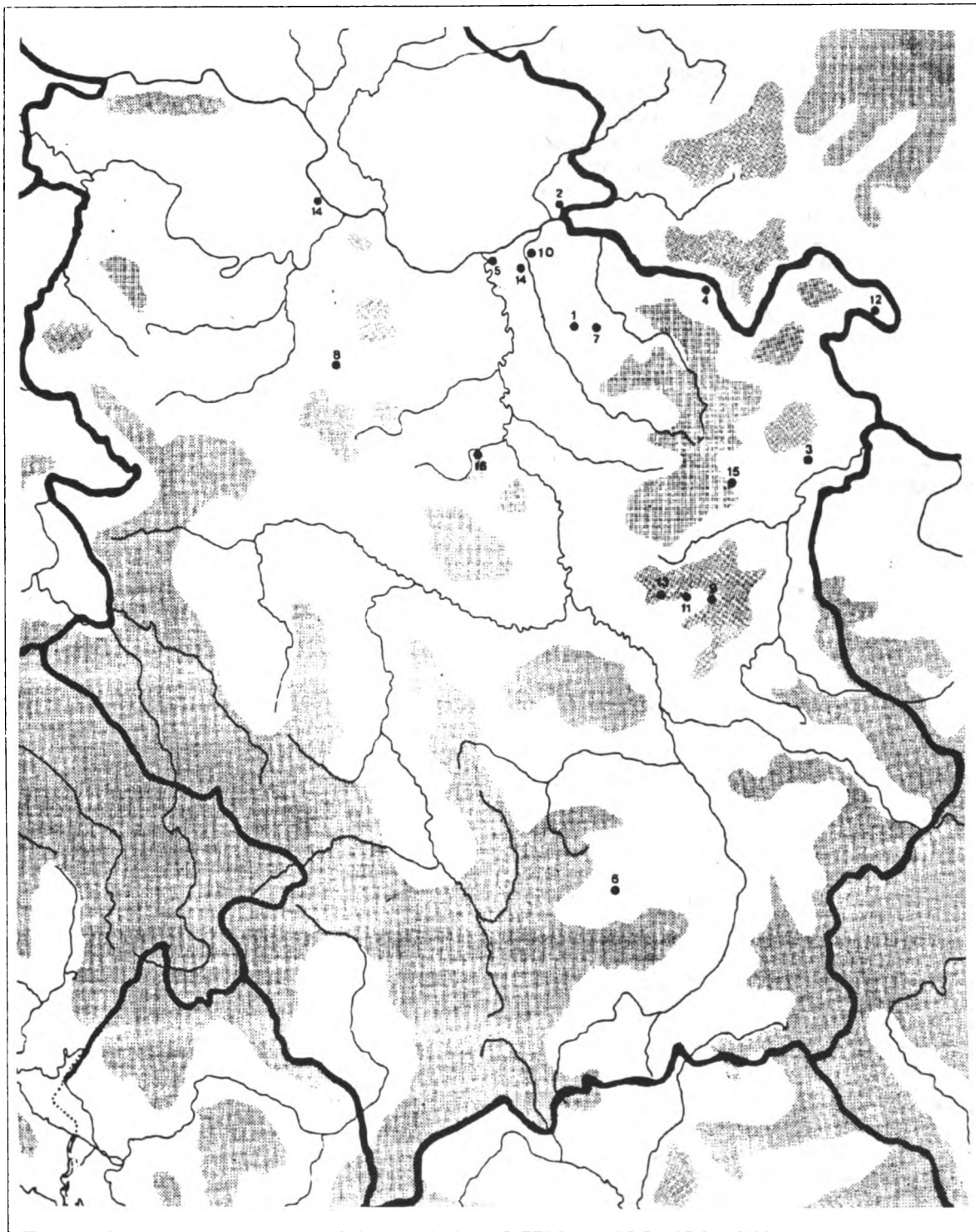
Поменимо и мање типичне облике металних предмета, који се често налазе и изван круга Басараби културе, као што су бронзани торквеси са лажно тордираним телом, бронза-

не двоветласте фибуле са глатким, вретенастим луком и ногом у облику беотског штита, двоветласте фибуле са глатким луком округлог или ромбичног пресека, са већом или мањом троугаоном ногом, већи, кружни фалери, крстасто пробијене кружне плоче, пуне бронзане наруквице са прекрштеним и стањеним крајевима, наруквице са више навоја од танког, бронзаног лима, дуги гвоздени ножеви, гвоздена копља са уским и кратким листом, а нешто дужим тулцем, делови огрлица од бронзаних салталеона и др.

Већи део металних налаза који су горе поменути био је предмет посебних студија, чијим би навођењем и детаљном обрадом знатно проширили тему овог рада. Нарочито су захвални прикази појединих металних предмета са ширег подручја, који се завршавају картирањем основних типова или варијанти, и на тај начин се лако доводе у везу са Басараби културом, или остају изван ње.² Поменимо део двоветласте фибуле са већим кугластим ојачањима и дискоидним завршетком на једном крају лука, из Гамзиграда (Т. I/1), која потиче из слоја старијег гвозденог доба са керамиком Басараби типа Т. I/3. Исти облик бронзане фибуле, са гвозденим језгром, откривен је недавно на познатом средњовековном насељу Маркови кули код Прилепа, које је знатно удаљено од јужних граница Басараби комплекса (Т. I/2).³ Варијанта чворастих фибула са три или четири веће, незнатно спљоштене кугле на луку, концентрише са на простору Басараби културе. У групи од двадесетак налазишта са овим типом двоветласте фибуле, на простору југословенског Подунавља, источне Србије, Косова (неколико чворастих фибула откривено је у гробовима из две хумке код Суве Рече - Широко), Олтеније, Трансилваније и СЗ Бугарске (округ Враца и Видин), издваја се остава из Врмце, на Руднику, где је нађено 7 примерака, од којих два са очуваном ногом у облику пе-

2 Уп. S. Gabrovec 1970, 5-65; T. Bader 1983, 413-432; D. Gergova 1987, за фибуле (обраду фибула из источног дела Југославије за ПБФ приводи крају колега Р. Васић); A. Wesse 1990, за гвоздене крстасте секире; Р. Васић 1988, за наруквице слепоочничарке од двоструке жице које се на једном крају завршавају псеудоосмицом, и за нове налазе колутастих привезака (типа "pandeloque"); K. Kilian 1975. i 1976; I. Kilian-Dirlmeier 1984, за колутасте привеске, асиметрично пробијене.

3 Фибула је случајан налаз из утврђеног дела средњовековног насеља Марков град, код Прилепа. Захваљујем Б. Бабићу који ми је указао на овај налаз и омогућио да га овде прикажем. Недалеко од Прилепа, у ЈИ делу Албаније откривена је фибула истог типа у тумулу из Кучи и Зи (Zh. Andrea, Piriа VI, 208, Pl. VIII/1).



Карта 1 — Групи метални налази из гробова и остаци Басараби хоризонта у Србији
 1. Аљудово 2. Банайска Паланка; 3. Брусник; 4. Добра (Кожиче II); 5. Дубравица (Орашије);
 6. Маћедонци; 7. Манасџирица; 8. Рудовци; 9. Рушије; 10. Сџари Косџолац; 11. Сарбановци;
 12. Вајуша; 13. Врмца; 14. Земун (обала Дунава); 15. Злоји; 16. Жировница.

пшчаног сата.⁴ У збирци Народног музеја у Пожаревцу чува се као случајан налаз и лук са четири кугле из села Лопужник, код Петровца на Млави (Т. I/4).⁵ Фибуле са кугластим ојачањима на луку временски су блиске или припадају хоризопту тзв. трако-кимерских налаза, који се углавном датирају у На-В 3, по Reineske-у (VIII век). У чувеној трако-кимерској остави Фокору (у новијој мађарској литератури се води под Besenyszög-Fokogu) код Szolnok-a, у средњем Потисју, нађене се златне лучне фибуле, са високом ногом у облику пешчаног сата и неколико златних перли (четири перле на једном примерку) на луку.⁶ Претпостављамо да су ови репрезентативни примерци (који одликују трако-кимерски хоризонт Даљ-Михалков-Фокору) били узор за чворасте фибуле од бронзе, где су златне перле замењене кугластим или биконичним проширењима на луку, док се елегантно издужена нога у облику пешчаног сата, изрезана од златног лима, замењује ногом истог облика од гвожђа.⁷ Наглашено, средишње ребро на благо, ковавно изрезаној ноzi златних фибула из оставе Фокору, као и мали концентрични кружићи, урезани уз ивицу ноге, присутни су на чворастим и нешто каснијим фибулама, са ногом у облику беотског штита. Уколико се вратимо на чворасту фибулу из Гамзиграда, значајан је податак који износе истраживачи да је она нађена у слоју са Басараби ке-

рамиком - уломцима посуда украшеним у техници тремолираног лажног шпура.⁸

Велике наочарасте фибуле са осмицом у средини, малим титулима у центру спиралног навоја, и обично гвозденом иглом, налазе се, поред осталог, у гробовима Басараби културе и у оставама трако-кимерског хоризонта. Рано датовање великих наочарастих фибула са осмицом у средини обично се везује за појаву ове врсте женског накита у гробовима под тумулима из Вергине, код Верије, већ од средине IX века.⁹ Б. Тержан се залаже за нешто раније датовање овог облика наочарастих фибула из северних делова централног Балкана (Руиште, Жировница, Маћедонци, Шаренград, и др.), Олтеније (Balta Verde, Bîlvănești, Vintul de Jos и др.) и СЗ Бугарске (Софрониево, окр. Враца), указујући на сличне примерке из Вергине, али и најранијег хоризонта старијег гвозденог доба Словеније (Љубљана II-Подземљ 1).¹⁰

Недавно је колега Р. Васић, поводом оставе из Маћедонаца, указао на нове налазе два облика металних предмета који су већ раније потврђени на подручју Басараби културе, а често и са Басараби керамиком.¹¹ Један облик припада колутастом привеску са асиметрично изрезаним телом и штапићастим носачем за ушицу, који је у литератури познат као тип Ghidici, или се једноставно назива "Ringanhänger" или "pandeloque".¹² Листи нових налаза у Србији придружили бисмо и четири при-

4 Д. Гарашанин 1954, 36, ТХХIV/2-7; S. Gabrovec 1970, 27, карта III и IX (тип 5 и 6); Р. Васић 1971, 48, прилог 1; *Idem* 1981, 165-166; *Idem*, 1977, 17, Pl.6/3,4 (Будишић); Pl.12 B/1 (Аљудово); Pl.13 B/1-7 (Врмца); Pl.15/3,4, Pl.17/3,7, Pl.18/2 (Широко); Pl.22 B/1 (Ново Село-Дуб); Pl.50/5 (Нови Бановци); T. Bader 1983, 91-92, T.31/241,243,247,248,250; D.Gergova 1987, 45-46, T.14/174,175.

5 Фибула је необјављена. Захваљујем колеги Д. Јацановићу који ми је указао на овај налаз и дозволио да га овде прикажем.

6 Уп. J. Harmatta 1948, 79-80, Pl.XVII/6,7; T. Kemenczei 1981, Abb.4/13.

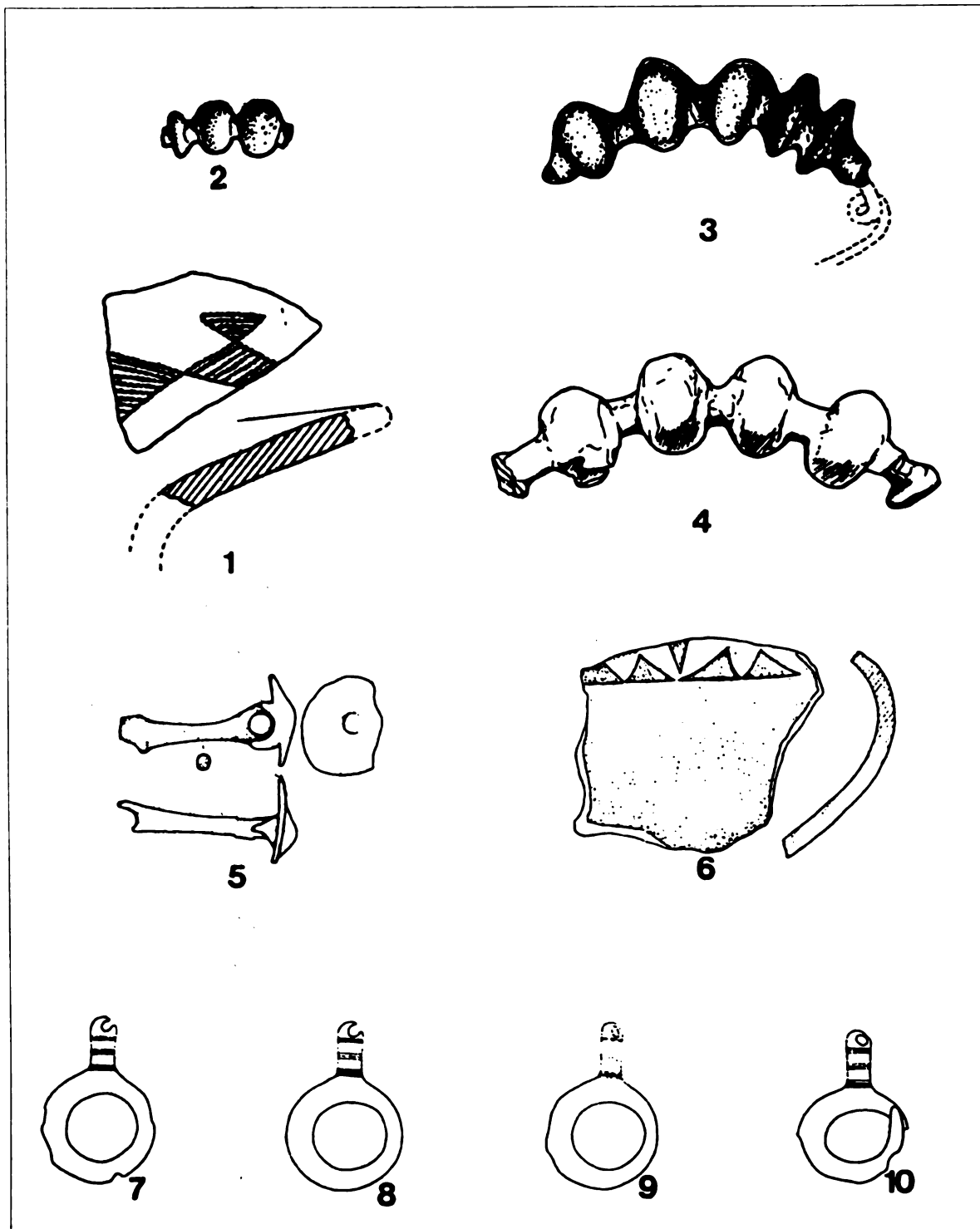
7 Посебно би издвојили двопетљасту бронзану фибулу са више ситних, биконичних ојачања на луку и високом, прилично уском ногом у облику пешчаног сата из оставе Јањево II, (чува се у Naturhistorisches Museum-у у Бечу), која веома подсећа на једну од златних фибула из тракокимерског блака у Фокору (Уп. Р. Васић 1977, 57, Pl. 14/Б).

8 Д. Срејовић и др. 1983, 20, сл. 12.

9 M. Andronikos 1969, 78, 147. Напоменимо да је у једном гробу женске особе (у тумулу под ознаком АХ II), поред бронзане наочарасте фибуле откривен златни накит за косу, од двоструке жице, тордиране на једном крају. Овај тип Norppening-a близак је слепоочничаркама од двоструке жице, са крајевима у облику псеудоосмице, које се налазе у гробовима Басараби културе. Златни слепоочни колутови из Вергине истог су типа као примерци од бронзе из гробова под тумулима касног бронзаног доба на Гласинцу (фаза Гласинац IIIб). Слепоочничарке од удвостручене и делимично тордиране жице очигледно су нешто старије од оних са крајем у облику лажне осмице, пошто на Гласинцу припадају хоризопту гробова са налазом фибуле у облику виолинског гудала (Уп. Б. Човић 1983, 424-425).

10 В. Teržan 1987, 8 и даље, fig.10.

11 Р. Васић 1988, 5 и даље, сл.4, 5, 7.



Табла I — сл. 1, 3. Гамзиград; сл. 2. Прилеј-Маркови кули; сл. 4. Лойужник код Пожареваца; сл. 5-6. Месић-Разбојиште код Вршца; сл. 7-10. Земун-обала Дунава.

веска типа Ghidici из Земуна, који су случајно откривени негде на обали Дунава (Т.1/7-10).¹³ Поред оставе Ghidici у Олтенији, великим бројем овог типа кружних привезака издвајају се случајни групни налази из Арчара (24 примерка) и Кошава-Јасен, код Видина (42 примерка), и нешто скромнија збирка из оставе бронзаних предмета у Руишту, у подножју планине Ртањ (9 примерака).¹⁴ Појединачни налази привезака типа Ghidici откривени су уз Басараби налазе, као што показују налазишта Басараби (гроб VII/1, у којем је нађен и једносекли мач са "Т"-дршком), Горнеа, Софрониево и Злотска пећина. Р. Васић је, у горе поменутом раду, указао на порекло ових привезака из млађе фазе остава Прелазног периода, и претпоставио њихово трајање у VIII и VII веку, односно кроз све време трајања Басараби културе.

Овај облик привезака забележен је и у гробовима под тумулима на гласиначком подручју (Црвена Локва II и Пљешевца I/1), где су откривени уз веће слепоочничарке од удвостручене и на једном крају тордиране жице (готово идентични примци од злата потичу из једног гроба некрополе у Вергини, из средине IX века). Сматрамо да су предложени датуми Б. Човића (Гласинац IIIb1 или На А, односно хоризонт фибула у облику виолинског гудала) за ове налазе превисоки, и да их вероватно треба спустити у другу половину IX века.¹⁵

Други облик накита који је детаљно обрадио Р. Васић чине слепоочничарке (ређе наруквице) од двоструке жице, са тзв. псеудоосми-

цама на једном крају. Картирањем ових налаза у Подунављу (Вајуга-Песак, Moldova Veche, Gruiu, Бољетин, Мошорин, Софрониево) и северној Србији (Рудовад, Шарбановац), покривено је подручје западног дела Басараби културе.¹⁶ Вероватно није случајно да обе врсте поменутих украсних предмета нису забележене источно од Олтеније, односно да недостају на простору који се може издвојити као источни део Басараби комплекса. У оба случаја се издваја Трансилванија са неколико налазишта овог накита, што ово подручје, бар када је метал у питању, више везује са Банат и српско Подунавље. Поменимо и нови налаз накита за косу од двоструке жице са псеудоосмицом на крају, нађен у пару у остави бронзаних и гвоздених предмета Vintul de Jos III (област Алба).¹⁷

Налази кривих гвоздених мачева са "Т"-дршком нису тако бројни на подручју Басараби културе, и углавном су везани за гробове под тумулима у ЈЗ Олтенији. М. Гуштин је ове мачеве издвојио као Басараби тип и указао да се у појединим случајевима (Балта Верде, тум. II) ради о гробовима ратника, који су сахрањени са деловима коњске опреме.¹⁸ Појединачне налазе ових мачева на Гласинцу (Подилијак, тум. Б, гроб 7), и у раном хоризонту халштатске културе у Словенији и Аустрији (-Љубљана II и Frgög, тум.50, у Корушкој), уз оне из Басараби некрополе, С. Габровец означава као "кимеријски тип" мача.¹⁹ Други тип кривих једносеклих мачева од гвозђа, које је М. Гуштин издвојио као тип Тржишче-Доња

- 12 K. Kilian 1975, 133, Т.91 (карта распрострањања налаза колутастих привезака); I. Kilian-Dirlmeier 1984, 6-10. Обрађујући ретке бронзане колутасте привеске из неколико грчких светилишта, облик са дужим штапићастим држачем (које је К. Kilian назвао "подунавски тип") Imma Kilian назива тип Ghidici, према истоименој остави у Олтенији, где су откривена 72 примерка.
- 13 У збирци металних праисторијских налаза Музеја Града Београда (и.б. 9213-9216) налазе се четири бронзана колутаста привеска, случајно откривена негде са десне обале Дунава, на подручју земунске општине. Захваљујем се кустосу С. Вранић на подацима о овом налазу у дозволи да га овде прикажемо.
- 14 D. Gergova 1987, 64, Т.24-26. Аутор ове привеске описно назива "Ringscheibenanhänger", и указује на мишљења да се ради о украсним деловима коњске опреме или деловима украса за ношњу. За оставу из Руишта, вид.: А. Лаловић 1975, 143 и даље.
- 15 В. Савић, 1980-1981, 118-120, Т.IV/9, VI/8; *Idem*, 1983, 424-425, сл.29/6.
- 16 Уп. Р. Васић 1988, 10-11, сл.7 (карта). Аутор претпоставља да су украси за косу од двојне жице доспели из југоисточног алпског простора, где су нешто старији (у групи Добова-Руше) и датују се у На В1-В3.
- 17 I. Al. Aldea-H. Ciugudean 1987, 79 и даље. Према налазима великих наочарастих фибула са осмицом у средини, двопетљасте фибуле са наребреним луком и ногом у облику пешчаног сата, великих фалера и др., ова остава припада вероватно На В-3, односно VIII веку, а по садржају је блиска Басараби култури.
- 18 M. Guštin 1977, 155-162.
- 19 S. Gabrovec 1981, 166-67.

Долина, заступљен је такође и у тумулима Басараби културе у Бердапу (*Ostrovul Mare*).²⁰ Значајан је и налаз гвозденог једносеклог мача, са скраћеним "Т"-завршетком на крају дршке, из растуреног тумула у Софронцеву, у СЗ Бугарској, који је откривен уз налазе керамике украшене тремолираним лажним шпуром.²¹

Неколико појединачних налаза гвоздених, пљоснатих секира са ручицама (*Ärmchenbeile*) откривено је на насељима старијег гвозденог доба где је потврђено присуство керамике Басараби типа (Светозарево-Црвена Ливада, Злотска пећина, Остра код Чачка, Радоиња, Рајкивац код Светозарева и др). У великом раду о овој врсти оруђа, које се у нашој литератури назива и секире са крилцима (понекад и крстасте секире), А. Wesse је указала на њих у велику распрострањеност у источном делу Средње Европе и на централном Балкану.²² Вероватно није случајно да је највећи број секира у оквиру једног налаза забележен на подручју Басараби културе (9 примерака из Руишта на Ртњу, и 7 примерака из Криводола у северној Бугарској). Запазили смо да је релативно скроман број секира са крилцима нађен на простору Румуније (*Insula Banului, Vintul de Jos, Teleac, Ferigile, Cernat, Birlad*). У Србији поменимо и недавно објављен налаз гвоздене секире са крилцима из Бобове, код Свилајнца.²³ Осим налаза гвоздених секира са крилцима у хоризонту Басараби културе, било да потичу са насеља или из остава, важан је податак да се овај тип оруђа, нешто здепастијег облика, појављује у Калакача хоризонту босутске групе (Градина на Босути)²⁴ и на насељу *Ostrovul Banului*, у Бердапу.²⁵

У избору металних предмета које повезујемо са Басараби културом опрезно смо издвојили и мале шупље секире (келтове) од брон-

зе, које се иначе најпре везују за трако-кимерски хоризонт (тип Угра). Готово сви келтови са подручја источне Србије припадају случајним налазима (околина Параћина и Пирота, Димитровграда-Шумје). Према усменом саопштењу колеге М. Стојића, бронзани келт малих димензија са Градине у Белици, код Светозарева, можда потиче из слоја са "S"-керамиком.²⁶ Усамљени налази бронзаниог накита из хоризонта Басараби културе, као што је украсна игла са више биконичних проширења на глави из некрополе у Вајуги, или отворене гривне са коничним завршецима из Добре (остава Кожице II),²⁷ више потврђују већ доказане везе са већим трговачким центрима на западу (у овом случају најближе аналогije потичу са насеља у Доњој Долини) него што се могу користити за финија хронолошка нијансирања.

Сматрамо да је претходна анализа металних предмета у довољној мери повезала хоризонт Басараби културе са трако-кимерским налазима, што је већ претпоставио колега Н. Тасић. Притом смо склонии да верујемо да је неопходно подићи почетак Басараби културе и већину поменутих металних налаза датовати у На ВЗ, односно у прву половину VIII века. Басараби култури највероватније припадају познате оставе и групни налази из Руишта, Аљудова, Врмце, Шарбановца, Рудовца, Жировнице, Кожице II и др. (карта 1). Део бронзане псалије из Месића (Т. I/5), који се као случајан налаз чува у вршачком Музеју заједно са делом посуде украшене у Басараби стилу (Т. I/6), припада типу коњске опреме који је веома омиљен у Карпатском басену (тип означен као *Jessen III, Kossak II*, или *Gallus IIa*). Овај тип псалије из Месића нађен је у најпознатијим трако-кимерским оставама (Јањево II, Рудовци, Угра, Адашевци, *Stiefri-*

20 I. Stinga 1980, 118 и даље.

21 В. Hänsel 1976, 172, Т. 86/1. Аутор помиње, уз остатке скелетно сахрањеног покојника (у центру тумула) и кости коња, што показује да се вероватно ради о ратничком, коњаничком гробу. Објављени су и делови коњске опреме, и то гвоздене жвале и мала калотаста дугмета са крстоликом базом и шест "латица" на периферији (слични украсни делови вероватно кожног оглава нађени су у недавно објављеној остави из Кленовика, код Пожаревца). Уп. Д. Јацановић 1992, Гласник САД 8, 78, Т. VIII/1-10.

22 А. Wesse 1990.

23 Р. Васић, 1992, 30, кат. јед. 46 (цртеж на стр.63).

24 П. Медовић 1987, 93 и даље.

25 S. Morintz-P. Roman 1969, 400, Fig. 7/12.

26 М. Стојић 1986, Т.21/5.

27 Вид.: цртежи у раду П. Поповића 1984, 135, сл.1.

ed и др.), а могућност да је откривен уз налаз Басараби керамике изнова потврђује блискост ова два хоризонта.

Већина горе издвојених металних налаза из источног дела Србије, које приписујемо Басараби култури, Р. Васић је недавно определио у старију фазу злотске групе.²⁸ Питање односа Басараби културе и злотске групе, нарочито ове старије фазе, како је издвојио Р. Васић, сматрамо

да не постоји, јер се очигледно ради о јединственој култури. Поред поменутих металних предмета, нови налази Басараби керамике на подручју источне Србије (Гамзиград, Књажевац, Вргудинац, Пирот и др.) јасно показују да треба спојити ова два, по нама, неоправдано раздвојена културна хоризонта. О повезаности Басараби културе и млађе фазе злотске групе говорићемо другом приликом.

METAL FINDINGS OF THE BASARABI CULTURE IN SERBIA

Summary

The Basarabi culture of the Early Bronze Age at Serbian sites is distinctive in the manner of decoration of ceramic ware, while other forms of archaeological material are still inadequately examined. Insufficiency of definitely confirmed grave entities of the Basarabi culture in Serbia, with the exception of Pesak at Vajuga, has contributed to neglect metal findings of this culture west of Oltenia and Đerdap.

The possibility of connecting the Basarabi culture with few group finds of metal objects scattered in hoards from Serbia (Aljudovo, Manastirica, Brusnik, Vrnđža, Rudište, Mačedonci etc.) is discussed in this paper. According to findings from necropolises, certain forms of metal objects could be regarded as typical of the Basarabi culture or of objects widely accepted in the region of this culture. The attention was drawn to certain forms of jewelry, which was made of bronze and iron. Most frequent are fibulae with three or four larger ball-like enhancements on the bow, larger spiral fibulae with a decoration in the form of number eight in the middle, round pendants with asymmetrical body

and thin catch plate (type Ghidici), the decoration for hair (Noppenring) made of doubled wire with so-called pseudo-eights on one end and iron bracelets formed as larger rings with unprofiled and almost joined ends. Few finds of flat iron celts with handles (Ärmchenbeile) were discovered in settlements of the Early Iron Age with Basarabi type ware present (Svetozarevo - Crvena livada, Zlotska pećina, Ostra near Čačak, Radoinja etc.). It is probably more than an accident that the larger number of celts of this type were ascertained in the realm of one find in the region of the Basarabi culture (9 items from Rudište, 7 from Krivodol).

The analysis of previously mentioned metal objects opens the possibility of connecting the horizon of Basarabi culture with so-called "Thrako-Cimmerian" finds, which was already proposed by N. Tasić in his first work on this culture in Serbia. The opinion that Thrako-Cimmerian bronze belong to an earlier horizon should be corrected and equalize the beginning of the Basarabi culture with the penetration of Thrako-Cimmerians towards the West.

ЛИТЕРАТУРА

- | | | | |
|--------------------------------|--|------------|---|
| Aldea I. Al.,
Ciugudean H., | 1987 <i>Depozitul Hallstadian Vintul de Jos III</i> , Apulum XXIV. | Bouzek J., | 1983 <i>Caucasus and Europe and the Cimmerian Problem</i> , Sborník Národního muzea v Praze XXXVII, No.4. |
| Andrea Zh., | 1976 <i>Tumat e Kuçit të Zi</i> , Iliria VI. | Čović B., | 1980-1981 <i>Neka pitanja hronologije bronzanog doba glasinackog područja</i> , GZM 35-36. |
| Andronikos M., | 1969 <i>Vergina 1., To nekrotafeion ton tumbon</i> , Athens. | | |
| Bader T., | 1983 <i>Die Fibeln in Rumänien</i> , PBF XIV. | | |

28 Р. Васић 1987, 660-662, сл. 37/1-12.

- 1983** *Glasinačka kulturna grupa*, PJZ IV.
- Gabrovec S.,** 1970 *Dvoznokaste ločne fibule. Doprinosi k problematici začetka železne dobe na Balkanu in jugovzhodnih Alpah*. Godišnjak CBI VIII 1970,
- 1981 *Die Verbindungen zwieschen den Südoostalpen und dem jugoslavischen Donaugebiet in der älteren Eisenzeit*, Simp. Novi Sad 1979, Novi Sad 1981.
- Гарашанин Д.,** 1954 *Каталог меџала*, Народни музеј Београд.
- Gergova D.,** 1987 *Früh- und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien*, PBF XIV.
- Guma M.,** 1993 *Civilizatia primei epoci a fierului in sud-vestul Romaniei*, Institutul Român de Thracologie, Bibliotheca thracologica IV, Bucuresti 1993.
- Guštin M.,** 1977 *Beiträge zu den vorgeschichtlichen Verbindungen zwischen Slowenien und Basarabi*, Apulum XV.
- Hänsel B.,** 1976 *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau*, Bonn.
- Kemenczel T.,** 1981 *Ostungarn in der Zeit der Frühhallstattkultur. u: Die Hallstatt Kultur. Symp. Steyr 1980, Linz 1981.*
- Killian K.,** 1975 *Fibeln in Thessalien*, PBF XIV/2.
- Killian-Dirlmeier I.,** 1984 *Nadeln der frühhelladischen bis archaischen Zeit von der Peloponnes*, PBF XIII/8.
- Kossack G.,** 1980 "Kimmerische" Bronzen. *Bemerkungen zur Zeitstellung in Ost- und Mitteleuropa*, Situla 20/21.
- Лаловић А.,** 1975 *Праисторијске гвоздене крстасце секире са насеља "Градина на Босушу" и иочешак ујошребе гвозџа на просџору Босушке групе*, PBM 30.
- Morintz S. Roman P.,** 1969 *Un group hallstatian timpurii in sudvestul Romaniei - Insula Vanului*, SCIV 20/3.
- Поповић П.,** 1984 *Кожица I, II - праисторијска насеља*, Старинар XXXIII-XXXIV / 1982-1983, Београд 1984.
- Срејовић Д.,** 1983 *Гамзиград у праисторији. Гамзиград - касноантички царски дворца*. Београд.
- Stinga I.,** 1980 *Cercetari arheologice in insula Ostrovul-Mare Portile de Fier II, Drobeta IV.*
- Стојан М.,** 1986 *Гвоздено доба у басену Велике Мораве*. Београд-Светозарево.
- Teržan B.,** 1987 *The Early Iron Age Chronology of the Central Balkans. A Review from the Viewpoint of the South-eastern Alpine Hallstatt*, AI 24, Ljubljana.
- Васић Р.,** 1971 *Нека ишпања хронологије старијег гвозденог доба северног Балкана*, Старинар XXII.
- 1977 *The Chronology of Early Iron Age in Serbia*, BAR Supp. Series 31, Oxford.
- 1987 *Moravsko - timočka oblast (Gvozdeno doba)*. PJZ V.
- 1988 *Нове белешке о старијем гвозденом добу у Србији*, Старинар XXXIX.
- 1992 *Меџал гвозденог доба, у: Праисторијски меџал Поморавља*, Београд.
- Wesse A.,** 1990 *Die Ärmchenbeile der Alten Welt. Ein Beitrag zum Beginn der Eisenzeit im östlichen Mitteleuropa*. Universitäts forschungen zur prähistorischen Archäologie 3. Bonn.

НАЛАЗИ ПРАИСТОРИЈСКОГ ЋИЛИБАРА НА ПОДРУЧЈУ ВОЈВОДИНЕ

На територији бивше Југославије, пронађено је у праисторијским контекстима, много ћилибарског накита. Током више од 1500 година, од развијеног бронзаног доба до позног латена, ћилибар је био живо присутан у праисторијским културама западног и централног Балкана, али и Паноније. Као сировина балтичког порекла, често обрађиван у занатским центрима Средње Европе, Балкана и Медитерана, ћилибар је изванредан показатељ интензивних трговачких и културних веза праисторијских народа ових подручја.

У поређењу са праисторијским културама бронзаног и гвозденог доба западног и централног Балкана, могло би се рећи да је на праисторијским локалитетима у Војводини откривено сразмерно мало ћилибара. Значај ових налаза, међутим, управо је у томе што се, готово по правилу, јављају у оним периодима када је, иначе интензивни, ћилибарски промет на Балкану готово замирао, па тако сведоче о теже уочљивом, али постојаном источном краку тзв. ћилибарског пута, који је једним својим делом дотицао и подручје данашње Војводине.

У Војводини је ћилибар откривен на следећим локалитетима: Мајдан код Вршца, Гомолава, Дорослово, Сремска Митровица, Ат код Вршца и Чуруг. Уз ове налазе, због близине, културне сродности и припадности сремској групи, размотрени су и налази из Мачве: Ноћај и Шабац.

У остави Мајдан поред Вршца, која се везује за културни комплекс Гава и датира се у Халштат А-В, откривено је, поред осталог и 45 ћилибарских перли, класификованих у пет различитих типова. Најбројније су биконичне (20 комада), а затим пљоснато-цилиндричне (12 комада), призматичне (9 комада), дугуљасто-биконичне (2 комада) и аморфне, односно неправилно-правоугаоне пљоснате перле (2 комада). Перле су прилично грубо обликоване, али глатке и перфориране ради низања. Сада су непрозирне и мутне, сивкасто-зелене боје, што је највероватније резултат додира са бронзаним материјалом који је оксидирао. Једна од аморфних перли била је подвргнута инфрацрвеној спектралној анализи у Васар колеџу у Њујорку код професора Курта Бека (С. Веck) али резултати још нису познати.¹

Међу најзначајније налазе из старијег гвозденог доба са Гомолаве спадају групне гробнице I и II. Групна гробница II откривена је 1971. године и садржавала је 78 скелета сахрањена у кружну јаму. Неки од гробова били су богати накитом. Гроб 42, у коме је сахрањено дете од 12 година, садржавао је и огрлицу од ћилибарских овалних перли, перли од глине, кости и горског кристала. Групна гробница II датира се у VIII век пре нове ере.² На Гомолави је, према сведочењу Боре Јовановића, откривено и нешто латенског ћилибара, али тај материјал није публикован.

1 Р. Рашајски 1988.

2 N. Tasić 1972.

У Дорослову је 1957. године откривена халштатска некропола са спаљеним покојницима, али су систематска истраживања почела тек 1974. под руководством Чедомира Трајковића из музеја у Сомбору. Откривено је 180 гробова, углавном са спаљеним покојницима, најчешће у урнама, али и изванредан број скелетних гробова. У гробовима са урнама 27 и 58 (Халштат С-D), откривене су три овалне ћилибарске перле, а у једном познијем, латенском, скелетном гробу, још једна ћилибарска перла. Ћилибара у Дорослову није било много и на 180 гробова, перле које су објављене представљају мали постотак налаза. Ипак, оне су значајне јер сведоче о присуству овог материјала и на територији Бачке.³

У Сремској Митровици су на неколико локалитета пронађени гробови позног халштатског и раног латенског периода. Ови гробови су углавном случајно пронађени крајем XIX века, па услови налаза нису познати. Гробови из Сремске Митровице припадају сремској групи и потичу из V и IV века пре нове ере.⁴ Ћилибар из богатог гроба код фабрике тканина пије сачуван и може се само констатовати да је постојао. Скелетни гроб из Сремске улице био је, међутим, богат ћилибаром. Пронађено је 78 перли, од чега је највећи број (74) овалног облика. Откривене су и 4 квадратне перле, али оштећене, тако да се оригиналне димензије нису могле реконструисати. Осим ћилибара, огрлицу из скелетног гроба сачињавале су још и коралне и стаклене перле.⁵ Недавно је Растко Васић публиковао још један гроб из Сремске Митровице, откривен случајно 1901. године, данас у Немzeti музеју у Будимпешти. Осим чертоза фибула, астрагалног појаса и стаклених перлица, гроб је садржавао и две аморфне ћилибарске перле. Датира се у старији хоризонт сремске групе, у V век пре нове ере.⁶

На локалитету Ат, у близини Вршца, откривена су три гроба из гвозденог доба: један скелетни и два са спаљеним покојницима. У скелетном гробу, који се датира у V век пре нове ере, уз гвоздено листолико копље, брон-

зане тробриде "скитске" стрелице и комаде салталеона, откривена је огрлица од 23 ћилибарске перле. Перле су масивне и грубо обликоване у једноставне геометријске форме. Најбројније су неправилне, пљоснато-овалне (10 комада), затим велике, неправилно биконичне (8 комада), пљоснато-биконичне (4 комада), а пронађена је и једна издужено-квадрата. Неправилно-биконичне перле из ове огрлице изузетно су масивне. Читава огрлица, од свега 23 перле, тешка је 110 грама што сведочи о величини појединих перли. Узорци ћилибара из ове огрлице послати су на инфрацрвену спектрографску анализу у Васар колеџ у Њујорк. Спектар је био карактеристичан за балтички ћилибар.

У Чуругу је 1927. године, случајно откривена остава која је садржавала сребрне фибуле, гривне и прстење, као и бронзани накит, ћилибарске, стаклене и камене перле. Остава се датира у IV век пре нове ере.⁸ Мали број ћилибарских налаза из Чуруга не допушта озбиљнију анализу. Откривено је укупно 11 перли, од чега је 6 лоптастих, једна је неправилно овална, а 4 су аморфне. Перле нису анализирани.

На два локалитета у Шапцу откривени су налази с краја старијег гвозденог доба, који, између осталог, укључују и ћилибар. Налази се датирају у V век пре нове ере. Око врата младе жене, сахрањене на локалитету Јела, била је огрлица од 12 већих, аморфних, ћилибарских перли, између којих је било 36 мањих перлица од плавичастог стакла. Комбинација стаклених и ћилибарских перли пронађена је и на Доњошорском гробљу, где је аморфна ћилибарска перла чинила средиште огрлице од 8 жutih и зелених стаклених перли са плавим окцима. Миљивоје Васиљевић помиње још један налаз ћилибара из Шапца, али га не публикује.⁹

Случајан налаз из Ноћаја није публикован, али се материјал из гроба или оставе чува у Музеју Срема у Сремској Митровици. Датира се у V век, а садржавао је стаклена зрна, сребрну наруквицу и фибуле, бронзани појас и 16

3. Ћ. Трајковић 1977.

4. М. Гарашанин 1973, 511-515.

5. J. Brunšmid 1902, 73-84.

6. R. Vasić 1989, 111-112.

7. B. Brukner-B. Jovanović-N. Tasić 1974, 305,306; R. Vasić 1977, 69; 1987, 564; J. Јефтовић (ур.) 1990, 199.

8. М. Грбић 1928; Д. Гарашанин 1954, 40,41.

9. М. Васиљевић 1976, 170.

комада ћилибара. Необичност ћилибара из Ноћаја је у томе што је већи део аморфних комада без перфорације, што значи да нису били коришћени као перле, већ су, као сиров ћилибар, вероватно били спремани за обраду или неку трговачку трансакцију. Због тога је врло значајно што је ћилибар из Ноћаја анализиран инфрацрвеном спектрографијом у Њујорку. Узети су узорци два аморфна комада без перфорације. Један спектар је био некарактеристичан, али је зато други узорак имао спектар изразито типичан за балтички ћилибар.¹⁰

Шира анализа ћилибарског материјала са подручја Паноније и Балкана наводи на закључак да су постојала три основна правца којима је ћилибар са европског севера доспевао до балканског југоистока. Најважнији, западни пут, који је био и најуходанији огранак ћилибарског пута кроз Средњу Европу, ишао је са Балтика, преко Шопрона, и спуштао се на Долењску, Лику и северну Далмацију. Други, средишњи крак, сливом Дунава и Дрине доспевао је до централног Балкана, посебно до гласиначког комплекса и Подриња у ширем смислу речи. Тај крак је био нарочито важан у бронзано доба, а свој значај не губи ни касније, у гвоздено доба.

Трећи, источни крак, на који упућују наведени ћилибарски налази из Мајдана, са Гомолаве, из Дорослова и Вршца, иако оскудно документован, ипак се може јасно издвојити. Различити таласи степских утицаја и културних импулса доносили су и нешто ћилибара. У периоду Халштат А2 (1100-1000. пре нове ере), готово потпуно се гасе западни и средишњи бронзано-допски путеви ћилибара, а у Мајдану код Вршца богата остава указује на јасне утицаје са истока, где се у исто време у сличним оставама јавља мноштво ћилибара (у остави Cioşlovina у Румунији откривене су 3843 ћилибарске перле).¹¹ Налаз ћилибара из групне гробнице на Гомолави, такође се везује за тај панонски, источни огранак продирања ћилибара. На Гомолави је ћилибар могао бити део тзв. трако-кимерских утицаја, на шта упућују и метални налази из ис-

те групне гробнице.¹² Источним краком ћилибарског пута, ћилибар је вероватно стигао и у халштатске гробове у Дорослову, а на локалитету Аг код Вршца скитски елементи су несумњиви.¹³

Овај источни пут имао је неколико огранака којима је ћилибар ношен ка југу, ка Панонији, али и Грчкој и Блиском Истоку. Руски археолози међу тим источним путевима нарочито истичу она два која су пролазила кроз скитске земље. Један је са Балтика ишао Њеменом и реком Припјет до Дњепра, којим је стизао на Црно море. Постоје чак подаци да се у VII веку пре нове ере ћилибар увозио у Фригију са севера.¹⁴ Други пут кроз скитске земље ишао је од Балтика дуж Висле, Буга, Припјета и Дњепра на Дон, а одатле преко Кубана на Каспијско море и даље у Персију.¹⁵ Дуж тих путева у некадашњим скитским земљама промет и обрада ћилибара задржали су се и касније, о чему сведоче богати археолошки налази у Новгороду и Кијеву где су нађене читаве оставе и старе радионице за обраду ћилибара из средњег века.

Ћилибар на локалитетима сремске групе, сведочи, напротив, о културним утицајима са југа, из централнобалканског подручја. Ови налази у нешто скромнијој мери понављају културни модел кнежевских гробова са средишњег Балкана, што се између осталог огледа и у ћилибарском материјалу из Сремске Митровице, Шапца и Ноћаја. Сличност археолошких модела карактеристичних за сремску групу, са нешто старијим кнежевским гробовима централног Балкана отвара и питање појаве културних утицаја, а можда и миграција, са југа ка северу, о чему могу да сведоче и неки резултати анализе покретног археолошког материјала. Јужни културни утицаји са централног Балкана, Гласинца, односно из Доње Долипе, са запада, видљиви су у материјалу сремске групе, а и северније, све до Барање, што показује и налаз из Беременда, па би се и ћилибар могао довести у везу са тим централнобалканским жарштима културних зрачења.¹⁶

Праисторијски ћилибарски налази из Војводине, иако не нарочито бројни ни атрактив-

10 Усмени подаци и записник спектралне анализе добијени су од Ц. Тод (J. Todd).

11 Р. Ратајски 1988, 27.

12 Н. Тасић 1983, 109-118.

13 R. Vasić 1987, 564.

14 J. Boardman 1980, 92.

15 Б. Сребродолскии 1984, 98.

16 М. Гарашанин 1973, 511-513; R. Vasić 1987, 557; E. Jerem 1971, 69-90.

ни, потврђују постојање источног крака ћилибарског пута и својим значењем отварају многобројна питања трговине и културних утица-

ја на вечито прометним, просторима Паноније и Балкапа.

FUNDE URGESCHICHTLICHEN BERNSTEINS IM RAUM DER VOJVODINA

Resümee

Im Laufe von über 1 500 Jahren, ab der entwickelten Bronzezeit bis zur späten Latenezeit, war Bernstein in den urgeschichtlichen Kulturen des West- und Zentralbalkans, aber auch in Pannonien, sehr häufig vertreten. Als ein Rohstoff baltischer Herkunft, der in Handwerkszentren Mitteleuropas, des Balkans und des Mittelmeerraumes oft bearbeitet wurde, ist Bernstein ein ausserordentlicher Index intensiver Handels- und Kulturverbindungen der urgeschichtlichen Völker in diesen Räumen.

Im Vergleich zu den urgeschichtlichen Kulturen der Bronze- und Eisenzeit des West- und Zentralbalkans könnte gesagt werden, dass auf den urgeschichtlichen Lokalitäten in der Vojvodina verhältnismässig wenig Bernstein gefunde wurde. Die Bedeutung dieser Funde liegt jedoch gerade darin, dass sie der Regel nach in jenen Zeitperioden auftreten, als der ansonsten intensive Verkehr von Bernstein auf dem Balkan nahezu abstarb, so dass sie von einem schwieriger erkennbaren, aber bestehenden Arm

der sogenannten Bernsteinstrasse zeugen, die mit ihrem einen Teil auch das Territorium der heutigen Vojvodina erfasste.

In der Vojvodina wurde Bernstein an folgenden urgeschichtlichen Lokalitäten entdeckt: Majdan bei Vršac, Gomolava, Doroslovo, Sremska Mitrovica, At bei Vršac und Čurug. Aufgrund der Nähe, der kulturellen Verwandtheit und der Zugehörigkeit zur Srem-Gruppe wurden gemeinsam mit diesen Funden auch jene aus Mačva: Nočaj und Šabac erörtert.

Die urgeschichtlichen Bernsteinfunde aus der Vojvodina bestätigen, obwohl sie nicht in besonders grosser Zahl vertreten noch attraktiv sind, das Bestehen einer östlichen Abzweigung der Bernsteinstrasse, und eröffnen durch deren Bedeutung zahlreiche Frage in Zusammenhang mit dem Handel und den Kultureinflüssen auf dem ewig verkehrsreichen Territorium Pannonies und des Balkans.

ЛИТЕРАТУРА

- | | | |
|---|---|---|
| Boardman J., | 1980 <i>The Greeks Overseas</i> , London. | Србије II, Београд. |
| Brukner B. -
Jovanović B. -
Tasić N., | 1974 <i>Praistorija Vojvodine</i> , Novi Sad. | Грбић М., 1928 <i>Сребрна осџава из Чуруга на Тиси</i> , Гласник историјског друштва у Новом Саду I. |
| Brunšmid J., | 1902 <i>Prehistorijski predmeti iz Srijemske županije</i> , Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva VI. | Jerem E., 1971 <i>Késövaskori Sireletek Berekendröl (Baranya Megye)</i> . Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 16. |
| Васиљевић М., | 1976 <i>Налази сџаријеџ гвозденог доба у Шајцу</i> , Старинар XXVII. | Једровић Ј., (ур.) 1990 <i>Господари сребра. Гвоздено доба на џлу Србије</i> , (каталог изложбе), Београд. |
| Vasić R., | 1977 <i>The Chronology of the Early Iron Age in Serbia</i> , Oxford. | Рапајски Р., 1988 <i>Осџава бронзаних предмџа из Мајдана крај Вршца</i> , Старинар XXXIX. |
| | 1987 <i>Srednjopodunavska regija</i> , u: <i>Praistorija jugoslavenskih zemalja V</i> , Sarajevo. | Сребродољски Б., 1984 <i>Јанџар</i> , Москва. |
| | 1989 <i>Jedan prilog proučavanju sremske grupe</i> , Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti BiH XXVII. | Tasić N., 1972 <i>An Early Iron Age Collective Tomb at Gomolava</i> , Archaeologica Jugoslavica XIII. |
| Гарашанин Д., | 1954 <i>Каталог мџала</i> , Београд. | 1983 <i>Југословенско Подунавље од индоевројске сеобе до иродора Скиџа</i> , Београд. |
| Гарашанин М., | 1973 <i>Праисџорија на џлу</i> | Trajković Č., 1977 <i>Halštatska nekropola kod Doroslova</i> , Sombor. |

Милорад СТОЈИЋ
Народни музеј, Јагодина

БАСЕН ЈУЖНЕ МОРАВЕ У РАНОТРИБАЛСКОМ ПЕРИОДУ
(VIII-VII ВЕК ПРЕ НОВЕ ЕРЕ)

Басен Јужне Мораве је централна област на Балканском полуострву. Долина Јужне Мораве чини деоницу најбоље природне комуникације север-југ на Балканском полуострву - вардарско-моравске долине из које путеви воде на све стране овога полуострва.

У археолошкој литератури већ је истакнуто културно јединство басена Јужне Мораве са осталим деловима Поморавља, српског Подунавља, источне Србије, северозападне Бугарске и још неких области у периоду гвозденог доба.¹ У међувремену је доказано да гвоздено доба ових области репрезентује генезу и развој Трибала.² На основу археолошких истраживања у басену Велике Мораве констатована су четири развојна периода Трибала, који су због својих специфичних обележја означени као: прототрибалски (гвоздено доба I, по М. Гарашанину - приближно XIII-IX век пре нове ере), ранотрибалски (гвоздено доба II - приближно VIII-VII век), трибалски (гвоздено доба III - VI-IV век) и посттрибалски (гвоздено доба IV - III-I век пре нове ере).³ Захваљујући једнослојним и насељима са вертикалном стратиграфијом, као и великом броју затворених археолошких целина (остаци стамбених објеката, јама, гробова, итд.) констатоване су и развојне фазе ових пери-

ода. Прототрибалски период прошао је кроз четири фазе, које одговарају гвозденом добу Ia-Id (по М. Стојићу), ранотрибалски има две (гвоздено доба IIa-IIb), а трибалски такође две фазе (гвоздено доба IIIa-IIIb).⁴ На овом степену истражености, финију културно-хронолошку поделу пост-трибалског периода, која би се односила на цело подручје на коме су живели Трибали, није могуће извршити.

У басену Јужне Мораве, махом на основу површинских налаза, регистрована су двадесет три једнослојна и четири вишеслојна налазишта - остаци насеља из ранотрибалског периода. Сондажна ископавања обављена су на шест налазишта.⁵ На сондираним локалитетима је, међутим, археолошки материјал из тог времена спорадично налажен. Очигледно је да су у питању локалитети на којима су се налазила мала насеља из гвозденог доба, односно из ранотрибалског периода. Са друге стране, судећи по великом броју случајно пронађених предмета са извесног броја локалитета, у басену Јужне Мораве постојала су и велика насеља из VIII и VII века пре нове ере.

До сада је нубликован само мали део постојеће археолошке грађе из VIII и VII века старе ере.⁶ На основу објављеног археолошког материјала и непубликоване грађе која

1 N. Tasić 1971, 61-71; M. Стојић 1986, 96-100.

2 M. Стојић 1986, 102-103; *Idem* 1990, (вид.: енглески текст 89-100).

3 M. Стојић 1990.

4 M. Стојић 1986, 89-96.

5 P. Галовић 1959, 329-345; N. Tasić-E. Tomić 1969, 15-16, 70, сл.36,38; M. Vukmanović-P. Popović 1982, 189-207; B. Деланин-П. Пејић 1987, 150-152, сл. 2.

се чува у музејима у Брању, Лесковцу, Нишу, Пироту, Белој Паланци и Крушевцу, може се закључити да је културни развој у басену Јужне Мораве, у раздобљу VIII-VII век пре наше ере, имао исте одлике као и истовремени развој културе у релативно добро истраженом суседном басену Велике Мораве, затим у басену Западне Мораве, низводно од Овчарско-кабларске клисуре, долини Колубаре, средњем Подунављу, источној Србији, северозападној Бугарској и још неким областима.⁷

И током претходног, прототрибалског периода, културни развој у јужном Поморављу имао је исте карактеристике у односу на набројана подручја, изузимајући сам почетак тог дуготрајног периода (приближно прва половина XIII века пре наше ере).⁸ Наиме, на самом почетку прототрибалског периода у јужној половини овога басена доминирала је етно-културна заједница препознатљива по обликовању керамичких посуда (урне типа Брњица).⁹ Северна половина басена је подручје параћинске културне групе (Параћин I).¹⁰ Ова два подручја нису оштро разграничена, на шта с једне стране указује керамика параћинске културне групе која је спорадично налажена и у лесковачкој котлини, мада није искључено да је има и јужније, а са друге, керамика брњичког типа нађена у доњем току Јужне Мораве, па чак и у басену Велике Мораве.¹¹

Период културног јединства означених регија, укључујући и басен Велике Мораве, започео је интензивним етно-културним прожимањем на том огромном простору у коме су, судећи по керамици и другом археолошком

материјалу, суделовале параћинске жутобрдске и брњичке заједнице и носиоци такозване канеловане керамике (типа Гава).¹² Главну улогу у формирању етно-културне заједнице, која ће се, уз неколико криза, одржати на мање-више истом простору до краја гвозденог доба (до почетка III века ст. ере), имали су носиоци канеловане керамике.

Наравно, у култури једне заједнице која је обухватала тако велику и разнолику територију постојале су регионалне културне манифестације, као последица културних традиција, географског положаја, страних утицаја и других фактора. Тако, на пример, у басену Јужне Мораве, повремено су се формирале две културне манифестације, једна у јужној, а друга у северној половини овога басена. Пошто су те разлике углавном биле мале, несумњиво је да је тај басен био целовито културно подручје и део трибалске територије.

*Старија ранотрибалска фаза
(око 800-720. године пре нове ере)*

У басену Јужне Мораве регистрована су следећа налазишта, углавном насеља из старије фазе:

1. Буштрање, локалитет Каљаја;¹³
2. Липовница, локалитет Јеричиште (Т. II/1);¹⁴
3. Црцевац;¹⁵
4. Мала Грабовница;¹⁶
5. Тегошница, локалитет Кладенац;¹⁷
6. Лапотинце;¹⁸
7. Лесковац;¹⁹
8. Малча, локалитет Кованлук (Т. II/7);²⁰

6 М. Гарашанин 1973, 310-311; R. Vasić 1977, 25-27.

7 М. Стојић 1986, 92-93, 98-99.

8 *Ibid.*, 90-92, 96-98.

9 D. Sreјović 1959-60, 83-136.

10 О распрострањености параћинске културне групе, вид.: М. Garašanin 1983, 728-730; непубликовани материјал познат ми је из аутопсије.

11 М. Garašanin 1983, 774, карта 20; М. Стојић 1986, Т.3/10-11.

12 На овакав закључак указују најновија истраживања на локалитету Пањевачки рит у Јагодини и археолошка грађа која се чува у Народном музеју у Лесковцу.

13 М. Vukmanović-P. Popović 1982, 192-196, Т. VII/3.

14 Непубликовано. Археолошки материјал се чува у Народном музеју у Лесковцу. Најлепше захваљујем колегиници М. Јоцић на позајмљеном материјалу и другој помоћи.

15 Непубликовано. Материјал у Народном музеју у Лесковцу.

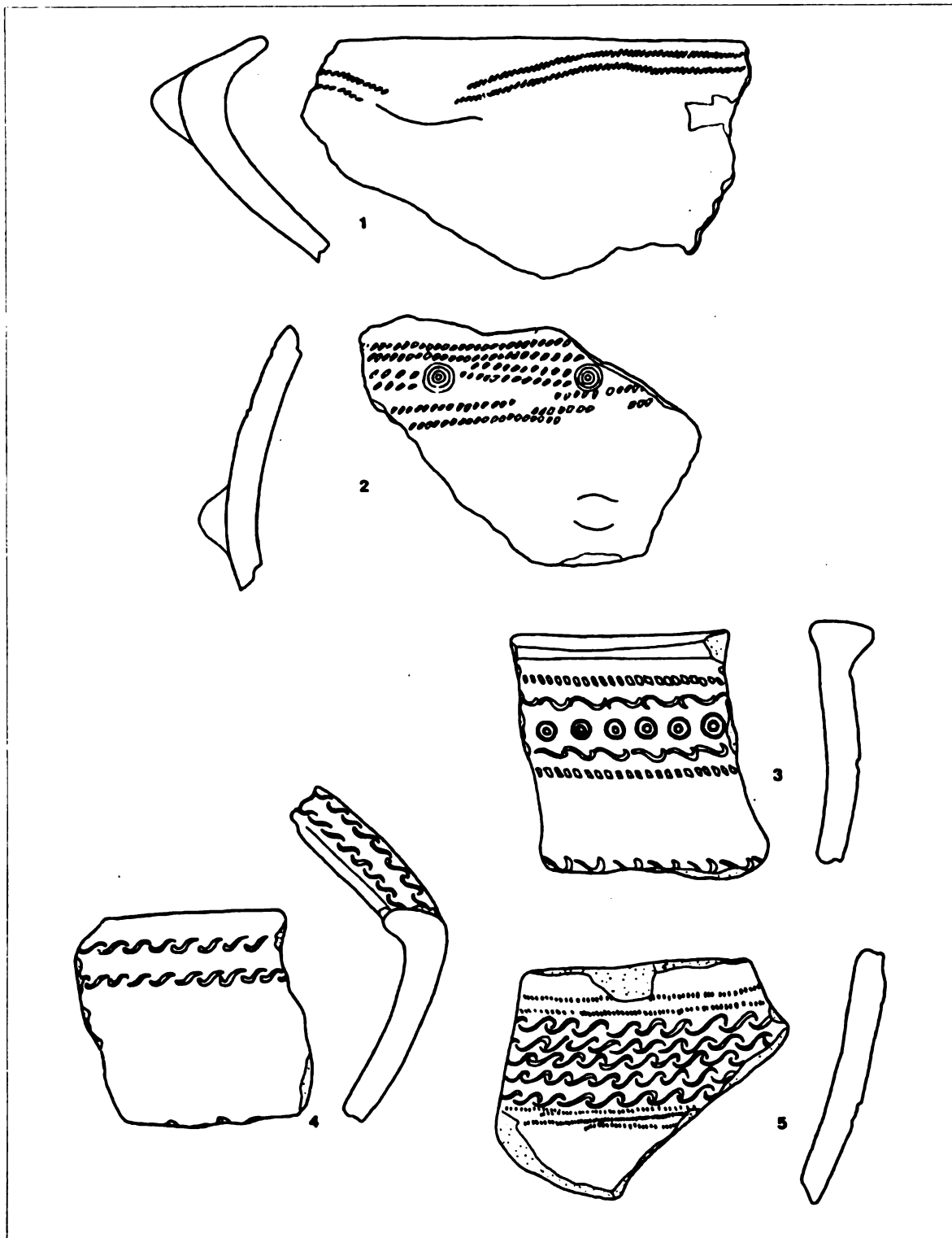
16 *Idem.*

17 *Idem.*

18 М. Гарашанин 1973, 310-311 и наведена литература; R. Vasić, 1977.

19 Непубликовано. Матријал у Народном музеју у Лесковцу.

20 Непубликовано. Матријал се чува у Народном музеју у Нишу. Најлепше захваљујем колегама Р.



Табла I — Сл.1. Пирош, Петља; Сл.2. Доња Држина, Велика њећина; Сл.3,5. Димитровград, Мазшош-Смилевци; Сл.4. Димитровград, Петрлашка њећина.

9. Пасипољана, локалитет Дорав (Т. II/4);²¹
10. Пирот, локалитет Петља (Т. I/1);²²
11. Пирот, локалитет Мали град (Т. II/6);²³
12. Доња Врежина, локалитет Велика пећина (Т. I/2);²⁴
13. Пољска Ржана;²⁵
14. Димитровград, локалитет Петрлашка пећина (Т. I/4);²⁶
15. Горња Глама;²⁷
16. Димитровград, локалитет Мозгаш-Смилевци (Т. I/3,5);²⁸
17. Алексинац;²⁹
18. Црни Као, локалитет Црнокалчка бара;³⁰
19. Винарце, локалитет Селиште (Т. II/8);³¹
20. Доња Слатина, локалитет Дачки рит (Т. II/2);³²
21. Горња Слатина, локалитет Пркљевица.³³

Од двадесет насеља (налаз из Лапотинаца третна се као гробни) из старије ранотрибалске фазе, два су градинска (Каљаја у Буштрању и Градина у Алексинцу), два пећинска (Петрлашка пећина у Димитровграду и Велика пећина у Вржани), а остала су равничарска.

Топографија, диспозиција и друге одлике ових насеља показују да је басен Јужне Мораве припадао ранотрибалској територији. Наиме, као и у најбоље истраженом делу ранотрибалске територије, у суседном басену Велике Мораве, заступљена су два основна типа насеља: градински и равничарски.³⁴ И у басену Јужне Мораве градинска насеља су лоцирана на ниским планинским огранцима који доминирају великим котлинама. Равничарска насеља налазе се махом на речним терасама по ободу долина или покрај речних ушћа, као

и у великоморавском басену.

Поставља се питање да ли је у котлинама Јужне Мораве постојао одбрамбени систем заснован на градинама, као у котлинама Велике Мораве. На ово питање може се дати потврдан одговор из два разлога: прво, зато што су градине на том подручју регистроване, мада не у броју који би омогућило реконструкцију одбрамбеног система и, друго, зато што басен Јужне Мораве у физичком, територијалном, комуникацијском и културно-историјском смислу чини целину са басеном Велике Мораве у коме је констатован веома развијен одбрамбени систем из старије ранотрибалске фазе.³⁵

Керамика из старије ранотрибалске фазе (гвоздено доба IIa, по М. Стојићу) из басена Јужне Мораве веома је слична истовременој керамици са осталих ранотрибалских подручја, првенствено оној из басена Велике Мораве, како по облицима посуђа тако и по техникама украшавања и декоративним мотивима.³⁶ Разлике углавном постоје у заступљености појединих украсних мотива на керамици. Чини се, на пример, да је, како се иде са севера на југ јужноморавског басена, мотив жигосаних концентричних кругова био све омиљенији. Тај украсни мотив релативно је мало заступљен на истовременој керамици у басену Велике Мораве и у средњем Подунављу, док је веома распрострањен у јужном Поморављу, посебно у његовом горњем делу, и у Понишављу.

Крај старије ранотрибалске фазе у басену Јужне Мораве обележио је продор носилаца тремоло-керамике који су и овде као и у оста-

21 *Idem.*

22 Непубликовано. Чува се у Народном музеју у Пироту. Најлепше захваљујем колеги П. Пејићу на уступљеном материјалу.

23 Б. Дељанин-П. Пејић 1986.

24 Непубликовано. Материјал у Народном музеју у Нишу.

25 Р. Васић 1992, 99-101, Т. I/1-1a.

26 Непубликовано. Материјал у Народном музеју у Нишу.

27 *Idem.*

28 *Idem.*

29 Р. Галовић 1959.

30 Е. Томић-Н. Тасић 1969; М. Јевтић 1992, 249-256. У овом раду публикована је необјављена керамика. На цртежима и подацима захваљујем колеги Д. Крстићу.

31 Непубликовано. Материјал у Народном музеју у Лесковцу.

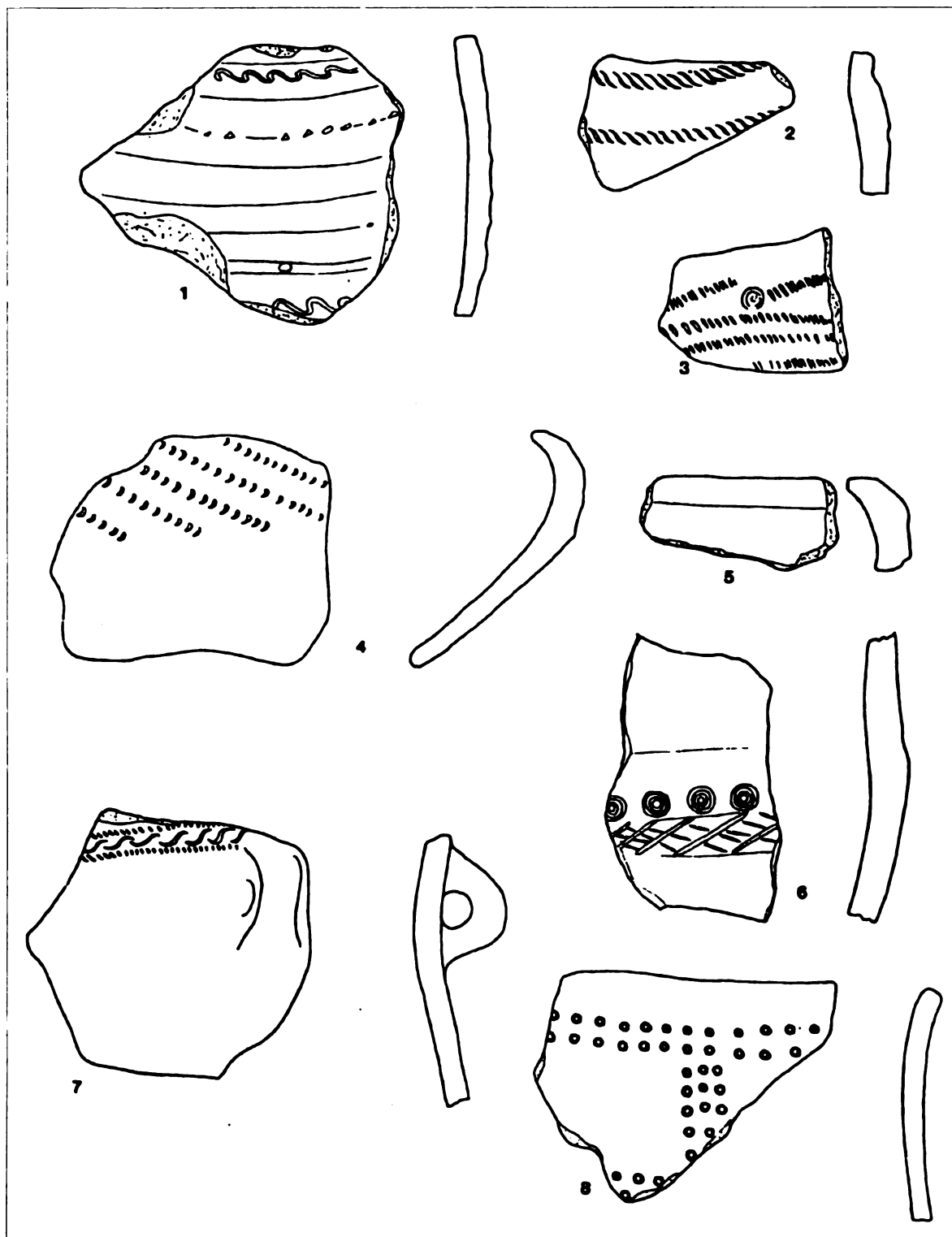
32 *Idem.*

33 *Idem.*

34 М. Стојић 1986, 61-62.

35 М. Стојић 1986/a, 74; *Idem* 1991, 38-40.

36 М. Стојић 1986, 67-72, Т. 25-29.



Табла II — Сл.1. Лијовица, Јеричишије; Сл.2. Доња Слайшина, Дачки рид;
 Сл.3. Црна Бара, Црнокалачка бара; Сл.4. Пасијољана, Дорав; Сл.6. Пирой, Мали град;
 Сл.7. Малча, Кованлук; Сл.8. Винарце, Селишије.

лим деловима ранотрибалске територије за-
посели само најплодније речне долине.³⁷ По-
рекло носилаца тремоло-керамике није ра-
зјашњено, али, како изгледа, њихово матично
подручје не би требало тражити изван три-
балске територије.³⁸ Имајући у виду шта се
догодило са носиоцима културе из старије ра-
нотрибалске фазе у басену Велике Мораве,
није искључено да се локално становништво у
јужноморавском басену повукло у
брдско-планинско залеђе и да је имало значај-
ну улогу у формирању културе трибалског
периода.

*Млађа фаза ранотрибалског периода
(око 720-600. године пре нове ере)*

У басену Јужне Мораве регистровано је је-
данаест насеља из млађе фазе ранотрибал-
ског периода:

1. Ораовица, локалитет Каципуп;³⁹
2. Буштрање, локалитет Каљаја;⁴⁰
3. Орашац (Братмиловце), Т. III/5;⁴¹
4. Горња Слатина, локалитет Пркљавица
(Т. III/9);⁴²
5. Липовица, локалитет Јеричиште (Т. III/3);⁴³
6. Бела Паланка, локалитет Бели кал;⁴⁴
7. Пирот, локалитет Мали град (Т. II/1);⁴⁵
8. Трупале, локалитет Циглени кључ (Т.
III/7);⁴⁶
9. Миљковац (Т. III/6);⁴⁷
10. Црни Као, локалитет Црнокалчка бара
(Т. III/8);⁴⁸
11. Власотинци (Т. III/2);⁴⁹

На три локалитета: Каљаја у Буштрању,
Јеричиште у Липовици и Црнокалчка бара у

Црном Кау, потврђена су насеља из претхо-
дне, ранотрибалске фазе. Два насеља припа-
дају типу вештачки утврђених градина
(Каљаја у Буштрању и Каципуп у Ораовици),
а остала су равничарска.⁵⁰ Највероватније је
да су ове градине имале исту улогу у својим
котлинама, као и градина Була-Гробље у ве-
ликоморавској котлини, на шта упућује њихов
положај, као и конструкција, изглед и распо-
ред одбрамбених објеката.⁵¹

Керамика из ове фазе у басену Јужне Мо-
раве има исте одлике као и истовремена кера-
мика из осталих ранотрибалских регвја у по-
гледу форме, орнаменталних техника и украс-
них мотива.⁵² Иако је ова керамика про-
нађена махом приликом рекогносцирања, она
документује исти онај развој који је констато-
ван у најбоље истраженом ранотрибалском
подручју, у басену Велике Мораве. Дакле, и
развој током млађе ранотрибалске фазе у ба-
сену Јужне Мораве прошао је кроз три ета-
пе.⁵³

Судећи по извесним налазима, етно-кул-
турни однос басена Јужне Мораве према баса-
пу Велике Мораве и другим поуздано трибал-
ским подручјима није се битније изменио ни
током следећег - трибалског периода.⁵⁴

Поставља се, међутим, питање да ли је овај
басен у ранотрибалском периоду (и другим
трибалским периодима) представљао перифе-
рију, односно граничну област према народи-
ма који су се на југу, југоистоку и југозападу
граничили са Трибалима?

Истраженост периода који хронолошки од-
говарају ранотрибалском периоду у области
ма које се са југа, југоистока и југозапада гра-

37 М. Стојић 1986, 101-102.

38 М. Стојић, у штампи.

39 М. Vukmanović-P. Popović 1982, 196-293, Т. XV/7.

40 *Ibid.*, 192-204, Т. IV/5-8, Т. VII/4-5, Т. VIII/1.

41 Непубликовано. Археолошки материјал се чува у Народном музеју у Лесковцу.

42 *Idem.*

43 *Idem.*

44 Непубликовано. Материјал се налази у Културном центру у Белој Паланци. На подацима захваљујем
П. Пејићу.

45 Б. Дељанин-П. Пејић 1986.

46 Непубликовано. Керамика у Народном музеју у Нишу.

47 *Idem.*

48 Е. Томић-Н. Тасић 1969; М. Јевтић, 1992.

49 Непубликовано. Керамика у Народном музеју у Лесковцу.

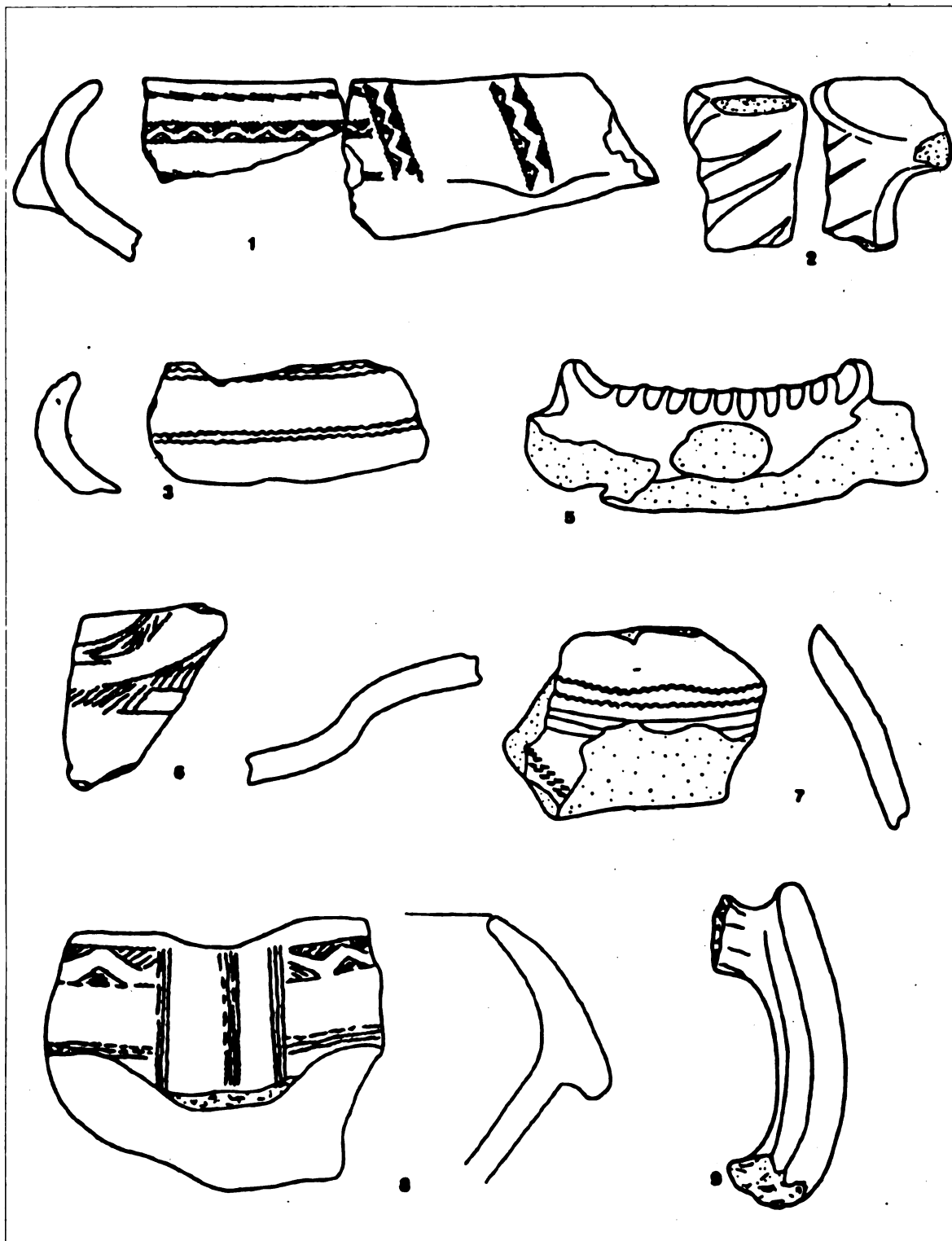
50 М. Vukmanović-P. Popović 1982.

51 М. Стојић 1986, 62-63.

52 *Ibid.*, 74-77, Т. 30-33.

53 М. Стојић, у штампи.

54 М. Јевтић 1992, Т. II/4-5; остали материјал познат ми је из аутопсије.



Табла III — Сл.1. Пирот, Мали град; Сл.2. Власотинци; Сл.3. Липовица, Јеричишиће;
 Сл.5 Орашац (Брајмиловце), (Предграђе Лесковца); Сл.6. Миљковац;
 Сл.7. Трувале, Циглин кључ; Сл.8. Црна Бара, Црнокалачка бара;
 Сл.9. Доња Слајина, Пркљевица.

ниче са басеном Јужне Мораве није довољна да би се са сигурношћу утврдиле етничке границе. Археолошког материјала који је карактеристичан за старију ранотрибалску фазу у тим суседним областима нема. Из тих области потиче извештај број керамичких посуда које су декорисане сличним техникама и украсним мотивима као истовремена ранотрибалска керамика. То посуђе сведочи о контактима ранотрибалске заједнице у VIII веку пре наше ере са суседима или, тачније, указује на одређен степен културне блискости Трибала и њихових југоисточних суседа. Према томе, чини се да трибалска територија у VIII веку пре наше ере није прелазила границе басена Јужне Мораве, према југоистоку, југозападу и највероватније према југу. Интересантно је да карактеристичног материјала из старије фазе ранотрибалског периода нема на суседном Косову, комуникацијски релативно добро повезаном са басеном Јужне Мораве.

Ситуација се у овом погледу није променила ни током млађе ранотрибалске фазе. Нејасно је само да ли се налази карактеристични за ову фазу из Белаћевца са Косова могу објаснити као последица утицаја са Јужне Мораве или као резултат ширења ранотрибалске заједнице са севера, из долине Западне Мораве и Ибра, за шта има више вероватноће.⁵⁵ Наиме, сасвим је извесно да су етно-културне мани-

фестације које репрезентује градина у Белаћевцу последица утицаја из слива Мораве, јер културних елемената који одликују трибалске заједнице на Косову и Метохији све до краја VIII или почетком VII века пре наше ере нема, бар према досадашњим сазнањима. Како то доказују малобројни локалитети попут Белаћевца и Пећке Бање, трибалски утицај захватио је само извесне делове Косова и Метохије. На овом степену истражености данашње јужне српске покрајине не може се прецизно одговорити докле се на том простору проширио трибалски утицај.

Може се закључити да је басен Јужне Мораве, изузимајући можда извесне делове Бичке Мораве, једна од трибалских области и да су југоисточне, највероватније и јужне и југозападне границе тог басена истовремено и границе Трибала према суседним народима, на том делу њихове територије.

Имајући у виду истурен положај ове регије у односу на Грчку, Македонију, Пеонију, Одрисе и друге, највероватније је управо басен Јужне Мораве чинио базу за трибалске походе, пре свега против набројаних држава и народа.⁵⁶ Извесно је такође да је због близине ово трибалско подручје било највише изложено утицају грчке цивилизације, директно или посредно преко Пеоније и Македоније.

DAS SÜDLICHE MORAVA-BECKEN IN DER FRÜHTRIBALISCHEN PERIODE

Resümee

Die Keramik und die übrigen archäologische Funde aus dem 8. und 7. Jahrhundert v.u.Z., die in den Museen in Kruševac, Niš, Pirot, Bela Palanka, Leskovac und Vranje aufbewahrt werden, zeigen, dass die kulturelle Entwicklung während der Eisenzeit II, nach M. Garašanin, im Becken der Südlichen Morava dieselben Vorzüge aufweist wie auch die gleichzeitige Entwicklung im benachbarten Becken der Grossen Morava, im unteren Beckenabschnitt der Westlichen Morava (flussabwärts von der Ovčar- und Kablar-Schlucht), in der serbischen Donauniederung, im Kolubara-Tal, in Ostserbien, im nord-westlichen Bulgarien und noch einigen Gebieten, auf denen die Genese und Entwicklung der Tribaler in

der Zeit zwischen etwa 1300 bis 300 v.u.Z. verfolgt werden kann. Die archäologischen Funde aus dem Becken der Südlichen Morava bestätigen, dass auch in der vorangegangenen Zeitperiode, in der Eisenzeit I, nach M. Garašanin, ausgenommen dem alleinigen Beginn dieser langen Zeitspanne (Anfang des 8. Jh. v.u.Z.), das Becken der Südlichen Morava den Bestandteil eines reisen Territoriums bildete, das von einer ethno-kulturellen Einheit charakterisiert wurde, der die aufgezählten Gebiete ebenfalls angehörten. Allem nach zu urteilen, hat sich die Situation auch während der Eisenzeit III, nach M. Garašanin, nicht wesentlich geändert; nur aufgrund der Nähe Griechenlands, Mazedoniens und Pöniens waren die Einflüsse aus di-

55 N. Đurić 1970, 228-293, T. I-V.

56 F. Papazoglu 1969, 12-35.

esen Gegenden stärker als auf andere Teile des tribalischen Territoriums. Demzufolge bezieht sich die kulturelle und chronologische Aufteilung der Entwicklung der Tribaler auf das Becken der Südlichen Morava.

Die Funde aus dem 8. und 7. Jahrhundert v.u.Z. im Becken der Südlichen Morava dokumentieren zwei Phasen der frühtribalischen Entwicklung, die ältere, die dem 8. Jh.v.u.Z. näher steht, und von einer Keramik charakterisiert ist, die mit "S"- und anderen gestempelten Motiven und Linien verziert ist, welche mit gekerbten Instrumenten ausgeführt sind, sowie die jüngere Phase, die eine Keramik, verziert mit tremolierten Linien, charakterisiert. Aufgrund der Keramik, die vorwiegend von der Rekognosierung stammt, wurden 21 Fundorte aus der späteren frühtribalischen Phase, und 11 Lokalitäten aus der jüngeren frühtribalischen Phase registriert. Eine derart grosse Zahl der Lokalitäten verweist

darauf, dass auch das Becken der Südlichen Morava zur Zeit der frühtribalischen Periode gleich dem Becken der Grossen Morava dicht besiedelt war.

Sowohl im Hinblick auf die Topographie als auch die Disposition der Siedlungen ist offensichtlich, dass das Becken der Südlichen Morava dieselbe Ganzheit mit dem Becken der Grossen Morava bildet. Auch im Becken der Südlichen Morava bestehen nämlich zwei Siedlungstypen, Flachland- und befestigte Siedlungen (Siedlungen auf Anhöhen). Bereits aufgrund der Tatsache, dass es auch in diesem Raum befestigte Siedlungen gibt, kann angenommen werden, dass es auch im Becken der Südlichen Morava, innerhalb einzelner Talkessel, während der frühtribalischen Periode Verteidigungssysteme gab, die sich auf Anhöhen befanden wie auch im Becken der Grossen Morava.

ЛИТЕРАТУРА

- Vasić R.,** 1977 *The dating of the Lapotince urn*, Archaeologia Jugoslavica XVIII, Beograd.
- Vukmanović M.-Popović P.,** 1982 *Sondažna istraživanja gradinskih naselja na području Vranjsko-preševske kotline*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANU BiH XX, Sarajevo.
- Галовић Р.,** 1959 *Праисторијско насеље Јеленац код Алексинца*, Зборник радова Народног музеја II, Београд.
- Гарашанин М.,** 1973 *Праисторија на шлу Србије*, Београд.
- 1983 *Paraćinska grupa*, u *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV*, Sarajevo.
- Делјанић Б.-Пејић П.,** 1987 *Пиройски град - археолошка ископавања у 1986. години*, Гласник Српског археолошког друштва 4, Београд.
- Đurić N.,** 1970 *Gradina kod Belačevca*, Glasnik muzeja Kosova i Metohije X, Priština.
- Јевтић М.,** 1992 *Прилог истраживању гвозденог доба са Црнокалачке Баре код Ражња*, Зборник Народног
- музеја XIV-1, Београд.
- Papazoglu F.,** 1969 *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo.
- Srejić D.,** 1959-60 *Praistorijska nekropola u Donjoj Brnjici*, Glasnik muzeja Kosova i Metohije IV, Priština.
- Стојић М.,** 1986 *Гвоздено доба у басену Велике Мораве*, Београд - Светозарево.
- 1986/а *Gradina u basenu Velike Morave*, Materijali XXII, Novi Sad.
- 1990 *Сиварије гвоздено доба у Поморављу, у Господари сребра*, каталог изложбе, Народни музеј Београд.
- U štampi: *Etendue, chronologie et interprétation de la céramique tremblée sur la péninsule balkanique et la région danubienne moyenne*, Banatica XII.
- Tasić N.,** 1971 *Bosutska grupa - nova kultura starijeg gvozdenog doba*, Materijali VII, Simpozijum Praistorijske sekcije Arheološkog društva Jugoslavije, Beograd.
- Tasić N.-Tomić E.,** 1969 *Crnokalačka bara, naselje starčevačke i vinčanske kulture*, Beograd.

СКИТСКИ ЕЛЕМЕНТИ У ГВОЗДЕНОМ ДОБУ ПОДУНАВЉА И ЦЕНТРАЛНОГ БАЛКАНА

Балканска племена старијег гвозденог доба пролазила су кроз процес формирања етничких заједница, чија су имена остала сачувана у делима античких писаца: трачка и дако-гетска племена на истоку Балканског полуострва, Трибали, Аутаријати и Пеонци на централном, а илirsка племена на западном балканском простору. У току овог процеса балканска племена су долазила у додир и са различитим, мање или више удаљеним, суседним племенима, што је оставило трага у материјалној култури централног Балкана и Подунавља. У периоду од VI до IV века старе ере очигледно је присуство утицаја грчке културе, док је у последње време све више доказа о етрурско-италским додирима,¹ посебно у вези с новијим тумачењем неких налаза у Пилатовићима и Атеници.² Појави скитских елемената се у нашој литератури није посвећивала толика пажња, а најчешће се она завршавала констатацијом скитских стрела или других налаза у гробовима. Изузетак су бронзане плочице из Бараћа код Текије и Ритопека, урађене у скитском животињском стилу, које су биле подвргнуте озбиљној анализи.³ У овом излагању углавном ћемо анализирати налазе из ранијих радова.

Број налаза који би се могли повезати са утицајем скитске културе у Србији и српском Подунављу није превише велики, иако је у последње време повећан још необјављеним налазима у музеју у Светозареву и Пожаревцу, као и скитским стрелама из једног тумула у Подрињу.⁴ У неколико случајева то су налази из гробова, на пример у кнежевским тумулима (Атеница, Пилатовићи) или војничким гробовима (Вршац), док остали припадају појединачним налазима сакупљеним на обали Дунава у непосредној околини Београда.

Налази скитског карактера констатовани код нас, пре свега су предмети наоружања, претежно стреле, али и друге врсте оружја (кратки мач, копље, нож), као и коњска опрема, у коју се осим жвала са псалијама могу укључити и украсне бронзане плочице израђене у скитском животињском стилу. Међу ове налазе можда би требало убројати примерке издубљених и обрађених рогова украшених урезаним орнаментима из гроба 64 у некрополи Дорослово,⁵ судећи према сличним налазима у скитским тумулима,⁶ који се тумаче као украсна оплата на врховима скитског лука.

1 Р. Васић 1986, 10-14; М. Паровић-Пешикан 1982-1983, 71.

2 М. Зотовић 1985, 93-96, Т. XXXII, 1-2, повезује налаз египатског скарабеја у кнежевском гробу у Пилатовићима са сличним појавама у Етрурији.

3 Б. Јовановић 1976, 19-31, Т. I-II.

4 М. Косорић 1983, 34, сл. 5 и 28.

5 *Господари сребра*, 1990, 134, н. 35; *Дорослово*, 1977, 29.

6 В. А. Ильинская 1968, 98, сл. 26.

Оружје

Имајући у виду бројност налаза, најзначајније оружје скитских племена био је лук са стрелама, затим копља, док је мач релативно редак и среће се само појединачно у богатим војничким гробовима. Тек у касније скитско доба, у IV-III веку ст. ере, количина мачева у гробовима знатно расте. Тако је и код нас до сад познат само један случајан налаз гвозденог кратког мача из околине Вршца (сл. 1,1),⁷ који бисмо због његове дужине (свега 30 цм) пре сврстали у бодеже. По својим типолошким особинама он одговара тину 1, према подели А. Мељукове,⁸ на шта упућује облик његове дршке са равном хоризонталном пречком на врху, штитником за руку у облику бубрега и сечиво у облику издуженог троугла ромбоидног пресека. Према овим особинама бодеж из Вршца има директне аналогije у групи старијих мачева Скитије, а најближи су му бодеж из тумула 77 код села Куриловка и кратки мач, случајно нађен у селу Журовка у Украјини.⁹ Ипак, захваљујући скоро равној гроњој ивици заштитне плочице на горњем делу сечива, кратки мач из Вршца је веома близак и неким примерцима скитских мачева из Олтеније и источне Мађарске.¹⁰ Највећи број налаза скитских мачева старије групе, како у Скитији, тако и у нама ближним пределима Мађарске и Трансилваније, спада у другу половину VI века, због чега мислим да би и наш примерак требало датирати још у VI век. У нашој стручној литератури прихваћено је датирање у V век ст. ере, можда зато што га сврставају у тип скитског акинака (тип 2, према А. Мељуковој).¹¹ Како је у питању случајан налаз, типолошка сродност са старијом групом скитских мачева може бити одлучују-

ћи аргумент за нешто раније датирање бодежа из Вршца.

У ову групу налаза треба сврстати и коштану дршку бодежа из хумке II у Атеници,¹² обликовану у виду животињске фигуре, која се може упоредити са сличним представама скитског животињског стила,¹³ посебно на завршецима коштаных псалија или бронзаним плочицама којима су украшаване дршке бодежа или ножева. На сличан начин украшену дршку бронзаног мача налазимо у оквиру културе Векерзуг у Мађарској.¹⁴ Дршка се завршава стилизованом птичијом главом са јаким полукружно савијеним кљуном.

Од бојних секира скитског типа на нашем подручју могли бисмо споменути само три примерка, од којих су два нађена у Злотској пећини,¹⁵ док је један из тумула Ромаја код Призрена.¹⁶ Једна од секира из Злота спада у старији тип секира-чекића са равним или благо испупченим ивицама, какве се могу наћи у Старшој могили код села Аксјутинци и у једном од тумула код села Поповка на левој обали Дњепра из VI века старе ере.¹⁷ Други примерак из Злота, као и онај из Ромаје, има спуштене и повијене ивице сечива, чиме се приближава нешто каснијим облицима секира скитског типа из Мађарске и Трансилваније, при чему је секира из Ромаје најближа једном лепо украшеном примерку из круга Векерзуг културе са плочастим пресеком чекићастог краја.¹⁸ Међу налазима из Скитије, изгледа, нема тако блиских паралела за секиру из Ромаје.

Гвоздено копље скитског типа, као једини налаз те врсте код нас, потиче из гроба са скитским материјалом са локалитета Вршац-Ат (сл. 1,2),¹⁹ заједно са две бронзане стреле, ниском ћилибарских перли и спирал-

7 *Господари сребра*, 1990, 200, н. 145.

8 А.И. Мелюкова 1964, 47-49, Т. 15.

9 *Ibid.*, 47, Т. 15/7.

10 А. Vulpe 1960, fig.5,1; J. Chochorowski 1985, 103-104, Abb. 33,2.

11 А.И. Мелюкова 1964, 49-50, Т. 16/1-8.

12 М. Ђукић-Б. Јовановић 1966, 46-47, Т. XXII, 7а-с.

13 В.А. Ильинская 1968, Т. XX, 12 (из тум. 2, Аксјутинци); М.И. Artamonov 1969, 20, fig.27.

14 J. Chochorowski 1985, 105, Abb.33,9, сматра једнорезне мачеве са дршком у виду животињске главе за специфичан облик ове културе, јер спајају у себи домаћи облик кривог једносеклог мача са обрадом дршке у скитском маниру.

15 Р. Васић 1977, Т. 20, 16-17.

16 Н. Ђурић-Ј. Глишић-Ј. Тодоровић 1975, 102; R. Vasić 1977, Т. 41,2.

17 В.А. Ильинская 1968, 92-93, Т. I/9, Т. LIII/25; *Idem*, 1961, 52 и даље.

18 J. Chochorowski 1985, Abb.31,1.

19 В. Јовановић 1974, 305-306; *Господари сребра*, 1990, бр. 144.

ним украсима од бронзане жице. У другом гробу на истом локалитету констатован је само биконичан лонац-урна, типолошки сродан налазима из тзв. "скитских" некропола Карпатског басена.²⁰ Копље из Вршца, чији је врх оштећен, припада типу листоликих копаља са дужим, уским усадником без јасно израженог централног ребра и с дужином тулца једнаком дужини листа, по чему је овај тип близак једној групи скитских копаља (тип 3, група I),²¹ добро познатој у некрополама Трансилваније и Словачке,²² која се датира у VI-IV век. Највероватније је да је гроб из Вршца припадао истом културно-хронолошком кругу, с тим што је старијег датума, ако се има у виду облиг стрела из истог гроба.

Стреле су најбројније међу налазима скитског наоружања, имајући у виду да је лук са стрелицама био главно оружје Скита - номада, али и осталих племена у Скитији и ван ње. Много их је нађено на некрополама у карпатском подручју, највише на средњем току Тисе и у Трансилванији, око реке Мориш.²³ По правилу се стреле у гробним комплексима јављају у мањем броју (1-5, ређе до 10 примерака), што је случај и са нашим налазима: по два примерка су нађена у Вршцу и Атеници (хумка I, периферни гроб),²⁴ а један комад - у хумки XV из Илијака,²⁵ у другом гробу из Атенице (хумка II, централни гроб) било их је пет,²⁶ а у некрополи Крчевине у Подрињу (хумка II, гроб 2) - 4 примерка.²⁷ Само у периферном гробу кнежевске хумке из Пилатовића био је констатован већи свежањ од 25 стрела, вероватно из тоболца.²⁸ У нашој земљи још нису познати остаци скитских лукова или

тоболаца - горита. Скитске стреле из наших налазишта потичу углавном из спаљених гробова (Атеница, Пилатовићи, Крчевине), због чега су често оштећене и деформисане, што отежава њихову типолошку анализу. Једино су стреле прикупљене на обали Дунава у околини Земуна²⁹ у задовољавајућем стању.

Најстарији типови скитских стрела код нас констатовани су у гробу из Пилатовића и у збирци Музеја града Београда. Стреле из Пилатовића су двоперне, уз мањи број троперних примерака, са релативно великим цилиндричним усадником и главом овалног облика, по чему спадају у тип I хронолошке групе (VII-VI век ст.ере).³⁰ У Пилатовићима има и стрела са главом у облику листа заостреног врха са трном, које припадају истој хронолошкој групи (тип 2).³¹ Троперна стрела из збирке Музеја града Београда има за раноскитско доба специфичан ромбичан облик главе и уски дужи усадник (тип 3).³² Све ове стреле нису касније од средине VI века ст.ере ере. У Атеници је забележена само једна двоперна стрела из хумке II, која је по свом облику блиска неким примерцима из I хронолошке групе,³³ иако постоји сличан облик и у каснијој, II хронолошкој групи (VI-V век).³⁴ Остале стреле из Атенице спадају у типове који имају своје аналогије међу стрелама VI-V века. Најчешће су то троперне стреле са скривеним тулцем, а понекад и са одсеченим врховима пера, док неке од њих имају отвор на тулцу. Такве су нпр. стреле из гроба у Вршцу и из некрополе Крчевина, као и из збирке Музеја града Београда. Све оне налазе своје аналогије у гробовима из хотинске некрополе.³⁵ Мањи број

- 20 В. Јовановић 1974, 305-306; М. Душек 1966, Т. XLIII/1, Т. XXXVIII/28. У неким од гробова ове урне су нађене заједно са скитским стрелама.
- 21 А.И. Мелюкова 1964, 37-38, Т. 13/5; Б.Н. Граков 1971, 143 (са сликом).
- 22 М. Душек 1966, Т. XXII/5.
- 23 М. Parducz 1974, 314-316, карта 1.
- 24 М. Ђукњић-Б. Јовановић 1966, 19, Т. XX/19-20.
- 25 F. Fiala, WMBH III (1895), 3.
- 26 М. Ђукњић-Б. Јовановић 1966, 48, Т. XIII/3-4, Т. XXIV/1-2, 4-5.
- 27 М. Косорић 1983, 31-40, сл. 5 и 28.
- 28 М. Зотовић 1985, 97, Т. XXXII/4.
- 29 Ј. Тодоровић 1971, Т. 39/5-20.
- 30 А.И. Мелюкова 1964, 18-19, Т.6 (група Е,1); В.А. Илинская 1968, Т. XLVI/13. Неке од ових стрела имале су већи или мањи трн на усаднику: Т. XIX/14-15 (Аксјутинци, тум.4/1886.год.).
- 31 Г.М. Ковпаненко 1967, 60, сл. 26/5; В.А. Илинская 1968, Т. XLVI/14 (Поповка, тум.8).
- 32 Ј.К. Галанина 1977, 38, Т. 19/15.
- 33 А.И. Мелюкова 1964, Т.7, група А, 3 (Велики Будки, тум. 478).
- 34 В.А. Илинская 1968, Т. XXVII/16 (Басовка, тум.482).
- 35 Ј. Тодоровић 1971, Т. 39/5-6, 12, 16-17, 20; М. Душек 1966, Т. XXII/16-19, Т. XXIV/3, Т. XXIX/6-10.

изразито издужених и уских облика стрела са обале Дунава могао би припадати каснијем периоду (V-IV в.).³⁶ Тако налази стрела из некропола сведоче о присуству ове врсте наоружања бар од почетка VI века, ако не и раније, при чему се време од краја VI и почетка V века издваја по интензитету налаза.

Коњска опрема

У коњску опрему пре свега улазе делови узде, најчешће различите врсте псалија и жвала, затим украсне плочице за ремење оглава и разне врсте пређица и алки за повезивање ремења. Највише сачуваних предмета коњске опреме потиче из Атенице.³⁷

Гвоздени ђем са псалијама из Атенице има специфичан облик који одудара од облика гвоздених псалија са подручја Скитије у VI веку, али сличан облик плочастих псалија са три отвора и животињским главама па крајевима налазимо међу кошганим псалијама раноскитског доба.³⁸ Могуће је да је овај тип кошганих псалија послужио као узор за коване гвоздене примерке тина Sentes-Vekerzug из тзв. скитских некропола Карпатског басена.³⁹ Најближу аналогију атеничким псалијама које су се спајале са ђемом путем гвоздених закивки, представљају псалије истог тина из Nagytarcse у Мађарској (сл. 1,3), датиране у другу половину VI - прву трећину V века.⁴⁰ Занимљиво је мишљење Ј. Хохоровског,⁴¹ да је ова врста псалија - са веома чврстим повезивањем жвала са псалијама помоћу закивки, која је позната само на подручју Карпатског басена и Подунавља - овде настала и самостално се развила до краја VI века старе ере. О

томе сведочи налаз псалија у некрополи Fe-gigile,⁴² који по облику одговарају типу Vekerzug, али без закивки, тј. са "получврстим" повезивањем спољног прстена жвала кроз средњу рупицу псалија.

Други значајан налаз јесу два пара жвала са псалијама међу случајним налазима из Ритопека,⁴³ који су карактеристични за каснији период. Један пар, како изгледа, има псалије "S"-облика, а други је у облику лука или слова "C". Због већих димензија (28 до 30 цм), што је прилична реткост у скитским гробовима, сматра се да су се употребљавали у специјално свечаним приликама, као и за сахране.⁴⁴ Најстарији налази "S"-псалија у скитским тумулима Лесостепа (сл. 1,4) потичу из V века старе ере (Стајкин врх, Аксјутинци, Журовка и Волковци), где често имају крајеве украшене животињским главама.⁴⁵ "S"-псалије са купастим завршецима јављају се у V-IV веку.⁴⁶ Псалије "C"-облика из недавно откривеног тумула из IV века старе ере, Толста могила, по величини и облику представљају блиску аналогију примерку из Ритопека (сл. 1,5).⁴⁷ На основу тога, псалије из Ритопека можемо оквирно датовати у V-IV век старе ере.

За повезивање узде са псалијама служиле су округле или алке других облика. Карактеристичан пример је алка из тумула II у Атеници, где је округла алка спојена са троугаоном пређицом.⁴⁸ Такве пређице познате су и са Гласинца,⁴⁹ где су коришћене као спојнице за качење бруса или неког другог предмета о ремен на појасу. Међутим, у скитским гробовима ова врста пређица је често налажена уз остале делове коњске опреме,⁵⁰ а у тумулу Толста могила, ваљда први пут нађена *in situ*, била

36 J. Тодоровић 1971, Т. 39/13-15; Л.К. Галанина 1977, Т. 25/24; Т. 26/10,18.

37 М. Ђукнић-Б. Јовановић 1966, Т. XVIII/3-5, Т. XXIV/5-6, 16.

38 В.А. Илинская 1968, Т. IV/2-10; Т. XX; Т. XXXII/10; Т. XXXIV/1-4; Т. XXXV/14-19.

39 J. Chochorowski 1985, 114-116, Abb. 40, 7-8; M. Parducz 1974, 320, карта 3. Најисточнији налаз ових псалија је некропола у Мукачеву (Прикарпатска Украјина); М. Душек 1966, Т. XXIV/2 (у спаљеном гробу).

40 К. Вакау 1971, 25-26, 92, Pl. VII.

41 J. Chochorowski 1985, 117.

42 A. Vulpe 1960, fig. 5,6,11.

43 J. Тодоровић 1966, 154-155, Т. II/13; *Idem*, 1971, 95-96, Т. XLIII/13, Т. XLIV/6; R. Vasić 1977, 31, Pl. 48, 2.

44 Б.М. Мозолевский 1979, 181.

45 В.А. Илинская 1968, 118-119, Т. V/23, Т. XVII/8, Т. XXXI/1,13.

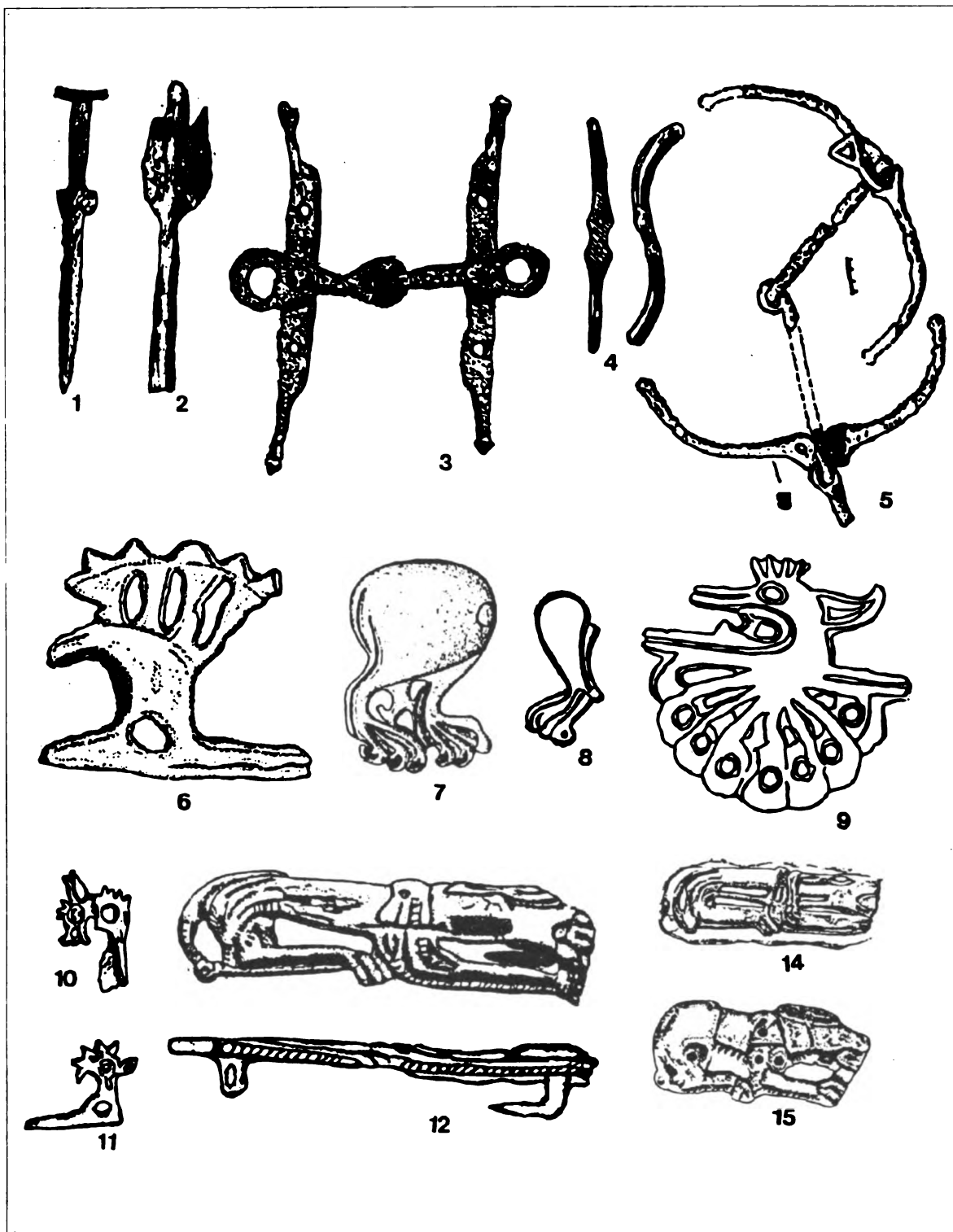
46 В.Г. Петренко 1967, Т. 26/3-5.

47 Б.М. Мозолевский 1979, 181, сл. 6/1.

48 М. Ђукнић-Б. Јовановић 1966, Т. XXIII/20.

49 А. Вепас-В. Џовић 1956, Т. XXIV/8; WMBH VI (1899), 13, fig. 6; 28, fig. 50.

50 В.Г. Петренко 1967, Т. 25/3; В.А. Илинская 1968, Т. XVI/10; Т. XVII/1, Т. XXI/5.



Сл. 1 Скитски налази из Подунавља: 1,2 Вршац; 3 Nagytarcsa; 4,8 Аксјуџинци, шум.1 (1886.г.);
 5 Толста могила; 6,9 Ритхойек; 7 Долина средњеј шока Дњепра;
 10,11 Аксјуџинци, шум. 2 (1883-1885.г.); 12 Бараће; 13 Калуѓерово; 14 Торос

је окачена на спољну петљу жвала, очито са намером да се причврсти поводац улара на троугаоном делу пређице (сл. 1, 5). То ипак не значи да таква пређица није могла служити и за друге сврхе.

У групу украсних плочица спадају само три примерка: две из Ритопека и једна из Бараћа код Текије.⁵¹ Две бронзане плочице из Ритопека (сл.1,6,9) израђене су у облику фантастичне животиње са птичијом главом, највероватније грифона. Плочице су различите намене и величине. Мања плочица са кружним отвором изнад постоља (сл.1,6) представља типичан украс коњског оглава, учвршћен на ремени преко чела коња, док је већа плочица украшавала узду на његовом образу.⁵² Што се тиче плочице из Бараћа, кукица на њеној задњој страни указује на другу намену, вероватно као појасне плоче. Већа плочица из Ритопека (сл.1,9) има сасвим неубичајену декоративну шему, због чега је изазвала различите интерпретације - од јелена до грифона.⁵³ Изгледа да забуну изазива интерпретација доњег дела представе са лепезастим, спиралним увојцима поређаним са страна према центру, који су упоређивани са стилизованим роговима јелена. Међутим, овде су симболично представљене капце на ногама грифона, чија је глава са крестом и брадом добро уочљива у горњем делу плочице. Оба дела су раздвојена (или спојена) хоризонталном пречком која симболизује недостајуће тело животиње. Тако се приказивањем делова тела означава целина. Овакво симболично представљање делова *pars pro toto* познато је у скитској уметности касноархајског доба, на Блиском Истоку, па и у субгеометријском стилу грчке уметности.⁵⁴ Бројне су скитске украсне плочице са представом појединих делова тела животиња или

птица: шапе, главе, кљуна, ноге или задњег дела трупа,⁵⁵ које се датирају у V век старе ере, а посебно су честе у V-IV веку. На таквим плочицама могу се наћи ноге са канцама третираним као на нашој плочици (сл.1,7-8),⁵⁶ као и веома упрошћена представа кресте на глави грифона са мање плочице из Ритопека (сл.1, 10-11).⁵⁷ Као потврда наше интерпретације може послужити украсна сребрна плочица из гроба у Адиголу у Добруци, богатог трако-гетског налаза датованог у време око 400. године ст.ере,⁵⁸ на којој ја на исти начин горе приказана глава грифона, а на постољу у компликованом мотиву се преплићу спирални увојци стилизованих канци са уметнутим мотивом палмете. Видимо, дакле, исти мотив као на плочици из Ритопека. Иако је стилски урађена у новом духу, аплика из Адигола сведочи о настанку истих тенденција скитске уметности, са појачаним грчко-трачким утицајима из времена после доласка скитских племена у Добруду. Неке карактеристичне особине тог новог стила могу се запазити на плочици из Бараћа (сл.1, 12),⁵⁹ којој су по облику и стилу веома блиске бронзане плочице из Калуђерова и Тороса у северозападној Бугарској (сл.1, 13-14).⁶⁰ Лавље фугуре у лежећем ставу на овим плочицама су скоро идентичне, осим што је она из Калуђерова знатно компактнија и реалистичнија, а можда и старија, док је фигура из Бараћа стилизована и издужена, по чему је ближа оној из Тороса, која се датира у IV век ст. ере. На рубовима и понеким деловима тела животиње запажају се низови косих зареза, какви се могу видети и на аплици из Адигола.

Изнећемо и неколико речи о фигурама животиња, посебно коња, нађеним у неким гро-

51 Ј. Тодоровић 1971, Т. XLV/1,7; Б. Јовановић 1976, 19-31, Т. I-II.

52 О украсима коњске узде са реконструкцијом појединих делова вид.: В.А. Илинская 1968, 103-136, сл.27,33,35.

53 Б. Јовановић 1976, 21-23 (са детаљном дискусијом о проблему).

54 М. Раговић-Пешикан 1988; где се појављује представа лава са сличном интерпретацијом канци.

55 В. А. Иљинскаја 1968, 128, сл. 37; В. Г. Петренко 1967, Т. XXX/13; Т. XXXI/10,17.

56 В. Г. Петренко 1967, Т. XXX/13; В. А. Илинская 1968, Т. XVII/11. На исти начин помоћу спиралних увојака третирају се рогови јелена на многим представама из IV века ст.ере, од којих ја свакако најупечатљивији јелен из царског кримског тумула Куљ-Оба, као и мноштво других. Уп. нпр. налазе из Аксјутинца (В.А.Илинская 1968, Т. XXVI/12-16) или из тумула Толста могила (Б. М. Мозолевский 1979, 118, сл.102/1-3).

57 В. Г. Петренко 1967, Т. XXXI/10,17; В. А. Илинская 1968, Т. XVI/9.

58 D. Berciu 1974, 69, fig.13/1; fig.28/1.

59 Б. Јовановић 1976, Т. I.

60 Д. Димитров 1961, сл. 21; И. Велков 1938, 415-419, сл.201-202.

бовима код нас (Пилатовићи, Дорослово).⁶¹ Метални коњић из Пилатовића и фигурина од теракоте из Дорослова имају добру аналогију у налазима из халшатских гробова у Словенији (Подземел),⁶² где су нађене не само глинене фигурице коња, него и делови кола. Нешто каснији налаз гвозденог модела двоколице са упрегнутим коњима од теракоте откривен је у некрополи Синдос код Солуна.⁶³ Овде је заправо у питању феномен симболичне сахране коња или коњске запреге као дела погребног ритуала. Слична симболична сахрањивања коња постоје код Скита, који су је замењивали сахраном узде, а понекад и већим бројем примерака комплетне коњске опреме.⁶⁴ То сведочи о различитом начину испољавања у суштини истог симболичног чина.

Узимајући у обзир све што је до сада речено, можемо закључити да су се најстарији налази скитског типа појавили на подручју српског Подунавља и централне Србије већ почетком VI века (Пилатовићи, примерак из Музеја града Београда). Ипак, већа концентрација ових налаза пада у период VI-почетак V века (Вршац, Атеница, Ромаја), док се у V-IV веку број налаза релативно смањује и претежно ограничава на Подунавље (Ритолек, Бара-

ће, стреле са дунавске обале код Земуна).

Треба рећи да бројност ових налаза ни у једном од ових хронолошких периода није била велика, што вероватно значи да су они доспели на ова подручја као резултат размене са суседним подручјима, а не као последица насељавања скитских племена. У том погледу је веома индикативно да управо међу ранијим налазима из VI-V века можемо наћи блиске типолошке аналогije како са скитским типовима наоружања, тако и са налазима из Трансилваније и Потисја, по чему се нарочито истичу налази из Атенице. Украсне плочице из Бараћа и Ритопека указују на чврсту везу са доњим Подунављем и Тракијом, где се у V-IV веку, после продора једног дела скитских племена, у Добруци формирала Мала Скитија, преко које се шире скитски утицаји уз Дунав до северозападне Бугарске и српског дела Подунавља. Управо у то време и међу трачким споменицима знатно је појачан утицај скитске културе, и то до те мере да настаје посебан скитско-трачки уметнички стил у који се могу убројати украсне копче из Бараћа и Тороса, као и стилски сродне украсне плочице из Ритопека и Ацигола.

SCYTHIAN ELEMENTS IN THE DANUBE AREA AND THE CENTRAL BALKANS IN THE IRON AGE

Summary

During the Early Iron Age, Balkan tribes had went through a process of forming ethnic communities, whose names are preserved in the works of ancient writers: Thracian and Geto-Dacian tribes in the east of the Balkan peninsula, Tribals, Autariates and Paeonians in central, and the Illyric tribes in the west of the Balkans. During that process, Balkan tribes had also come in touch with various, more or less distant, neighbouring tribes, and those contacts had left traces in material culture of the Central Balkans and the Danube area. During the period from the 6th to the 4th centuries B.C. the influence of Greek culture became evident, while not much of attention in our literature has been paid to the appearance of Scythian elements.

Only the bronze plates made in Scythian animal style, found in Baraće near Tekija and in Ritopek, underwent a thorough analysis.

There is not many finds in the area that could be referred to the influences of Scythian culture. In several cases those are grave finds, e.g. in the princely tombs (Atenica, Pilatovići) or warrior graves (Vršac), while others represent accidental finds gathered along the Danube in the close vicinity of Belgrade.

The finds of Scythian culture in our country consist mostly of weapons, generally arrowheads, but also of other military equipment (daggers, spears, knives), as well as horse equipment and bronze plates made in animal style. To these finds we could perhaps add some

61 М. Зотовић 1985, Т. XXXII/3; О. Брукнер 1959, 12, сл. 12.

62 J. Dular 1987, 27 (гроб 30), Т. XXX/2.

63 *Sindos*, 1985, 105, н.157; Уп. такође фигурину коња од хилибара из некрополе Вребац у Лици: R. Drechsler-Bižić 1985, 433, Т. XLVI/13.

64 В. А. Ильянская 1968, 103.

pieces from the Doroslovo necropolis of fine horn decorated with carved ornaments, which can be interpreted as plate of a Scythian bow.

Weapons

Considering the quantity of finds, the most important weapons of the Scythian tribes were bows and arrows, then spears, while sword is remarkably rare and can be found only sporadically in richer warrior graves. It is only in the late Scythian period (4th-3rd centuries B.C.) that the number of swords found in graves considerably increased. Thus in our country we have till now only one specimen of a short iron sword, found in the environment of Vršac (Pl.1/1), which could be classified rather as dagger due to its dimensions (30 cm only). Typologically it corresponds with type 1 (A. Meljukova) and has direct analogies in the group of older Scythian swords. Most of the Scythian swords that belong to the older group, both in Scythian and in the nearer regions of eastern Hungary and Transylvania, are dated into the second half of the 6th century B.C., and that is why I think that our specimen should also be dated into the 6th century (although in our literature it is usually dated into the 5th century B.C.). Since the dagger from Vršac was accidentally found, its typological relation with the older group of Scythian swords can be the vital argument supporting its earlier datation.

An iron spearhead of Scythian type, the only find of the kind in our country, comes from the grave with Scythian material at the site of Vršac-At (Pl.1/2), together with two bronze arrowheads, a string of amber pearls and the spiral ornaments made of bronze wire. In the other grave at the same site only a biconic poturne was found, typologically close to the finds from the so-called "Scythian" necropoles of the Carpathian basin. The spearhead from Vršac belongs to the type of leaf-shaped spearheads with longer socket, having the same length as the leaf, which makes it close to the group of Scythian spearheads (type 3) well-known from the necropoles of Transylvania and Slovakia, dating from the 6th-4th centuries B.C. It is most probable that the grave from Vršac belongs to the same cultural and chronological circle, but is dated somewhat earlier considering the form of arrowheads found in it.

The arrowheads are the most frequent among the objects of Scythian military equipment. Many of them were found in the Carpathian area, by the rivers Tisa and Moris. The earliest types of Scythian arrowheads in our country come from the tomb of Pilatovići, together with some arrowheads from the collection of the Museum of the City of Belgrade. The arrowheads from Pilatovići are two-edged and with oval heads, and they belong to the 7th-6th centuries B.C. At Pilatovići there are also some leaf-shaped arrowheads, dated into the same period. A big three-edged arrowhead from the Belgrade City Museum is characteristic of the early Scythian period (longer narrow socket). None of these arrowheads is later than the middle of the 6th century

B.C. In Atenica only one two-edged arrowhead was found, while other arrowheads from Atenica, mostly three-edged with hidden socket, have analogies with somewhat later arrowheads (6th-5th centuries B.C.), just as the arrowheads from the grave in Vršac, from the necropolis at Krčevine and some arrowheads from the collection of Belgrade City Museum. All of them have analogies with the arrowheads from necropolis of Hotin (Slovakia).

Horse equipment

Horse equipment consists of the parts of rein, different kinds of snaffles and hors-bits, decorative plates of horse harness and different kinds of hooks and rings.

The iron snaffle from Atenica is unusually shaped. Similar form of horse-bit with three holes and animal heads on its ends we find among the bone horse-bits of the early Scythian period. The nearest analogy to the horse-bits from Atenica we can find in Nagytarcsa in Hungary (Pl.1/3), dating from the 6th-5th centuries B.C. Another significant find consists of two pairs of snaffles among the fortunate finds from Ritopek. One of them has horse-bit in "S"-shape, while the other is shaped as an arch or letter "C". The earliest finds of "S"-horse-bits in the Scythian tumuli of Lesostep (Pl.1/4), often decorated with animal heads, date from the 6th-beginning of the 5th centuries B.C. "C"-shaped horse-bits from the tumulus of 4th-century B.C. Tolstaya Mogila represent the closest analogy to the specimen from Ritopek (Pl.1/5). On that ground the horse-bits from Ritopek can be dated into the 5th-4th centuries B.C.

Different kinds of rings and hooks were used to connect rein with snaffle, as is the case with a big hook from tumulus II in Atenica. Such a hook was found *in situ* in Scythian tumulus of Tolstaya Mogila, hanging on the outside loop of the snaffle, so that the halter could have been tied to its triangular part (Pl. 1/5).

The group of decorative plates is represented by two bronze appliques from Ritopek (Pl.1/6,9) in the form of a fantastic animal with a bird's head, probably a griffon. The smaller plate represents an ornamental horse frontlet, while the other one adorned the rein on the cheek. The plate from Baraće has a hook on its back side and therefore had another purpose, probably as a part of the belt, just like the find from Toros (Thracia). The bigger plate from Ritopek has an unusual decorative scheme which has been interpreted in various ways. The confusion was caused by an interpretation of spiral curls in the lower part of the figure as being a form of deer horns like those in Scythian finds. However, they represent claws on griffon's legs. There are numerous Scythian plates representing some parts of animals or birds, particularly frequent in the 5th-4th centuries B.C.

A few words about the animal, especially horse figurines found in some graves in our country (Pilatovići, Doroslovo). A metal horse from Pilatovići and a terra-cotta figurine from Doroslovo have a close anal-

ogy among the finds from Halstatt graves in Slovenia (Podzemelj), where clay figurines of horses were found together with some parts of a chariot. A little later iron model of the chariot with harnessed terra-cotta horses

was discovered in the necropolis of Sindos near Thessaloniki. We deal here with a symbolic burial of one or more horses as a part of burial ceremony.

ЛИТЕРАТУРА

- Artamonov M. I., 1969 *Traesures from Scythian Tombs*, London.
- Bakay K., 1971 *Scythian Rattles in the Carpathian Basin and their eastern connections*, Budapest.
- Benac A. - Cović B., 1956 *Glasinac 2*, Sarajevo.
- Berciu D., 1974 *Contribution à l'étude de l'art thraco-gete*, Bucuresti.
- Брукнер О., 1959 *Халипийска некропола код Дорослова*, Грађа за проучавање споменика културе III, Нови Сад.
- Chochorowski J., 1985 *Die Vekerzug-Kultur. Charakteristik der Funde*, Warsawa-Krakow.
- Димитров Д., 1961 *България - сирана древних кулјур*, Софија.
- Дорослово... 1977 *Халипийска некропола код Дорослова*, каталог, Сомбор.
- Drechsler - Bižić R., 1985 *Japodska grupa*, u *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, Sarajevo.
- Dular J., 1978 *Podzemelj*, Katalozi - Narodni muzej, Ljubljana.
- Dušek M., 1966 *Thrakisches Graeberfeld der Hallstattzeit in Chotin*, Bratislava.
- Букнин М. - Јовановић Б., 1966 *Илирска кнежевска некропола у Аишеници*, Чачак.
- Бурић Н. - Глишић Ј. - Тодоровић Ј., 1975 *Праисџоријска Ромаја*, Београд-Призрен.
- Галанива Л.К., 1977 *Скифские древности Поднейрова*, Ермитражная коллекция Н.Е. Брандербурга, Москва.
- Госјодари сребра... 1990 *Госјодари сребра. Гвоздено доба на илу Србије*, каталог, Народни музеј Београд.
- Граков Б.Н., 1971 *Скифы*, Москва.
- Иливская В.А., 1961 *Скифски сокири*, Археологија XII, Киев.
- 1968 *Скифы днепровског лесостепеног Правобережја*, Киев.
- Jovanović B., 1974 *Mlade gvozdeno doba*, u *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad.
- 1976 *Примерци живошњеског сџила скифског и џрачког гвозденог доба у Југославији*, Старинар н.с. XXVII, Београд.
- Косорин М., 1983 *Резултати истраживања праисџоријске хумке на некрополи Крчевине 1979.године*, Зборник Народног музеја XI/1, Београд.
- Ковпащенко Г.М., 1967 *Племена скифског часу на Ворскли*, Киев.
- Мелюкова А.И., 1964 *Скифское вооружение*, Москва.
- Мозолевски Б.М., 1979 *Товсја могила*, Киев.
- Palavestra A., 1984 *Kneževski grobovi starijeg gvozdnog doba na centralnom Balkanu*, Beograd.
- Parducz M., 1974 *Die charakteristischen Skytischen Funde aus dem Karpatenbecken und die damit verbundenen ethnischen Fragen*, Symposium zu Problemen der jungeren Hallstattzeit in Mitteleuropa, Bratislava.
- Parović- Pešikan M., 1982-83 *The Finds from Čungar and the Problem of Italic import into Hinterland of Adriatic*, Archaeologica Jugoslavica XXII/XXIII, Beograd.
- 1988 *Poreklo i datacija urne iz Boljarova (Paša-kjoj) i pitanje pojave eolskog bucchero-a na Balkanu*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANU BiH XXVI/24, Sarajevo.
- Петренко В.Г., 1967 *Правобережје средњег Днепра в V-III в. до н. е.*, Москва.
- Σινδοσ... 1985 *Σινδοσ, Καταλογος τεσ εκτησισ, Αθηνα*.
- Тодоровић Ј., 1966 *Праисџоријска некропола у Ришйокеу*, Старинар н.с. XVII, Београд.
- 1971 *Каталог праисџоријских*

- Vasić R.,** *металних предмета*, Музеј града Београда.
- 1977** *The Chronology of the Early Iron Age in Serbia*, BAR Supplement Series 31, Oxford.
- 1986** *Прилози проучавању Ашенице*, Зборник радова Народног музеја Чачак XVI, Чачак.
- Велков И.,**
- Вулше А.,**
- Зотовић М.,**
- 1938** *Могилна гробна находка при Торос*, ИАИ XII.
- 1960** *Войросы в связи с концом раннежелезного века в свейше раскопок в Ферджиле*, Дасіа н.с. IV.
- 1985** *Археолошки и етнички проблеми металног доба западне Србије*, Београд.

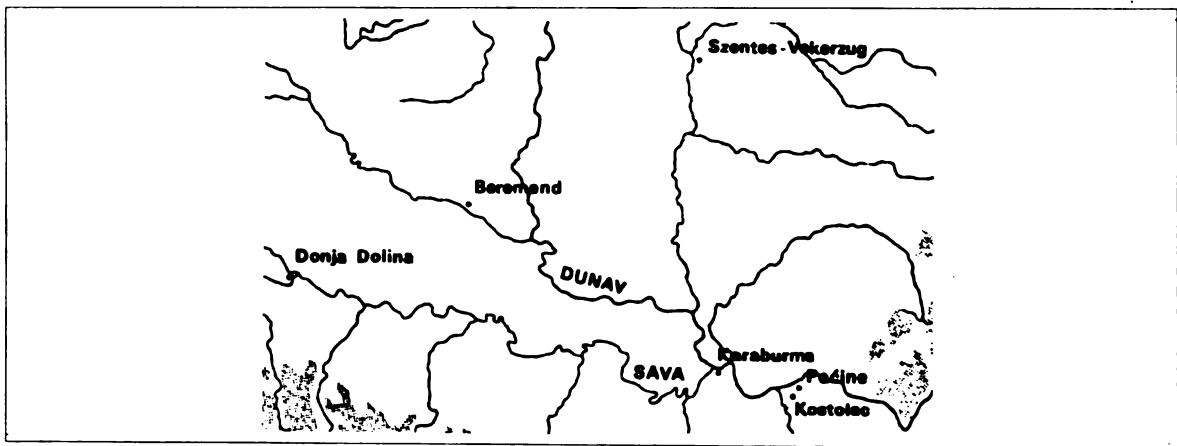
ХОРИЗОНТ НАЈСТАРИЈИХ КЕЛТСКИХ ГРОВОВА НА СЕВЕРНОМ БАЛКАНУ

Приликом објављивања резултата истраживања келтске некрополе на Карабурми (Београд), аутор овога ископавања Јован Тодоровић, обратио је с правом посебну пажњу на два гроба са инхумацијом - бр. 63 и бр. 67. Он је први утврдио да се ту ради о најстаријим сахранама на овој некрополи, датујући их у завршетак IV и почетак III века старе ере. Посебну улогу у таквом опредељивању имали су прилози у оба гроба, чије је локално порекло било несумњиво. Ово се нарочито односи на изузетне примерке сребрног накита - наушнице од тордиране жице са алкама или петљама на крајевима.

Већ тада је Ј. Тодоровић оправдано исти-

цао њихово домородачко порекло, као и њихову искључиву припадност најстаријој етапи сахрањивања на Карабурми.¹ Али изгледало је, према постојећој евиденцији, да су то усамљени примерци, чије се право порекло не може утврдити. Утолико је присуство те особене врсте накита у инвентарима ретких келтских гробова овог периода имало не само хронолошку већ и културну вредност.

Последњи налази омогућили су, међутим, преиспитивање ове оцене. На Пеђинама, некрополи раног латенског периода код Костолца, поновио се у неку руку, пример гробова са Карабурме. Међу прилозима гроба ГЗ 991, са покопавањем покојника, налазио се и пар нау-



Налазишта са накитом од сребрне/тордиране жице

1 J. Todorović 1972, 87.

шница од тордиране жице.² И други прилози, како ће се видети, били су локалног порекла и припадали су старијем гвозденом добу тог простора. Најзад, случајно откривен, али регуларно ископан гроб са спаљивањем код Костолца, датован у старији латен, пружио је, између осталог, исту врсту накита.³

Тако се ова врста накита, врло карактеристична како по материјалу тако и по облику, појавила у истом периоду и сличном контексту - у инвентарима гробова почетне етапа млађег гвозденог доба (латена). Територијално узевши, сви ови налази припадају ујем појасу Подунавља, односно северној Србији.

*

Појава раних некропола на десној обали Дунава, на самом почетку инвазије Источних Келта на Балкан и Малу Азију, већ је сама по себи чињеница вредна пажње. Тиме се заправо потврђује стално присуство Келта у областима северног Балкана и пре почетка миграционог кретања ка југу и знатно пре традиционалног датума битке код Делфа, 279. године старе ере, завршене њиховим поразом. У том смислу, типолошка и хронолошка процена целокупног инвентара гробова са Карабурме, Пећина и Костолца има изузетну вредност. Томе мора да следи разјашњење настанка те карактеристичне врсте сребрног накита, по свему страног уобичајеним гробним прилозима келтске провенијенције. Последњи подаци, иако и сами оскудни, ипак пружају извештај одговор, сасвим сигурно одређенији него што је то било раније.

Најпре се запажа подударност прилога келтског порекла у свим гробовима. То се односи на њихово датовање - увек су у питању накит и керамика са почетка млађег гвозденог доба. Оружје, разумљиво, недостаје јер су то гробови жена, иако се поједине категорије накита (нпр., нарукнице) прилажу уз покојнике оба пола.

Гробови са Карабурме пружају на увид скроман инвентар. Изузетак је, донекле, фибула раног Духцов типа из гроба 63, са четири

ланчића - привеска, окачена о попречну опругу навојнице.⁴ Хронолошко место ове карактеристичне форме фибула (оне се често јављају у паровима, повезане вишеструким ланчићима) одређено је према поуздано датованим гробним целинама - то је најстарија врста келтског накита на северном и западном Балкану.⁵ Конична здела са равним ободом, одговара у потпуности датовању већ описане фибуле. Пар наушница од сребрне тордиране жице (Т.1/4) има завршетке у облику алки, изведених савијањем лима - варијанта а.

Пар сребрних наушница из гроба 67 (Т.1/3) припада, међутим, другој варијанти овог накита.⁶ Танка сребрна жица, такође тордирана, увијена је овог пута у два или три навоја. Завршеци су израђени у виду петљи (варијанта б). Понављане са мањим одступањима, ове варијанте из раних гробова Карабурме су заправо два основна вида заједничке форме наушница. Из гроба 67 потичу перле од плаве пасте, као и прстенаста, шуљца нога пехара или дубоке зделе, рађене руком, као и слабије очуван гвоздени ножић. Ваљкасте перле и судови на нози често се срећу у завршној етапи старијег гвозденог доба централног Балкана и Подунавља.

Гробна целина (ГЗ 991) са Пећина, којој припадају и сребрне наушнице, садржи прилоге упадљиво разнородне и по форми и по пореклу. Овде се могу поменути "Чертоза" фибула (касна, ређа варијанта, заступљена у ујем Подунављу) и ранолатенска фибула - оба примерка делимично очувана. Следе керамика карактеристична за "скитско" старије гвоздено доба Трансилваније и источне Паноније, пар сребрних и пар једноставних, бронзаних наушница, најзад копча за појас, ранолатенске форме. Овог пута биће разматране само наушнице израђене од сребрне, тордиране жице (Т. 1/1). Одмах се може нагласити да је то трећа варијанта - поново је одлучујући завршетак наушнице. Чини га мала, јагодаста купа, чији је продужетак гладак, без тордпрања (варијанта с).

Најзад, гроб из Костолца са спаљеним покојником, имао је, поред осталог, и сребрне на-

2 В. Јовановић-Р. Поповић 1991, 337.

3 Д. Јасановић 1988, 7.

4 Ј. Тодоровић 1972, 26, Т. XXIII/2; Д. Божић 1981, 322.

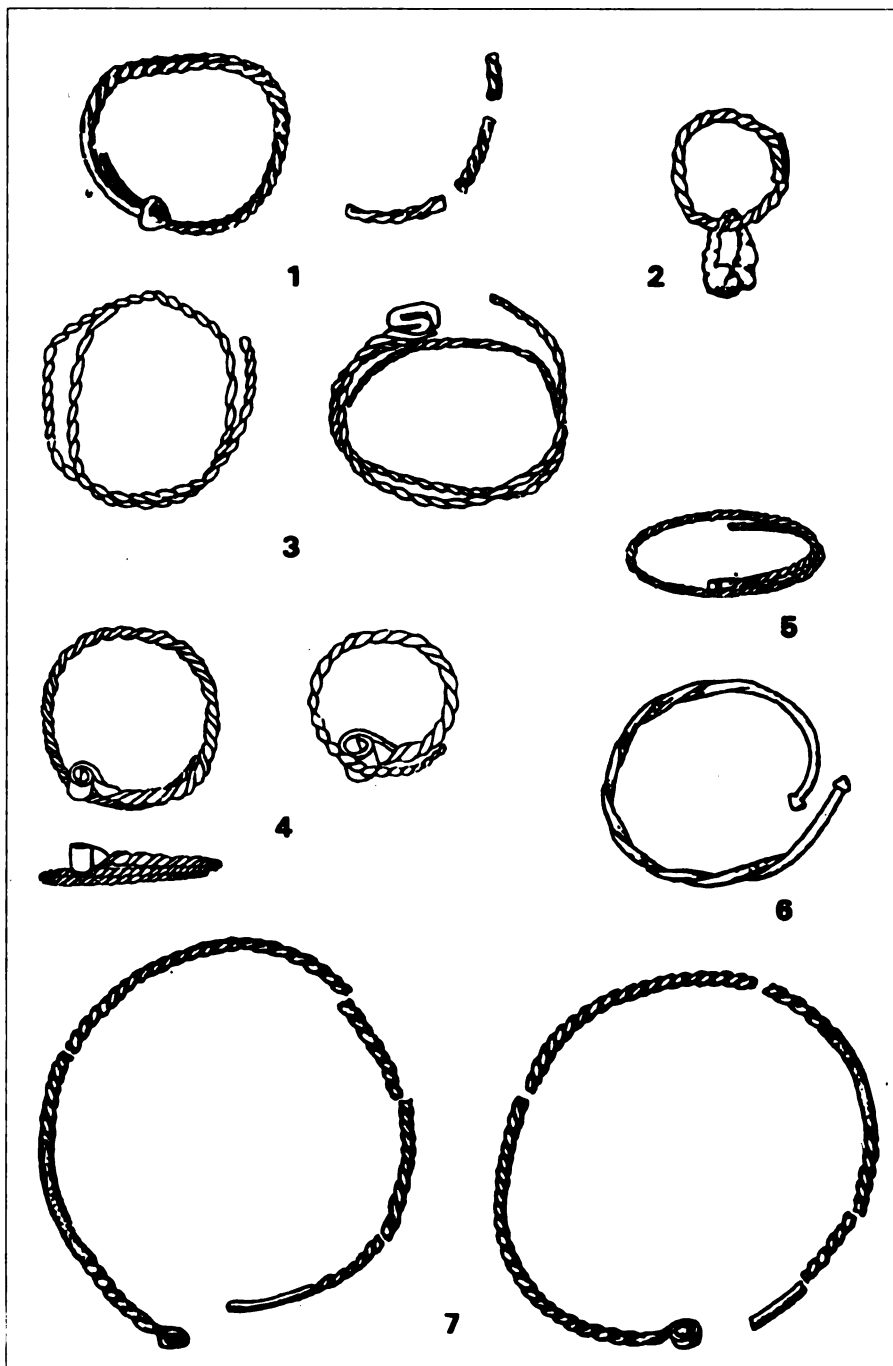
5 В. Јовановић 1979, 182, сл. 5-6; М. Szabó 1975, 83.

6 Ј. Тодоровић 1972, 28, Т. XXV/3-4.

ушнице које одговарају варијанти 6 из гроба 67 са Карабурме.⁷ Како су метални прилози били такође спаљени, чини се највероватнијим да је једна наушница више страдала, деформисана високом температуром ломаче (Т. I/2). Иначе, овакве су наушнице увек заступљене у пару и налажене с обе стране лобање, углавном испод слепоочница. Гроб из Костолаца је, такође, имао и пар гвоздених фибула млађег Духцов типа са високо пребаченом ногом и кугластим украсом. Керамички судови из овог гроба припадају типовима раног латена; међу њима се у потпуности издваја питос значајних размера, са паралелним, пластичним прстеновима на врату, сасвим усамљен у гробним инвентарима ове фазе.

Према овом кратком прегледу, сребрне наушнице су заступљене у гробовима почетне фазе млађег гвозденог доба, у три варијанте основног типа. Њихова појава међу прилозима келтских грובה територијално је ограничена (бар за сада) на Подунавље централног Балкана. Како се очевидно ради о локалном накиту, само по себи се намеће питање његовог порекла, имајући нарочито у виду варијанте о којима је већ било говора.

Занимљива је, на пример, употреба сребрних карика, типолошки блиских 6 варијанти наушница, као привезака - перли на металној огрлици из ранолатенског гроба 71 некрополе Дирнберг код Салцбурга.⁸ Сребрне наруквике израђене преплитањем две



Табла 1 — 1 - Пећине (гроб ГЗ 991); 2 - Костолац; 3 - Карабурма (гроб 67); 4 - Карабурма (гроб 63); 5 - Доња Долина; 6 - Малка Бресџица, Тешевен; 7 - Берменд (гроб 2)

7 D. Jasanović 1988, 10, T. I.

8 L. Pauli 1978, 34, T. 138.

тање жице, блиске варијанти б наушница, сусрећу се додуше веома ретко, у гробовима раног латена Словачке и западне Аустрије.⁹

Најближе паралеле сребрним наушницама, што је и очекивано, налазе се у претходном, старијем гвозденом добу. Накит те врсте засушљен је углавном на северозападном Балкану, јужној и источној Панонији - судећи према расположивим подацима. Али, облици сродни и типолошки и по техници тордирања, нису ограничени само на наушнице. У завршној етапи старијег гвозденог доба омиљене су наруквице, бронзане и сребрне, мањих димензија, било тордиране или се тај ефекат постиже прешлетом две или три жице.

Са Гласинца је познат примерак сребрне, тордиране наушнице,¹⁰ са крајевима аналогним варијанти ц наушница (Пећине гроб ГЗ 991). Наушнице, протумачене и као слепоочничарке (Т. I/5), израђене од тордиране бронзане жице (варијанта б), случајни су налази са некрополе у Доњој Долинни,¹¹ док наруквице израђене у сличној техници припадају прилозима гроба 8 јаподске некрополе из Језерина.¹² Пар наушница од масивне бронзе, са завршецима варијанте а наушница, потичу из гроба 54 некрополе у Дорослову.¹³ Али најсроднија, у типолошком погледу, јесу два пара наруквица (Т. I/7) из Беремења у мађарском делу Барање.¹⁴ Оне су израђене од сребрне тордиране жице - један пар са завршецима варијанте а наушница (Карабурма, гроб 63). Гроб 2 из Беремења, са инхумацијом, садржи и друге прилоге (нпр., сребрне фибуле са четвртастом, плочастом ногом), који указују на блиске везе са западним и централним Балканом.

Врло блиске паралеле са наушницама из раних келтских гробова северног Балкана пружа сребрни накит из круга Szentcs-Vekerzug културе југоисточне Паноније. Нарочито су упадљиви завршеци сребрних тордираних наруквица и карике - наушница, као и одговарајући примерци из Бугарске (Малка Брестница, Т. I/6).¹⁵

Све ове типолошке и територијалне пара-

леле одговарају, како се видело, VI-IV веку старе ере. Слично хронолошко одређење припада и другим прилозима локалног порекла у старокелтским некрополама Карпатског басена и северног Балкана.

Сребрне наушнице из некрополе Карабурма и Пећине, као и из Костолца, такође се ититу краткотрајношћу своје употребе. Све оне припадају гробним целинама најстаријих келтских сахрана на овом простору, датованим на крај IV века старе ере, тј. на прелазу у III век старе ере. Већ у првим деценијама III века старе ере у потпуности ишчезавају.

Типолошко и хронолошко испитивање порекла и употребе сребрних наушница од тордиране жице у раним келтским гробовима северног Балкана, указује на следеће чињенице:

- сребрне наушнице овог типа спадају у категорију накита распрострањеног током старијег гвозденог доба у северозападном Балкану, јужној и источној Панонији;

- сновне категорије накита чине торквесе, наруквице, наушнице и карике (прстени). Заједничка типолошка карактеристика овог накита јесте примена технике тордирања металне (сребрне или бронзане) жице;

- често се ефекат тордирања постиже ушлнтањем двоструке или троструке металне жице, али се чини да су обе технике, ушлнтање и тордирање, истовремене, бар током старијег гвозденог доба;

- сребрне наушнице спадају у најкаснију варијанту тог накита. Наушнице су израђиване у три варијанте:

а) тордирана сребрна/бакарна жица има расковане крајеве, увијене у алку за причвршћивање (Карабурма, гроб 63, Т. I/4);

б) тордиране или ушлетене (вишеструке) сребрне/бронзане жице у један или више навоја, чији се крајеви завршавају петљом за причвршћивање наушница (Карабурма, гроб 67, Т. I/3);

в) тордирана, масивна жица, са јагодастом купом на једином крају (Пећине, гроб ГЗ 991, Т. I/1).

Све три варијанте су истовремене, али је

9 B. Benadik i drugi, 1957, 66, Т. XXV/3; E. Penninger 1972, 84, Т. 117/4.

10 A. Benac 1957, Т. XXXII/11.

11 Z. Marić 1964, 40, Т. XIV/3,7.

12 Z. Marić 1968, 12, Т. I/29,30.

13 С. Trajković 1977, 25, Т. 45.

14 E. Jerem 1973, 68, сл. 7/2-5.

15 J. Chochorowski 1985, 68, сл. 13; M. Dušek 1961, 161, Т. IV/2.

по времену настанка варијанта б вероватно најстарија. Могућа је, такође, подела наруквица од сребрне и бронзане жице по сличним варијантима. Сребрни накит израђиван техником тордирања ређа је појава у завршној фази старијег и почетком млађег гвозденог доба Балкана и Подунавља. Сама техника тордирања веома је дуготрајна, коришћена првенствено у украшавању ових традиционалних форми накита и јавља се већ у неолитском периоду Карпатског басена.

У поређењу са постојећим поделама латенског периода Западне и Средње Европе, раздобље коришћења сребрних наушница одговарало би фази LT B2 (тј. В 2а, према даљим рашчлањивањима ове фазе), односно фази LT IIIa, што би приближно одговарало распону од 320/10. до 280/70. године старе ере.¹⁶

*

Познато је да сразмерно краткотрајно млађе гвоздено доба Подунавља и централног Балкана обилује историјским догађајима. Постојала су, извесно, збивања која су остала незабележена и то управо она пресудна за образовање латенске културе на овом простору. Штуре вести о дуготрајним ратовима панонских Келта против њихових суседа, о покрывању или, штавише, уништавању илирских Аутаријата или трачких Трибала и затим, сасвим супротно, о саживљавању са домородачким понулацијима¹⁷ - исувише су уопштене да би могле бити од користи за такву појединост као што је надживљавање домородачке културе у раном латену.

Независно од тих општих историјских токова, или боље речено, уткани у њих, одигравали су се истовремено појединачни сусрети и сажимања претходних и нових форми материјалне културе. Сребрне наушнице из најстаријих келтских гробова централног Балкана (на његовом крајњем северу), резултат су управо таквог, обостраног деловања староседелачке и новопридошле, келтске културе.

Шта се при том заиста догодило? Чињеница да сребрне наушнице припадају искључиво инвентару женских гробова може да значи прихватање домородачког накита од стране келтских жена (појединих), али исто тако и

прихватање домородачких жена у келтску заједницу, при чему оне усвајају културу придошлица. Нема никакве препреке закључку да се истовремено дешавало и једно и друго.

Анализа расположивих података показује да се у старијем гвозденом добу матично подручје сребрног накита - наруквица и наушница - налази на северозападном и западном Балкану. Аналогни прилози из гробних целина захватају простор од јаподских некропола у долини Уне или Гласинца, па све до Барање и Потисја. Такве везе између Балкана и јужних области Карпатског басена већ су познате и раније уочене.

Издваја се при томе посебна зона - она са сребрним накитом типолошки сродним скитском и трачком старијем гвозденом добу. Али и овде, као и у западној зони, сребрни накит је сразмерно редак, што се донекле може приписати и недовољној производњи сребра. Најзад, сребрне наушнице прве и друге варијанте (а-б), завршни су типолошки образац те врсте украса; при том је варијанта б, у ствари, понављање форме настале знатно раније, током старијег гвозденог доба, сигурно и пре тога.

Наушнице све три варијанте истовремене су у женским гробовима на самом почетку млађег гвозденог доба у ужем Подунављу централног Балкана. Њихова појава, као хронолошки показатељ, опредељује уједино Трансданубију, Потисје и Трансилванију као изворне области за окупање келтских миграционих снага током последњих деценија IV века старе ере, припреманих за продор према југу Балкана и Малој Азији.

Запоседање ужег Подунавља и постављање војних упоришта на десној, балканској обали реке, отуда значи даље померање келтских ударних снага из Карпатског басена ка југу. Аутохтоне популације старијег гвозденог доба играју у томе значајну улогу, све видљивију и кроз археолошке налазе. Треба, ипак, имати на уму и садашњу малобројност евиденције о којој се овде расправљало - некрополе Карбурма и Пећине заједно садрже свега 139 гробова. Сасвим је некорисно упоредивати тај број са келтским инвазионим снагама, снажним не само по војничком, већ и по пратећем популационом саставу (миграција ка југу није само освајање, већ и запоседање

16 J.Bujna 1982, 326; J.Hatt 1982, 28; M.Guštin 1984, 339.

17 F.Papazoglu 1969, 215.

територије). Том преломном периоду припадају у ужем Подунављу и гробови са сребрним наушницама, што им даје посебно место у

хронолошком погледу, али и у доприносу разумевању образовања културе млађег гвозденог доба.

DER HORIZONT DER ÄLTENSTEN KELTISCHEN GRÄBER AUF DEM NORDBALKAN

Resümee

Die typologische und chronologische Erforschung der Herkunft und Verwendung von Silberohrringen aus tordiertem Draht in den frühen keltischen Gräbern des Nordbalkans verweist auf folgende Tatsachen:

- Silberohrringe dieses Typs zählen zur Kategorie jenes Schmuckes, der im Laufe der älteren Eisenzeit im nordwestlichen Balkanraum, südlich und östlich von Pannonien verarbeitet war.

-Die Grundkategorien des Schmuckes bilden Torques, Armreifen, Ohringe und Reifen (Ringe). Des gemeinsame typologische Merkmal dieses Schmuckes liegt in der Anwendung der Technik eines tordierten Metall- (Silber- oder Bronze-) drahtes.

-Oft wird der Tordierungseffekt durch die Verflechtung eines doppelten oder dreifachen Drahtes erreicht, doch scheint es, dass beide Techniken, die Verflechtung oder das unmittelbare Tordieren, parallel liefen, zumindest im Laufe der älteren Eisenzeit.

-Die Silberohrringe zählen zur spätesten Variante dieses Schmuckes. Sie wurden in drei Varianten angefertigt:

a. Der tordierte Silber-/Bronzedraht weist losgeschmiedete Enden auf, die zum Befestigen zu einer Öse

abgebogen sind (T. I/4).

b. Tordierte oder verflochtene Silber-/Bronzedrähte, deren Enden eine Öse zum Befestigen aufweisen (T.I/3).

c. Ein tordierter, massiver Silberdraht, mit einem erdbeerförmigen Kegel an einem Ende (T. I/1).

Alle drei Varianten sind zeitgleich, doch ist die Variante b. der Entstehungszeit nach wahrscheinlich die älteste. Silberschmuck in der Tordierungstechnik angefertigt, tritt in der Schlussphase der älteren Eisenzeit und zu Beginn der jüngeren Eisenzeit des Balkans und der Donauniederung seltener auf. Die Tordierungstechnik selbst ist sehr langwierig, sie wurde vorwiegend zur Verzierung dieser traditionellen Schmuckformen angewandt, und tritt bereits in der äneolithischen Periode des Karpatenbeckens auf.

Im Vergleich zu den bestehenden Aufteilungen der Leténezeit West- und Zentraleuropas würde die Zeit der Verwendung von Silberohrringen der Phase LT B2 (bzw. B2a gemäss der weiteren Aufgliederung dieser Phase), bzw. LT IIIa entsprechen, was ungefähr der Zeitspanne zwischen den Jahren 320/10 - 280/70 v.u. Z. entsprechen würde.

ЛИТЕРАТУРА

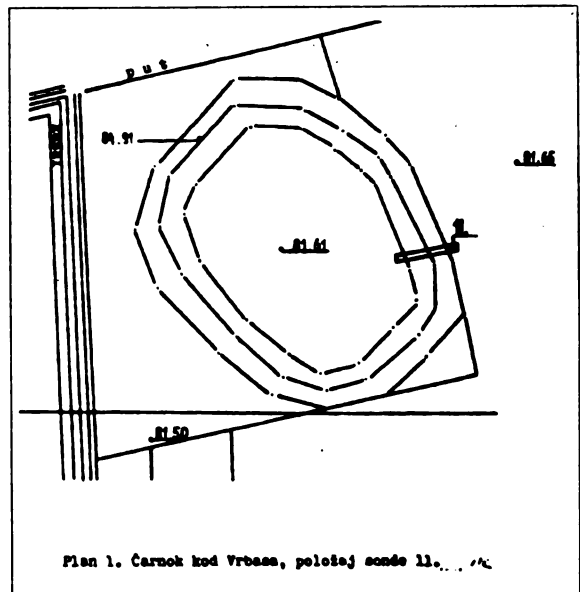
- | | | | |
|--|--|---------------|---|
| Benadik B.,
Vlček E.,
Ambros C., | 1957 <i>Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei</i> , Bratislava. | | <i>in der Slowakei</i> , Slovenska Archeologia IX, 1-2, Bratislava. |
| Benac A.,
Cović B., | 1957 <i>Glasinac II, Željezno doba</i> , Sarajevo. | Guštin M., | 1984 <i>Die Kelten in Jugoslawien</i> , Jahrbuch des Romisch-Germanischen Zentralmuseums 31. |
| Božić D., | 1981 <i>Relativna hronologija mlajše železne dobe v jugoslavenskom Podunavlju</i> , Arheološki vestnik XXXII, Ljubljana. | Hatt J.-J., | 1982 <i>Les cadres historiques de l'évolution de l'art celtique</i> , L'art celtique de la période d'expansion (éd. par P.-M. Duval et V. Kruta), Paris. |
| Bujna J., | 1982 <i>Spiegelung der Socialstruktur auf laténezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken</i> , Památky Archeologické LXXIII/2. | Jacanović D., | 1988 <i>Keltski grob iz Kostolca</i> , Viminacium 2, Požarevac. |
| Chochorowski J., | 1985 <i>Die Vekerzug-Kultur, Charakteristik der Funde</i> , Warszawa - Krakow. | Jerem E., | 1973 <i>Zur Geschichte der späten Eisenzeit in Transdanubien. Späteisenzeitliche Grabfunde von Beremend (komitat Baranya)</i> , Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 25, Budapest. |
| Dušek M., | 1961 <i>Die Thrako-skythische Periode</i> | Jovanović B., | 1979 <i>The Formation of the Scordisci</i> |

- on the basis of archaeological and historical sources, u Les mouvements celtiques du Ve au Ier siècles avant notre ère, Paris.*
- Jovanović B.-Popović P.,** 1991 *The Scordisci, u The Celts, Milano.*
- Marić Z.,** 1964 *Donja Dolina i problem etničke pripadnosti predrimskog stanovništva sjeverne Bosne, Glasnik Zemaljskog muzeja XIX, Sarajevo.*
- 1968 *Japodske nekropole u dolini Une, GZM XXIII, Sarajevo.*
- Papazoglu F.,** 1969 *Srednjovekovna plemena u predrimsko doba, Sarajevo.*
- Pauli L.,** 1978 *Der Dürmberg bei Hallein III, München.*
- Szabo M.,** 1975 *Contribution à l'étude de l'art et de la chronologie de La Tène ancienne en Hongrie. Folia Archaeologica XXV.*
- Todorović J.,** 1972 *Praistorijska Karaburma I, Nekropola mladeg gvozdenog doba, Beograd.*
- Трајковић Ч.-Трајковић Д.,** 1977 *Халишћайска некропола код Дорослова, Сомбор.*

КЕЛТСКО УТВРЂЕЊЕ ЧАРНОК КОД ВРБАСА

Плодна Бачка равница испресецана рекама, мочварама и високим земљаним гредима, богата пашњацима и водама, настањена је већ од раног неолита.¹ На овом простору живеће су бројне популације током целог праисторијског периода. Крајем четвртог века старе ере на ово подручје стижу и келтска племена. О томе говоре историјски извори,² а постоје за то и материјални докази.³ Трајније се насељавају након пораза код Делфа 279. године старе ере, одакле се поражена келтска племена враћају у Подунавље где и остају све до краја II века нове ере. Поред покретног материјала - у првом реду керамике, затим накита и новца, њихов боравак на овим просторима потврђују многобројна насеља отвореног и затвореног типа која се налазе на обалама Дунава,⁴ Тисе⁵ и Јегричке.⁶ Једино такво насеље налази се на јужним обронцима Телечке висоравни у непосредној близини данашњег Врбаса. Реч је о Чарноку, једном од ретко очуваних каснолатенских утврђења из I века старе ере (план 1).

На овом каснолатенском насељу, сондажним радовима обављеним у периоду од 1984. до 1991. године, утврђено је постојање два тн-



Plan 1. Čarnok kod Vrbasa, položaj sonde 11.

План 1 — Чарнок код Врбаса,
положај сонде 11

- 1 V. Brukner 1979, 213-226.
- 2 F. Parazoglu 1969, 1, 23-25, 33, 79-82, 211; J. Тодоровић 1974, 22-37.
- 3 М. Гарашанин 1973, 512-514, Т.112-116; Р. Васић 1987, 555-558; N. Tasić i drugi, 1992, 77-79.
- 4 J. Тодоровић 1968, 20-22. (Насеља уз Дунав: Батина, Бездан, Бачки брег, Бачки Моноштор, Богојево, Свилојево, Стапар, Сонган, Дорослово, Плавна, Бачка Паланка, Каћ, Ковиљ, Гардиновици); Idem, 1974, 163-169.
- 5 J. Тодоровић 1968, 20-22. (Насеља уз Тису: Тител, Мошорин, Чуруг, Бачко Градиште, Шајкаш, Бурђево); Idem, 1974, 163-169.
- 6 J. Тодоровић 1968. (Насеља уз Јегричку: Жабаљ, Господинци - с напоменом да у Господинцима има више насеља на којима је евидентирана латенска керамика насеобинског типа); Idem, 1974, 43-45, 165.
- 7 М. Јовановић 1986, 33; Idem, 1992, 112-113.

па насеља - отвореног и затвореног. Да би се добила вертикална и хоризонтална стратиграфија овог насеља, радови су извођени на бедему, затим унутар самог насеља и на делу отвореног насеља.⁸

Пресеком бедема на источној страни утврђења (план 1, сонда 11) откривена је круна бедема подигнута од компактне жуте земље (леса) извађене из спољашњег рова. Ширина стопе бедема у основи износи око 12 метара колико је широк и одбрамбени ров. Код овог утврђења круна бедема не лежи на природном узвишењу - греди, какав је случај код Плавне⁹ или на прахумусу, што срећемо на Турском шанцу код Бачке Паланке,¹⁰ него изнад нивелационог слоја који је у овом случају послужио као подлога при градњи фортификације и надземних објеката. У горњим слојевима бедема нису откривена каснија обнављања фортификације, као ни остаци палисаде, па се бар за сада не може говорити о утврђењу чији је бедем био ојачан палисадом. Овакав тип бедема без палисаде познајемо још из једног каснолатенског утврђења у Бачкој - Турског шанца код Бачке Паланке.¹¹

Остаци грађевинских објеката, јама, силовса, затим нивелационог слоја и покретног археолошког материјала омогућили су нам да у оквиру утврђеног насеља Чарнок издвојимо три хронолошке фазе.

Полуукопани објекат - земуница, скоро кружног облика, пречника 3,40 м, са мањим банком на западној страни и полукружним зидовима, делимично укопан у жуту земљу (лес), припада старијем стамбеном хоризонту овог каснолатенског насеља. Објекат је био укопан у здравицу од 0,80 до 1,08 метара. На дну објекта, на његовој источној половини, пронађени су остаци стубова од којих су три већих димензија. Њихов распоред по подници указује на могућност да су три стуба била носιοци кровне конструкције. Стуб који се налазио у непосредној близини источног зида објекта (који је иначе и најмасивнији) био је укопан у подницу под косим углом, док су

остала два - један на северној, а други на јужној страни објекта, укопани под правим углом. На основу њиховог положаја по подници, добија се утисак да је главни носач кровне конструкције био управо стуб на источној страни објекта.

Иако остаци пећи или огњишта нису установљени, потребно је напоменути да се непосредно уз банак налази правоугаоно удубљење димензија 0,90 x 0,60 метара, које је највероватније било у функцији отвореног огњишта. Надземни део објекта није откривен, али се с правом може очекивати да је постојао, а да је уништен при нивелацији терена. У том случају, надземну конструкцију су чинили ниски зидови од плетера и лепа на које се наслањао кружни кров израђен од шевара и трске које је у то време око Чарнока било у изобиљу.

У полуукопаном објекту - земуници, пронађен је разноврстан керамички материјал, затим комади црвено печене земље, гар, пепео и угљенисане житарице. Од fine керамике најбројније су зделе са "S"-профилисаним ободом, а заступљене су и зделе коничног облика, затим амфоре и пехари са две дршке. Груба керамика заступљена је лонцима типа "ситула", који су украшени чешљастим орнаментом, и лонцима са језичастим дршкама на трбуху. Овај објекат, као и јама која се налази испод бедема, припадају најстаријем стамбеном хоризонту, односно отвореном насељу. Откривени испод нивелационог слоја, у функцији затворених налаза, омогућавају нам сигурно датовање насеља и успостављање вертикалне стратиграфије у самом насељу. Посуде које су пронађене у објекту и јама (Т.1/1-5)¹² углавном су зделе. Интересантна је појава здела већих димензија, пречника 40 до 50 цм. Аналогије за овај материјал налазимо на Гомолави у слоју и јамама фазе VIb. Посуда већих димензија - здела, позната нам је са Гомолаве из латенске јаме I.¹³

Сличан објекат откривен је на Градини у Старом Сланкамену¹⁴ и у отвореном насељу на Поповом салашу код Новог Сада,¹⁵

8 М. Јовановић-Н. Станојевић, 1987.

9 М. Јовановић 1988-1989, 59-74.

10 О. Брукнер 1978, 5-12.

11 О. Брукнер 1978, 5-12.

12 В. Јовановић-М. Јовановић 1988, за Т.1/1 *Gomolava* 2, Т. VI/2, за Т.1/3 *Gomolava* 2, Т. VI/3 и Т. XXI/3, за Т. I/5 *Gomolava* 2, Т. XVII/12 и Т. XVIII/4; за Т. I/4 - Ј. Секереш 1961, Т. I/12, јама XXI и Т. III/18, јама XX; за Т. I/2 - V. D. Ruševljanin-О. Брукнер 1992, 134, Т. 22/123 из блока VII, кв. H-3.

13 Ш. Нађ 1960, 112-129, Т. X/1.

затим на локалитету Ливаде код Сремске Митровице¹⁶ и Баре код Вогња.¹⁷ Полуукопани објекти правоугаоног облика откривени су на Плавни код Бача¹⁸ и Турском шанцу код Бачке Паланке.¹⁹ Полуукопани објекти правоугаоног облика са заобљеним крајевима пронађени су на Гомолави код Хртковаца. Боље очуван објекат откривен је у блоку VII, кв. D-4, док се други, лошије очуван, налазио у блоку IV, кв. 87/VIII, IX.²⁰ Сличан објекат мањих димензија откопан је на Плавни код Бача,²¹ а са четвороугаоном основом и заобљеним крајевима у Баштинама код Прогара.²² На основу анализе керамичког материјала ови објекти су датовани у фазу Гомолава VIb.²³

Нивелациони слој дебљине око 25 цм, а ширине од 15 до 20 м, затворио је све полуукопане и укопане објекте, јаме и силосе из старијег хоризонта овог насеља и тако истовремено послужио као подлога за формирање мањих стамбених хоризоната.

Другој фази у насељу на Чарноку припада формирање надземног хоризонта и изградња фортификације. Непосредно уз бедем налазио се стамбени објекат правоугаоног облика, очуваних димензија 6 x 4,50 метара, оријентисан у правцу север-југ. Био је подигнут изнад полуукопаног објекта - земунце из претходне фазе. Граница између ова два хоризонта је управо нивелациони слој који је у овом насељу омогућио издвајање одређених грађевинских фаза унутар насеља. У североисточном углу објекта, на банку, налазила се пећ са калотом, пречника 1,40 м. На западној страни, подница пећи је пробијена масивним стубом из најмлађег хоризонта становања на овом насељу. Калота пећи је са источне стране више пута обнављана. Подница објекта је од набијене иловаче која на површини има фини премаз. Источна ивица објекта је у пот-

пуности очувана, док су остале три, нарочито западна и јужна, оштећене при градњи објекта из последњег хоризонта. На изгорелим комадима лепа видљиви су трагови трске, облика и дасака. На подници објекта, уз источну ивицу, пронађени су угљенисани комади дасака и облика мањих стубова. Све ово говори да је објекат био изграђен у техници преплета и лепа, а судећи према димензијама, кров је био на две воде. На комадима кућног лепа, керамици и самој подници видљиви су трагови горења. Највероватније је да је тада страдао и део хоризонт, што је случај на Гомолави код Хртковаца.²⁴ Да је насеље након пожара обновљено доказ налазимо на подници овог објекта која је оштећена при укопавању масивних стубова из последњег стамбеног хоризонта. За надземни објекат из ове фазе, аналогично налазимо на бројним каснолатенским утврђеним насељима у Подунављу. Тако су на Гомолави код Хртковаца откривени остаци надземних грађевина у блоку I, кв. 96-98/XII-XIV; затим у блоку IV, кв. 84/X, и у блоку VII, кв. H-2.²⁵ На Жидовару код Орешца откривена су два нивоа надземних објеката који припадају латенском хоризонту.²⁶ Сличан објекат откривен је и на Градини у Привлаци, затим на Градини у Ородуку где је истражена једна правоугаона кућа.²⁷

На подници овог објекта као и међу изгорелим лепом откривени су фрагменти сиве латенске керамике и већа количина животињских костију. У финој керамици јављају се разни облици здела са "S"-профилисаним ободом, затим зделе коничног облика, амфоре и питоси. И у овој фази груба керамика је највише заступљена лонцима типа "ситула." Фина керамика је украшена техником глечања, док је груба декорисана чешљастим орнаментом (Т. II/1-4). Керамички материјал, сличан ово-

14 Д. Димитријевић-М. Горенц 1956, 150-155; D. Dimitrijević 1971 567-584.

15 Д. Вилотијевић 1965, 265-268.

16 О. Brukner 1889, 113-114.

17 О. Brukner 1987, 77-78.

18 М. Јовановић 1988-1989, 59.

19 О. Брукнер 1978, 5-12.

20 В. Јовановић-М. Јовановић 1988, 67.

21 М. Јовановић 1988-89, 59.

22 В. Brukner-В. Јовановић-Н. Тасић 1974, 296; D. Dimitrijević 1971, 567-584.

23 В. Brukner-В. Јовановић-Н. Тасић 1974, 296.

24 Б. Јовановић 1971, 123-146; В. Јовановић-М. Јовановић 1988, 74.

25 В. Јовановић-М. Јовановић 1988, 6, 11, 17, 41; Б. Јовановић 1971, 130.

26 В. Gavela 1951, 12.

27 N. Majnarić-Pandžić 1984, 23-24.

ме на табли II налазимо у насељу на Гомолави²⁸ и Плавни.²⁹

И у најмлађој фази живота у овом утврђеном насељу подизани су надземни објекти. Димензије ових објеката нису нам познате. Судећи по отисцима стубова и њиховом распореду по подници старијег (доњег) објекта, као и по фрагментима кућног лепа, може се закључити да су били већих димензија, највероватније правоугаоног облика, а по начину градње слични објектима из претходне фазе. Један такав објекат из последње фазе живота на овом насељу, лежао је изнад старијег (доњег објекта). Горњи, млађи објекат покривао је скоро три четвртине старијег објекта остацима масивних стубова, кућним лепом, фрагментима керамике и животињским костима. У југоисточном углу се налазила пећ са калотом, пречника 1,40 м. Подница пећи два пута је обнављана фрагментима латенске керамике. Керамика, пронађена у рушевинама и плићој јами испод овог објекта, има исте облике као и она из претходне фазе (Т. III/1-4). Сличан керамички материјал познат нам је са Гомолаве код Хртковаца³⁰ и из насеља на Турском шанцу код Бачке Паланке.³¹

У рушевинама поменутог објекта који, судећи према остацима кућног лепа и плетера није страдао у пожару, пронађена је већа количина животињских костију од којих су неке коришћене за израду алатки. Међу рушевинама су откривени и делови покућства - тегови за разбој, комади жрвња, брус и друго.

Мањим, сондажним радовима са источне стране утврђења, потврђено је и постојање отвореног насеља на Чарноку. Објекат неправилног облика са полукружним проширењем на источној и левкастим сужењем према дну на западној страни, димензија 3,40 x 4,50 x 8,50 м, укопан у здравицу (лес), делимично је истражен. Објекат се на западној страни, поред сужења ка дну, продужава на север у облику рова (истражен је у дужини од 8,50 м). По

облику подсећа на полуземунуцу до које се долазило ровом. Дно рова је равно. У објекту нису пронађени отисци стубова као ни делови пећи или огњишта. Унутрашњост објекта је била испуњена фрагментима сиве латенске керамике, затим животињским костима и комадима црвено печене земље. Међу сивом латенском керамиком, углавном рађеном на витлу, доминирају разне варијанте здела са "S"-профилисаним ободом. Поред њих, ту су и пехари са две дршке, затим амфоре и питоси. Посуде су украшене техником глечања. У грубој керамици јављају се лонци украшени чешљастим орнаментом. На дну поменутог рова, заједно са фрагментима латенске керамике, пронађени су остаци коња и пса. Поред скелета пса, који је лежао на здравици, пронађени су комади црвено печене земље, док су кости коња биле постављене на слоју сиве земље у којој је било фрагмената латенске керамике и црвено печене земље дебљине око 5-6 цм. На сличан налаз наишла је О. Брукнер приликом истраживања једне колибе у домородачком насељу с краја I века пре нове ере код Вогња. Поред колибе је откривена култна јама у чијем се горњем слојевима налазио скелет пса, а у доњим коња. Са скелетом пса нађени су и фрагменти керамике и једна бронзана карика. Приликом чишћења јаме, у средишњем делу, нађен је псеудо-кантарос с мањом концентрацијом гаражи.³² Д. Димитријевић је изнела податак о сличном налазу у Земун-Пољу из I века нове ере.³³ Највероватније је да би се и овај налаз са Чарнока могао уврстити у погребни ритуал, где одсуство људских костију представља инкарнацију.³⁴

Керамика из овог објекта (Т. IV/1-4), који се налази изван утврђења, слична је керамици из објеката који се налазе испод нивелационог слоја. Анализа керамичког материјала показала је да се аналогни комади могу наћи на Плавни,³⁵ Гомолави³⁶ и Турском шанцу.³⁷ Хронолошки скоро да нема никакве разлике у

28 В. Јовановић-М. Јовановић 1988. Аналогije за посуде на Т. I/1-4: за Т. II/1 - *Gomolava 2*, Т. XXV/8 и Т. XXXVI/2; за Т. II/2 - *Gomolava 2*, Т. XIX/5, Т. XII/5; за Т. II/3 - *Gomolava 2*, Т. XXXV/2-VIb; за Т. II/4 - *Gomolava 2*, Т. XXVII/2, Т. XXV/3.

29 М. Јовановић 1988-89, за Т. II/2 - *Плавна*, Т. II/8 и за Т. II/4 - *Плавна*, објекат 1, Т. I/9 и Т. V/8.

30 В. Јовановић-М. Јовановић 1988, за Т. II/1 - *Gomolava 2*, Т. XXVII/1, депонија керамичке пећи; за Т. III/3 - *Gomolava 2*, Т. XI/7, грађевински објекат; за Т. III/2 - *Gomolava 2*, Т. VI/6.

31 О. Брукнер 1978, за Т. II/2 - *Турски шанец*, Т. II/4.

32 О. Брукнер 1987, 77.

33 D. Dimitrijević 1969, 81-122.

34 Податак преузет од О. Брукнер, 1978, нап. 17; С. Е. Wilson 1981, 127-129.

материјалу између објеката који се налазе испод нивелационог слоја и оних који припадају отвореном насељу. Због тога би овај објекат могао припадати старијем стамбеном хоризонту насеља на Чарноку, односно времену отвореног насеља које је претходило изградњи утврђења. Керамички материјал из овог објекта, а на основу упоредне методе, показује одлике Гомолава VIb фазе.

Истраживања на Чарноку, мада сондажног карактера, омогућила су нам да проникнемо у технику градње утврђених насеља у Бачкој. Иако су настала нешто касније од оних у Срему и источној Славонији, ова насеља задржавају све карактеристике утврђених насеља изграђених у Подунављу и Панонској низији крајем II и почетком I века старе ере. Подизана у равници, на мочварном терену, насеља у Бачкој (за разлику од оних која су подизана у Срему), била су заштићена широким одбрамбеним ровом и високим земљаним бедемом са палисадом. Бедем је углавном био изграђен насипањем земље из рова који га окружује. На неким насељима је имао додатна ојачања - црвено печену земљу на спољашњој страни - као што је то случај код Плавне³⁸ или сухозид на Турском шанцу код Бачке Паланке.³⁹ И у овом каснолатенском насељу, насталом током I века пре нове ере, живот се одвијао у оквиру више зона. Поред фортификације (бедем и одбрамбени ров) која чини једну зону, унутрашњост насеља била је подељена на још две зоне. Једна од њих је зона са објектима, јамама и силосима, која се налазила непосредно уз бедем. У другу зону спада средишњи простор, који је и у овом утврђењу без насеобинских објеката - као и у другим насељима у функцији је трга. Откриће више стамбених хоризоната на Чарноку омогућава нам да у потпуности сагледамо живот у једном каснолатенском насељу, које је судећим по покретном материјалу,

настало средином I века старе ере.

За керамички материјал из објеката на Чарноку аналогиче налазимо на другим насељима у Подунављу и Посавини, првенствено на подручју Срема, на територији која је била настањена Скордисцима. Обрађени керамички облици - зделе са "S"-профилисаним ободом, затим оне коничног облика са унутра профилисаним ободом, па пехари са две дршке - "псеудо-кантароси", амфоре, питоси и лонци типа "ситула", пронађени у свим фазама овог насеља, јасно указују да је реч о латенској популацији која је током I века старе ере насељавала и леву обалу Дунава. Насеље на Чарноку, заједно са насељима у Шајкашкој, потврђује постепено насељавање Скордиска северно од Дунава. Појава глчаног орнамента на пехарима, зделама и амфорама у сва три стамбена нивоа, указује на малу временску разлику између фаза, али је још један од доказа да су Бачку средином I века старе ере насељавали Скордисци. Потврду за то налазимо и на другим насељима у Бачкој - Плавни код Бача,⁴⁰ Турском шанцу код Бачке Паланке⁴¹ и Поповом салашу код Новог Сада.⁴² За посуде украшене глчаним мотивима аналогиче налазимо на каснолатенском насељу на Гомолави, у фази VIb. С обзиром да се ова врста керамике јавља искључиво у Срему, који је и њено матично подручје,⁴³ онда се сасвим оправдано намеће закључак да су Скордисци били она популација која се постепено пресељава на леву обалу Дунава, односно на територију данашње Бачке. Потврду за то налазимо на бројним насељима констатованим на обалама Дунава и Тисе (територија Шајкашке) од којих су нека већ позната археолошкој јавности - Плавна, Турски шанац, Попов салаш код Новог Сада и друга. Посуде украшене глчаним орнаментом још један су доказ да су у Бачкој током I века старе ере живели

- 35 М. Јовановић 1988-89, за Т. IV /1 аналогиче имамо на Плавни, слој Т. VII/2; Т. IV /2 -Плавна, Т. II/1; Т. IV/3 - Плавна, објекат 1, Т. В/6.
- 36 В. Јовановић-М. Јовановић 1988, аналогиче за таблу IV /1 - Gomolava 2, Т. XXVI/6 и Т. XXXV/10; за Т. IV /2 - Gomolava 2, Т. XXXIV/3; за Т. IV /3 - Gomolava 2, Т. XXXI/2, Т. XXXV/2; за Т. IV/4 - Gomolava 2, Т. XXXVII/6, јама.
- 37 Б. Брукнер 1965, 239-245, за Т. IV/1 са Чарнока аналогича Т. III/5.
- 38 О. Брукнер 1978, аналогиче за Т. IV /1 са Чарнока имамо на Т. III/1 на Турском шанцу.
- 39 М. Јовановић 1988-89, 63, pl. 2.
- 40 О. Брукнер 1978, 5.
- 41 М. Јовановић 1988-89, Т. I/10, Т. II/1, Т. III/8, Т. IV/6-8, Т. V/3,4,6,11, Т. VI/1,3, Т. VII/1,2.
- 42 О. Брукнер 1978, Т. II/1,5.
- 43 Д. Вилотијевић 1965, Т. III/3.

Скордисци.

Груба керамика на Чарноку заступљена је у много мањем проценту од Фине. Најчешће се јављају лонци типа "ситула", украшени чешљастим орнаментом. Керамика дачког порекла на овом насељу није откривена. Бавећи се овим проблемом Б. Јовановић констатује да и на осталим насељима у Бачкој, утврђеним и отвореним, ова врста керамике није заступљена.⁴⁴

Керамика украшена сликаним орнаментом најмање је заступљена. Интересантна је појава поклопца украшеног у техници бојења (Т. III/4) из последњег (најмлађег) стамбеног хо-

ризонта, за који за сада немамо никакве аналогје.

Истраживања на Чарноку су показала да се на свим утврђеним каснолатенским насељима у Бачкој налази искључиво материјал латенске провинцијенције који хронолошки припада Гомолава VIb фази. Анализа археолошког материјала још једном је показала да је и простор између Тисе и Дунава могао припадати само Скордисцима.⁴⁵ Одсуство керамике дачког порекла на овом простору, један је од доказа да је Дачанима припадала територије источно од Тисе, односно подручје данашњег Баната.

DIE KELTISCHE FESTUNG ČARNOK BEI VRBAS

Resümee

An den Südhängen der Talečka-Hohenbene, in unmittelbarer Nähe des heutigen Vrbas befindet sich Čarnok, eine selten bewahrte spätlatenische Festung aus dem 1.Jh.v.u.Z. Auf dieser Siedlung wurde bei den von 1984 bis 1991 durchgeführten Rettungsausgrabungen das Bestehen zweier Siedlungstypen festgestellt - einer offenen und einer geschlossenen. Um eine vertikale und horizontale Stratigraphie dieser Siedlungen zu erhalten, wurden die Ausgrabungen an der Festungsmauer, weiterhin innerhalb der Festung und an einem Teil der offenen Siedlung durchgeführt.

Mit dem Querschnitt der Festungsmauer an der östlichen Seite der Festung (Plan 1) wurde die Krone eines Walls aufgedeckt, errichtet aus kompakter gelber Erde (Lehm), die aus den äusseren Gräben ausgehoben wurde. Der Fuss des Walls beträgt in seinem Fundament etwa 12 Meter, und so breit ist auch der Schützengraben.

Die Überreste der Wohngruben, Speicher, weiterhin der Nivellierschicht sowie des beweglichen archäologischen Materials ermöglichten uns, im Rahmen der befestigten Siedlung auf Čarnok drei chronologische Phasen auszusondern.

Eine zur Hälfte eingegrabenes Objekt - eine Wohngrube mit einer annähernd runden Form, einem Durchmesser von 3,40 m, einem kleineren Tritt an der Westseite und halbrunden Mauern, zwischen 0,80 m und 1,08 m in sterile Erde eingegraben - gehört dem älteren Wohnhorizont dieser spätlatenischen Siedlung an, bzw. der ersten Phase der Siedlung. Unter dem Wall selbst wurde ein kleineres Objekt erforscht, das der älteren Phase angehört (T. I/1-5).

Zur zweiten Phase in der Siedlung zählt die Schaffung eines oberirdischen Horizonts und der Bau einer Fortifikation. Unmittelbar am Wall befand sich ein rechteckiges Wohnobjekt, mit den erhalten gebliebenen Dimensionen 6 x 4,50 m. Er war über der Wohngrube aus der vorangegangenen Phase errichtet wurden. In der nordöstlichen Ecke des Objektes, am Tritt, befand sich ein Ofen mit einer Kalotte, deren Durchmesser 1,40 m betrug. Auf dem Fussboden des Objektes sowie unter dem verbrannten Mörtel wurden Fragmente der grauen Latene-Keramik sowie grössere Mengen an Tierknochen gefunden (T. II/1-4).

Auch in der jüngsten Phase Lebens in dieser Siedlung wurden oberirdische Objekte errichtet, doch sind uns deren Dimensionen nicht bekannt. Aufgrund der Abdrücke von Wandpfosten kann geschlossen werden, dass sie grössere Dimensionen aufwiesen, und der Bauweise nach jenen Objekten aus der vorangegangenen Phase ähneln (T. III/1-4).

Durch kleinere Rettungsausgrabungen an der Ostseite der Befestigung wurde auch das Bestehen einer offenen Siedlung auf Čarnok bestätigt. Das Objekt unregelmässiger Form mit einer halbrunden Erweiterung an der Ostseite und einer trichterförmigen Verengung nach Unten hin an der Westseite, den Dimensionen 3,40 x 4,50 x 8,50 m, eingegraben in sterile Erde, ist nur teilweise erforscht (T. IV/1-4).

Für das Keramikmaterial aus den Objekten auf Čarnok finden wir Analogien in anderen Siedlungen in der Donau- und Saveniederung, in erster Linie im Gebiet von Srem, auf dem Territorium, das von den Skordisci besiedelt war. Bestimmte Keramikformen -

44 B. Jovanović-M. Jovanović 1988, 95.

45 B. Јовановић 1991, 155.

Schüsseln mit "S"-profilierem Rand, weiterhin jene konischer Form mit innen profilierem Rand, dann Becher mit zwei Henkeln - "Pseudokantharoi", Amphoren, Pithoi und Töpfe vom Typ "Situla", die in allen Phasen dieser Siedlung gefunden wurden, verweisen deutlich darauf, dass es sich um eine Latene-Bevölkerung handelt, die im Laufe des 1. Jh.v.u.Z. auch das like Donauufer besiedelte. Die Siedlung auf Čarnok bestätigt gemeinsam mit den Siedlungen in Šajkaška die allmähliche Ansiedlung der Skordisci nördlich von der Donau. Das Auftreten geglätteter Ornamente auf den Bechern, Schüsseln und Amphoren in allen drei Wohnebenen verweist auf einen geringen zeitlichen Unterschied zwischen den Phasen, doch ist das noch ein Beweis, dass Bačka Mitte des 1. Jh.v.u.Z. von den Skordisci besiedelt war. Eine Bestätigung dafür finden wir auch in anderen Siedlungen in der Bačka - Plavna bei Bač, Turski šanac bei Bačka Palanka und Popov salaš bei Novi Sad. Eine Analogie für die mit geglätteten Motiven verzierten Gefäße finden wir auf der spätlatenischen Siedlung auf Gomolava, in der Phase VIb. Mit Rücksicht darauf, dass diese Art von Keramik ausschliesslich in Srem auftritt, was auch ihr ursprüngliches Gebiet ist, dann drängt sich völlig gerechtfertigt die Schlussfolgerung auf, dass die Skordisci jene Bevölkerung waren, die allmählich auf das linke Donauufer, bzw. auf das Territorium der heutigen Bačka zogen. Bestätigungen dafür finden wir auf zahlreichen Siedlungen, die an den Ufern der Donau und Theiss (Territorium von Šajkaška) festgehalten

wurden, und von denen einige der archäologischen Öffentlichkeit bereits bekannt sind - Plavna, Turski šanac, Popov salaš u.a..

Auf Čarnok ist die grabe Keramik in einem weitaus geringeren Prozentsatz als die feine vertreten. Am meisten treten Töpfe vom Typ "Situla" auf, die mit kammförmigen Ornamenten verziert sind. Die Keramik dakischer Herkunft wurde auf dieser Siedlung nicht entdeckt. Indem sich B. Jovanović mit diesem Problem auseinandersetzt, bemerkt er, dass auch auf den übrigen Siedlungen in Bačka - befestigten oder offenen, diese Keramikart nicht vertreten ist.

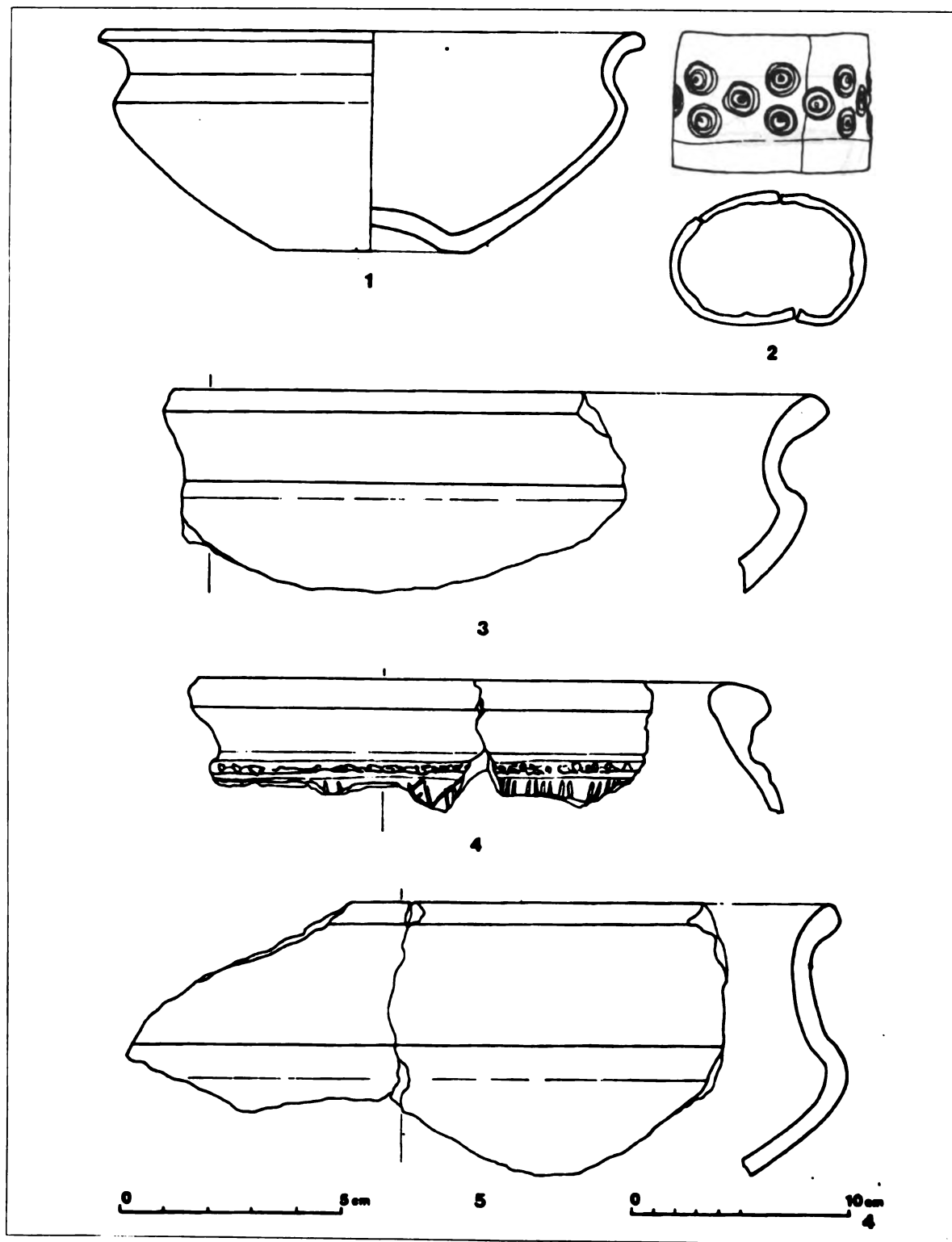
Die mit gemalten Ornamenten verzierte Keramik ist am wenigsten vertreten. Interessant ist das Auftreten von Deckeln, die in der Bemalungstechnik (T.III/4) verziert sind, und aus dem letzten (jüngsten) Wohnhorizont auf Čarnok stammen, für den wir bisher keinerlei Analogien haben.

Untersuchungen auf Čarnok haben gezeigt, dass sich auf allen befestigten spätlatenischen Siedlungen in Bačka ausschliesslich das Material laténischer Provenienz befindet, das chronologisch der Gomolava VIb-Phase angehört. Die Analyse des archäologischen Materials zeigte nochmals, dass auch das Gebiet zwischen Theiss und Donau nur den Skordisci angehören konnte. Das Fehlen der Keramik dakischer Herkunft in diesem Gebiet ist einer der Beweise, dass den Dakern das östlich von der Theiss bzw. das Gebiet des heutigen Banat angehörte.

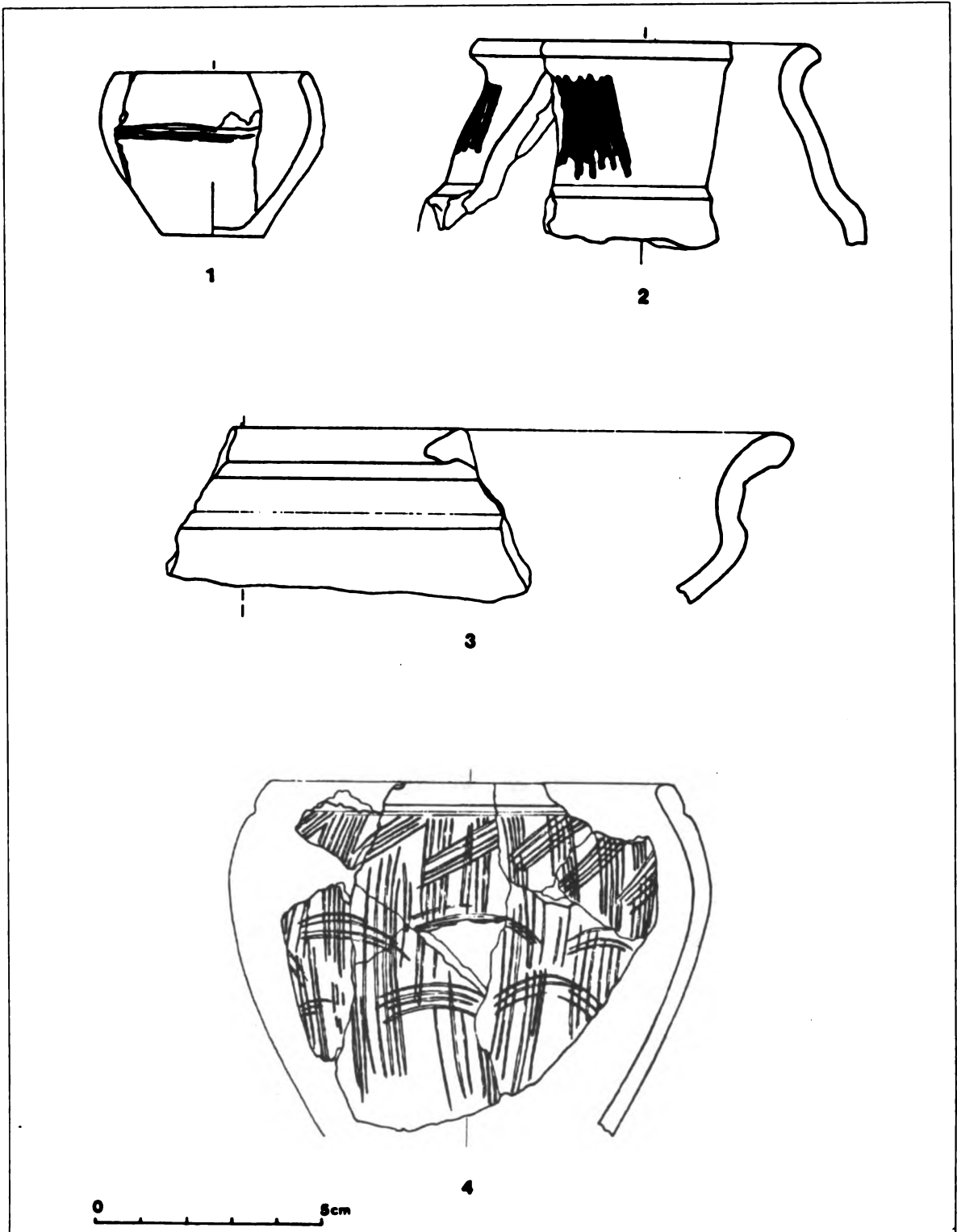
ЛИТЕРАТУРА

- Брукнер Б.,** 1965 *Керамика млађе гвозденог доба на Гомолави*, Рад војвођанских музеја 14, Нови Сад.
- 1979 *Körös grupa*, u *Praistorija jugoslavenskih zemalja* II, Sarajevo.
- Брукнер Б. - Јовановић В. - Тасић Н.,** 1974 *Praistorija Vojvodine*, (Monumenta Archaeologica I), Novi Sad.
- Брукнер О.,** 1978 *Келтски оидум код Бачке Паланке*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине VIII-IX, Нови Сад.
- 1987 *Vogani, Bare. Kasnolatensko naselje*, Arheološki pregled 27, Ljubljana.
- 1989 *Sremska Mitrovica, Livade. Kasnolatensko naselje, rimska nekropola i mauzolej*, Arheološki pregled 28, Ljubljana.
- Vasić R.,** 1987 *Sremska grupa zapadnobalkanskog kompleksa*, u *Praistorija jugoslavenskih zemalja* V, Sarajevo.
- Вилотијевић Д.,** 1965 *Латенски слој насеља на локалитету Попов салаш код Новог Сада*, Рад војвођанских музеја 14, Нови Сад.
- Gavela B.,** 1952 *Keltski oppidum Židovar*, Beograd.
- Гарашанин М.,** 1973 *Гвоздено доба, Сремска група западнобалканског комплекса*, у *Праисторија на тлу СР Србије*, књ. II, Београд.
- Dimitrijević D.,** 1969 *Istraživanje rimskog limesa u istočnom Sremu s posebnim osvrtom na pitanje komunikacija*, Osiječki zbornik XII, Osijek.
- 1971 *Spätlaténzeitliche Oppida in Jugoslawien*, Archaeologica rozhledy XXII/5, Praha.
- Димитријевић Д. - Горещ М.,** 1956 *Градина у Старом Сланкамену*, Рад војвођанских музеја 5, Нови Сад.
- Јовановић Б.,** 1971 *Насеље Скордиска на Го-*

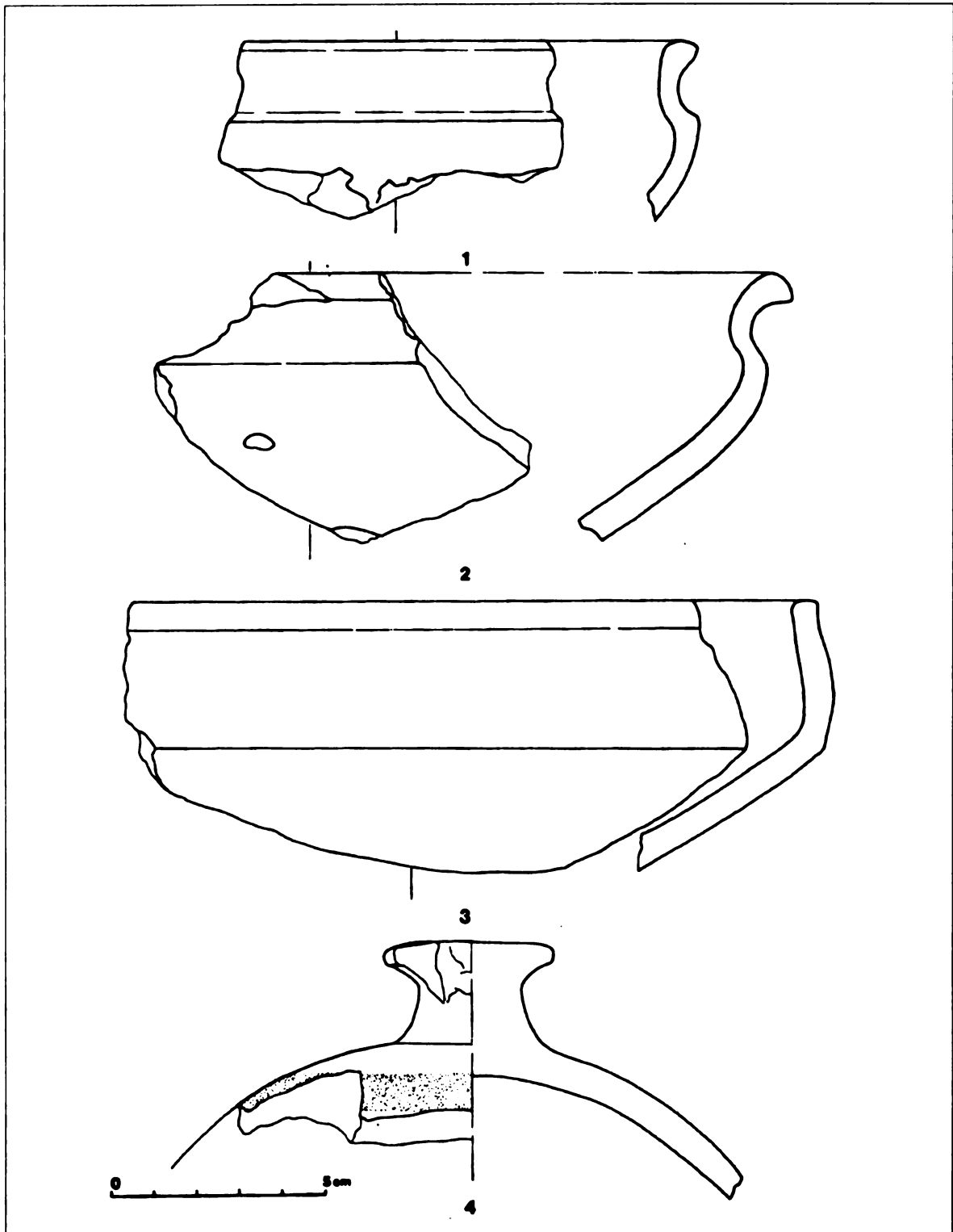
- молави, ископавање 1967-1971*, Рад војвођанских музеја 20, Нови Сад.
- 1991** *Скордисци и дако-гетиска керамика Подунавља*, Зборник Филозофског факултета, серија А, историјске науке, књ. XVII, Београд.
- 1988** *Gomolava II, Naselje mladeг kamenog doba*, Novi Sad.
- 1986** *Чарнок, Титлов Врбас, келтско ушарђење*, Археолошки преглед 25, Београд.
- 1988-1989** *Плавна - келтско ушарђење*, Рад војвођанских музеја 31, Нови Сад.
- 1992** *Чарнок, Врбас, у Скордисци и староседеоци у Подунављу*, Београд.
- 1987** *Шест стољина година града*, Каталог изложбе, Нови Сад.
- 1984** *Prilog problematici kasnoatenskih utrdjenih naseља u Slavoniji*, Opuscula Archaeologica 9, Zagreb.
- 1960** *Защитна ископавања код Хришковаца*, Рад војвођанских музеја 9, Нови Сад.
- 1969** *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Centar za balkanološka ispitivanja ANU BiH, djela XXX, Sarajevo.
- 1992** *Gomolava III, rimski period*, Novi Sad.
- 1961** *Ископавања на Гомолави у Хришковима 1957. године, партиципални извештај*, Рад војвођанских музеја 10, Нови Сад.
- 1992** *Skordisci i starosedeoци u Podunavlju*, Beograd.
- 1968** *Келти у југоисточној Европи*, Београд.
- 1974** *Скордисци, историја и култура*, Нови Сад-Београд.
- 1981** *Burials Within Settlements in Southern Britain During the Pre-Roman Iron Age*, Bulletin of the Institute of Archaeology, University of London, London.
- Papazoglu F.**, **1969** *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Centar za balkanološka ispitivanja ANU BiH, djela XXX, Sarajevo.
- Ružević D.V. - Brukner O.**, **1992** *Gomolava III, rimski period*, Novi Sad.
- Секереш Ј.**, **1961** *Ископавања на Гомолави у Хришковима 1957. године, партиципални извештај*, Рад војвођанских музеја 10, Нови Сад.
- Tasić N. - Jovanović B. - Popović P.**, **1992** *Skordisci i starosedeoци u Podunavlju*, Beograd.
- Тодоровић Ј.**, **1968** *Келти у југоисточној Европи*, Београд.
- 1974** *Скордисци, историја и култура*, Нови Сад-Београд.
- Wilson C.E.**, **1981** *Burials Within Settlements in Southern Britain During the Pre-Roman Iron Age*, Bulletin of the Institute of Archaeology, University of London, London.



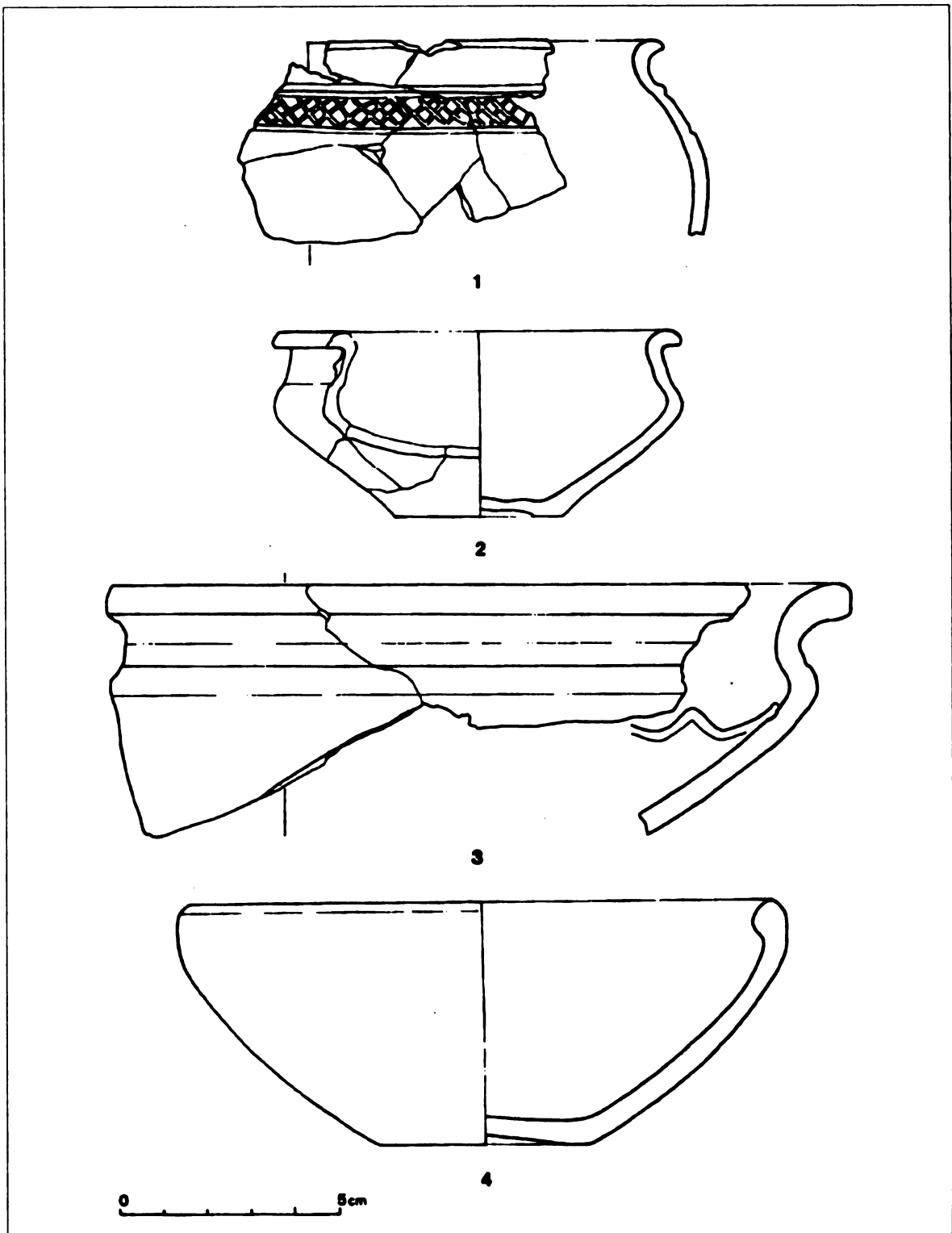
Табла I — Чарнок, керамика из објекта испод бедема



Табла II — Чарнок, керамика из старијег надземног објекта



Табла III — Чарнок, керамика из млађеј надземној објекта



Табла IV — Чарнок, керамика из објекта - отворено насеље

ПОЈАСНА КОПЧА СА ЛОКАЛИТЕТА ЖИДОВАР

Жидовар представља локалитет добро познат широј научној јавности. Многа археолошка ископавања која су на њему обављана под руководством проф. Бранка Гавеле, пружила су богат и драгоцен археолошки материјал разних култура. Положај и изглед жидоварског платоа, високо уздигнутог изнад подножја које окружују широки усеци у лесу и мочварна низија према истоку, обезбеђивали су знатну заштиту његовим становницима, а нарочито житељима последњег утврђеног насеља из времена позне фазе млађег гвозденог доба.

Ископавања, која су обављена 1966. године у сонди IX, пружила су осим обиља керамичког материјала из периода млађег гвозденог доба и неколико металних налаза, међу којима се нарочито истиче један који је пронађен у нивоу VIII откопног слоја.¹

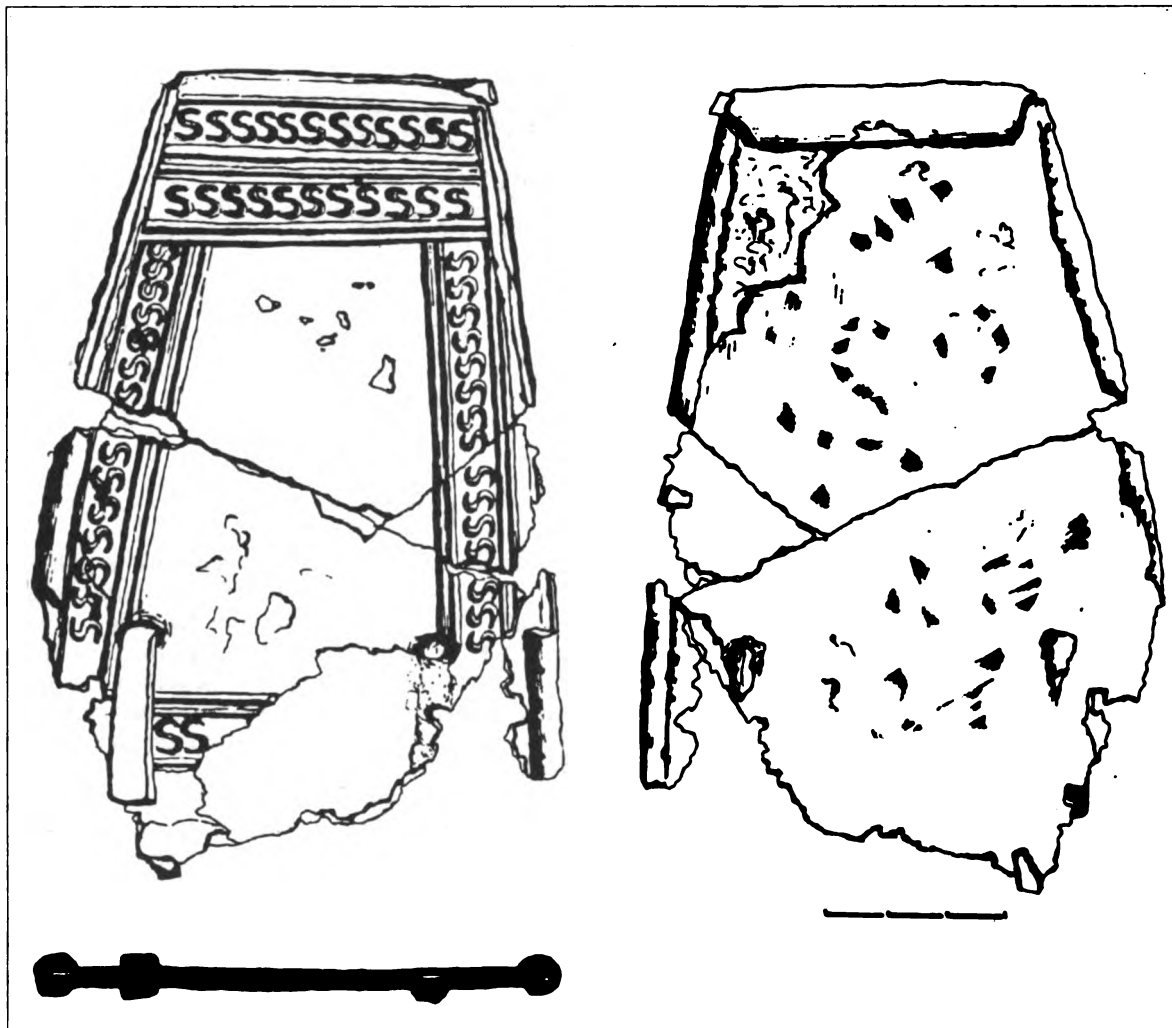
Реч је о - фрагментованој појасној копчи, трапезоидног облика, слојевите конструкције, која на гвозденој подлози посувраћених ивица има уметнуту, таику плочу од бронзаног лима, украшену фризом попречно постављених "S"-спирала у низу. Сем по бочним ивицама, фризе налази и на ужој страни где је удвојен, док на широј страни представља границу између два метописка поља. Чеоно ивица уже стране посувраћена је надоле и у том савијеном делу се налазио остатак гвоздене жице, која је чинила саставни део шарнира којим је копча би-

ла причвршћена за кожни део ремена. На супротном, ширем крају постоје остаци спојница преломљених делова, које пробијају копчу и, заврнуте са доње стране, чврсто се држе за њено тело. Орнаменти су изведени у техници искуцавања, а фрагмент копче је импозантних димензија: дужине 13,4 цм, ширине уже стране 5,5 цм, а шире 9 цм (инв.бр. 504; сл. 1).

Појасна копча са Жидовара, пронађена је на нивоу VIII откопног слоја, који по садржају представља мешавински слој, односно гранични слој између два културна стратума, старијег и млађег гвозденог доба. Због тога позиција овог налаза у оквиру културног слоја може да покрене низ питања која би се односила на проблем његове културне припадности.

У разматрању ове проблематике, намеће се питање генезе тог типа копчи, односно, који су фактори утицали на појаву овакве врсте накита, који је несумњиво пленио својом величином и богато украшеном површином. Судећи по стилу и естетским карактеристикама, ове копче не одговарају келтској традиционалној уметности која, и поред тежње за лепим, никада није губила смисао за функционалност и практичност. У овом примеру то није случај, јер се ради о копчи доста великој и тешкој и не толико погодној за употребу. Зато порекло овог типа накита треба тражити у аутохтоном етничком елементу и стога се пи-

1 Материјал са ових ископавања није публикован и чува се у Археолошкој збирци Филозофског факултета у Београду.



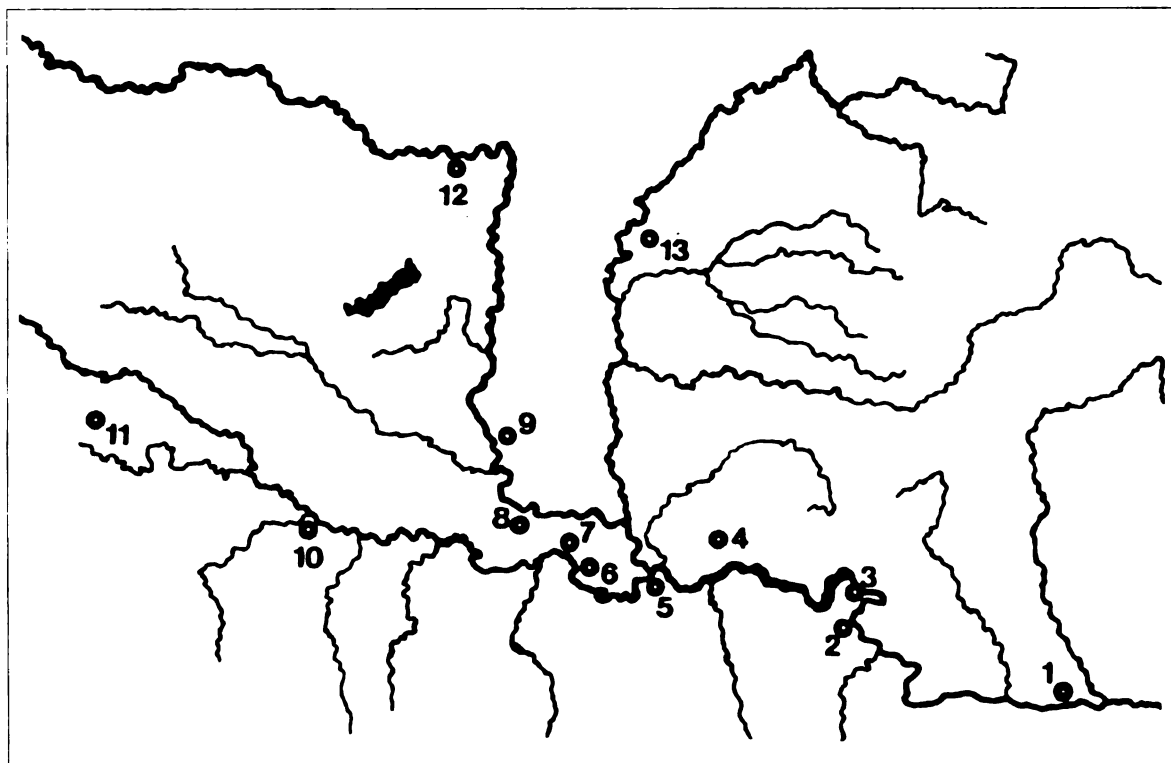
Сл. 1 Копча *шпиа* Ламинци са локалитета Жидовар

тање времена њеног настанка поставља као актуелан проблем.

Појава аутохтоног у уметности Скордиска није усамљена. Слична ствар јавља се и када су у питању астрагални појасеви, који у женском накиту Скордиска у време позне фазе њихове културе, заузимају видно место. За ове појасеве, такође са великом сигурношћу, може се тврдити да припадају накиту прављеном по укусу аутохтоног живља инфилтрираног у племенски конгломерат Скордиска, мада ови појасеви вуку порекло из много старијег времена, односно из касног халштатског

доба где су констатовани у Сремској Митровици у гробу бр. 1, у Винковцима на локалитету Силос, у Szarazd-у на локалитету Geregyacsuzta, у Beregend-у у гробу бр.1, у Kosd-у у гробу бр.7, итд.² Међутим, копче ламиначког типа на које доста подсећа копча са Жидовара, досад немају откривених прототипова у старијем материјалу, па може да се претпостави да баш ова копча представља примарни облик у еволутивном развоју ових налаза. Чврсту основу за ову хипотезу представља врло карактеристична и архаична орнаментика којом је копча украшена. Први пут до тада,

2 Д. Божич 1982, 47-54.



Сл. 2 Карта распрострањености копчи типа Ламинци: 1. Orlea; 2. Ушће Слатинске реке; 3. Ајмана; 4. Жидовар; 5. Карабурма; 6. Гoločава; 7. Јарак; 8. Змајевац; 9. Ајатшин; 10. Ламинци; 11. Ново Место; 12. Törökszentmiklos; 13. Nyergesújfalu

на металним налазима ове врсте, појављује се орнамент густо постављених "S"-спирала у низу које испуњавају фризове, а они представљају основни орнаментални концепт у украшавању ових копчи. Метопска поља издвојена фризовима, на млађим примерцима увек су густо украшена, док на примерку са Жидовара то није случај. Метопа је неукрашена, што и није тако важно, јер су бордуре и гранични фризови између метопа испуњени богатим спиралним мотивом.

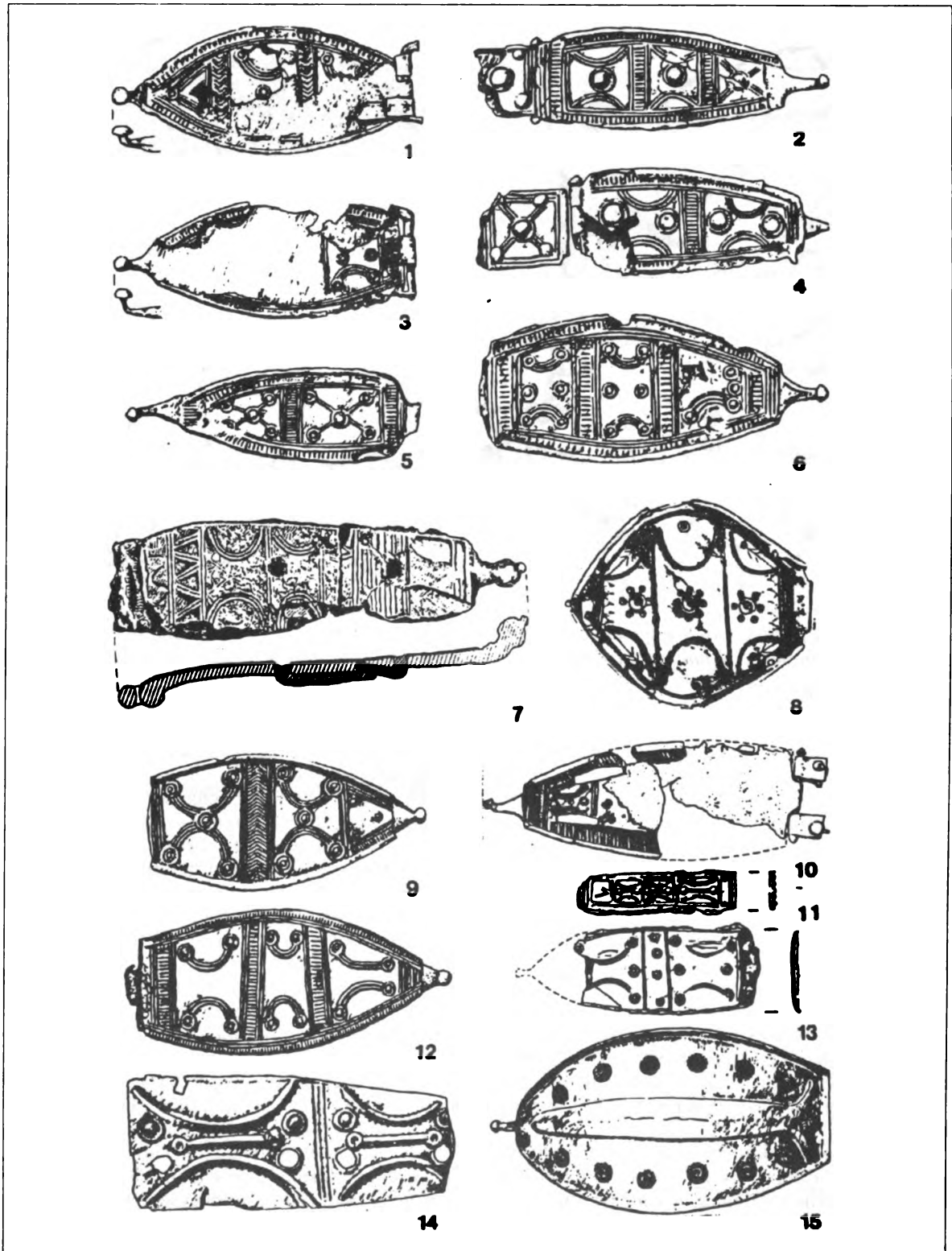
Особена по типу, иако блиских аналогија нема, копча са Жидовара по организацији орнаменталног склопа и конструктивним елементима, најближа је ламиначком тину копчи и могло би се рећи да представља њему сродан тип који, могуће, припада старијем времену.

Копче ламиначког типа врло су карактеристичног изгледа. Имају широко плочасто тело елипсоидног облика, често дуго и до 23 cm. На задњем крају се налази шарнир, односно механизам којим се копча везује за кожни ремен, а предња страна, која на примерку са Жидовара недостаје, завршава се издуженом

и савијеном куком за качење, која има завршетак печуркастог облика, полигоналног попречног пресека (сл. 3).

Изглед и величина ових налаза говоре о њиховој првенствено декоративној улози, па су стога уметнуте горње плоче од бронзаног лима служиле за лакше и прецизније исцупавање или урезивање орнаменталних мотива. Репертоар ових орнамената јако је скучен. То су махом фризови састављени од попречних, густо постављених линија које прате ивицу копче или одвајају поља, односно формирају метопе у којима се увек налазе сродни орнаментални мотиви који најчешће представљају кругове спојене гирландама, које су као орнаментална идеја врло честе на копчама овог типа. Сигурно је да су представљале врло цењену и скупоцену робу, јер оштећене нису бацане, већ поново спајане, као што је био случај са копчом из Orle-е и ове са Жидовара.

Копче типа Ламинци несумњиво припадају женском накиту, јер су пронађене у гробовима чији прилози јасно указују да се радило о сахранама женских индивидуа, а распрострањеност ових налаза углавном се своди на



Сл. 3 1-6. Ламинци; 7. *Ortea*; 8. *Nyergesújfalu*; 9. Ново Место; 10,11,13. Карабурма; 12. Гомолава; 14. Змајевац; 15. Јарак

подручје северног дела централног Балкана и јужне Војводине и сигурно је да су на овом простору и настале. То је подручје на коме је откривено доста примерака овог типа накита. У Ламинцима у северној Босни нађено је шест оваквих примерака, па Карабурми у Београду три, а у Јарку, Гомолави, Апатину, Ајмани код Мале Врбике и на ушћу Слатинске реке по један.³ Међутим, распрострањеност ових копчи излази ван ових просторних оквира. Тако је најзападнији налаз овог типа копчи забележен у Новом Месту у Словенији, који с правом може да се припише истом производном центру у коме су израђене и оне из Ламинаца и Гомолаве.⁴ На истоку је забележен један овакав налаз у некрополи у Orle-и, у области ушћа Олта у Дунав, који несумњиво припада дако-гетској популацији II и I века пре нове ере.⁵ Ова копча, својом витком контуром, представља сасвим особен тип и може се сврстати у посебан типолошки огранак, настао на подручју јужне Румуније. На северу, ове копче су забележена у два наврата, на локалитету Nyergesujfal који се налази на левој обали Тисе у близини Солнока и Tögökszentmiklos на десној обали Дунава у близини Острогона (сл.2).⁶

На основу онога што је до сада изнето, јасно се види да је појасна копча са Жидовара по орнаменталном концепту и конструкцији најближа копчама типа Ламинци. Међутим, доста тога је хронолошки удаљена од помепутних типова копчи, које у време позне фазе млађег гвозденог доба добијају сасвим други украс, а он се састоји у једноставним фризовима испуњеним попречним правим линијама и са круговима и гирландама у метопским пољима. Разлика се огледа и у техници извођења орнамента, јер се орнаменти на њима углавном изводе урезивањем а ретко искуца-

вањем, осим кад се користи пластични начин украшавања аплицирањем пластичних детаља, као на примеру копче из Јарка.

Све су то стилски детаљи који копчи са Жидовара с правом могу да дају значење пратипа, односно, плода прве идеје о оваквој врсти накита.

Уколико се и узме у обзир претпоставка да копча са Жидовара представља само специфичан тип ламиначких копчи, њима истоветан, како онда објаснити толику разлику у примени одређених орнаменталних мотива и техници навошења орнамената. У том случају није јасно како то да се на копчи са Жидовара користи други начин украшавања, када је већ устаљен орнаментални модел - кругови повезани гирландама у метопама које чине фризови од попречних линија - био прихваћен на широком простору од Новог Места у Словенији до Orle-е у јужној Олтенији и Nyergasujfal-u у Мађарској.

Проваласком копче са Жидовара, ламиначки тип копчи је, можда, добио свог далеког претходника. Појава буђења старих, заборављених форми у позној фази млађег гвозденог доба пројектује се не само у накиту, већ и у керамици. Шта је то покренуло механизам поновног враћања старијим формама, ми нисмо данас у могућности да сасвим објаснимо, али има се утисак да је у време врхунца економске и војне моћи материјална култура Скордиска имала више келтских одлика, а нарочито у време тзв. "пластичног стила", док се касније, када Скордисци губе позиције најмоћнијег на овим просторима, у њиховој уметности осећа враћање на аутохтоне, традиционалне облике. Можда је баш и појава ламиначких појасева последица ове појаве реинкарнације заборављених облика.

3 Ć. Truhelka 1990, 1-30; J. Todorović 1972, T. V, XV, XXII; J. Brunšmid, Vjesnik HAD 6, 68-86; III. Haђ 1960, 112-129; N. Pandžić-Majnarić 1972, 55-74; B. Stalio 1986, 27-50; A. Jovanović-M. Korać-Đ. Janković 1986, 378-400.

4 T. Knez 1977.

5 E. Comsa 1972, 71.

6 T. Kovacs 1983, 145-159.

DIE GÜRTELSCHNALLE VON DER LOKALITÄT ŽIDOVAR

Resümee

An der Lokalität Židovar, die sich im Gebiet des südlichen Banat befindet, wurde bei den Ausgrabungen, die 1966 durchgeführt wurden, unter einer grossen Menge archäologischen Materials auch das Fragment einer Gürtelschnalle grösserer Dimensionen entdeckt.

Dem ornamentalen Konzept und der Konstruktion zufolge steht diese Schnalle den Schnallen von Laminci-Typ am nächsten, die dem 1. Jahrhundert v.u.Z. angehören. Jedoch gibt es Vieles, was sie chronologisch von dem erwähnten Schnallentyp entfernt, bzw. den ornamentalen Motiven und der Technik nach, in der sie gearbeitet ist. Das Motiv auf der Schnalle von Židovar besteht aus dicht aneinandergereihten "S"-Spiralen, die in Frisé um leere Metopenfelder angeordnet sind, und sie wurden in der Technik des Aushämmerns angefertigt. Im Gegenteil zu ihr wurden die Schnallen von Laminci-Typ mit einfachen Frisé, ausgerollt mit geraden, querlaufenden Linien und mit Kreisen sowie Girlanden in Metopenfeldern verziert, welche

hauptsächlich in der Technik des Einkerbens ausgeführt wurden.

Alles das sind Stildetails, die der Schnalle von Židovar die Bedeutung eines Urtyps verleihen bzw. das Resultat der ersten Idee von einer solchen Schmuckart sind. Die Erscheinung der Rückkehr zu alten Formen ist ausser an den Schnallen vom Laminci-Typ auch noch an Astragalgürteln und auf der Keramik zu bemerken. Was der Grund war, dass dieser Mechanismus der Wiederbelebung angeregt wurde, sind wir heute nicht in der Lage zu erklären, doch scheint es, dass die Kultur der Skordisci zur Zeit der Blüte ihrer Wirtschafts- und Militärmacht eher keltische Merkmale trug, und das besonders zur Zeit des sogenannten "plastischen Stils", doch später, als die Skordisci die Positionen des Mächtigsten auf diesem Territorium zu verlieren begannen, sind in ihrer Kunst autochthone Formen bemerkbar. Vielleicht ist gerade die Erscheinung der Laminci-Gürtel eine Folge dieser Erscheinung der Wiedergeburt vergessener Formen.

ЛИТЕРАТУРА

- | | | | |
|------------------------------------|--|----------------------|---|
| Божич Д., | 1982 <i>Каснолатински астрални појасеви ишија Београд</i> , Старинар XXXII (1981), Београд. | Нађ III., | 1960 <i>Заштитина ископавања на Гомолави код Хрџковаца</i> , Рад војвођанских музеја 9, Нови Сад. |
| Brunšmid J., | <i>Prehistorijski predmeti iz Srijemske Županije</i> , Vjesnik HAD 6. | Pandžić-Majnarić N., | 1972 <i>Kasnolatenški keltski grobovi iz Sotina</i> , Vjesnik Arheološkog muzeja 7-8, Zagreb. |
| Comsa E., | 1972 <i>Contributie la riturile funerare din secolele II-I i.e.n., din sud-estul Olteniei (Mormintele de la Orlea)</i> , Apulum X, Alba Julia. | Stallo B., | 1986 <i>Le site préhistorique Ajmana à Mala Vrbica</i> , Đerdapske sveske III, Beograd. |
| Jovanović A.-Korać M.-Janković Đ., | 1986 <i>L'embouchure de la riviere Slatinska reka</i> , Đerdapske sveske III, Beograd. | Todorović J., | 1972 <i>Praistorijska Karaburma I. Nekropola mladeg gvozdenog doba</i> , Beograd. |
| Knez T., | 1977 <i>Keltische Funde aus Novo Mesto</i> , Novo Mesto. | Truhelka Č., | <i>Rezultati prehistorijskog istraživanja u Bosni i Hercegovini (Tečajem godine 1900)</i> , Glasnik ZMBiH 13, Sarajevo. |
| Kovacs T., | 1983 <i>Latenezeitliches Gürtelblech südlicher Herkunft in Ungarn</i> , Savaria XVI, Szombathely. | | |

Душанка ТРАЈКОВИЋ
Градски музеј, Сомбор
Петар ПОПОВИЋ
Археолошки институт, Београд

ДОРΟΣЛОВО-ЂЕПФЕЛД — НАЛАЗИ МЛАЂЕГ ГВОЗДЕНОГ ДОБА*

Поводом изградње канала Дунав-Тиса-Дунав, који делом користи ток реке Мостонге, 1957. године су обављена пробна заштитна ископавања дуж њене леве и десне обале на простору од села Пригревице до Дорослова. Откривени археолошки материјал је показао да су обале Мостонге, на овом делу, биле насељаване од првисторије до касног средњег века. Том приликом су на потесу Ђепфелд, 3,5 км северозападно од Дорослова, пронађени гробови спаљених и инхумираних покојника из старијег гвозденог доба.¹ Како је било очигледно да је у питању већа пекропола, истраживања су настављена 1963. и у периоду 1974-1980. године. Откривено је преко 180 гробних целина које припадају широком временском распону од X до IV века пре наше ере (На В-На D).² Због изузетног значаја ове некрополе превасходни циљ ископавања је био да се утврде њене границе и гробови спасу од уништавања интензивном обрадом земљишта. Тако је истраживање остатака насеља из старијих и млађих периода, забележених на овом месту, било ограничено само на оне делове који су захватили простор на коме су се налазили гробови.

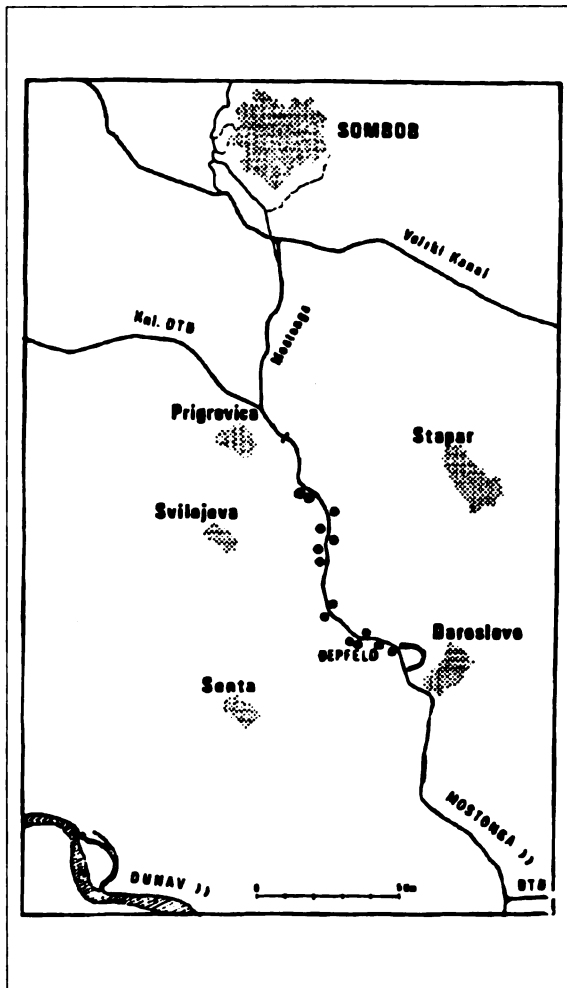
Додатни разлог је био веома лоша очуваност насеобинских остатака који су, због мале дубине, били знатно општењени риголовањем и дубоким орањем.

Поред мањег броја уломака посуда који припадају неолитском периоду (баденској култури, Т. II/1-4), на простору некрополе су најбројнији остаци насеља са краја млађег гвозденог доба и, у нешто мањој мери, из римског периода. Налази керамике старијег гвозденог доба, ретки на овом делу, нешто су бројнији на потесу Рокаш који се налази на суседној, левој обали Мостонге. Судећи по до сада откривеном материјалу, долазак Келта у овај део Подунавља крајем IV века пре наше ере на овом месту није оставио трагове. Међутим, неки прилози из скелетних гробова могли би се, макар посредно, довести у везу са њиховом појавом на овом простору јер припадају истом времену, или му непосредно претходе. Будући да ће гробне целине са некрополе Ђепфелд бити предмет посебне студије која је у припреми, овом приликом поменућемо један гроб који би хронолошки могао да одговара келтском продору на југ.

* Приликом припреме овога рада коришћена је документација Градског музеја у Сомбору и Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Новом Саду. Аутори захваљују на сарадњи Вукици Могин, која је израдила цртеже материјала, и Катарины Поповић (карта).

1 О. Бруквер 1959, 1-13.

2 С. Трајковић 1981, 81-89; Д. Трајковић-Ч. Трајковић 1986, 157-158.



Карта 1 — Каснолатински локалитетни откритени 1957. године приликом заштитних ископавања на делу шресе канала Дунав - Тиса - Дунав

У питању је скелетни гроб 18, откривен 1975. године на дубини од 0,48 м. Покојник је био положен на леђа са рукама прекрштеним на трбуху, оријентисан северозапад (глава)-југоисток (Т.І/6). Према антрополошкој анализи С. Живановића, скелет је припадао одрас-

лом мушкарцу од 35-50 година (*maturus*). Имао је следеће прилоге³ (Т.І/1-5): испод ребара се налазио део кривог гвозденог ножа, чија укупна дужина није прелазила 10 цм, а око врата ниска са десет перли од стаклене пасте (светложуте, тамножуте и сиве боје). Изнад делимично оштећене лобање били су положени врх гвозденог копља са наглашеним средишњим ребром (дужине 40 цм), криви гвоздени нож са витнама за причвршћивање дршке (дужине 29,5 цм) и штитник за врх копља од гвозденог лима дугачак 15,8 цм. За разлику од неких сличних случајева, штитник се налазио испод копља и ножа што би могла да објасни чињеница да му по димензијама не одговара јер је био намењен копљу са нешто ужим листом. Можда је, у недостатку одговарајућег, чинио допуну уобичајеној ратничкој опреми, или представљао замену за друго копље?

Прилоге из овог гроба Р. Васић сврстава у најмлађи хоризонт старијег гвозденог доба⁴ (450-300 год. пре наше ере), што, нешто касније, чини и Д. Божич⁵ (ступањ Чуруг). Дакле, каснохалштатски карактер овог гроба не доводи се у питање. Криви гвоздени ножеви мањих димензија представљају локални облик јер их налазимо као прилог и у старијим гробовима са ове некрополе. Да је реч о облицима карактеристичним за балканско-панонски простор сведоче налази на подручју од источних Алпа, преко Доње Долине и Гласинца све до Тракије и области групе Szentcs-Vekerzug на северу,⁶ са којом скелетни гробови са некрополе Ђепфелд имају и других заједничких одлика.⁷ Копља сличног типа са штитником срећемо у Доњој Долини,⁸ у једном гробу из Љуљака, датованом у нешто старији период,⁹ и у некрополи Пећине код Костолца.¹⁰ Посебан значај овој некрополи даје чињеница да су на овом месту сахрањени припадници локалне популације заједно са новодошлим келтским ратницима и њиховим женама. Најранији материјал из келтских гробова датује се у фазу LT B 2, дакле крај IV или почетак III

3 Ч. Трајковић 1977, 16, 33.

4 R. Vasić 1977, 29, 35, Pl. 47/18-21.

5 D. Božić 1981, 315.

6 J. Chochorowski 1985, 80, Abb. 22/3.

7 R. Vasić 1987, 533, nap. 3.

8 Z. Marić 1964, T. XV/26.

9 Д. Срејовић 1991, 149, Т. II/7.

10 B. Jovanović 1985, 13-17.

века пре наше ере.¹¹ Међу гробовима локалног становништва, који су заузимали централни део некрополе, посебно се издваја гроб 987, који је по карактеру и облику прилога веома близак гробу 18 са некрополе код Дорослова. Поред игала са главом у облику слова "М", у овом гробу су нађени копље са штитником (десно од главе), перла око врата, пуж, две алке и, уз леви бок, криви нож дугачак 22,5 цм.¹² Вероватно ће паралеле између скелетних гробова са Бепфелда и Пећина бити још изразитије после објављивања целокупног материјала са ових некропола, али упадљива сличност прилога из ова два скелетна гроба наводи на јасан закључак. Гроб 987 са Пећина је или знатно старији или припада времену појаве Келта у Подунављу, тј. другој половини или крају IV века пре наше ере. У том случају би оба поменуто гроба припадала становницима северозападне Бачке, односно доњег Поморавља, које Келти затичу на овим просторима постепено напредујући на југ.

Гроб 18, дакле, потиче из најмлађег хоризонта сахрањивања на некрополи Бепфелд са којим, вероватно, престаје и живот на насељу које се налазило у близини. Да ли је појава Келта разлог за прекид живота на овом месту, или се то догодило нешто раније и услед нама непознатих разлога, остаје отворено питање, али је извесно да гроб 18 одсликава начин сахрањивања и карактер опреме ратника овог дела Паноније у време које претходи, или је подударно оним кореним променама које ће Келти изазвати на овом простору, тј. периоду прелаза из старијег у млађе гвоздено доба. Мада ће у наредном периоду доминирати келтско оружје и оруђе, криви ножеви ће се, као типично локални предмет свакодневне употребе, јављати и у гробовима средњолатенског периода,¹³ а постаће нарочито омиљени у време опадања моћи Скордиска у I веку пре наше ере.¹⁴ Биће то само један од облика које су, поред неких врста накита или керамичких посуда, локалне популације уградиле у материјалну културу хетерогене заједнице Скордиска.

Од IV века до каснолатенског периода, на простору поред Мостонге, који је некада захватала некропола, нема уочљивих трагова живота. Тек негде у I веку пре наше ере, на овом месту или у непосредној близини, формира се насеље чији је тачнији изглед тешко утврдити. На културни слој, који се запажа на више места, наилази се већ у првом и, нарочито, у другом откону на дубини од 0,25-0,50 м. Услед интензивне обраде слој је веома општењен тако да је поред налаза животињских костију и фрагмената каснолатенске и римске керамике нешто више материјала откривено у јамама и укопима. Мада су често налажени комади кућног лепа и плетера, јаснији остаци насеобинских објеката нису констатовани. У неколико случајева нађени су делови подница пећи са траговима премаза. Материјал је типичан за керамичку продукцију Скордиска са краја латенског периода и одговарао би фази VIb на Гомолави.¹⁵ То су посуде фице фактуре, сиво и мрко печене: зделе "S"-профилације различитих димензија, кантаронидни пехар и веће посуде разгнурог обода (Т. II/5-8; III/1-2). У неколико случајева посуде су биле украшене глачаним орнаментом или бојене белим и црвеним тракама. Од посуда грубе фактуре најзаступљенији су лонци са задебљаним ободом, испод кога се налази жлеб, и чешљастим или метличастим урезима на трбуху¹⁶ (Т. III/3-6). Откривени су и један фрагментован и један цео жрвањ, али је њихову припадност овом насељу тешко утврдити, јер можда потичу из римског периода. Метални палаци су релативно ретки. Поменућемо бронзану иглу са ушицом коју је, такође, тешко хронолошки одредити, и једну бронзану фибулу необичног облика (Т. III/7). Фибула је деформисана и није могуће прецизно утврдити њен првобитни облик. Имала је по три навоја са сваке стране, задебљан и при врху проширен лук, и дугачку стону која се завршава у виду тролеста украшеног урезима и концентричним круговима. Колико се то може закључити из данашњег изгледа, стопа је била повијена над луком и није га додиривала. По свему судећи,

11 B. Jovanović 1984, 86.

12 R. Vasić 1987, T. LXVII/7-14.

13 J. Todorović 1963, T.50/3; 1972, T.XIII/3.

14 D. Božić 1981, T.3/36, 37, 334, нап. 35, 36; П. Поповић 1991а, 173, сл.3/2,3.

15 B. Jovanović-M. Jovanović 1988, 88.

16 За налазе приликом истраживања 1957. год, вид. О. Брукнер 1959, 12, сл. 4/8-18.

ова фибула припада оним локалним облицима накита насталим у касном латепу на периферији келтског света, по угледу на архаичне и већ нестале форме. Фибулу сличне конструкције налазимо у једном гробу из Рибића, датованом у I век н.е.,¹⁷ док би се неки елементи са стопе могли довести у везу са једном фибулом из околине Приједора, одређене у касни латен.¹⁸ У проширеном луку можемо наћи и неке карактеристике појединих варијанти "штигастих" фибула карактеристичних за простор који насељавају Дачани. Ако идемо даље, неке паралеле се могу повући и са фибулама типа "Orlea-Maglavit", насталим негде у Олтенији, и заснованим на старијим обрасцима.¹⁹ Све нас то доводи отприлике у исто време и међу оне архаичне и хибридне типове накита какве су на крају латенског периода израђивале локалне радионице. Тако би фибула, о којој је било речи, највероватније припадала насеобинском хоризонту, у оквиру којег је и пронађена.

Због униформне керамичке продукције, која карактерише простор који насељавају Скордијци у I веку пре наше ере, ближе временско одређење овог насеља није могуће. На основу паралела са Гомолавом, или неким насељима из Бачке (Турски шанац,²⁰ Плавна,²¹ Чарнок),²² требало би га ставити у другу половину, или крај I века пре наше ере, мада се не могу искључити ни прве деценије нове ере. С обзиром на интензитет слоја, оно вероватно није дуго трајало. Исто тако, сасвим је могуће да је истраживањима обухваћен само периферни део насеља, на шта упућује и податак да је латенска керамика налажена и на суседним парцелама.

Трагови насеља из античког доба, осим по керамичком материјалу, ни по чему се не разликују од оног из претходног периода, што би значило да се живот у Барбарикуму и даље одвија на мање-више сличан начин. И у овом

случају, те трагове представља неколико јама и укопа испуњених животињским костима и фрагментима керамике. Поред кухињске керамике - грубих лонаца са разгнутим ободом (Т. IV/3-4) - откривени су и фрагменти *terra sigillate*,²³ или њених имитација, што знатно олакшава датовање овог насеља. Један примерак (Т. IV/1) потиче из радионице Rheinzeberg и датује се у последњу четвртину II и почетак III века.²⁴ Други уломак (Т. IV/2) приписује се мајстору Хелениусу из радионице Pfaffenhofen, и одговарао би формама које се јављају у Барбарикуму од друге трећине III века.²⁵ И имитације *terra sigillate* типа Drag. 37 потичу из краја II и III века²⁶ (Т. IV/5-6). С обзиром на ове податке, значај и положај овог насеља, које се налази изван граница царства, могли бисмо га одредити у шире временске оквиру III века.

Остаци насеља код Дорослова не привлаче посебну пажњу ни квалитетом налаза нити трагова који би нам могли послужити за какву-такву реконструкцију овог типа каснолатенских насеобина. Површински налази керамике и јаме испуњене животињским костима и уломцима посуда забележени су приликом рекогносцирања на многобројним локалитетима у Бачкој.²⁷ По свему судећи, у питању су мања, најчешће једнослојна насеља отвореног типа, великим делом већ уништена дубоким орањем. Како се на основу налаза може утврдити да највећи део потиче из друге половине I века пре наше ере, њихов релативно велик број на простору Срема, Бачке и источне Славоније може се објаснити претпоставком да су после краћег времена напуштана да би у ближој или даљој околини била формирана нова. Разлоге за ову појаву требало би тражити у интензитету коришћења природних ресурса, без обзира да ли су у питању сточарство или земљорадња. При том треба имати у виду и природни амбијент овог дела

17 Z. Marić 1968, T. XIII/40.

18 Z. Marić 1963, T. I/30.

19 П. Поповић 1991а, 32.

20 О. Брукнер 1978, 5-12.

21 М. Јовановић 1988-89, 63.

22 М. Јовановић 1986, 34 и рад истог аутора у овој књизи.

23 О. Brukner 1990, 202, T. 1/2; 2/7.

24 H. Bernhard 1981, 84-85.

25 D. Gabler-A. H. Vaday 1986, 42, Abb. 6/5,10; 7/1,2.

26 *Ibid.*, Abb. 29-31; O. Brukner 1981, T. 70/10,15.

27 J. Todorović 1974, 163-172.

Паноније, тада покривене шумама и богате водотоковима и мочварама. У том смислу остаци насеља код Дорослова имају велики значај јер су слични трагови откривени на још неколико места у непосредној близини. Наиме, приликом већ поменутих сондажних истраживања 1957. године, дуж леве и десне обале Мостонге од Пригревице до Дорослова, у више сонди су констатовани културни слој и јама са каснолатенском керамиком (вид. карту).²⁸ Сада је немогуће утврдити које сонде, без обзира на релативну близину, припадају истом насељу, јер се у материјалу не могу запазити никакве битне разлике. Сасвим је могуће, као што се види на ситуацији, да су се у неким случајевима насеља простирали на обе стране Мостонге. Међутим, мало је вероватно да је на дужини од десетак километара истовремено егзистирало више насеља, без обзира на њихову величину. Због погодних услова овај простор је могао бити sukcesивно коришћен, чак и од исте групе становника, који су се, према потреби, премештали узводно или низводно, или са једне стране реке на другу. Велику покретљивост омогућавали су им стамбени објекти лаке конструкције, сличне шаторима, делимично укопани у земљу. Драгоцене податке о таквој врсти објеката, као и насеља, пружила су новија истраживања у Срему, дуж трасе аутопута Београд-Загреб.²⁹ С разлогом се може претпоставити да су сли-

чно изгледала и насеља око Мостонге где су, услед општености горњих слојева, констатоване само нешто дубље укопане јама. Исто тако, могло би се поставити и питање да ли би се ситуација забележена на поменутом делу поновила и дуж обала Мостонге низводно од Дорослова. Одговор би вероватно био позитиван, јер нема разлога да део горњег тока ове реке, случајно подвргнут истраживањима, буде изузетно густо насељаван. На основу података из каснијег времена постоје индиције да је Мостонга једним делом тока била пловна,³⁰ што значи да је поред осталих погодности могла да представља и значајну комуникацију која је делове западне Бачке повезивала са Сремом, најгушће насељеним и најзначајнијим делом територије Скордиска.

На крају бисмо подвукли важност заштитних сондажних истраживања која, у недостатку других могућности, представљају драгоцен извор података за сагледавање ујних, регионалних прилика без којих је немогуће схватити значај и улогу појединих локалитета и начина на који су функционисале заједнице које насељавају овај простор од ране праисторије до средњег века. У нашем случају био је то допринос решавању проблема насељености овог дела Бачке у време интензивних промена које ове крајеве из праисторије уводе у историјски период.

DOROSLOVO-DEPFELD: FUNDE DER JÜNGEREN EISENZEIT

Resümee

Anlässlich der Untersuchungen an der grossen Nekropole mit Brand- und Körperbestattungen, die die breite Zeitspanne vom 10. bis 4. Jahrhundert v.u. Z. erfasst, wurden an mehreren Stellen Siedlungsspuren aus der späten Laténe- und der römischen Periode festge-

halten. Nach dem bisher entdeckten Material zu urteilen, hat der Einzug der Kelten in diese Gebiete Ende des 4. Jh. keine Spuren hinterlassen. Manche Beigaben aus den Skelettgräben könnten jedoch indirekt mit ihrem Erscheinen in Verbindung gebracht wer-

28 Документација са ових истраживања налази се у Покрајинском заводу за заштиту споменика културе у Новом Саду. Занимљиво је поменути и једну забелешку Шандора Нађа који је 1966. истраживао земљано утврђење у шуми код Дорослова. Он у дневнику наводи да је приликом рекогносцирања источно од села, недалеко од шанчева који су ту једва видљиви, откривено земљано утврђење димензија око 100 x 150 м. Са површине је прикупљено неколико фрагмената посуда које имају "изразито латенски, келтски карактер". Овај локалитет би требало детаљније проверити јер је можда у питању земљано утврђење истог типа као што су Плавна, Турски шанац или Чарнок, који је удаљен неких четрдесетак километара према истоку.

29 O. Brukner 1980, 64-65; 1982, 52-53; 1986, 77-78; 1987, 113-117; 1988, 109-114.

30 A. Mócsy 1969, 78.

den, da sie derselben Zeit angehörten oder ihr unmittelbar vorangehen. Als Beispiel wird das Skelettgrab 18 (T.I) angeführt, dessen Beigaben die nahestehendste Analogie mit jenen aus Grab 987 von der Nekropole Pečina bei Kostolac aufwiesen. An dieser Stelle wurden neben den Gräbern der lokalen Bevölkerung auch keltische Gräber mit dem für LT B2, also das Ende des 4. und Anfang des 3. Jh. v.u.Z. typischen Materials entdeckt. In diesem Falle wurden beide erwähnten Gräber auf die Bestattungsweise und den Charakter der Ausrüstung der Krieger dieses Teiles der Donauniederung zu der Zeit hinweisen, die dem grossen Feldzug der Kelten in Richtung Süden voranging oder sich mit ihm deckte.

Ausser der geringen Zahl von Gefässbruchstücken der äneolithischen Periode (Badener-Kultur, T.II/1-4) wurden anlässlich der Untersuchungen an der Nekropole am meisten Siedlungsüberreste aus der späten Laténezeit gefunden. Aufgrund intensiver Bodenbearbeitungen ist die Kulturschicht sehr beschädigt, und etwas mehr Material wurde in Gruben gefunden, die voller Tierknochen und Gefässfragmente waren. Obwohl man oft auf Reste von Hauslehm oder von Ofenböden stiess, wurden keine deutlicheren Überreste von Siedlungsobjekten registriert. Das Material ist für die Keramikherstellung der Skordisci im 1. Jh. v.u.Z. typisch. Das ist eine feine, auf der Töpferscheibe angefertigte Keramik, in manchen Fällen mit geglättetem Ornament oder gefärbten Bändern (T.II/5-8; III/1-2), oder grobe Gefässe - Töpfe mit kamm- oder binsenförmigen Kerben am Bauch (T.III/3-6). Wahrscheinlich gehört demselben Horizont auch die verformte Bronzefibel an (T.III/7), die ihrer ungewöhnlichen Form nach jenen archaischen und hybridischen Schmucktypen zugeschrieben werden kann, die Ende der Laténeperiode lokale Werkstätten anfertigten. Aufgrund der uniformen Keramikherstellung, die das Territorium charakterisiert, das die Skordisci im 1. Jh. v.u.Z. besiedelten, ist eine präzisere chronologische Einordnung dieser Siedlung nicht möglich. Wegen der

Parallelen zu Gomolava, oder einigen Siedlungen in der Bačka, sollte sie in die zweite Hälfte oder Ende des 1. Jh. datiert werden, obwohl auch die ersten Jahrzehnte des neuen Zeitalters nicht ausgeschlossen können. Mit Rücksicht auf die Intensität der Schicht währte sie wahrscheinlich nicht lange, und es ist sehr möglich, dass von den Erforschungen nur der Siedlungsrand erfasst wurde. Darauf verweist die Angabe, dass die Laténe-Keramik auch in den benachbarten Parzellen gefunden wurde.

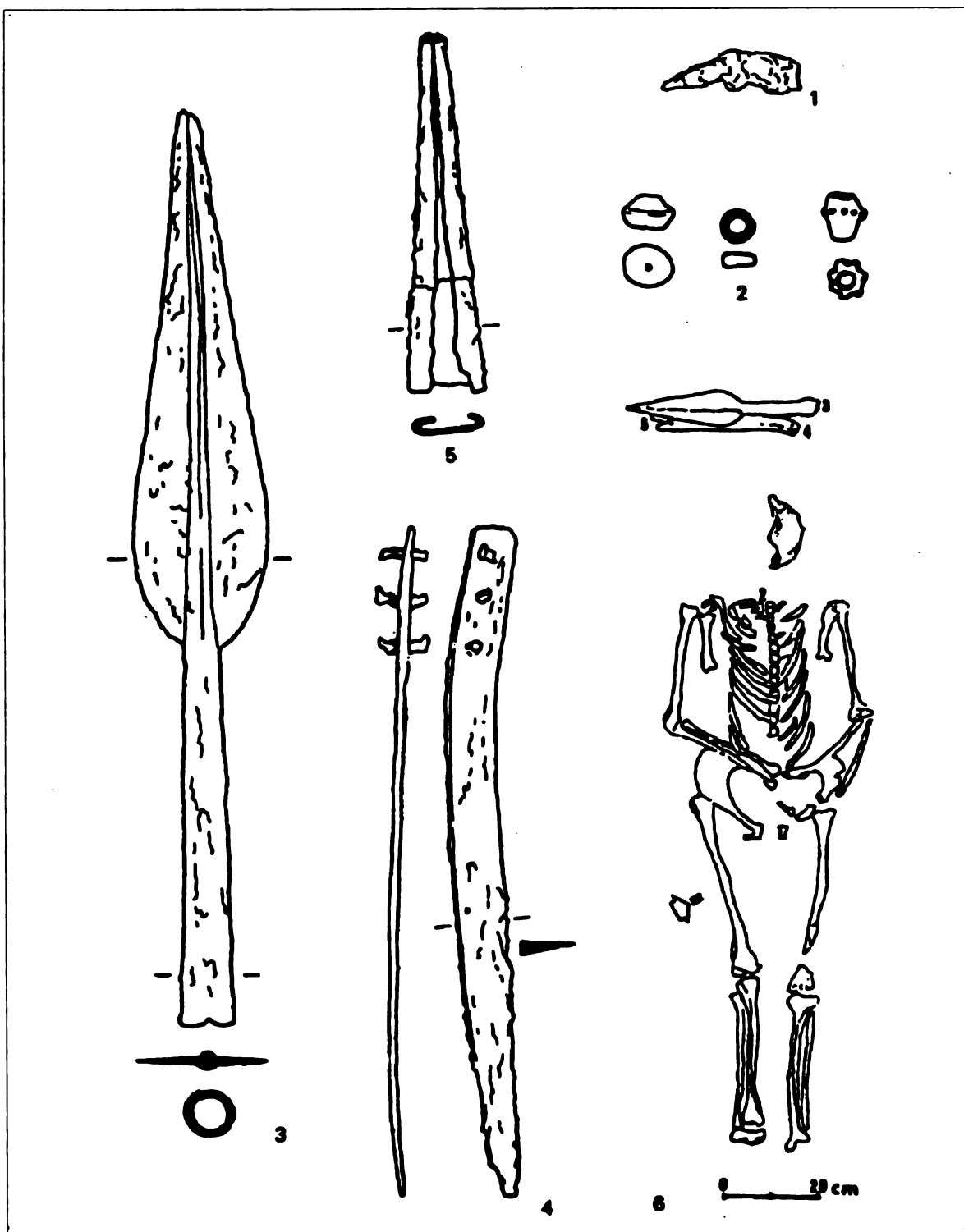
Die Überreste der Siedlung aus der Antike unterscheiden sich ausser Keramik nach in Nichts von jener aus der vorangegangenen Periode. Nach den Fragmenten von Terra Sigillata oder ihrer Immitation kann sie in die breiteren Rahmen des 3. Jahrhundert datiert werden.

Die relativ spärlichen Überreste der Spätlaténe-Siedlung bei Doroslovo gewinnen an Bedeutung wenn sie von den Resultaten der Sondierungsarbeiten ergänzt werden, die anlässlich des Baus des Donau-Theiss-Donau-Kanals 1957 entlang dem Ufer des Mostonga-Flusses vom Dorf Prigrevica bis nach Doroslovo durchgeführt wurden. Bei dieser Gelegenheit wurde auf einer Strecke von etwa zehn Kilometern an mehreren Stellen eine Schicht mit Gruben aus der späten Laténeperiode entdeckt (siehe Karte). Sehr wahrscheinlich handelt es sich um einschichtige Siedlungen offenen Typs, die nicht gleichzeitig waren, sondern sich in Abhängigkeit von der Intensität der Nutzung natürlicher Ressourcen (Bodenbearbeitung oder Viehzucht) sukzessiv ablösten. Detailliertere Angaben über das Aussehen dieser Siedlungen boten die Resultate der neueren Untersuchungen in Srem. Es ist sehr möglich, dass eine ähnliche Situation auch Sondierungsarbeiten um Mostonga, flussabwärts von Doroslovo aufweisen würden. Es ist offensichtlich, dass günstige Bedingungen eine intensive Besiedlung ihr Ufer ermöglichten, und das nicht nur in der späten Laténeperiode sondern auch in der Antike und im Mittelalter.

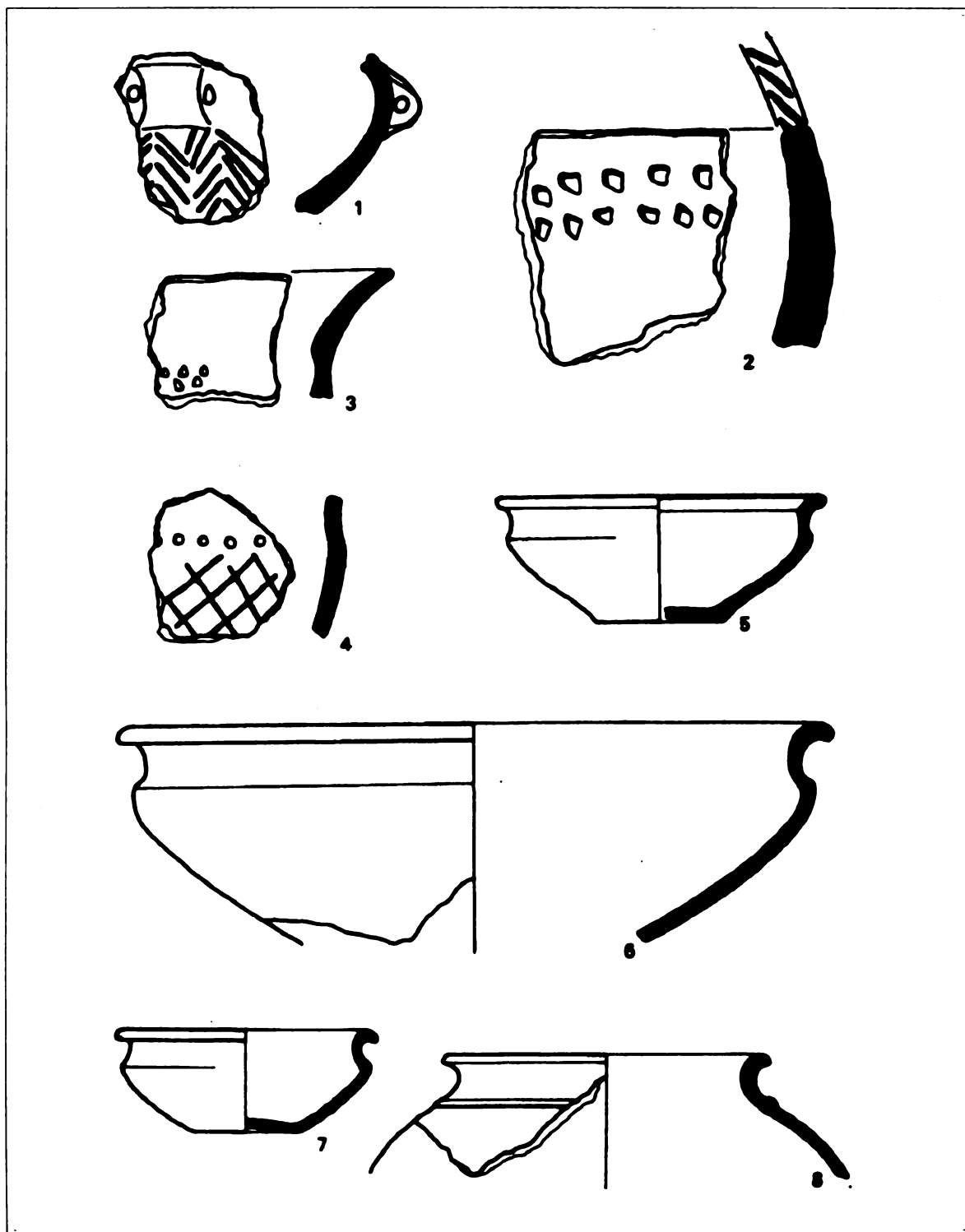
ЛИТЕРАТУРА

- | | | |
|---------------------|---|---|
| Bernhard H., | 1981 <i>Zur Discussion um die Chronologie Rheinabener Relieföpfer</i> , Germania 59. | вање споменика културе Војводине 6-7. |
| Božić D., | 1981 <i>Relativna kronologija mlađe železne dobe v jugoslovanskom Podonavju</i> , Arheološki vestnik 32. | 1980 <i>Vrtlozi, Šimanovci - Domorodačko naselje I v.n.e.</i> Arheološki pregled 21. |
| Бруквер О., | 1959 <i>Халишатајска некропола код Дорослова</i> , Грађа за проучавање споменика културе Војводине 3. | 1981 <i>Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije</i> , Beograd. |
| | 1978 <i>Келтиски oppidum код Бачке Паланке</i> , Грађа за проуча- | 1982 <i>Tromeda, Pečinci-keltsko naselje</i> , Arheološki pregled 23. |
| | | 1986 <i>Voganj, Bare - Kasnolatensko naselje</i> , Arheološki pregled 27. |

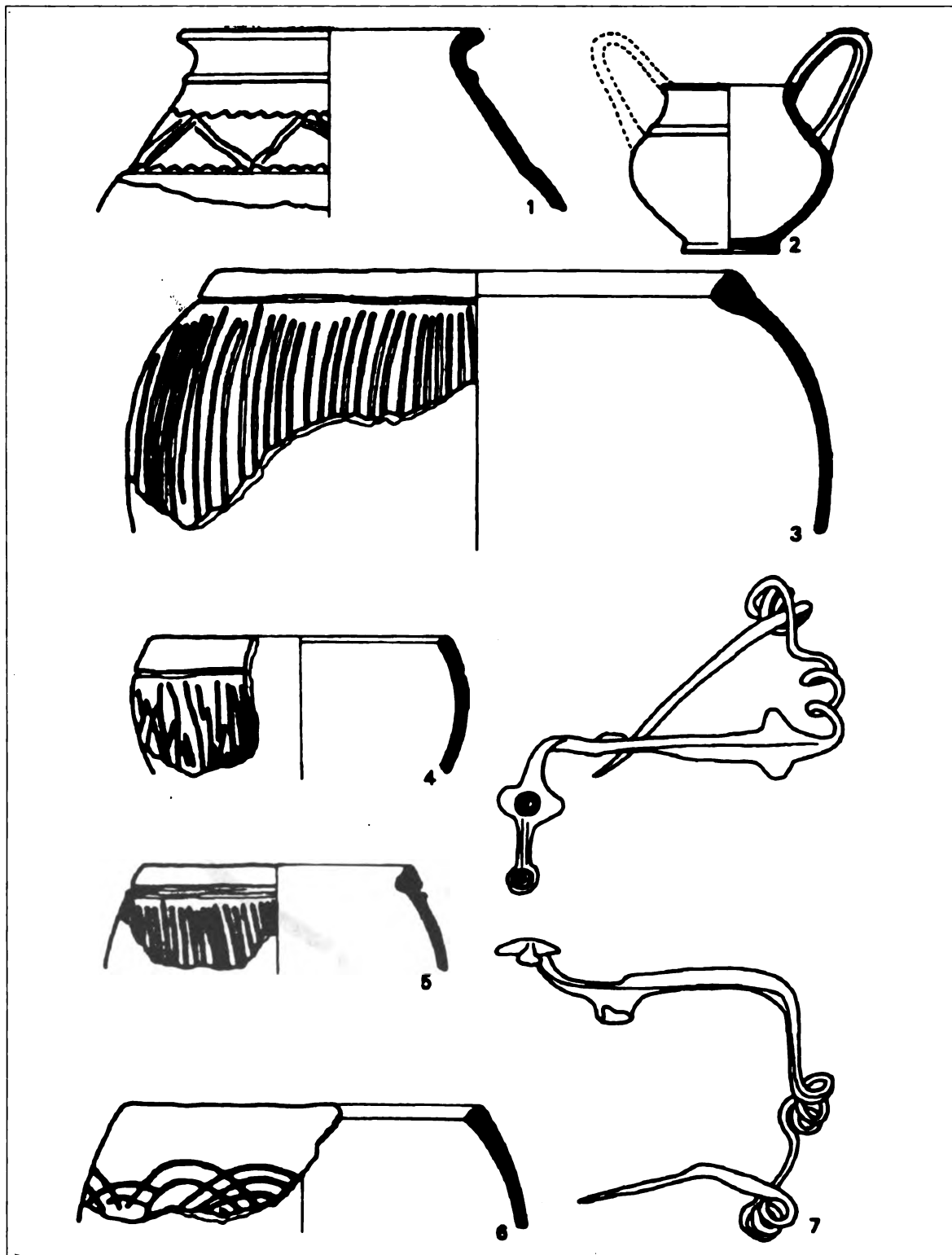
- 1987** *Sremska Mitrovica, Livade - Kasnolatensko naselje, Rimski nekropola i mauzolej*, Arheološki pregled 28.
- 1988** *Sremska Mitrovica, Mitrovačke livade - Kasnolatensko naselje*, Arheološki pregled 29.
- 1990** *Rimski nalazi u jugoslovenskom delu Barbarikuma*, Arheološki vestnik (Šašlov zbornik) 41.
- Vasić R.,** **1977** *The Chronology of the Early Iron Age in Serbia*, BAR Suppl. Ser. 31.
- 1987** u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, Sarajevo.
- Gabler D.-Vaday A.H.,** **1986** *Terra Sigillata in Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien*, Budapest.
- Jovanović B.,** **1984** *Les sépultures de la nécropole celtique de Pećine pres de Kostolac*, Études celtiques 21.
- 1985** *Nekropola na Pećinama i starije gvozdeno doba Podunavlja*, Starinar XXXVI.
- Jovanović B.-Jovanović M.,** **1988** *Gomolava, naseqe mladeg gvozdenog doba*, Novi Sad-Beograd.
- Jovanović M.,** **1986** *Vračara, Žabalj, Latensko naselje*, Arheološki pregled 25.
- 1988-89** *Плавна - келтско утврђење*, Рад војвођанских музеја 31.
- Marić Z.,** **1963** *Keltski elementi u mladem željeznom dobu Bosne i Hercegovine*, Glasnik Zemaljskog muzeja 18.
- 1964** *Donja Dolina*, Glasnik Zemaljskog muzeja 19.
- 1968** *Japodske nekropole u dolini Une*, Glasnik Zemaljskog muzeja 23.
- Mócsy A.,** **1969** *Eine spätromische Uferfestung in der Batschka? - Kasnorimska obalna utvrda u Bačkoj*, Osiječki zbornik 12.
- Поповић П.,** **1991** *Млађе гвоздено доба Бердаја*, Старинар (Зборник Милутина Гарашанина) LX-LXI (1989-90).
- 1991a** *Фибуле типа "Orlea-Maglavii"*, Зборник Народног музеја (Зборник Драге Гарашанин) 15/1.
- Срејовић Д.,** **1991** *Трибалски гробови у Љуљацима*, Старинар (Зборник Милутина Гарашанина) LX-LXI, (1989-90).
- Todorović J.,** **1963** *Rospi Сирпија*, Inventaria Archaeologica, fasc. 6.
- 1972** *Praistorijska Karaburma I*, Beograd
- 1974** *Skordisci*, Novi Sad-Beograd.
- Трајковић Ч.,** **1977** *Халишијска некропола код Дорослова*, Каталог изложбе, Градски музеј Сомбор.
- 1981** *Der Fundort Djepfeld bei Doroslovo - ein hallstattzeitliches Gräberfeld*, Materijali XIX, Novi Sad.
- Трајковић Д.-Трајковић Ч.,** **1986** *Археолошки налази из Сомбора и околине*, Гласник 3, Српско археолошко друштво.
- Chochorowski J.,** **1985** *Die Vekerzug-Kultur. Charakteristik der Funde*, Warszawa-Krakow.



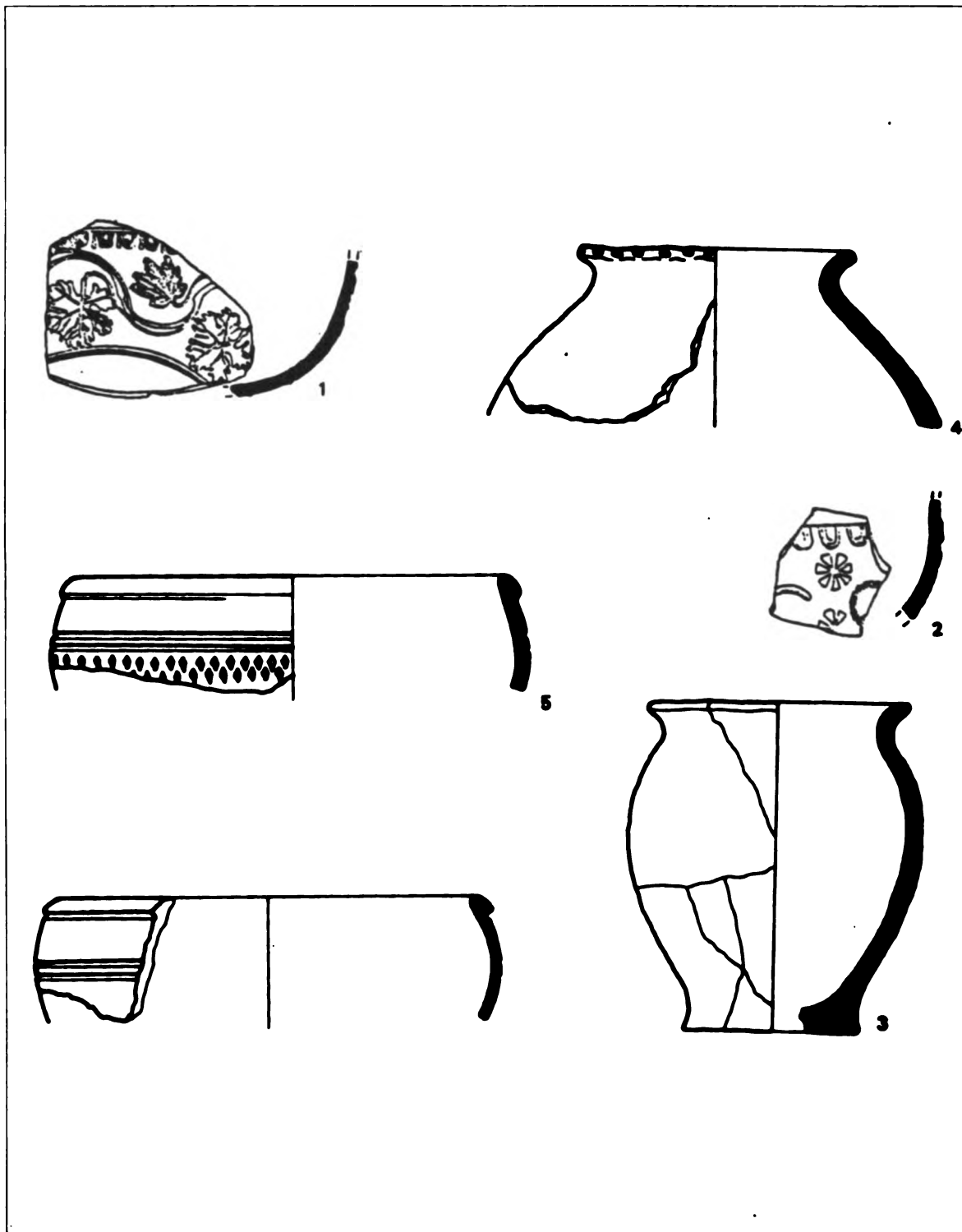
Табла I — Дорослово-Бејфелд, гроб 18, размера: 1, 3-6 1:3; 2 - 1:1



Табла II — Дорослово-Бейфелд, налази баденске (1-4) и каснолатинске керамике (5-8),
 размера: 1-4 - 1:2; 5,7,8 - 1:3; 6 - 1:4



Табла III — Дорослово-Бейфелд, налази из каснолатенског слоја,
1-6 керамика, 7 бронза, размера: 3 - 1:4; 7 - 1:1; 1,2,4-6 - 1:3



Табла IV — Дорослово-Бейфелд, налази римске керамике, размера: 1:3

ЕТНО-КУЛТУРНА ПРИПАДНОСТ ЛУЧНИХ ФИБУЛА СА ПРАВОУГАОНОМ НОГОМ

Постоји више значајних дела наших и страних археолога, историчара и лингвиста који су, користећи се резултатима археолошких истраживања и доступним сазнањима из античког света, успели да у главним цртама реконструишу етно-културну слику централно-балканског подручја и суседних области у гвозденом добу. Племенске групације Меза, Трибала, Аутаријата, Дарданаца, Делмата, Панона, Скордиска и других, као и територије које су оне контролисале током првог миленијума пре наше ере, углавном су познате захваљујући радовима А. Бенца, Б. Човића, М. и Д. Гарашанин, Ф. Папазоглу, Д. Срејовића и других, али су преостале неке недоумице везане за покушај да се одреди етно-културна припадност појединих врста археолошких налаза, односно њихова директна повезаност са различитим племенима и ширим етничким групацијама које су насељавале територије на којима су ти налази пронађени.¹

Са друге стране, исцрпни радови на прикупљању и обради појединих врста археолошких налаза, који су објављени у протеклих десетак година, омогућили су да се проблем порекла, етно-културне припадности појединих налаза, као и међусобног утицаја различитих племенских групација у Подунављу и централно-балканском подручју, током VI и V века пре нове ере, нешто детаљније размотре.

Наиме, К. Килиан, Т. Бадер и Р. Васић, радећи на значајним проблемима везаним за настајак, дистрибуцију и распрострањеност појединих врста металних налаза, пре свега фибула, омогућили су да се постави више занимљивих питања о њиховом пореклу, значају за етно-културну детерминацију старо-балканских народа и проучавање односа који су међу њима владали.²

*

Лучне фибуле са правоугаоном ногом су типичан централнобалкански производ који је настао по узору на грчки прототип и који се масовно користио у раздобљу од VII до IV века пре нове ере.³ Подељене су у шест основних типова:

1. фибула типа Марвинци-Гогошу;
2. фибула типа Нови Пазар-Атеница;
3. фибула са коленастим прелазом од лука ка ноzi;
4. фибула са задебљалим луком и ногом;
5. фибула са шиљатим додацима на луку и ноzi;
6. фибула са правоугаоном ногом и шарниром.

Ове фибуле су најчешће биле израђене од бронзе, мада има примерака начињених од гвожђа, злата и, нарочито, сребра, што је ка-

1 A. Benac 1987, 737 и даље, са важнијом литературом; B. Čović 1967, 103-119; M. Garašanin 1964; D. Srejić 1973, 61 и даље; *Idem*, 1979, 79-83; F. Papazoglu 1969.

2 K. Kilian 1975; T. Bader 1983; R. Vasić 1987, 41 и даље.

3 R. Vasić 1987, 41 и даље.

рактеристично за више примерака типа Нови Пазар-Атеница. Лучне фибуле са правоугаоном ногом распрострањене су на широком подручју од Пановије и Трансилваније до Македоније и Халкидика, и од средње Далмације на западу до Олтеније и северних обронака планине Балкан на истоку.⁴ Поједини типови ових фибула су, међутим, пронађени у јасно ограниченим областима. Тако су фибуле типа Марвинци-Гогошу биле широко распрострањене на Халкидику, у Македонији, северној Бугарској и Олтенији, а поједини примерци су пронађени на Косову, у горњем току Лима, западном Поморављу и Шумадији (карта 1). Са друге стране, њима сродне фибуле типа Нови Пазар-Атеница биле су распрострањене махом на територији Срема, у српском Подунављу, као и у долинама Западне Мораве, Рашке и Дрима (карта 2). Важно је напоменути, такође, да су поједини примерци ових фибула пронађени на гласиначкој висоравни и у источној Херцеговини. Лучне фибуле са коленастим прелазом од лука ка нози биле су карактеристичне за гласиначко подручје и источну Херцеговину, док су фибуле са правоугаоном ногом и шарниром биле распрострањене у Далмацији (карта 3). Лучне фибуле са шиљатим додацима на луку и нози, као и оне са задебљалим луком и ногом, проналажене су на широком подручју које обухвата делове гласиначке висоравни, Далмације и северну Албанију (карта 4).

*

Дакле, ако прихватимо да су лучне фибуле са правоугаоном ногом биле старо-балкански производ и омиљени део ношње припадника појединих племена која су насељавала Балканско полуострво у раздобљу од VII до IV века пре наше ере, и ако претпоставимо да је појава више типова ових фибула последица разлике у фолклору, укусу и занатској вештини тих племена, односно одраз сложених етно-културних прилика које су владале на том подручју, онда распрострањеност различитих типова ових фибула, свакако, указује и на њихову етно-културну припадност.

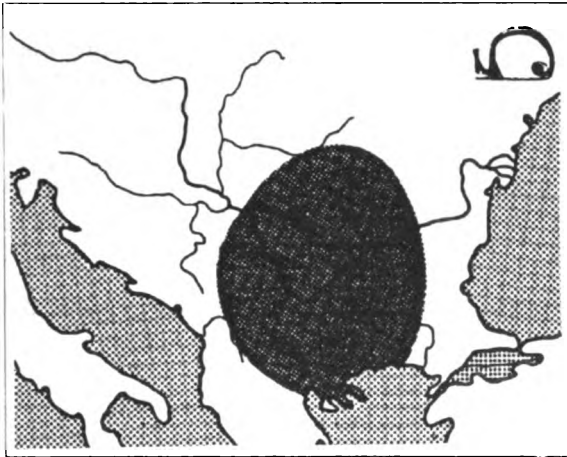
Лако је уочити да се територија типолошки сродних фибула типа Марвинци-Гогошу и Нови Пазар-Атеница не преклапа са територијом на којој се појављују остали типови фибула са правоугаоном ногом, већ се од тих територија одваја јасном границом која би се могла повући од ушћа Драве у Дунав, преко Срема, токовима Дрине, Лима, Белог и Црног Дрима. Јасно је да територија на којој су пронађене фибуле типа Марвинци-Гогошу и Нови Пазар-Атеница у основи припада дако-мезијском етно-лингвистичком кругу, док би појава осталих лучних фибула са правоугаоном ногом била повезана са илирским етно-културним комплексом. Тачније, када је реч о фибули типа Марвинци-Гогошу, већи број локалитета на којима је она пронађена у источној Србији и северној Бугарској спада у територије за које се претпоставља да су припадале Трибалима и Мезима, док би локалитети у западном Поморављу могли бити повезани са дарданском, односно трибалском доминацијом над тим подручјем.⁵ Распрострањеност фибула типа Нови Пазар-Атеница показује да се тежиште дако-мезијске етно-лингвистичке компоненте крајем VI и у V веку пре наше ере померило ка западу у подручје српског Подунавља и у Срем, а број локалитета у долинама Западне Мораве, Ибра и Рашке указује да су те територије и даље биле дако-мезијске, односно трибалске, док нас локалитети са овим фибулама у долини Дрима упозоравају да и на територији Метохије и северне Албаније у то време треба рачунати са извесним утицајима дако-мезијске, тачније дарданске компоненте.

Са друге стране, распрострањеност других типова лучних фибула са правоугаоном ногом одговара територијама појединих илирских племена. Тако се фибуле са коленастим прелазом од лука ка нози могу поуздано повезати са Аутаријатима⁶ и правцима њихове експанзије, јер су пронађене на гласиначкој висоравни и у источној Херцеговини, док су фибуле са правоугаоном ногом и шарниром, судећи по броју и распореду локалитета, искључиво делматске, јер су пронађене на уској територији ограниченој јадранском обалом и токовима Неретве и Цетине, а која се приписује овом

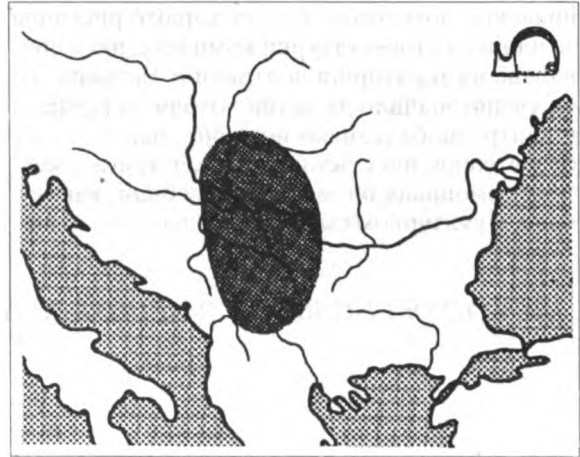
4 R. Vasić 1987, прилог 1.

5 F. Parazoglu 1969, 47-51 и даље, 328 и даље.

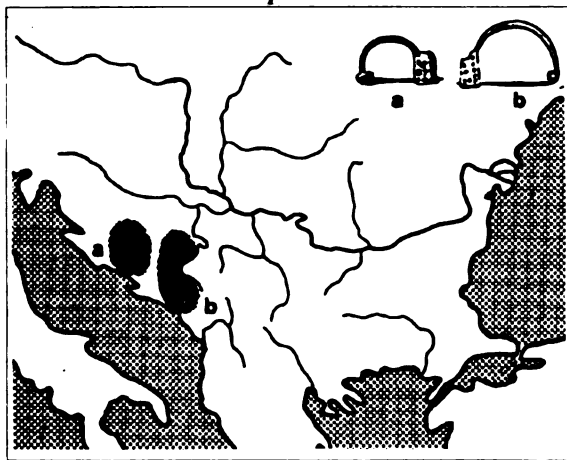
6 Б. Човић 1987, 642, 643; *Idem*, 1987/a, 443.



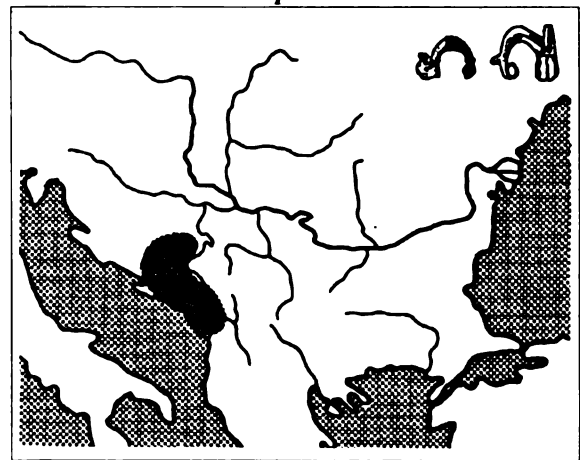
Карта 1



Карта 2



Карта 3



Карта 4

племену. Фибуле са задебљалим луком и ногом, и оне са шиљастим додацима на луку и ноzi, такође припадају илирском културном кругу, али њихова тачна етно-културна припадност за сада није јасна, јер је мали број примерака ових фибула пронађен на широкој територији која обухвата области које су насељавала различита илirsка племена а која би се могла означити територијом културе Гласинац-Мати.

*

Имајући у виду ова запажања, на крају можемо донети неколико ширих закључака о

међусобном односу старо-балканских племена у раздобљу од VII до IV века пре наше ере.

1. Распрострањеност различитих типова лучних фибула са правоугаоном ногом јасно указује на границу између дако-мезијског и илирског етно-културног комплекса, која би се могла повући од ушћа Драве у Дунав, преко Срема и токовима Дрине, Лима, Белог и Црног Дрима.

2. Фибуле типа Нови Пазар-Атеница показују да се крајем VI и у V веку пре наше ере културни утицаји из централнобалканског подручја шире ка западу и бивају прихваћени од стране илирских племена, што потврђују примерци ових фибула пронађени на илирским територијама и чињеница да лучне фибуле са

7 В. Čović 1987, 557 и даље.

правоугаonom ногом, које су карактеристичне за илирски етно-културни комплекс, нису пронађене на територији централног Балкана. То би уједно значило да ратни походи Аутаријата у централнобалканско подручје, чак и ако су се догодили, нису оставили већег трага у култури тамошњих племена, већ су били, како се чини, у културном смислу успешно ублажени.

3. Бројни локалитети на којима су пронађене фибуле типа Нови Пазар-Атеница, који се налазе на територији Срема, могу учврстити претпоставку да су становници тог подручја у V и IV веку пре наше ере били припадници дако-мезијског етно-лингвистичког и културног круга.

DIE ETHNOKULTURELLE ZUGEHÖRIGKEIT DER ARMBRUSTFIBEL MIT RECHTECKIGEM FUSS

Resümee

Armbrustfibeln mit rechteckigem Fuss sind ein typisches Erzeugnis des zentralen Balkanraumes, das nach dem Vorbild des griechischen Prototyps entstand, und das in der Zeit zwischen dem 7. und 4. Jahrhundert v.u.Z. im breiten Raum von Pannonien und Transsilvanien bis nach Mazedonien und Chalkidike sowie von Mitteldalmatien bis nach Oltenien und den nördlichen Abhängen des Balkan-Gebirges in massiver Benutzung stand. Sie wurden in sechs Grundtypen aufgeteilt, deren Erscheinung eine Folge der Unterschiede in der Folklore, im Geschmack und in der Handwerkskunst geschickter Angehöriger verschiedener Stämme war, die sie verwendeten.

Das Territorium, auf dem Armbrustfibeln mit rechteckigem Fuss von Typ Marvinci-Gogošu und Novi Pazar-Atenica gefunden wurden, gehört zum dakisch-mösischen ethnolinguistischen Kreis, während man das Auftreten der übrigen Typen dieser Fibeln mit dem illyrischen ethnokulturellen Komplex in Verbindung bringt. Genauer, wenn es sich um die Fibel vom Typ Marvinci-Gogošu handelt, gehört der Grossteil der Lokalitäten, auf denen diese in Ostserbien und Nordbulgarien entdeckt wurde, zu jenen Territorien, von denen angenommen wird, sie gehörten den Tribalern und Mösen an, während die Lokalität in der westlichen Moravaniederung mit den Dardanern bzw. der Domination der Tribalern über dieses Gebiet verbunden werden könnte (Karte 1). Die Verbreitung der Fibel vom Typ Novi Pazar-Atenica zeigt, dass sich der Schwerpunkt der dakisch-mösischen ethnolinguistischen Komponente Ende des 6. und im 5. Jahrhundert v.u.Z. nach Westen, in das Gebiet der serbischen Donauniederung

und nach Srem verschoben hat, und die Zahl der Lokalitäten in der Niederung der Westlichen Morava, des Ibar- und Raška-Flusses verweisen darauf, dass diese Territorien auch weiterhin dakisch-mösisch bzw. tribalisch waren, während uns die Lokalität mit diesen Fibeln in der Drimniederung darauf aufmerksam macht, dass auch auf gewissen Einflüssen der dakisch-mösischen bzw. daradnischen Komponente gerechnet werden muss (Karte 2).

Die Verbreitung anderer Typen der Armbrustfibel mit rechteckigem Fuss entspricht den Territorien einzelner illyrischer Stämme. Somit können die Fibeln mit einem knieartigen Übergang vom Bügel zum Fuss zuverlässig mit den Autariaten und den Richtungen ihrer Expansion in Verbindung gebracht werden, da sie auf der Glasinac-Hochebene und in der Ostherzegowina entdeckt wurden, während die Fibeln mit rechteckigem Fuss und Achse, der Zahl und der Anordnung der Lokalitäten zufolge, ausschliesslich delmatische sind, da sie auf dem engen Territorium gefunden wurden, das von der Adriaküste und den Flussläufen der Neretva und Cetina begenzt ist, und diesem Stamm zugeschrieben wird (Karte 3). Fibeln mit einem verdickten Bügel und Fuss, und jene mit spitzen Zusätzen am Bogen und Fuss gehören ebenfalls dem illyrischen Kulturkreis an, doch ihre genaue ethnokulturelle Zugehörigkeit ist bisher nicht vollständig geklärt, da eine geringe Zahl dieser Fibeln auf dem breiten Territorium gefunden wurde, welches das Gebiet umfasst, das verschiedene illyrische Stämme besiedelten, und das als Territorium der Glasinac-Mati-Kultur gekennzeichnet werden könnte (Karte 4).

ЛИТЕРАТУРА

- Bader T.,** 1983 *Die Fibeln Rumänien, Prähistorische Bronzefunde XIV, . 6, München.*
- Benac A.,** 1987 *O etničkim zajednicama starijeg gvozdenog doba u Jugoslaviji, u Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Sarajevo.*
- Vaslé R.,** 1987 *Prilog proučavanju lučnih fibula sa pravougaonom nogom na Balkanu, Arheološki vestnik 38, Ljubljana.*
- 1987/a *Sremska grupa zapadnobalkanskog kompleksa, u Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Sarajevo.*
- Garašanin M.,** 1964 *Istočna granica Ilira prema arheološkim spomenicima, Posebna izdanja Centra za balkanološka ispitivanja ANU BiH, IV/1, Sarajevo.*
- Kilian K.,** 1975 *Trachtzubehör der Eisenzeit zwischen Agäis und Adria, Präh. Zeitschr. 50.*
- Papazoglu F.,** 1969 *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba, ANU BiH, Djela XXX, Sarajevo.*
- Srejšović D.,** 1973 *Karagač and the Problem of the Ethnogenesis of the Dardarians, Balcanica IV, Београд.*
- 1979 *Покушај етничког и шеријоријалног разграничења сјаробалканских њлемена на основу начина сахрањивања, у Сахрањивање код Илира, САНУ, Научни скупови књ. VIII, Одељење ист. наука књ. 2, Београд.*
- Čović B.,** 1967 *O izvorima za istoriju Autarijata, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANU BIH V/3, Sarajevo.*
- 1987 *Glasinačka kultura, u Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Sarajevo.*
- 1987/a *Srednjodalmatinska grupa, u: Praistorija jugoslavenskih zemalja, V, Sarajevo.*

Живко МИКИЋ
Филозофски факултет, Београд

АНТРОПОЛОШКА ПРОБЛЕМАТИКА ЛАТЕНСКЕ НЕКРОПОЛЕ ПЕЋИНЕ КОД КОСТОЛЦА

Када је у питању антрополошко познавање гвозденог доба у целини, како у српском Поморављу тако и на тлу целе Србије, морамо констатовати да је то једно од најслабије антрополошки истражених подручја људске прошлости на овом тлу.¹ Разлог лежи, на првом месту, у помањкању антрополошких остатака човека, насупротив остацима материјалне културе који су омогућили далеко обухватније интерпретације одређених култура, њихову хронологију, гезезу итд.² Због тога је откриће скелетних остатака човека, било из старијег или млађег гвозденог доба, од изузетног значаја. Свакако да некропола на *Пећинама* стога заслужује посебну - и археолошку и антрополошку пажњу.

Просторно је лоцирана унутар античких некропола Виминацијума, између села Стари Костолац и Дрмно, неколико километара источно од вароши Костолац, односно близу ушћа Млаве у Дунав. Ископавана је током 1981. и 1982. године, којом приликом је откривено 26 скелетних гробова и 17 гробова са спаљеним покојницима, уз бројне гробне прилоге.³

Гробови са скелетним остацима покојника још су током ископавања обележени следећим редним бројевима: 947, 982 до 991, затим

993, 994, 996, 998, 1005, 1123, 1131, 1192, 1200, 1201, 1295, 1306, 1360, 1814 и 2094. Гробни садржаји са спаљеним остацима покојника обележени су редним бројевима: 268, 270, 281 до 284, 294, 316, 345, 346, 355 до 357, 378, 445, 457 и 1791. Судећи према распореду и концентрацији гробова на самом налазишту, може се сматрати да је ова некропола, датована у латенски период, само делимично археолошки истражена.

Због непотпуне и фрагментоване очуваности, праисторијски антрополошки налази са *Пећина* не могу бити у потпуности обрађени стандардизованим методолошким принципима. Антропометрија је само делимично заступљена јер је број морфолошких маркера који условљавају и одређују антрополошке мере сведен на минимум. Због тога је тежиште антрополошке обраде концентрисано на морфогнозу, тј на опис коштане грађе и појединих елемената карактеристичних за њихову моделацију и грађу.

Полна припадност и индивидуална старост у тренутку наступа смрти одређиване су према критеријумима договора европских антрополога постигнутог 1979. године, а члји је потписник и аутор прилога.⁴

1 Ž. Mikić 1987, 37-50.

2 *Praistorija jugoslavenskih zemalja V*, 1987.

3 B. Jovanović 1984, 63-93.

4 D. Ferembach-I. Schwidetzki-M. Stloukal 1979, 1-32.

*Антрополошки материјал из гробова
са инхумираним остацима*

Свих 26 гробних садржаја чине искључиво индивидуални гробови јер двојна сахрана није констатована, тако да ће они бити презентирани према бројчаном низу који су добили још током самих археолошких ископавања на *Пешинама* 1981. и 1982. године.

Скелет из гроба 947 је сачуван само у траговима. Утврђено је да је реч о одраслој особи женске полне припадности.

Скелет из гроба 982 има очувану само лобању (шавови на своду су потпуно облитерирани; на десној половини мандибуле сви зуби су *intra vitam* изгубљени). Грађа лобање је у целини грацилна, са дугуљастом калотом танких пресека. Лобањски волумен је релативно велик, што је отежало њену полно-морфолошку детерминацију (највероватније је реч о жени). Индивидуална старост је око 60 година живота.

Скелет из гроба 983 је сасвим слабо очуван - нађени су само остаци фрагментованих дугих костију посткранијалног скелета, на којима је приметна изразита грацилност грађе. Пошто су епифизе тих костију затворене, утврђено је да је реч о одраслој особи (са завршеним морфолошким развојем) чија индивидуална старост не може поуздано да се одреди. Поменута грацилност коштане грађе указује првенствено на женски пол.

На очуваним фрагментима нису констатоване патолошке промене костију.

Скелет из гроба број 984 има очуван церебрални део лобање, делимично кости лица; фрагментовану доњу вилицу, фрагментован доњи фемур и још неколико мањих остатака посткранијалног скелета. Лобањска калота (сл.1, горе) дала је своје основне димензије (према Р. Мартиновим методским правилима) и показало се да њен индекс 8/1 има вредност 74.5, што значи да је на горњој граници долихокраније. По робустности грађе, посматрајући и делове посткранијалног скелета, сасвим је поуздано да је у питању робустан мушкарац стар преко 40 година (лобањски шавови су само делимично облитерирани, а атриција зуба је врло неправилна и јако изражена). Леви фемур је реконструисан и измерена му је највећа дужина - 410 мм, што је свакако податак за израчунавање телесног раста.

На очуваном фронталном делу мандибуле код ове индивидуе констатован је јасан траг овалне зубне цисте испод корена првог мола-

ра на десној страни. Кариозне промене су такође присутне (сл.1, детаљ).

Скелет из гроба број 985 чине јако фрагментовани остаци децејег скелета, углавном вилице, у узрасту између 8 и 10 година, а што је утврђено према ерупцији зуба у очуваном делу мандибуле. Трагови патолошких промена нису констатовани.

Скелет из гроба број 986, у поређењу с осталима, нешто је боље очуван. Препарирани је већи део церебралног склопа лобање без костију лица, уз јако фрагментоване дуге кости посткранијалног скелета. Коштана грађа је умерена и свакако одговара мушком полу, док је индивидуална старост прелазила 40. годину живота (лобањске сутуре делимично започеле облитерацију).

Реконструкцијом су се могле добити основне димензије ове лобањске калоте (180 x 145 мм), тако да је добијени индекс 8/1 показао вредност 80.5, што значи да је на доњој граници брахикраније (сл.1, доле). Измерена дужина левог фемура износи 425 мм. Мада фрагментована, мандибула је у целини очувана (сл. 1, доле). На њој је велики број зуба изгубљен *intra vitam*, што се највећим делом односи на премоларе и моларе (на левој и десној страни).

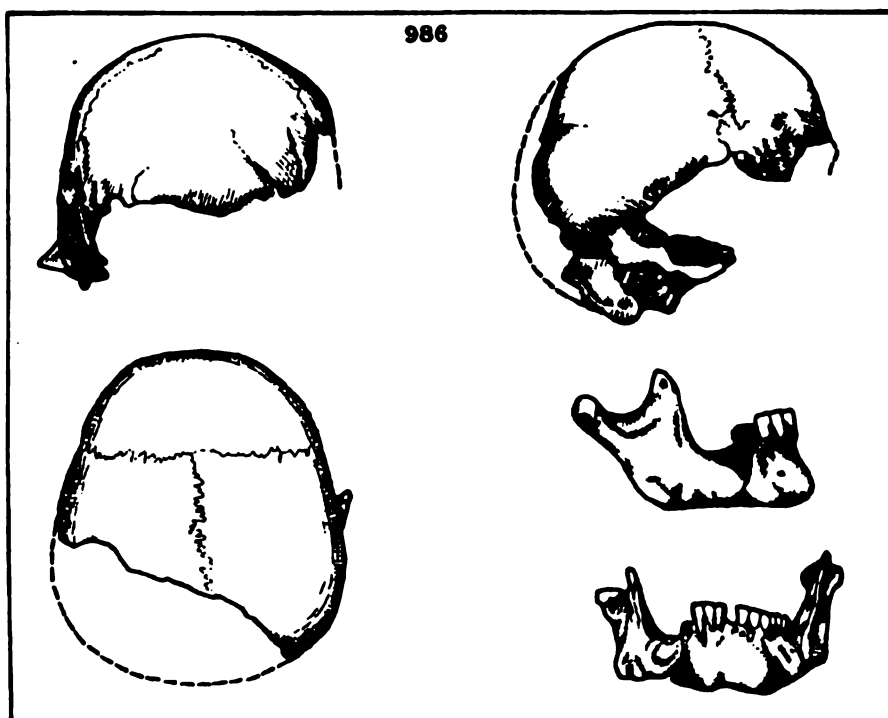
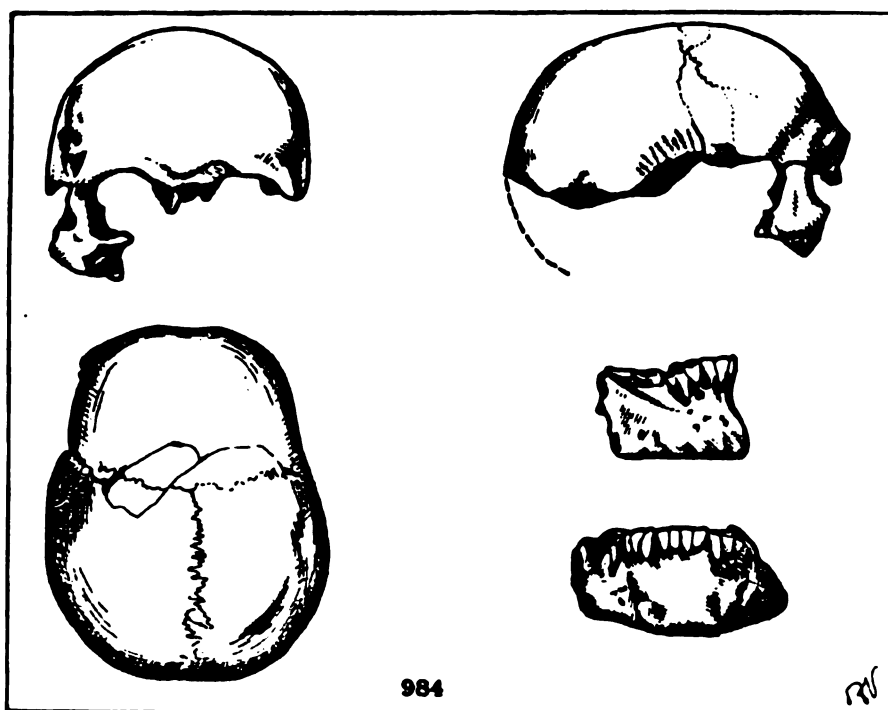
Скелет из гроба број 987 је такође фрагментовано очуван (минимални остаци лобање са већим делом мандибуле, уз делимично очуване кости посткранијалног скелета). Робустност целокупне коштане грађе указује на мушки пол, док индивидуална старост прелази 45 година (одређено према степену атриције зуба). Састављен десни фемур показао је морфолошку дужину од 435 мм.

Патолошке промене су присутне само на фрагменту доње вилице.

Intra vitam је изгубљено најмање 5 зуба, а присутни су каријес и парадонтоза.

Скелет из гроба број 988 припада детету које је у тренутку смрти имало око 6 година (одређено према ерупцији зуба). Очувани су само делови вилица са зубима и мали комади лобањских костију, без патолошких промена.

Скелет из гроба број 989 нема очувану ниједну антрополошку меру. Чине га јако фрагментовани остаци лобање и посткранијалног скелета. На очуваном фрагменту мандибуле код М1 са десне стране констатована је зубна циста неправилног овалног облика. Коштана грађа је релативно робусна, са елементима који указују на мушки пол. Индивидуална ста-



Сл. 1 Антрополошке пројекције долихокране лобање (са фрагментованом мандибулом) број 984 (горе) и брахикране лобање (са целом мандибулом) број 986

рост, судећи само према атрицији зуба, прелазила би 45 година живота.

Број *intra vitam* изгубљених зуба, због фрагментоване очуваности мандибуле, не може поуздано да се утврди.

Скелет из гроба број 990 припада детету које је умрло у првој години живота, а чине га само остаци фрагментоване лобање. Трагови патолошких промена на очуваним костима нису нађени.

Скелет из гроба број 991 има очуване само минималне остатке лобање и посткранијалног скелета. Очувани фрагменти су грацилне грађе тако да се могу приписати првенствено женском полу. Индивидуална старост прелази 45 година (судећи према стању облитерације сутура на очуваним лобањским остацима). Патолошке промене на костима нису постојале.

Скелет из гроба 993 припада детету старом око 2 године (утврђено према стању ерупције млечних зуба). Поред већег дела доње вилице очувани су и поједини фрагменти посткранијалног скелета, али без икаквих патолошких промена.

Скелет из гроба 994 такође припада детету старом око 4 године, без патолошких промена на очуваним фрагментима лобање и обеју вилица.

Скелет из гроба број 996 има очуване две антрополошке мере посткранијалног скелета: највећу дужину левог фемура (F1 - 398 мм) и левог хумеруса (H1 - 299 мм). Уз то, очувана је јако фрагментована лобања (не може да се веже у апатомску целину) са скоро целом доњом вилицом, уз фрагментоване кости посткранијалног скелета. Моделација грађе свих коштаних налаза врло је грацилна, тако да се скелет може првенствено приписати женском полу. Атриција горње круничне површине зуба указује на индивидуалну старост преко 45 година.

Поред *intra vitam* екстрахираних мандибуларних молара и премолара (најмање 3), констатоване су и две анатомске варијације. Једна је на мандибули - трећи молар није еруптирао са обе стране. Друга је на поменутом хумерусу - *perforatio fossae olecrani*.

Скелет из гроба број 998 спада у групу лоше очуваних. Лака скелетна грађа и широка овална карлица говоре у прилог женском полу, а степен атриције зуба молара указује на индивидуалну старост преко 45 година. У фрагментовано очуваним вилицама констатовани су *intra vitam* изгубљени зуби, претежно мола-

ри. Патолошке промене на посткранијалном скелету нису уочене.

Скелет из гроба број 1005 је сасвим фрагментовано очуван а по грацилној грађи делова указује на женски пол. Степен атриције зуба молара указује на индивидуалну старост између 30 и 40 година. Патолошке промене на костима нису констатоване.

Скелет из гроба број 1123 је очуван само у траговима, тако да полна припадност није могла да се утврди. На основу степена атриције појединих зуба затечених у фрагментованим вилицама, индивидуална старост прелазила би 45 година живота. Такође, без патолошких је промена на очуваном деловима.

Скелет из гроба број 1131 се не разликује од претходних по степену очуваности, али га карактерише робусна грађа са jakim пресецима и пречницима, тако да се поуздано може одредити у мушки пол. Лобањске сутуре срасле су највећим делом, атриција зуба је врло изражена, тако да би се индивидуална старост кретала до 60 година живота. Патолошке промене на очуваним деловима, како лобање тако и посткранијалног скелета, нису уочене.

Скелетни остаци из гробова број 1192, 1200, 1201, 1295 и 1306, због сасвим лоше очуваности нису могли бити подигнути, тако да антрополошки подаци имају само оквирну вредност. Аутор је па самом налазишту могао утврдити да се не ради о дечјим скелетима, него о скелетима одраслих индивидуа (дужина *in situ*, пречници и пресеци појединих очуваних делова, итд.), конкретно два мушкарца, две жене и један непознатог пола.

Скелет из гроба број 1360, који је такође фрагментовано очуван и не може да да ниједну антрополошку меру, робусне је грађе, тако да је приписан мушкарцу старом 60 година (затворене лобањске сутуре, јака атриција молара). Очувани коштани делови су без патолошких промена.

Скелет из гроба број 1814 по степену очуваности не разликује се од претходног, с тим што га карактерише грацилна грађа, тако да је приписан женском полу. Срашћивање лобањских шавова није још завршено, а атриција молара је високог степена. Индивидуална старост би се највероватније кретала преко 45 година живота. Патолошке промене на очуваним деловима скелета нису констатоване.

Скелет из гроба број 2094 је такође фрагментовано очуван. Према степену ерупције сталних зуба највише би му одговарала инди-

видуална старост између 17 и 19 година, с тим што очувани полно-морфолошки знаци говоре о мушкарцу. Због лоше очуваности не може се говорити о узроку смрти, тј. о патолошким променама.

Антрополошки материјал из гробова са спаљеним остацима

Свих побројаних седамнаест гробних садржаја са спаљеним остацима покојника, такође је антрополошки прегледано.⁵ Прва констатација се односи на висок степен сагорелости костију и њихову малу количину. Та мала количина костију у односу на целокупан скелет покојника указује на чињеницу да после самог чина спаљивања сви скелетни остаци нису покупљени, него само мањи део, што говори да су селекционисани по одређеном критеријуму који није поуздано утврђен. Друга констатација се односи на спољашњи изглед те количине сахрањених костију, тј. на чињеницу да скелетни остаци нису нагло хлађени прскањем неком течности после самог чина спаљивања. Коштани, фрагментовани остаци човека нису деформисани услед нагле промене термичке средине (као што је нпр. случај са остацима из гробова спаљених покојника из римских некропола Виминацијума, а које аутор такође обрађује). Отуда произилази да сам чин сахране није могао бити обављен непосредно после спаљивања. Међутим, могла би да се изнесе и алтернативна хипотеза - да је он ипак обављен и да је баш због тога узета мала количина још увек врелих костију, управо ова која је затечена у гробним садржајима.

Због те врло мале количине костију детаљнија антрополошка анализа је до сада обављена у само три случаја (осталих 14 су дали сасвим непоуздане податке о полној припадности и индивидуалној старости). Они носе бројеве 316, 357 и 445. Садржај гроба 316 састојао се од људских и животињских костију. Поред остатака одрасле мушке особе констатовани су и остаци костију свиње (делови ногу), који нису горели. То би онда значило да су оне положене уз скелетне остатке покојника после спаљивања, и то вероватно као саставни део ритуала у процесу сахране. Гробни са-

држај из броја 357 је такође мала количина сагорелих костију. Утврђено је да се ради о одраслој особи, највероватније мушког пола, с тим што су биле присутне и животињске кости (делови свињских ногу, који опет нису горели). У садржају гроба број 445 није било никаквих животињских костију. Мала количина јако сагорелих костију указује на припадност одраслој особи, код које је завршен морфолошки развој. Очувани елементи указују највероватније на мушки пол.

Примарни антрополошки резултати

Према добијеним демографским резултатима произилази да је од 26 индивидуалних скелета девет припадало мушкарцима, 10 женском полу, 5 деци у узрасту до десет година живота, док остали због слабе и некомплетне очуваности нису могли бити полно детерминисани. Ови подаци су недовољни за целовиту анализу демографске структуре, али се зато могу анализирати поједини демографски елементи. Тако произилази да су сви антрополошки обрађени житељи ове латенске некрополе укупно живели око 1000 година, па просечни животни век не прелази 35 година.⁶

Са друге стране, присуство скелета деце умрле у првим годинама живота, указује да се ова латенска популациона група задржавала на том терену, да је бар за један краћи временски период водила седелачки начин живота, а то је поуздан индикатор да на оближњем терену свакако мора да постоји и насеље у ком је она обитавала, а које досадашњим археолошким истраживањима још није идентификовано.

Мада релативно оскудни, добијени подаци о овој латенској популационој групи, ипак знатно проширују антрополошка сазнања о том времену на тлу Југославије, а посебно Подунавља. Антрополошки налази са Пећина показују изразиту политицију - од долихокраних до брахикраних лобањских форми (сл.1). Тако јасно изражена дијаметрална морфоструктура церебралног дела лобање, поготову кад је у питању овако мали број узорака, неоспорно указује на изразиту хетерогеност ове популационе групе. Због тога би се могла поставити хипотеза да је она, поред аутохтоног,

5 Ж. Микић 1992, 77-84.

6 По методу: Gy. Acsady-J. Nemeskeri, 1970.

укључивала и један новопрдошли део становништва, који се по својој целокупној коптаног грађи разликује и антрополошки идентификује насупротив староседеоцима Балканског полуострва при крају праисторијског периода.

Моделација грађе посткранијалног скелета варира између робусних и грацилних форми код оба пола, тако да се првенствено због непотпуне очуваности, полни диморфизам не може детаљније дискутовати и интерпретирати.

Према регресионом односу очуваних дугих костију посткранијалног скелета израчунат је телесни раст за три случаја код мушког пола,⁸ и видело се да он варира између 162 и 166 цм.

Код женског пола,⁹ израчунат је за само два случаја, и не прелази 160 цм.

Велика смртност деце у првим годинама живота је сигнификантна, али остаје без објашњења који су елементи били пресудни за овакво стање. Сасвим је извесно да су фактори адаптације колико и неправилности у исхрани, могли оставити нежељене последице на припаднике ове врло хетерогене популационе групе, а што потврђује у просеку врло кратак животни век.

Коштани остаци из гробова са кремацијом (укупно 17) колико су малобројни, толико су и слабо очувани, тако да не допуњују добијене антрополошке резултате.

Закључно разматрање

Ову латенску популациону групу, чија је некропола просторно лоцирана у оквиру јужне античке некрополе Виминацијума, врло је тешко сврстати у одговарајуће аналогне географске и хронолошке оквири, првенствено због малобројности налаза. Снихрони антрополошки налази са територије Југославије, Балканског полуострва, да и југоисточне Европе, врло су оскудни.¹⁰ Утврђено је да са огромног евроазијског простора (између Енглеске и Балхашког језера) потиче укупно 69 антрополошких серија (нису обухваћене сасвим мале серије које не дају одговарајуће податке за антропостатистичку обраду), датованих у последњи миленијум старе ере. Очигледно је да је то један од најслабије познатих периода у антрополошком смислу, без обзира

на хронолошку старост, што посебно иницира потребу и значај антрополошке и археолошке сарадње. Оно што се из наведене упоредне антрополошке анализе I. Schwidetzky могло поуздано закључити, јесте врло јасна ситуација у погледу глобалне поделе овог касног праисторијског становништва на западни и источни блок, али које опет није хомогено.

Оно што на крају треба поновити јесте да некропола на *Пећинама* даје прве мериторне антрополошке податке о периоду латена, а који су у претходном тексту и у одређеном обиму овог прилога интерпретирани, тако да, осим усамљеног досадашњег налаза из Купинова,¹¹ већ указују на висок степен хибридизације касног праисторијског становништва у српском Подунављу

DIE ANTHROPOLOGISCHE PROBLEMATIK DER LATENE-NEKROPOLE "PEČINE" BEI KOSTOLAC

Resümee

Die späte urgeschichtliche Nekropole "Pečine" ist räumlich in die antiken Nekropolen von Viminacium loziert, zwischen den Dörfern Stari Kostolac und Drmno, einige Kilometer östlich von dem Städtchen

Kostolac, bzw. nahe der Mlave-Mündung in die Donau. An ihr wurden 1981/82 archäologische Ausgrabungen durchgeführt, bei denen 26 Skelettgräber und 17 Brandgräber mit zahlreichen Grabbeigaben entdeckt

7 Ž. Mikić 1981.

8 По методу: E. Breitingер 1938, 249-274.

9 По методу: H. Bach 1965, 12-21.

10 I. Schwidetzky 1975, 461-486.

11 V. Letzelter 1935, 147-149.

wurde (siehe dieselbe Publikation, Beitrag von B. Jovanović, der archäologisch-chronologischen Aspekt dieser Nekropole bearbeitet).

Mit der anthropologischen Analyse wurde festgestellt, dass sich unter den 26 Skeletten aus den Gräbern mit Körperbestattungen 9 männlichen und 10 weiblichen Geschlechts sowie 5 Kinder bis zu 10 Jahre befanden. Die verbliebenen 2 Skelette konnten aufgrund der schlechten und unvollständigen Erhaltung nicht nach dem Geschlecht determiniert werden, doch ist es offensichtlich, dass sie Erwachsenen Personen angehören.

Obwohl sie relativ bescheiden sind, erweitern die erhaltenen Angaben über diese Bevölkerungsgruppe bedeutend die anthropologischen Erkenntnisse über die letzten Jahrhunderte des Uralters auf dem Territorium Jugoslawiens, und besonders der serbischen Donauniederung. - Die anthropologischen Funde aus

"Pećine" weisen eine ausgeprägte Polytypie auf - von Dolicho- bis Brachi-Schädelformen (Bild 1). Eine derart deutlich ausgeprägte diametrale Morphostruktur des zerebralen Schädelteils, besonders wenn es sich um eine derart geringe Zahl von Proben handelt, verweist auf eine ausgeprägte Heterogenität dieser Bevölkerungsgruppe. - Aus diesem Grund stellt der Autor die Hypothese auf, dass sie neben ihrem autochtonen Teil auch einen neu hinzugekommenen Teil der Bevölkerung miteinbezog, und zwar im Falle, dass alle Funde aus Gräbern mit Körperbestattung chronologisch synchron sind.

Die Knochenüberreste aus den Brandbestattungsgräbern sind sowohl gering als auch kaum erhalten, so dass sie die erhaltenen anthropologischen Resultate über den bestimmten Charakter dieser Bevölkerungsgruppe der Latenezeit nicht vervollständigen.

ЛИТЕРАТУРА

- Acsady Gy.-
Nemeskeri J., 1970 *History of human life span and mortality*, Akademiai Kiado, Budapest.
- Bach H., 1965 *Zur Berechnung der Körperhöhe aus der langen Gliedmassenknochen weiblicher Skelette*, Anthropologisches Anzeiger 29.
- Brettinger E., 1938 *Zur Berechnung der Körperhöhe aus der langen Gliedmassenknochen männlicher Skelette*, Anthropologisches Anzeiger 14.
- Jovanović B., 1984 *Les Sépultures de la Nécropole Celtique de Pećine - pres de Kostolac (Serbie du Nord)*, Etudes Celtiques XXI, Paris.
- Lebzelter V., 1935 *Ein Keltenschädel aus Kupinovo*, Wiener prähist. Zeitschrift 22-23.
- Miklč Ž., 1981 *Stanje i problemi fizičke antropologije u Jugoslaviji - praistorijski periodi*, ANU BiH, Posebna izdanja LIII/9, Sarajevo.
- 1987 *Prilog antropologiji gvozdenog doba na tlu Jugoslavije*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANU BiH, XXV/23, Sarajevo.
- 1992 *О могућностима антрополошке обраде сачуваних гробних садржаја*, у Археологија и природне науке, САНУ, Научни скупови LXIV/21, Београд.
- 1987 *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, Tom V - Gvozdeno doba, Sarajevo.
- Schwidetzky I., 1975 *Comparative Statistical Studies on the Anthropology of the Iron Age (last Millennium B.C.)*, Journal of Human Evolution 4.
- Ferembach D.-
Schwidetzky I.-
Stloukal M., 1979 *Empfehlungen für die Alters- und Geschlechtsdiagnose am Skelett*, Homo XXX, Mainz-Göttingen.

ОСТАЦИ КОЊА ИЗ ГВОЗДЕНОГ ДОБА У ЈУГОСЛОВЕНСКОМ ПОДУНАВЉУ

Од почетка седамдесетих година, када су започета систематска археолошка ископавања на већем броју локалитета гвозденог доба, па до данас сакупљено је преко 35 000 узорака костију животиња. Кости коња, поред осталих врста, налазимо на свих десет истражених локалитета старијег и млађег гвозденог доба: Гомолава, Калакача, Градина на Босуту, Феудвар, Турски шанац, Чарнок, Тромеђа (Пешинци), Баре (Вогањ), Брегови (Атовац) и Дорослово.

Први објављени резултати археозоолошких истраживања обрађују налазе са локалитета Гомолава,¹ а затим следе Калакача, Градина на Босуту и Дорослово,² Турски шанац,³ Гомолава V,⁴ и Феудвар.⁵ Поред ових радова коришћени су нови резултати са Гомолаве VI, Чарнока, Дорослова (1977-1980) и Градине на Босуту (1976-1985).⁶

Истраживање остатака коња на археолошким налазиштима заокупља пажњу великог броја истраживача због порекла и првих података о припитомљавању. Највећи број истраживача претпоставља да је било више цент-

ра доместикације у различитим деловима Европе и Азије. Тако, на пример, Гандерт⁷ предлаже два центра, један у региону јужне Скандинавије и централне и северне Немачке, а други у централној Азији. Фогел⁸ сматра да постоје три центра, први у централној Азији, други у јужној Русији, и трећи у северозападној Немачкој. Према Заунеру,⁹ најстарији центар доместикације коња је подручје Туркестана, али и простор Шпаније може бити један од центара. Најранија и најважнија доместикација коња је започета у степама Азије и источне Европе, где је пронађено највише остатака дивљих коња који су преживели промене у плеистоцену.¹⁰ До 1967. године, место и време прве појаве домаћих коња били су спорни међу археозоолозима. Тада су објављени подаци Бибикове, која је успела да детерминише најстарије домаће коње у неолитском налазишту Дерсивка (култура Средњи-Сток, друга половина IV миленијума пре наше ере) у јужној Украјини.¹¹ На овом налазишту кости коња су биле заступљене са 60% у односу на целокупан узорак. На основу истраживања

1 A.T. Clason 1979.

2 S. Bökönyi 1979; 1988.

3 С. Блажић 1979, 14-16.

4 S. Blažić 1988.

5 C. Becker 1991, 178-193; S. Blažić 1992, 401-405.

6 С. Блажић, у штампи.

7 Gandert 1939.

8 Vogel 1933.

9 F.E. Zauner 1963.

10 S. Bökönyi 1964, 227-239.

11 V.I. Bibikova 1967, 206-246.

богатог фосилног и субфосилног материјала у Немачкој, Аустрији, Француској, Швајцарској, Чехословачкој и СССР-у, Нобис¹² закључује да на крају последње глацијације постоји само један прави коњ *Equus ferus*, који обухвата дивљег коња Тарпана из централне и јужне

ропе. Резултати јасно показују да се популације домаћих коња могу поделити у две групе-типа: у прву групу спадају коњи Скита, коњи јужне Русије, скитски коњи Мађарске, коњи халштатског периода Словеније, тркачки коњи Бугарске и коњи старијег гвозденог до-

Старије гвоздено доба					
Врсте животиња	Калакача	Градина 1976-85	Дорослово 1977-80	Гомолава V	Феудвар
<i>Ovis aries / Capra hircus</i>	10.6	15.4	15.3	20.7	27.2
<i>Bos taurus</i>	40.0	32.4	43.3	34.6	12.9
<i>Sus domesticus</i>	22.8	20.7	5.6	28.9	15.6
<i>Equus caballus</i>	17.0	1.1	28.3	1.1	14.6
<i>Canis familiaris</i>	4.8	2.2	2.2	4.0	3.6
<i>Cervus elaphus</i>	2.9	12.8	1.3	6.5	22.7
<i>Sus scrofa</i>	1.0	5.0	0.3	2.6	1.7
Друге дивље животиње	0.9	10.4	3.7	1.7	1.7
Збир	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Број примерака	2664	9647	550	1306	4759
% Домаће животиње	73.9	71.8	94.7	89.2	73.9
% Дивље животиње	26.1	28.2	5.3	10.8	26.1
Збир	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Број примерака	2664	9647	550	1306	4759

Табела I — Заступљеност животиња

Русије и монголског дивљег коња Прзевалски. Поред тога, Нобис долази до закључка да домаћи коњ има монофилетско порекло од једне дивље врсте која је живела у Евроазији у доба последње глацијације.

Појава првих примерака домаћих коња у Европи везује се за прелаз из неолита у бакарно доба, што је најмање хиљаду година касније него на простору Украјине где је овај процес започео. Истраживања показују да постоје разлике у висини гребена коња у централној Европи, где је висина мања него код примерака из источне Европе и Карпатског басена у бронзано доба. Ова истраживања је извршио Бекени (1968, 1971, 1974) као и она на костима коња гвозденог доба централне и источне Ев-

ба Румуније; у другој групи се налазе коњи халштата у Аустрији и Немачкој, као и коњи Келта Немачке и Швајцарске. Граница између ове две групе приближно се налази на линији Беч-Венеција. Разлике у величини ове две групе утврђене су математичко-статистичким методама.¹³ Висина гребена за источну групу, израчуната је на основу Кизевалтерове методе¹⁴ и креће се од 121.1 до 149.4 цм, средња вредност 136.15 цм, а за западну групу износи од 109.9 до 149.4 цм, средња вредност 126,07 цм. Скоро исте разлике уочавамо ако посматрамо висину гребена израчунату посебно за метакарпус и метатарсус. Разлика од 10 цм у висини гребена између источне и западне групе коња је значајна.

12 G. Nobis 1971; Boddaert 1784 (1785)

13 S. Bökönyi 1969.

14 L. Kiesewalter 1888.

На простору југословенског Подунавља на локалитетима старијег и млађег гвозденог доба налазимо кости домаћег коња. На основу процентуалне заступљености коња (табеле 1 и 2) у старијем и млађем гвозденом добу видимо разлике по локалитетима. Највећи проце-

Према резултатима Бекењија са Калакаче,¹⁵ коњи имају висину гребене од 123.07 до 141.25 цм и већина спада у варијацију источне групе. Две кости метатарсуса покривају варијације обе групе, а по један метакарпус и радијус се налазе у средини варијације западне гру-

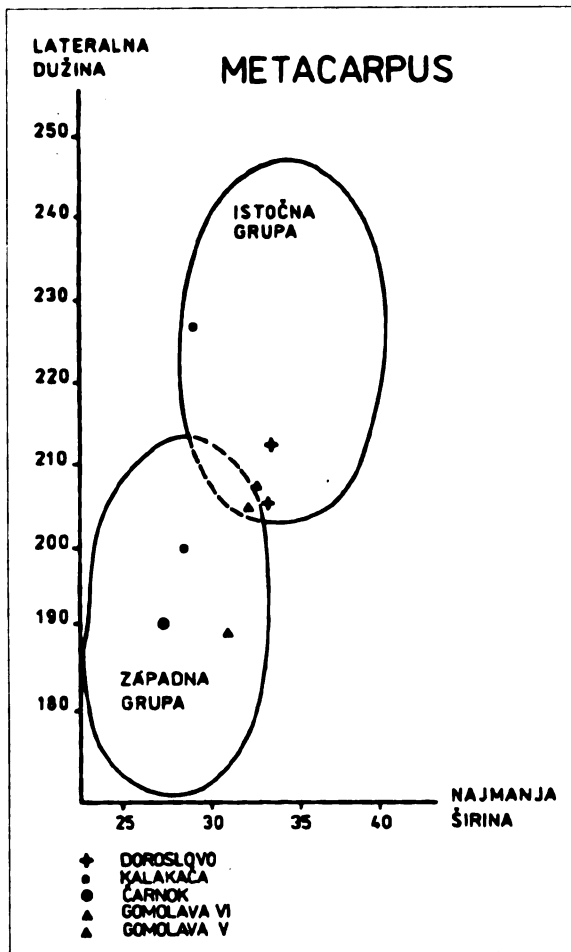
Млађе гвоздено доба								
Врсте животиња	Гомолава VI 1971,73-79.	Градина 1976	Чарнок 1984-1991	Турски шанац	Тромеђа, Пећинци	Баре, Вогањ		Брегови Атовац
						стамб. објекат	култ. јама	
<i>Ovis aries / Capra hircus</i>	26.0	25.2	21.3	6.9	40.6	40.7	—	29.5
<i>Bos taurus</i>	34.2	31.5	22.5	55.2	20.0	33.3	3.8	37.7
<i>Sus domesticus</i>	28.7	28.2	13.4	6.9	17.8	11.1	0.6	13.1
<i>Equus caballus</i>	1.5	2.1	7.1	13.8	3.0	3.7	32.7	4.9
<i>Canis familiaris</i>	2.5	3.3	4.4	—	11.5	3.7	63.3	3.3
<i>Cervus elaphus</i>	5.1	5.2	13.1	17.5	5.4	7.5	—	3.3
<i>Sus scrofa</i>	0.9	2.0	5.1	—	1.7	—	—	1.6
Друге дивље животиње	1.1	2.5	13.1	—	—	—	—	6.6
Збир	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Број примерака	4495	342	573	29	265	204	316	62
% Домаће животиње	92.7	90.3	68.7	82.5	92.9	92.5	100.0	88.5
% Дивље животиње	7.1	9.7	31.3	17.5	7.1	7.5	—	11.5
Збир	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Број примерака	4495	342	573	29	265	204	316	62

Табела II — Заступљеност животиња

нат се јавља на Дорослову што је последица гробног сахрањивања. На Калакачи и Феудвару износи 17,0%, односно 14, 6%, док је на Гомолави V и Градини на Босуту исти - 1,1%. На локалитетима млађег гвозденог доба проценат заступљености коња је мањи од претходног, осим у култној јами Баре, Вогањ.

пе (сл. 1 и 2). Поред овог, постоји и разлика у индексу виткости, тако да су метакарпуси тањи код витких коња западне групе, а већина метатарсуса прелази просек коња западне групе. На основу ових разлика Бекењи претпоставља да се на простору југословенског

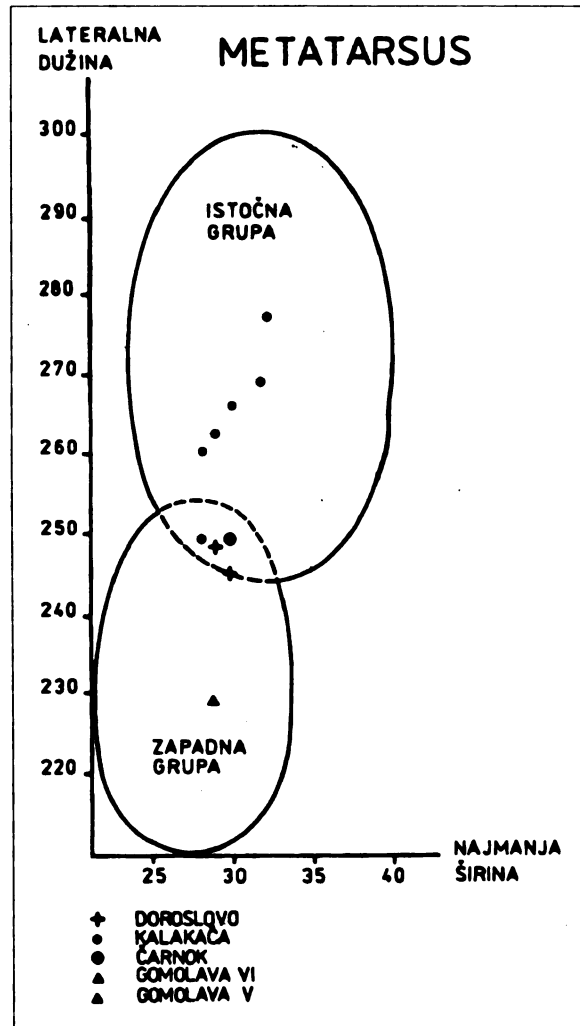
15 Bökönyi 1988.



Сл. 1

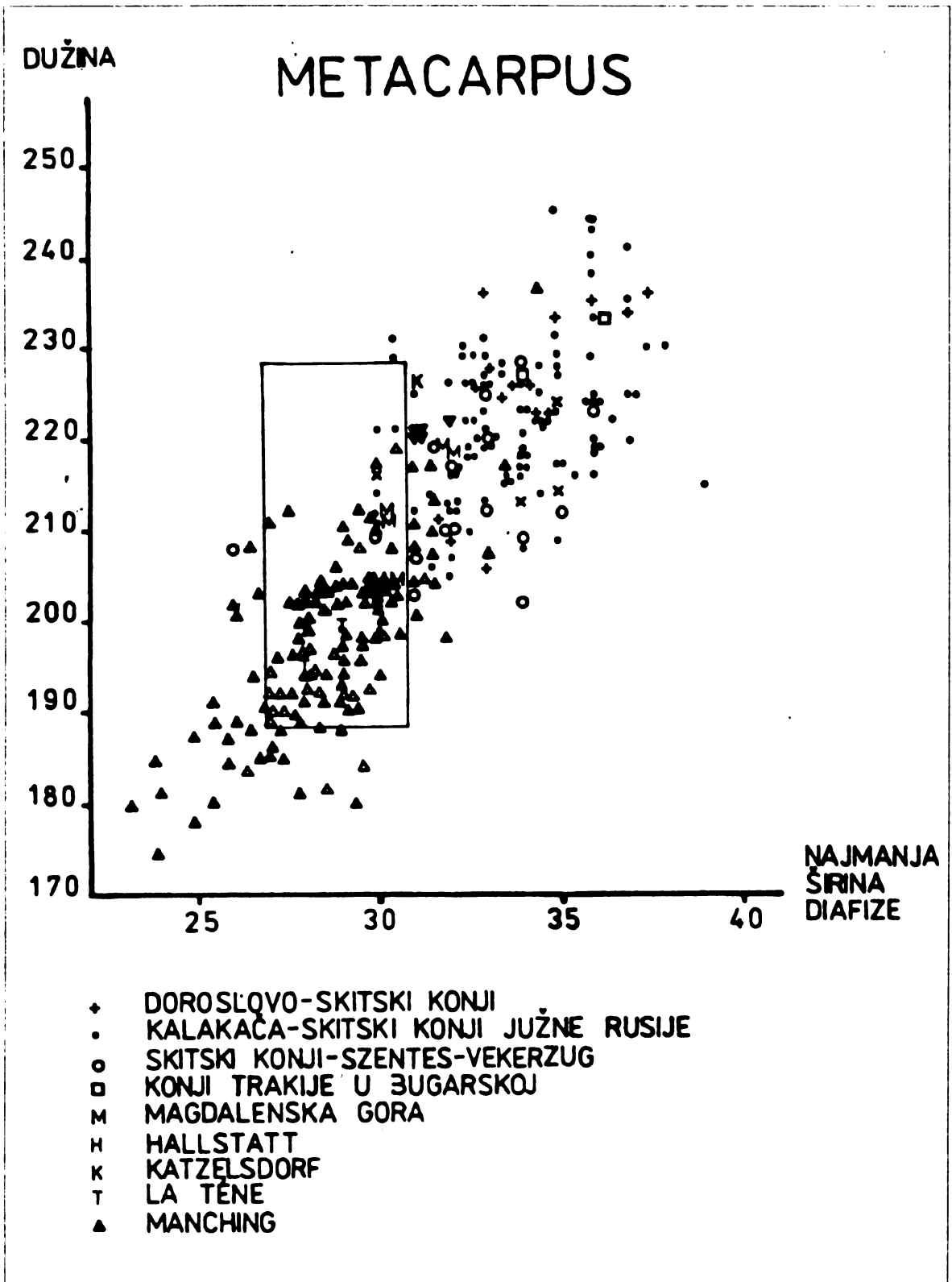
Подунавља развила једна локална раса коња, настала укрштањем источне и западне групе.

На Гомолави V израчуната висина гребена коња на основу метатарсуса, хумеруса и тибии је износи 132.0, 140.2 и 136.7 цм, а на дијаграму растурања налазе се у простору западне групе. Коњи Гомолаве VI налазе се на дијаграму у простору преклапања источне и западне групе, а висина гребена износи 133.25 цм. Коњ са Чарнока има висину гребена 120.63 цм, а на дијаграму се налази у групи западних коња. На Дорослову коњи су имали висину од 130.8, 131.4 и 137.8 цм. На дијаграму за метакарпус налазе се у доњем делу варијација источне групе, а за метатарсус су у простору источне групе.

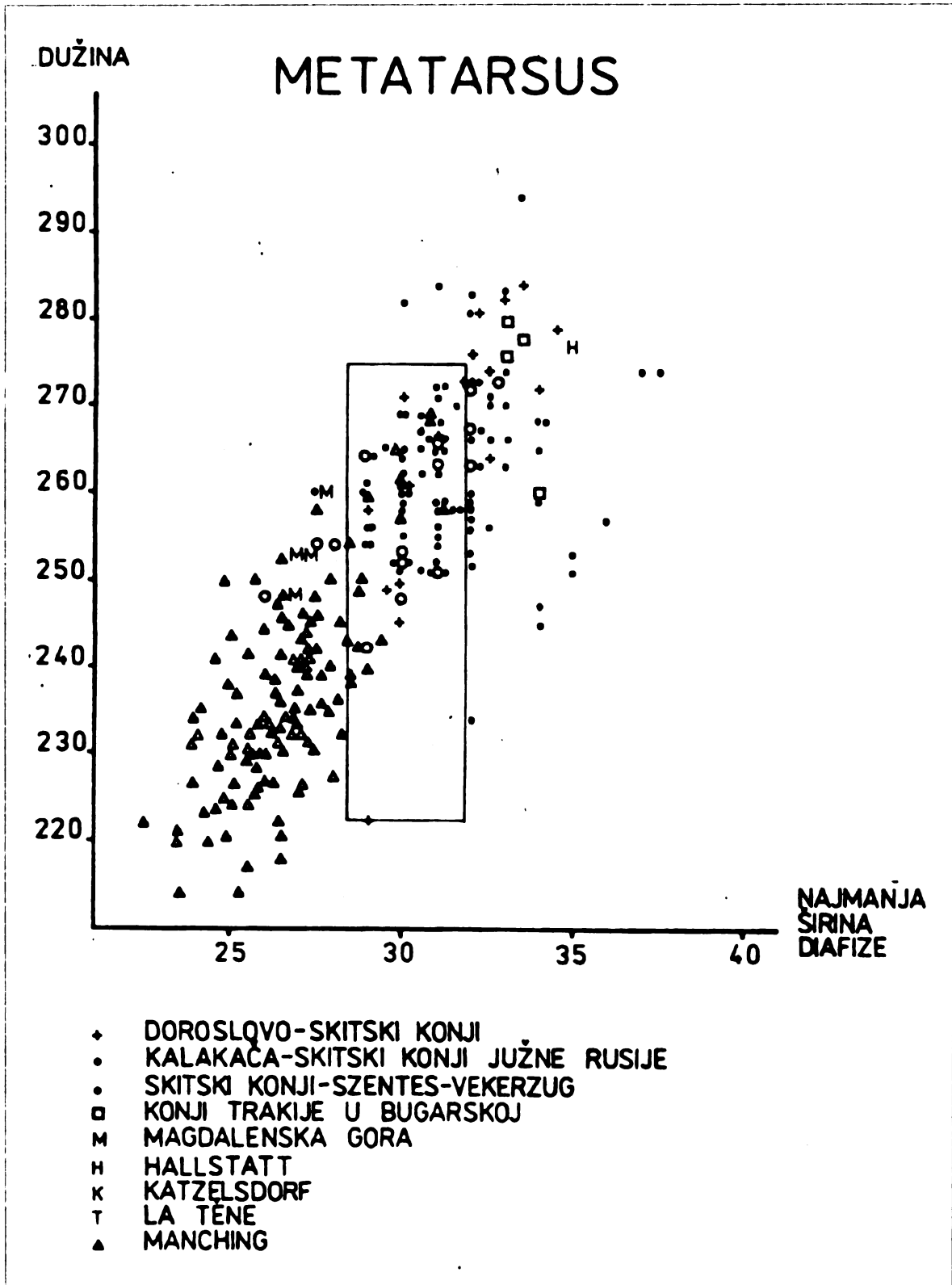


Сл. 2

На дијаграму растурања који је обрадио Бекењи¹⁶ за источну и западну групу коња на простору централне и источне Европе, наши подаци су уоквирени и налазе се: за метакарпус у области преклапања варијација, а за метатарсус - један део је у области преклапања, а други у простору источне групе. На основу ових података може да се прихвати претпоставка коју је Бекењи дао за Калакачу (сл. 3 и 4). Међутим, за коначну оцену потребно је прикупити и обрадити већи узорак метаподија и других костију.



Сл. 3 Дијаграм растурања метакарпуса



Сл. 4 Дијаграм растурања метатарсуса

HORSE REMAINS FROM THE IRON AGE IN THE YUGOSLAV DANUBE BASIN

Summary

About 35.000 samples of animal bones have been gathered from numerous archaeological sites of the Iron Age. Horse bones were found at all sites of the period. Their incidence within individual sites ranges from 1.1% at Gradina-on-Bosut and Gomolava V to 28% at Doroslovo, or 32% in a cult pit at the site of Bare, Voganj. There are some differences between the Early and Late Iron Age finds; generally, incidence of horse remains is lower at the earlier sites.

The origin of horse and the process of its domestication have called great attention of the researchers. Place and time the first horses had been domesticated were subject to dispute until 1967, when Bibikova determined the earliest occurrence of domesticated horse in south Ukraine. The first appearance of domesticated horses in Europe is related to the period of transition from the Neolithic into the Copper Age, while in

Ukraine the process had started at least one thousand years earlier.

In the Yugoslav Danube Basin in the Iron Age domesticated horses of eastern and western groups had occurred, as well as some native kinds resulting from intermixture of the two breeds.

A diagram is enclosed with the paper showing the distribution of minimum diaphysal breadth, and of total metacarpal and metatarsal length regarding European and Asian horse in the Early and Late Iron Ages (Bökönyi 1978). Our data within the diagram are enclosed. They are in the variations-overlapping area for metacarpus, and both in overlapping area and in eastern group for metatarsus. Accordingly, the analysis of the material has confirmed Bökönyi's supposition for Kalakača.

ЛИТЕРАТУРА

- Becker C., 1991 *Haustierhaltung und Jagd in der Frühen Bronze- und Eisenzeit in der Vojvodina - Erste Resultate zu Tierknochenfunden aus Feudvar*, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 72.
- Bibikova V. I., 1967 *Studies on ancient domestic horses in East Europe*, Bulletin Moskovskogo Obschestva Ispitatelei Prirody otd. Biologiceski 3.
- Блажић С., 1979 *Остаци фауне у келијским Опијидуму код Бачке Паланке*, Грађа за проучавање споменика културе Војводине VI-VII, Нови Сад.
- 1988 *Fauna from Gomolava V, Gomolava I*, Simpozijum, Novi Sad.
- 1992 *Faunal remains in Celtic fortresses and indigenous settlements*, Balcanica XXIII, Beograd.
- Bökönyi S., 1964 *Angaben zur Kenntnis der eisenzeitliche Pferde Mittel- und Osteuropas*, Acta Arch. Hung. 16.
- 1968 *Data on Iron Age horses of Central and Eastern Europe*, Bull. of the Amer. School of Prehist. Res. 25, Cambridge, Mass.
- 1974 *History of domestic mammals in Central and Eastern Europe*, Budapest.
- 1981 *Eisenzeitliche Tierhaltung und Jagd im jugoslawischen Donaugebiet*, Actes-Materijali IX, Novi Sad.
- 1985 *Kupferzeitliche Hauspferde das Karpatenbeckens*, Internationales Symposium Donji Milanovac, Beograd.
- 1988 *Analiza životiwskih kostiju sa Kalakače*, u: P. Medović, *Kalakača - naselje ranog гвозdenog doba*, Novi Sad.
- Gandert, 1939 *Das Pferd in der jüngeren Steinzeit Mittel- und Nordeuropas*, Congr. Internat., København.
- Kiesewalter L., 1888 *Skelettmessungen am Pferde*, Diss. Leipzig.
- Класов А.Т., 1979 *Рајцари Гомолаве у винчанском и лайенском периоду*, Рад војвођанских музеја 25, Нови Сад.
- Nobis G., 1971 *Vom Wildpferd zum Hauspferd*, Fundamenta B 6, Köln.
- Zauner F.E., 1963 *A history of domesticated animals*, London.
- Vogel R., *Vor- und Frühgeschichtliche Tierreste aus dem Federseemoor*, Monatschr. Württbg., 455-461